

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Центр українознавства



УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 12

Київ
2013

Українознавчий альманах. Випуск 12. – К., 2013. – 156 с.

Випуск присвячено постаті Тараса Шевченка, через творчість якої світовій спільноті відкривається самодостатність української культури та історії націостановлення. Розглядається широке коло проблем, пов'язаних із сучасним розумінням і баченням творчості Т. Шевченка. Зокрема, підкреслюється визначальне значення постаті Т. Шевченка для національного самовизначення українців та формування їхньої духовності й культури, осмислюється специфіка відтворення архетипів національного буття у поезії Т. Шевченка, висвітлюються особливості образно-символічної репрезентації образу України у його художньому та малярському доробку, досліджується вплив творчості Т. Шевченка на формування світогляду провідних діячів українського національного відродження.

Для науковців, викладачів, студентів, аспірантів ВНЗ та широкого кола осіб, що цікавляться українознавчою проблематикою.

The issue is devoted to research of Taras Shevchenko's creative work, which universalism allowed to open Ukrainian history and culture to the world on the new national level. The articles deal with the wide circle of questions concerning modern comprehensions and interpretations of the T. Shevchenko's creation. In particular, the determinative role of the T. Shevchenko's personality for the national self-identification of Ukrainians and formation of their spiritual world and culture is underlined, the specificity of reproduction of the archetypes of national being in the poetry of T. Shevchenko is comprehended, peculiarities of symbolic representation of the image of Ukraine in his art and painting heritage are shown and the influence of the T. Shevchenko's creative work on the formation of consciousness of the leading actors of the Ukrainian national revival is studied.

For scientists, lecturers, students and post-graduate students as well as for all readers interesting in Ukrainian Studies.

Відповідальний редактор
д-р політ. наук, проф. *Микола Обушний*

Відповідальні за випуск
Людмила Сорочук, Тетяна Шептицька

Редакційна колегія:

М. І. Обушний (відп. ред.), д-р політ. наук, проф.; С. Р. Кагамлик (заст. відп. ред.), канд. істор. наук, ст. наук. співроб.; К. А. Кобченко (відп. секретар), канд. істор. наук, ст. наук. співроб.; І. В. Верба, д-р істор. наук, проф.; Т. Г. Горбаченко, д-р філос. наук, проф.; Л. В. Грицик, д-р філол. наук, проф.; М. В. Довбищенко, д-р істор. наук, ст. наук. співроб.; О. П. Івановська, д-р філол. наук, проф.; В. П. Капелюшний, д-р істор. наук, проф.; Ю. І. Ковалів, д-р філол. наук, проф.; В. Ф. Колесник, д-р істор. наук, проф.; А. Є. Конверський, академік НАН України, д-р філос. наук, проф.; А. М. Лой, д-р філос. наук, проф.; В. І. Лубський, д-р філос. наук, проф.; А. К. Мойсієнко, д-р філол. наук, проф.; В. І. Панченко, д-р філос. наук, проф.; Г. Ф. Семенюк, д-р філол. наук, проф.; В. І. Сергійчук, д-р істор. наук, проф.; О. І. Салтовський, д-р політ. наук, проф.; О. І. Ткач, д-р політ. наук, проф.; В. Ф. Цвих, д-р політ. наук, проф.; М. Л. Шульга, д-р політ. наук, проф.; В. І. Ярошовець, д-р філос. наук, проф.

Затверджено Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка.
(Протокол № 12 від 25 червня 2013 року)

Зареєстровано Міністерством юстиції України.
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 16411–4883Р від 04.02.2010 р.
Згідно постанови ВАК України № 1-05/2 від 23 лютого 2011 р.

«Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням
у галузі політичних, філософських, історичних та філологічних наук.

ЗМІСТ

Губерський Леонід. Вступне слово 7

1. Шевченкове слово як чинник національного самовизначення українців

Брижицька Світлана. Поняття «батьківщина» як формовияв національної ідентичності у писемній спадщині Тараса Шевченка. 9

Воропаєва Тетяна. Поетична спадщина Т. Шевченка як ідентифікаційний ресурс українства (за результатами теоретико-емпіричних досліджень 1991–2012 рр.) 13

Гайович Галина. Естетична інтерпретація концепту «рідний край» у творах Шевченка 17

Грабовська Ірина. Шевченкіана Дмитра Донцова – вагомий внесок в теорію українського націєтворення 19

Двуличанська Олена. Рецепція образу Тараса Шевченка в художньо-біографічній романістиці В. Яворівського 23

Ємець Тетяна. Тарас Шевченко як визначальна постать національного відродження 26

Коротя-Ковальська Валентина. Тарас Шевченко – взірць пісенно-духовної творчості українців 30

Обушний Микола. Політичні ідеї у поетичній спадщині Тараса Шевченка. 33

Юрченко Едуард. Тарас Шевченко: між стихійним традиціоналізмом та теоретичним модернізмом . . 37

2. Маркери національної ідентичності в творчості Тараса Шевченка

Білокінь Ольга. Аксиологічні характеристики виявів національної ідентичності у книгах вражень відвідувачів Тарасової гори. 42

Головай Ірина. «Ми мусимо навчитися чути себе українцями...»: проблеми національної ідентичності у творчості Т. Шевченка та І. Франка. 45

Ільків Анна. Проблема української ідентичності в ранньому епістолярію Тараса Шевченка 48

Косьмій Олена, Усачова Катерина. Структура та перспективи міфу Тараса Шевченка 51

Литвин Ярослав. Український міф Т. Шевченка у формуванні національної ідентичності українців 53

Литвиненко Олена. Тарас Шевченко як згуртувальний чинник творення українського інформаційного простору 56

Петруньок Борис. Тарас Шевченко в конструюванні української національної ідентичності 60

Талько Тетяна. Містична харизма любові – визначальна складова національної ідентичності українського жіноцтва у творчості Т. Шевченка . . 64

3. Образно-символічна репрезентація українськості у творчості Тараса Шевченка

Авер'янова Ніна. Образотворчість Тараса Шевченка як вияв національного відродження українців 68

Дахно Світлана. Маловідома сторінка малярської спадщини Тараса Шевченка (на прикладі малюнку «Стінка») 70

Ліщук-Торчинська Тетяна. Образ «непроминального минулого» України у творах Тараса Шевченка (історіографічні рефлексії) . . .	75	Червінський Андрій. Проблеми і тенденції розвитку скульптурної шевченкіани Прикарпаття на межі ХХ–ХХІ ст.	86
Сорочук Людмила. Художнє відтворення волинсько-подільської подорожі в літературному доробку Тараса Шевченка.	80	Щербакова Олена. «Нев'януха квітка» українського балету «Лілея»: Шевченкові смисли образів і сценічна доля вистав	89
Чебанюк Олена. Концепт «поле» та його фольклорні джерела у творчості Тараса Шевченка	83	Янковська Жанна. Відображення архетипів національного буття у поемі Т. Шевченка «Катерина»	92

4. Націєтворча роль Тараса Шевченка: світовий контекст

Єржиківська Наталя. Рецепція Тараса Шевченка в російській літературі кінця ХІХ – початку ХХ ст. .	96	століття: від Тараса Шевченка до Пантелеймона Куліша	102
Коруняк Юлія. Англomовна поетична Шевченкіана у рецепції Михайлини Коцюбинської	99	Чабанов Василь. Тарас Шевченко про збереження етнокультурної самобутності українців в контексті євроінтеграційних процесів	106
Пилипишин Світлана, Роман Богдан. Предметність критичних оцінок українського письменства в російській науковій думці кінця ХІХ		Шептицька Тетяна. Зарубіжне українство в утвердженні образу Тараса Шевченка як «конструктора української нації»	111

5. Сучасне прочитання творчості Тараса Шевченка: українознавчий аспект

Александрова Галина. Шевченкознавчі студії Івана Стешенка: національна форма і всесвітнє значення	116	Назарець Віталій. Адресована лірика Тараса Шевченка	136
Антонюк Тетяна. Ювілей Т. Г. Шевченка як фактор активізації міжнародних зв'язків українських ВНЗ	120	Усатенко Галина. Мистецтвознавча лектура у творчості Тараса Шевченка.	139
Даниленко Ірина. Пророцтво Осії у поетичній рецепції Т. Г. Шевченка	125	Школа Валентина. Міфологізація образу Шевченка у п'єсах українських драматургів. . . .	142
Краснощок Вікторія. Концепти «геніальність» та «месіанство» в шевченкіані Є. Маланюка. . .	127	Школа Галина. Тарас Шевченко в рецепції Трохима Зіньківського	144
Мазурак Анна. Синтетизм художнього мислення Тараса Шевченка як чинника його «кіномови» .	131	Юрченко Ірина. Націєтворчі заповіді Т. Г. Шевченка в інтерпретації поетів Канівської літературної студії «Зорянка»	146
		Яблонська Ольга. Український світ першого видання «Кобзаря» Тараса Шевченка	150
Коломієць Василь. Післямова	153		
Відомості про авторів.	154		

CONTENT

Hubersky Leonid. Introduction. 7

1. Shevchenko's Word as a factor of national self-determination of the Ukrainians

Brizhitska Svitlana. Notion "native land" as a manifestation of national identity in Shevchenko's written legacy. 9

Voropayeva Tetiana. Shevchenko's poetic heritage as a resource of identification 13

Gayovych Galyna. Aesthetic interpretation of "native (mother) land" concept in the of Taras Shevchenko's classic writings. 17

Grabovska Iryna. Dmytro Dontsov's Shevchenkiana is an important contribution in the theory of Ukrainian national-building 19

Dvulichanska Olena. Reception of Taras Shevchenko's image in artistic and biographical novels of V. Yavorivskiy 23

Yemets Tetiana. Taras Shevchenko as a determinative figure in the national revival 26

Korotya-Kovalska Valentyna. Taras Shevchenko is a standard of song-spiritual creation of the Ukrainians 30

Obushnyi Mykola. Political ideas in the poetry of Taras Shevchenko. 33

Yurchenko Eduard. Taras Shevchenko between natural traditionalism and theoretical modernism . . 37

2. Markers of national identity in Taras Shevchenko's creative work

Bilokin' Olha. Axiological characteristic of displays of national identity in the books of the impressions on "Tarasova hora" 42

Golovai Iryna. Problems of national identity in the creative works of Taras Shevchenko and Ivan Franko 45

Ilkiv Anna. Problem of Ukrainian Identity and the formation of national idea in the early letter of T. Shevchenko 48

Kosmii Olena, Usachova Kateryna. Structure and perspectives of Taras Shevchenko's myth 51

Yaroslav Lytvyn. Shevchenko's Ukrainian myth in the formation of Ukrainian national identity 53

Lytvynenko Olena. Taras Shevchenko as an united factor of creation of national informative space. . . . 56

Petruniok Borys. Taras Shevchenko in the constructing of the Ukrainian national identity. . . . 60

Talko Tetiana. The mystical charisma of love as the crucial component of the national identity of the Ukrainian women in T. Shevchenko's works 64

3. Figurative and symbolic representation of Ukrainianness in Taras Shevchenko's creative work

Averianova Nina. Taras Shevchenko's fine art as a manifestation of national revival of the Ukrainians. 68

Dakhno Svitlana. Little known page of Taras Shevchenko's painting (on an example the picture "The Wall"). 70

Lishchuk-Torchynska Tetiana. The image of the imperishable past of Ukraine in the works of Taras Shevchenko (historiographical reflection) 75

Sorochuk Ludmyla. Artistic reproduction of Taras Shevchenko's trip to Volyn and Podillya in his literary work	80	Prykarpattya region on the border of 20–21 centuries	86
Chebanuk Olena. Concept "Field" and his folklore sources in Taras Shevchenko's creation	83	Shcherbakova Olena. "Never fading flower" of Ukrainian ballet ("Lileya"): Shevchenko's senses of images and stage fate of plays	89
Chervinskii Andriy. The problems and tendencies of development by sculptured Shevchenkiana in		Yankovska Zhanna. Reflection of Archetypes of National Being through the Shevchenko's Poem "Catherine".	92

4. National-building role of Taras Shevchenko: world context

Yerzhykivska Natalia. Taras Shevchenko's reception in Russian literature on the end of XIX – beginning of XX centuries	96	in the Russian science in the end of the 19th century: from Taras Shevchenko to Panteleimon Kulish . . .	102
Koruniak Yulia. English poetical Shevchenkiana in the reception of Mykhailyna Kotsyubynska	99	Chabanov Vasyl'. Taras Shevchenko, the preservation of ethno-cultural identity in the context of Ukrainian European integration processes	106
Pylypshyn Svitlana, Roman Bogdan. About the question of critical evaluations of Ukrainian literature		Sheptytska Tetiana. Ukrainians abroad about Taras Shevchenko as a constructor of Ukrainian nation.	111

5. Modern understanding of Taras Shevchenko's creative work: ukrainological aspect

Aleksandrova Galyna. Shevchenko's studies of Ivan Steshenko: national form and worldwide significance	116	Nazarets' Vitalii. Taras Shevchenko's Addressed Lyrics	136
Antoniuk Tetiana. Taras Shevchenko's anniversary as a factor of activation of international communications of the ukrainian higher learning establishments.	120	Usatenko Halyna. Art critical reading in Taras Shevchenko's creative work	139
Danylenko Iryna. Hosea's prophecy in the poetic reception of T. Shevchenko	125	Shkola Valentyna. Mythologization of Shevchenko's image in Ukrainian dramatist plays	142
Krasnoshchok Viktoriya. Concepts "genius" and "messianism" in E. Malaniuk's Shevchenkiana . . .	127	Shkola Galina. Taras Shevchenko in reception of Trohym Zin'ivsky	144
Mazurak Anna. Synthethizm in creative thinking of Taras Shevchenko as a factor of his cinemalanguage	131	Yurchenko Irina. T. Shevchenko's behests for the formation of nation in the interpretation of Kaniv's poets of the Literary Studio "Zoryanka".	146
Kolomiets Vasyl'. Afterword.	153	Yablonska Olga. Ukrainian world of first Shevchenko's "Kobzar"	150
About the authors	154		

Вступне слово

До уваги наукової громадськості та читацького загалу пропонується черговий випуск «Українознавчого альманаху», присвячений постаті Тараса Шевченка та впливу його творчості на формування національної ідентичності українців. Це видання відповідає Програмі заходів, які проводить Київський національний університет імені Тараса Шевченка з приводу відзначення ювілею Великого українця, що святкуватиметься у 2014 році.

В історії кожного народу, особливо в часи, визначальні для майбутніх поколінь, завжди з'являються знакові постаті, які своїм життям засвідчують не лише невмирущість цього народу чи його творчу потугу, а й тяглість і споконвічність його змагань за волю, за правду, за право на самоствердження та самореалізацію. Високопоетичним, величним словом вони промовляють до глибин національної душі, нагадують про предківські звичаї, пробуджують національну пам'ять і у такий спосіб формують колективну спільноту, свідому своєї ідентичності та культурно-історичної належності. Для угорців таким натхненником був Шандор Петефі, для поляків – Адам Міцкевич, для німців – Генріх Гейне, для білорусів – Янка Купала. Для українців будителем національного духу, виразником їх національно-визвольних устремлінь став Тарас Григорович Шевченко.

Тарас Шевченко увійшов не тільки в історію українського народу, але і в історію усього людства завдяки своїй подвижницькій діяльності, завдяки самовідданій праці заради світлого майбутньої рідної України. Духовна велич його Таланту, універсалізм його Генію дозволили не тільки відкрити світові українську історію і культуру на новому – національному – рівні, але й створити базове підґрунтя для виходу України та українського народу на рівень загальнолюдської цивілізації і культури.

Завдяки літературному та художньому доробкові мислителя в суспільній свідомості малоросіян починає формуватися уявлення про себе як про українців, долається гоголівське «украинско-русское двоедушие», відбувається становлення української ідентичності.

У творчості Тараса Шевченка міститься багато думок, ідей, образів, метафор, символів, імперативів і концептів, які не втратили своєї актуальності й сьогодні. Серед них – ідея України, українська національна ідея, питання безперервності національно-куль-

турних традицій, необхідності духовного підґрунтя для державного будівництва, збалансованої етнонаціональної та гуманітарної політики України тощо.

Власне, з Тараса Григоровича починається цілком свідоме творення засад модерної української нації як окремишнього неповторного явища і факту всесвітньої історії. Сучасна Україна значною мірою ідентифікується із постаттю нашого геніального поета. Для світу Шевченко став втіленим образом українства, його репрезентантом і речником.

Святкування 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка дає нам змогу по-новому осмислити його творчу спадщину, надати сучасне ціннісне забарвлення невмирущим ідеям Шевченка, духовно збагатити вектор європейського розвитку України, прискорити процес консолідації українського суспільства, зміцнити державотворчі устремління та національну єдність спільноти, утвердити національну гідність та сформувати модерну національну ідентичність українства.

Через фольклорну традицію – пісні, думи та оповіді, які становили свого роду усну історію України, живу народну пам'ять, формувалася Тарасова ідентичність та національна самосвідомість, його українськість. Потрібен був справжній геній, який зумів засвоїти, творчо осмислити та підняти цю народну традицію на рівень високої культури та надати їй літературної форми. Подібно до того, як Тарас не став би тим, ким він став, без глибокого зв'язку із народним життям, так і українське національне Відродження не могло б відбутися без свого Співця. Лише через органічне засвоєння рідної йому української народної мови Кобзар, завдяки своєму поетичному дару, зміг піднести традицію народної культури до рівня культури високої, академічної.

Вшановуючи пам'ять генія української нації, вивчаючи його слово, кожен із нас сповнюється волелюбним духом, продовжуючи його боротьбу за Україну, за її кращу долю в світі. І досі пророчо звучать слова великого Кобзаря:

І на оновленій землі
Врага не буде супостата,
А буде син, і буде мати,
І будуть люди на землі.

У сьогочасному мінливому світі, в умовах стрімкої та незворотної глобалізації, що нестримно розмиває кордони й руйнує національну самобутність, творчість

Тараса Шевченка є тим живодайним джерелом, яке уберігає від асиміляції, захищає від розчинення у вселюдському морі.

Саме тому повернення первинного смислу багатьом ідеям і концептам Шевченка, а також актуалізація почуттів соціальної та національної справедливості, відданості Правді й Свободі можуть суттєво допомогти у виконанні цих завдань. Саме тому нам необхідна Тарасова поезія, яка не тільки виражала духовне ество українського народу, а й стала своєрідною Соціальною та Поетичною філософією Великого Будителя, Національного Провідника і Людини з великої літери – Тараса Шевченка.

До ювілейної події – 200-річчя від дня народження Тараса Григоровича, без перебільшення, готується українство в усьому світі. На сьогодні написані не просто томи, а цілі бібліотеки з шевченкознавства. Проте, шевченківська тематика залишається актуальною і цікавою не лише завдяки грандіозності

самої постаті поета та його творчого доробку, а й через те символічне, справді космогонічне значення, якого набув феномен Тараса Шевченка в українській культурі та бутті загалом. Тому і тематика цього наукового видання є не випадковою і потрібною українському соціуму сьогодні.

Сучасне українське суспільство повинно в творчості Тараса Шевченка, в його слові – черпати насагу для духовного зростання і розвитку. Хочу завершити своє вступне слово рядками Тараса Шевченка, суголосними з відчуттями кожного українця:

Свою Україну любіть,
Любіть її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа моліть.

Ректор Київського
національного університету
імені Тараса Шевченка
акад. *Л. В. Губерський*

1. Шевченкове слово як чинник національного самовизначення українців

Світлана Брижицька

Поняття «батьківщина» як формовияв національної ідентичності у писемній спадщині Тараса Шевченка

У статті визначено Шевченкові назви батьківщини та дано їм сутнісно-змістовну характеристику. Розкрито розуміння Тарасом Шевченком поняття «батьківщина».

The Article defines Shevchenko names for the meaning native land and their essentially content-description. Revealed awareness of Taras Shevchenko the conception «native land».

Тарас Шевченко своєю писемною спадщиною дає підстави визначити теоретичний концепт «національна ідентичність» як явище, що охоплює усвідомлення спільності історичної долі етносів, що проживають в Україні і має за основу ідентичність етнічну. Складовими останньої виступають мова, культура і батьківщина як територія.

Під формовиявом розуміємо спосіб існування і вираження змісту, структури національного самоствердження, котре є важливим чинником, поряд із національним самовизначенням, формування національної ідентичності.

Осмислення Шевченком поняття «батьківщина» уповні розкривають його поезія, російськомовні повісті, епістолярій, журнальні нотатки, автобіографія, а також спогади поетових сучасників.

«Словник мови Шевченка» реєструє слово «батьківщина» (кількість вживання – раз) і подає його лише у контексті вживання поетом: «Зажурилась Україна – Така її доля! Зажурилась, заплакала, як мала дитина, Ніхто її не рятує... Козачество гине; Гине слава, батьківщина І. 63. 29)» [11, т. 1, с. 18]. Статистика вживань назв батьківщини, за цим же джерелом, така: «Малоросія» – 3 [11, т. 1, с. 392], «Україна», «Украина», «Вкраїна», відповідно, – 201, 33, 28 разів [11, т. 2, с. 359].

Темі України у Шевченковому розумінні, у різні часи, дослідниками приділялася значна увага. І. Франко писав, що почуття батьківщини у Т. Шевченка «основується свідомо та твердо на любові до всіх людей, на бажанні загальнолюдського братерства, на прихильності до всіх пригноблених і покривджених, між котрими перша і найближча серцю поета його рідна “Україна”» [16, с. 136].

С. Смаль-Стоцький, український дослідник, що в результаті поразки Української революції 1917–1921 рр. опинився на еміграції, вважав, що в поезії Шевченка оспівується Україна як «цілість» (природа, її руїна), що вона повинна викликати у земляків не лише жаль, а і любов. На його переконання, на першому місці у поетовій творчості – тодішнє державно-політичне становище України як наслідок минулого і доля народу [12, с. 3, 22]. Радянський дослідник П. Мисник

доповнює С. Смаль-Стоцького: Шевченкова Україна цільна і багатогранна у своїй природній красі, у своєму героїчному минулому, у небагатьох поетових світлих мріях про її майбутнє [8, с. 4, 7].

Територіальний, історичний, політичний і національний аспекти вживання Шевченком назви Україна (Вкраїна, Украина) подає Митрополит Іларіон [9, с. 232–235].

Є. Маланюк звертав увагу на близький зв'язок поета з батьківщиною: «Занадто він був зв'язаний із самим національним еством своєї Батьківщини, занадто страшну в своїй реальності Україну носив в собі самім» [7, с. 29].

Радянський літературознавець І. Пільгук, аналізуючи ліричний образ України у творчості поета, пов'язав образ батьківщини із революційно-демократичним змістом, патріотизмом братів-кріпаків, історичною традицією героїчної боротьби за волю [10, с. 120–134]. Утім, на нашу думку, це твердження є дещо одностороннім, бо для Т. Шевченка батьківщина була цілим світом і увесь світ був у ній. Зарубіжний дослідник українського походження Ю. Луцький звернув увагу на Шевченкову перейнятість Україною як на унікальне явище в інтелектуальній історії того часу: «...в своїй самотності й пристрасності він був постаттю, яка майже не знала напівтонів» [6, с. 178]. Шевченко «пристрасно любить свою батьківщину як найвищу душевну святиню й відчуває цю любов, і священна для нього її слава», – пише український мовознавець Л. Булаховський [1, с. 568]. Літературознавець І. Дзюба визначив Україну в Шевченковій поезії як «історичний момент» [4, с. 7].

На наше переконання, у поета йдеться не просто про поняття патріотизму, а насамперед, про розуміння ним поняття «батьківщина» як у вузькому, так і у широкому значенні. У вузькому значенні «батьківщина» – місце народження, місце проживання. З таких позицій, на нашу думку, підходив до розуміння «батьківщини» і Т. Шевченко. Але водночас у нього явище «батьківщина» виступає як рефлексії стосовно себе, своїх почуттів, оточення, загалом минулого, теперішнього, майбутнього.

Усе життя для Тараса Шевченка головною як культурною, так і політичною проблемою була Україна – його батьківщина, а не Російська імперія. Цим насичена

уся його творчість. Усе, що не вбирає у себе поняття «батьківщина», або не окреслене її природними символами, відноситься поетом до «чужини».

Т. Шевченко сприймає батьківщину не лише як ландшафт. Вона у нього опредметизована, це – «земля-батьківщина», яка «породжує» духовний зв'язок взаємозалежності й постійних рефлексій про її минуле, сьогодення й майбуття, про її значення для Шевченка, і для його земляків. Поет активно використовує означальні займенники: думки охоплюють «усю» Україну, події відбуваються «по всій» Україні.

У поезії Т. Шевченко на означення батьківщини використовує як топоніми, так і політоніми: «країна», «украинская земля» [18, т. 1, с. 41. 29], «батьківщина», «крайна», «Вкраїна», «Україна». У російськомовній поемі «Слепая» батьківщина названа «Украиною» [18, т. 1, с. 170. 167–168, 176–177]. І це дуже знаково. Т. Черторизька, вивчаючи семантико-стилістичні функції російських слів і словосполучень у поезіях Шевченка, зазначила, що «російське слово отечество у Шевченковій поетичній мові теж поповнює ряд українських синонімів батьківщина, край, країна у значенні «вітчизна», проте здебільшого воно набуває у відповідних контекстах сатиричного звучання» [17, с. 225]. Л. Булаховський слушно звернув увагу на те, що у поемі «Тризна» (написана російською мовою) поняття «слави» і «батьківщини» не конкретизовані, а подані поетом опосередковано через уявлення-символ, що виразно пов'язані з батьківщиною – Україною, а саме через «высокие могилы». На його думку, саме через подібну специфіку цей символ не був дохідливим для російського читача [1, с. 568]. Ми ж вважаємо, що несприйняття, нерозуміння неукраїнцями сакральності високих могил, пояснюється тим, що Україна не була для них батьківщиною, їм не була близькою історія цієї землі. До речі, важливою природною ознакою батьківщини у останній Шевченковій поезії «Чи не покинуть нам, небого...» названо саме «могили-гори на степах».

Т. Шевченко представляє світові свою батьківщину через її природні символи – Дніпро, могили, гори, степи, садок, лани, калина, верби і т. ін. Прикметно, що Дніпром він починає свою поетичну творчість («Реве та стогне Дніпр широкий») і закінчує її («Дніпро, Україну згадаєм»).

Із досліджених нами 185-ти поетичних прикладів, у 143-х випадках згадується батьківщина. Вона названа: 111 разів «Україною», 19 разів «Україною», 11 разів «Вкраїною», по разі «країною» і «батьківщиною». У смисловому сенсі ці назви тотожні і не однозначні. *По-перше*, батьківщина Шевченком олюднена: «Сміється і ридає // Уся Україна!» [18, т. 1, с. 301, 353–354], «Встане Україна» [18, т. 1, с. 307. 44]. *По-друге*, батьківщина представлена як конкретна географічна територія: «В Україну верталися» [18, т. 1, с. 74. 145], «Лютує голод в Україні» [18, т. 2, с. 30. 257]. *По-третє*, батьківщина – складова національного буття спільноти, поет називає її родинними назвами, які водночас є і національними, а саме: «ненька», «матір»,

«вдово», «діти», «вдовице», «дружина», «небого». *По-четверте*, батьківщина для Шевченка є образом-метою його роздумів, спогадів, мрій, прагнень: «Та про Україну мені заспівай» [18, т. 1, с. 19. 89]. *По-п'яте*, батьківщина в поезії виступає як джерело національної пам'яті-слави: «Гине слава, батьківщина» [18, т. 1, с. 41. 29] (1, с. 41. 29). *По-шосте*, батьківщина – історія українського етносу: «Тяжко, Тяжко мені стало, / Так, мов я читаю / Історію України» [18, т. 1, с. 248, 423–425].

Осмислення батьківщини як історичного моменту, природи, життя предків та усвідомлення своєї причетності до цього всього є виразним формовивом Шевченкової національної самосвідомості, яка вплинула на розвиток національної ідентичності як його сучасників, так і наступних поколінь українців.

Саме пам'ять про спільну історичну минувшину батьківщини пов'язує Мар'яну і Микиту у драматичному творі «Никита Гайдай» [18, т. 3, с. 54, 21–30]. Тут батьківщина представлена як: по-перше, *місце народження* – «Святая родина! Святая! / Иначе как ее назвать? Ту землю милую родную, / Где мы, родилися, росли» [18, т. 3, с. 56, 23–26]; по-друге, *ландшафт* – «И эти звуки, эти горы, / Эти широкие поля, / Немолчный говор синя моря, / Небо высокое, земля... / Все это наше, нам родное, / Родные дети мы всему» [18, т. 3, с. 57, 1–8]; по-третє, *культурна спадщина й історія* – «И в колыбели полюбили / Родные песни старины (Громче) / То песни славы! Звуки рая / Сынам на диво, на любовь / Сложили их, не умудряя / Дела великие отцов» [18, т. 3, с. 56, 27–31, с. 57, 1]. Усі ці три означення поняття «батьківщина», на нашу думку, сформували і сформулювали уявлення Т. Шевченка, через символічні, історичні, суб'єктивні чинники рідної землі, про колективну культурну спорідненість та ідентичність. Саме акцентування поетом на явищі спільності долі і самоусвідомлення причетності до цієї спільності виступають передумовою скріплення Шевченковою поезією національних і соціальних зв'язків як між індивідами української нації, так і між класами українського суспільства, як на поетовій батьківщині, так і поза її географічно-територіальними межами.

У російськомовних повістях Т. Шевченко на ознаку батьківщини, найчастіше, вживає назву «Малороссия» («Варнак», «Музикант», «Прогулка с удовольствием и не без морали», «Капитанша», «Художник»).

Відомо, що «Малоросія» – назва України в офіційних актах царської Росії та в російській історіографії. Походить від терміна «Мала Русь», який згадувався в деяких документальних матеріалах XIV ст. для позначення Галицько-Волинської землі (пізніше й Придніпров'я). Почала вживатися з XVIII ст., але стосувалася тільки Лівобережної України (Гетьманщини).

Створені після ліквідації козацько-гетьманської держави у 1781 році три намісництва (губернії) – Чернігівське, Новгород-Сіверське і Київське, 1796 року були об'єднані в Малоросійську губернію (без Києва). 1802 року цю губернію знову поділено на Полтавську

і Чернігівську. Назви Малоросія, малоросійський («малоруський»), малоросіяни (малороссы) уживалися стосовно всієї російської України тільки протягом XIX і поч. XX ст. У наукових публікаціях і в літературі була поширена також назва «Україна». [14, с. 335; 5, с. 1146–1447].

Водночас Шевченко у повістях не оминає і назву «Украина» («Прогулка с удовольствием...», «Близнецы»). Сутність і зміст цих назв «Малороссия» і «Україна» тотожні: це рідна для героїв і автора земля, що породжує позитивні емоції.

У повістях «Княгиня», «Несчастный», «Наймичка» назви батьківщини відсутні. У повісті «Княгиня» є лише назва «милая родина» [18, т. 3, с. 208, 14].

Розуміння поняття «батьківщина» у повістях, так як і в поезіях багатогранне. У вузькому значенні це: місце народження («Варнак»); місце проживання героїв («Варнак»); ландшафт («Прогулка с удовольствием и не без морали»); географічний регіон («Близнецы»). Географічна віддаленість від батьківщини лише підсилює у літературного героя зв'язок із рідною землею («Близнецы»). Тут же Т. Шевченко веде мову про «батьківщину» як про минувшину українського етносу (широке розуміння).

До вузького розуміння відносимо і таке визначення «малої батьківщини», що подано Шевченком через такі назви: Волинь, Поділля, Київ, Трахтемирів, Лисянка.

У широкому розумінні батьківщина – це вимір історичної пам'яті українського етносу, що є чинником етнотворення, це іманентний зв'язок оповідачів із нею, роздуми про неї («Прогулка с удовольствием...»). У цілісності обширів України полягає її сила, і Шевченко це не тільки відчув, а й знайшов необхідні слова для вираження цієї думки, і, відповідно, для впливу на читача.

Лише батьківщина є для героя місцем щастя, поза її межами це почуття відсутнє.

У своєму «Журналі» Тарас Шевченко також звертається до поняття «батьківщина»: чим вона була для нього після довготривалої розлуки, на теренах іншого ландшафту й за умов пережитого, які почуття породжують спогади про батьківщину й взагалі чи вони виникають, хто із сучасників є носіями нагадування про рідну землю.

Шевченко називає батьківщину у журнальних записах, що написані російською мовою, по-різному – «Малороссия», «Украина», «родина».

Як відомо, до позначення назви українських територій у XIX ст. назву «Малоросія» було замінено на назву «Південно-Західний край». Тому назва «Малоросія» містила як територіальне, так й історичне і політичне значення. У Шевченка вона вживається найчастіше у значенні локальної території.

А от назва «Украина» (рос.) вжито у національному сенсі, у контексті природи і минувшини батьківщини.

Як і в «Журналі», у Шевченковому епістолярії батьківщина названа також по-різному, а саме: «Малороссия», «родина», «Україна». На першу і

другу назви натрапляємо у листах російськомовних, на третю – в україномовних.

Де б поет не був, чи то у Петербурзі, чи в казахських степах його не полишає туга за рідною землею. На це звернув свого часу увагу С. Єфремов, коментуючи листи Тараса до брата Микити Шевченка [19, т. 3, с. 353–354].

У листі до редактора «Народного чтения» Шевченко пише, що «...история моей жизни составляет часть истории моей родины» [18, т. 6, с. 254, 19–20]. Отже, поза межами українського простору він себе не уявляв, а це є ознакою як етнічної ідентифікації, так і водночас національної: простір виступає як чинник соціокультурного і національного життя. Звертається Т. Шевченко із подібним поняттям і до представників інших етносів, як наприклад у листі від 20 травня 1856 р. з Новопетровського укріплення до російського художника Й. Осипова: «О моя милая родина! Увижу ли я тебя хоть когда-нибудь?» [18, т. 6, с. 128]. У листі до П. Корольова 18 листопада 1842 р. з Петербурга до батьківщини Шевченко вживає прикметники «милая», «рідна» [18, т. 6, с. 21].

Отже, у Шевченкових листах сутнісно-змістове значення поняття «батьківщина» неоднозначне. Для нього це і простір українського буття, і пам'ять, і сам Шевченко як представник української національної спільноти, і місце органічного почування себе як особистості. Постійна туга за рідною землею, бажання повернутися до неї свідчать про прояви національної самосвідомості Шевченка. Цю самосвідомість він відкрито демонструє як у офіційному, так і у приватному листуванні, як представникам спільної із ним етнічної «родини», так і тим, хто до неї не належить, але для яких батьківщина Шевченка є фактом самобутності. Подібне ставлення до батьківщини сприяло формуванню позитивних емоцій до неї усіх, хто із Шевченком тісно спілкувався.

Підтверджують вищесказане спогади Шевченкових сучасників-українців. Про особливу прихильність Т. Шевченка до своєї батьківщини, про те, що вона виступає для нього, як історія українського народу, пишуть М. Савичев [13, с. 290] М. Лазаревський [13, с. 252], Г. Честахівський [13, с. 470], Н. Молчановський [13, с. 415], уродженець Подільської губернії, В. Беренштам [13, с. 189], уродженець Києва.

Величезне значення батьківщини для поета відзначали і неукраїнці: Н. Ускова [13, с. 308], М. Момбеллі [13, с. 216], М. Лесков [13, с. 492–493], Л. Жемчужников [13, с. 505, 507–508]. Батьківщину як довкілля подають у своїх спогадах А. Матов [13, с. 259], Є. Літвінова [13, с. 320] (онука Агафії Ускової; тут є ототожнення власне Т. Шевченка з батьківщиною), К. Юнге [13, с. 328] (батьківщина усвідомлюється як природа).

М. Микешин звертає увагу на Шевченків вплив на його власне ставлення до України [13, с. 454], а також зазначає, що природні атрибути батьківщини, як то: «пучечки барвінку, засохлої рути та інших степових

квітів і трав українського походження...» [13, с. 457], слугували поету для натхнення.

Отже, не лише українці, а й неукраїнці відзначали велике значення для Шевченка його батьківщини і як місця народження, природи (вузьке розуміння), і як історії українців (широке розуміння). Така відданість рідній землі і своєму народові для багатьох стала прикладом служіння батьківщині. Як тут не навести вже хрестоматійні слова, грузинського письменника Акакія Церетелі: «... я вперше зрозумів з його слів, як треба любити батьківщину й свій народ» [13, с. 400].

У широкому розумінні поняття «батьківщина» виступає у Т. Шевченка як фактор консолідації національної спільноти і є складовою процесу його національного самоствердження. У прозі, журнальних записах та за спогадами сучасників батьківщина поета наділена рядом чеснот: вона джерело спасіння, любові, щастя, приємних спогадів. Але інституційно організоване поняття «батьківщина» має і соціальну функцію, тому в цій батьківщині «людей у ярма запрягли пани лукаві».

На думку американського славіста Г. Грабовича, у Шевченкових повістях Малоросія введена як Російська провінція [2, с. 158–159]. Ми ж вважаємо, що назви «Малоросія» і «Україна» у повістях, «Журналі», листуванні, у спогадах поетових сучасників, становлять, насамперед, поняття «батьківщина». Саме поняття «батьківщина» виступає у Т. Шевченка гарантом збереження власної національності.

Національний світогляд Тараса Шевченка базує на системі ціннісних орієнтацій та пріоритетів, а саме: на понятті «батьківщина», на розумінні важливості визначення національного характеру і на мовному самовизначенні.

Світогляд розуміється нами традиційно як найширша за змістом категорія, що визначає всю сукупність свідомих і несвідомих уявлень людини чи спільноти про оточуючий світ, про саму себе у цьому світі та про взаємовідносини з ним [15, с. 569]. Щодо національного характеру зауважимо, що у російськомовних повістях письменник подає в художньому контексті такі риси національного українського характеру, як емоційність, чутливість, зятятість, індивідуалізм з ідеєю рівності, прагнення свободи і нетерпіння насильства будь-якої форми, будь-яких проявів, схильність до поміркованості й гумору, розважливості, щирість, кордоцентризм. Емоційно-чутливий характер є, на нашу думку, найчастіше вживаним типом, котрий використовує письменник для зображення українців, яких він називає у повістях «хохлами» і «земляками».

Отже, є підстави стверджувати про перевагу емоційно-чутливого характеру в Шевченкових типах героїв-українців. Саме цей фактор вважається дослідниками одним із головних характеристик ментальності українців і свій вияв віднаходить у піснях та гуморі народу. Як відомо, узагальнення характерів представників конкретної спільноти формує, у свою

чергу, такий колективний феномен як національна ідентичність.

Шевченко усвідомлює батьківщину як землю своїх предків. У цьому понятті міститься спільна історична пам'ять людей, які живуть в Україні. Ми не знаходимо у нього поняття «своя земля» стосовно інших територій, де він проживав.

Вживання Т. Шевченком самого імені «Україна» у поезії влучно визначила сучасна дослідниця Т. Даренська: «...поет вперше зробив його символічним за своєю суттю, тобто таким, що окрім етнічно-географічного, несе в собі національно-культурний, політичний і історіософський смисл, стаючи, таким чином, символом національної й духовної самоідентифікації людини. До Т. Шевченка ім'я «Україна» такого значення не мала. Ідентичність українців визнавалася і узагальнювалася ними самими у свідомості до зовсім інших принципів, насамперед, до віросповідання і підданства певному монарху» [3, с. 166–167].

Підсумовуючи вищевикладене, можемо зробити висновок, що на означення батьківщини поет вживає різні назви: «Малоросія», «Україна», «Україна», «країна», «родина», «українская земля», «батьківщина», «Южная Россия». Чіткого хронологічного розмежування вживання ним найбільш активних назв «Малоросія» і «Україна» немає. Обидві назви побутували паралельно у його мовленні і у написанні протягом усього життя.

Утім є особливості. Так, у поезії використано на ознаку батьківщини лише назву «Україна» (у російськомовній поезії також), а назва «Малоросія» відсутня. У російськомовних повістях та «Журналі», навпаки, частіше вжито назву «Малоросія», а у листуванні, й знову таки «Журналі», назву «родина». Сутнісно-змістова характеристика назв «Малоросія» і «родина», зважаючи на контекст, – тотожна з назвою «Україна» і підпорядкована більш загальному поняттю – «батьківщина».

Тарас Шевченко уособлює розуміння поняття «батьківщина» як місце народження, рідна земля, ландшафт, територія походження народу (це вузьке розуміння), а також подає «батьківщину» як національно-культурно-історичну специфіку (широке розуміння), себто як складову національного образу народу, його історичну минувшину і сьогодення, його культурну спадщину і історію. Батьківщина для Тараса Шевченка це – ціль-прагнення й віддзеркалення сутності самого поета.

1. Булаховський Л. А. Російські поеми Т. Шевченка та їх місце в системі поетичної мови першої половини XIX ст. // Булаховський Л. А. Вибрані праці: В 5 т. / Л. Булаховський. – К.: Наукова думка, 1978. – Т. 3. – 519 с. 2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів в творчості поета: Пер. з англ. С. Павличко / Г. Грабович. – К.: Рад. письменник, 1991. – 212 с. 3. Даренська Т. В. Український образ світу в ключових символах поетичної творчості Тараса Шевченка: Дис. канд. філос. наук: 09.00.12. / Т. Даренська. – К., 2002. – 194 с. 4. Дзюба І. Довіку насущний / І. Дзюба. // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 3–9. 5. Енциклопедія українознавства: в 11 т. – Перевид. В Україні / Голов. ред. проф. д-р В. Кубійович. – Львів: Наук. т-во ім. Т. Шевченка у Львові, 1994. – Т. 4. – 1600 с.

6. Луцький Ю. Між Гоголем і Шевченком / Ю. Луцький. – К.: Час, 1998. – 255 с. 7. Маланюк Є. Книга спостережень / Є. Маланюк. – К.: Атіка, 1995. – 236 с. 8. Мисник П. Великий син великого народу / П. Мисник. // Українська мова і література в школі. – 1964. – № 3. – С. 3–10. 9. Митрополит Іларіон. Граматично-стилістичний словник Шевченкової мови / Митрополит Іларіон. – Вінніпеґ: Інститут Дослідів Волині, 1961. – 257 с. 10. Пільгук І. І. Народнопоетична основа образу України в ліриці Шевченка / І. Пільгук. // Збірник праць ювілейної Десятої наукової шевченківської конференції. – К.: В-во АН УРСР, 1962. – 372 с. 11. Словник мови Шевченка: в двох томах [Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР]. – К.: Наукова думка, 1964. – Т. I. – 484 с.; Т. II. – 566 с. 12. Смаль-Стоцький С. Причинки до розуміння Шевченкових поем. – Прага, 1929. – 47 с. 13. Спогади про Шевченка. – К.: Держ. в-во худ. літ., 1958. – 659 с. 14. Українська Радянська Енциклопедія: у 12-ти томах. – К.: Головна редакція

УРЕ. – 1981. – Т. 6. – 552 с. 15. Філософський енциклопедичний словник: Довідкове видання / Ред. кол. В. І. Шинкарук (голова), Є. К. Бистрицький та ін. – К.: Абрис, 2002. – 746 с. 16. Франко І. Темне царство // Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах / Франко І. – К.: В-во «Наукова думка», 1980. – Т. 26. – 462 с. 17. Черторизька Т. Семантико-стилістичні функції російських слів і словосполучень у поезіях Шевченка / Т. Черторизька // Збірник праць двадцять четвертої наукової шевченківської конференції. – К.: Наукова думка, 1982. – 324 с. 18. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів у шести томах / Т. Шевченко. – К.: В-во АН УРСР, 1963, 1964. – Т. 1. – 484 с.; Т. 2. – 632 с.; Т. 3. – 512 с.; Т. 6. – 644 с. 19. Шевченко Тарас. Повне зібрання творів. Листування. Текст. Коментарій / Під заг. ред. акад. С. Єфремова / Т. Шевченко. – [Харків]: Держ. в-во України, 1929. – Т. III. – XXV+1001 с.

Тетяна Воропаєва

Поетична спадщина Тараса Шевченка як ідентифікаційний ресурс українства (за результатами теоретико-емпіричних досліджень 1991–2012 рр.)

В статті розглядається поетична спадщина Тараса Шевченка як важливе підґрунтя для становлення і розвитку національної ідентичності українського народу. Аналізуються уявлення громадян України про національну ідею, про Тараса Шевченка та його творчість.

In the article the poetic legacy of Taras Shevchenko is analyzed as an important basis for the establishment and development of national identity of the Ukrainian people. Analyzes the representation of citizens of Ukraine national idea of Taras Shevchenko and his work.

Тараса Шевченка називають Будителем, Провідником, Великим Кобзарем, Національним Пророком і Генієм українського народу. Але найчастіше його називають Батьком нації, який не тільки залишив своїм нащадкам безцінну духовну спадщину, але й заклав потужну світоглядну «базу під українську національну ідентичність» [6, с. 9].

Л. Костенко констатує: «Кобзарю..., Ти для мене совість і закон». Адже, як наголошують сучасні дослідники, ще за життя Тарас Шевченко продемонстрував свою високу суб'єктність, відкрито виступивши проти царського режиму, подав приклад високого духовного подвигу для нащадків, виразив духовну сутність українства. Важко знайти у світі іншого поета, який би мав більшу пошану від власного народу, ніж Тарас Шевченко. Багато поколінь українців кожного року урочисто відзначають річницю народження і смерті Великого Кобзаря.

О. Меленчук зазначає, що роковини на вшанування пам'яті Т. Шевченка були започатковані одразу по смерті поета, і вони стали своєрідним волевиявленням національних прав свідомих верств народу на чолі з інтелігенцією, яких постійно пригнічував уряд царської Росії. Це була боротьба за можливість зберегти й не втратити будь-який шанс українців на національне самоствердження у складних умовах тодішнього суспільно-політичного життя України [10, с. 5–12]. С. Єфремов вважав, що Шевченко потрібен суспільству як духовний лікар, адже в цьому й полягає «психологічна причина святкування ювілеїв» поета [5, с. 36].

В історії України окрім Тараса Шевченка немає іншої Особистості, якій би український народ так щиро

завдячував, творча спадщина якої б об'єднувала, а не роз'єднувала суспільство. Вшановуючи пам'ять Тараса Шевченка, українці прагнули не втратити того ціннісного звучання й глибокого світоглядного змісту, які має Шевченкова творчість. Поховання Тараса Шевченка у Петербурзі та перепоховання його в Україні консолідувало українство, а в наш час Шевченківські дні перетворились на загальнонаціональне свято (правда, інколи дещо формалізоване державою).

Шевченкове слово має не тільки багатомірні смислові нашарування, але й незбагненну духовну силу, яка глибинно резонує в душах українців та інших народів світу. Знаково-символічний та образно-асоціативний ряд Шевченкової поезії – степ, верба, тополя, хата, мати, козак, могила, кобзар – «живуть» і в традиційному побуті, і в народних піснях, і в козацьких думах. Поезія Тараса Шевченка є діалогічною, вона пробуджує національну самосвідомість, допомагає народу зрозуміти власну самотність, ментальність, національний характер.

У поетичній спадщині Тараса Шевченка яскраво відображена етнічна й політична історія українського народу. Поет згадує полян, дулебів і древлян, Візантію і Русь, Словутич і Хортицю, козаків і гайдамаків, Марію і Ярославну, Мазепу й Дорошенка. Тарас Шевченко став Світочем українського духу, запропонувавши українцям ідею України, її Відродження і Процвітання, яка з часом набула аксіологічного значення. Українська ідея у творчості Шевченка репрезентує ідеал суспільства, в якому панує Правда-Справедливість, Людська гідність і Свобода. Ці ідеї надихали український

народ на культуротворення, на духовні подвиги, на національно-визвольну боротьбу.

Відомо, що «ідея» – це одне з основних понять філософії, яке розробляли ще Платон і Аристотель. Цей філософський термін (тісно пов'язаний з категоріями «мислення» і «буття») означає «сутність речі, її прототип», «образ речі, створюваний духом», «смысл», «уявлення, яке ще не існує у досвіді», «прообраз», що має формоутворююче значення і є джерелом сили; «уявну рушійну силу історії». Ідея є відображенням речей та явищ, які перебувають у процесі розвитку; це не тільки одна з форм і способів пізнання, смысл яких полягає у формулюванні узагальнених теоретичних принципів, що пояснюють сутність явищ, але й творча сила, яка формує і трансформує дійсність. Більшість філософів підкреслювали великий вплив ідей (що «оволоділи масами») на розвиток матеріальної дійсності з метою її перетворення. Відомо, що ідеї можуть бути правовими, політичними, релігійними, філософськими, економічними, моральними тощо. Будь-які ідеї народжуються в контексті історичного духу певної епохи, вони виникають і розвиваються на основі людських прагнень, потреб та практичної діяльності. Отже, ідея – це те «начало» і аристотелевське «те, для чого», без якого неможлива поява жодної речі у світі, тим більше, розгортання таких складних структур, якими є національна культура, національна спільнота і національна держава [8, с. 236–237].

Е. Фромм підкреслював: «Ніщо так не об'єднує людей (не обмежуючи при цьому їхньої індивідуальності), як... спільність ідей» [14, с. 33–36]. Е. Дюркгейм у своїй праці «Елементарні форми релігійного життя» зазначав, що будь-яке суспільство базується «...перш за все на ідеї, яку воно само для себе і про себе створює» [4, с. 21].

Відомо, що заклики до єдності будь-яких спільнот (родових, племінних, етнічних, національних) лунали з часів первісного ладу та лунають і сьогодні. Ці заклики базувались на різних ідеях та ціннісних пріоритетах: спочатку (на рівні племінних спільнот) це були заклики до єднання проти чужинців [2, с. 7–12]; пізніше (на рівні етнічних спільнот) це були заклики до об'єднання в межах власної (етнічної) території та на основі релігійної ідеї як консолідуючої сили тогочасного суспільства [9, с. 363–368], а у XVII–XVIII ст. (на рівні національних спільнот), після появи перших націй, постає національна ідея як механізм самоорганізації спільноти вищого соціокультурного рівня.

Отже, жодна людська спільнота не може обійтися без спільних ідей, які є нормативно-ціннісними і цільовими регуляторами, а також смисловими орієнтирами її життєдіяльності. Природа цих смислових орієнтирів полягає в тому, що вони не стільки створюють конкретний образ самої мети або остаточного результату, скільки окреслюють загальну перспективу доцільного напрямку руху. Роль таких смислових орієнтирів у європейській історії

відігравали ідеали свободи й справедливості, рівності й братерства, незалежності й солідарності.

Подібні смислові орієнтири та ціннісні пріоритети (які є базовими для постання ідей, що об'єднують спільноту) простежуються і в українській історії: *в добу антив і склавинів* вони були репрезентовані ідеалами «свободи і народоправства» (див. праці Йордана і Маврикія, де наголошується, що праукраїнські племена вражають «своєю любов'ю до волі», адже «їх ніяким чином не можна схилити до рабства» [13, с. 369, 377]; *в добу Київської Русі* – ідеалами «сили й величі», «честі й слави», появою понять «своя земля» [12, с. 48], «Батьківщина» [11, с. 140] та ідеї соборності; *в литовсько-польську добу* – ідеєю безперервної тяглості «руської старовини» (церковно-релігійної, героїчної та політичної) та ідеєю виокремлення нового колективного суб'єкта – руського народу [15, с. 306.]; *в етнічному (позастановому) розумінні та доволі цілісною системою суспільних уявлень про минуле й сучасне Русі, ядром якої стала спільна «ідеологічна Батьківщина»; в козацьку добу* – гаслом «За віру й волю!» та появою національно-визвольної ідеї; *у XIX ст.* – концептами «слави України», «слова» (яке «стояло на сторожі» українських інтересів), «правди, сили й волі», «праведного закону»; *в XX ст.* – науково-теоретичними розробками, політологічними доктринами, партійними програмами та культурно-мистецькими творами й акціями (в цей період українська національна ідея перетворюється на один з провідних чинників національного життя взагалі, а окремі представники української еліти перейшли від наукової та мистецької розробки української національної ідеї до її політичного та збройного обстоювання); *на початку XXI ст.* – концептами «гідності», «свободи», «розвитку», «справедливості», «прав людини», «патріотизму», «європейського вибору», «відродження», «громадянської солідарності», «верховенства права» та ін.

Українська національна ідея пройшла у своєму розвитку цілий ряд етапів, зберігаючи свою глибинну сутність та функціональне призначення, але змінюючи форми свого вияву, розширюючи сфери свого впливу. Вже після свого постання українська національна ідея здобула велику силу історичної інерції та енергетичної зарядженості, продовжуючи відтворюватись і доповнюватись новими поколіннями. Геніальний Тарас Шевченко показав, що українська національна ідея підсумовує досвід попередніх поколінь та всього історичного шляху розвитку українського народу, об'єднуючи смислові орієнтири та ціннісні пріоритети українства в цілісну систему. Видатний поет довів, що витоки української національної ідеї сягають часів Київської Русі, що цю ідею зберегли і пронесли крізь віки мільйони подвижників українського народу, що проти цієї ідеї виступають антиукраїнські сили, які сіють розбрат, роблять українців невільникми на своїй землі, внаслідок чого плоди їхньої праці та щедрі дари української землі дістаються чужинцям. У найкритичніший

для національного існування період української історії Тарас Шевченко підтвердив безперервну культурно-історичну тяглість та етнонаціональну спадкоємність між соціально-історичними організаціями Русі-України – козацької України – сучасної їй України – майбутньої вільної України. І ціннісно-смысловим стрижнем цієї спадкоємності й тяглості була саме українська ідея, яка кристалізувалась (протягом донаціонального і національного етапів розвитку українського народу) у категоріях «Слави», «Волі», «Віри», «Сили», «Правди». Квінтесенцією такої ідеологічної роботи Тараса Шевченка був пошук Правди заради відновлення Сили, Слави й Воли України: «розбойники, людоїди Правду побороли, / Осміяли твою славу, і силу, і волю» («Єретик»). Поет мріє про майбутню вільну й незалежну Україну, де завдяки відродженню Правди, завдяки новому праведному закону повернеться із забуття Слава, постане власна Воля й Сила: «В своїй хаті своя й правда, і сила, і воля» («І мертвим, і живим ...»).

Отже, Шевченкове Слово стало «на сторожі» правдивої історії свого народу, його слави й волі, честі й гідності, його прагнень і сподівань. І надзвичайно символічним є той факт, що українська ідея семантично відбилася не тільки у словах видатного поета, але й у тексті національного гімну України (який створили 1863 р. П. Чубинський та М. Вербицький): «Ще не вмерла України і слава*, і воля** «Таким чином, була продовжена думка Тараса Шевченка про те, що Слава й Воля України (тобто духовна сутність українства) ще жива, і спираючись на неї, оживе й відродиться і сама Україна.

На теренах України саме Тарас Шевченко одним з перших показав, що становлення націй починається «в духові» (О. Забужко), адже саме він довів, що національна ідея – це вище вираження сутності і духовних сил нації, адже саме він вплинув на те, що територіально роз'єднана і розчленована у його час Україна поступово ставала духовно єдиною спільнотою. І ця поступово творена духовна єдність спільноти та актуалізована культурно-мистецькими засобами українська національна ідея створювали ціннісно-смыслову підґрунтя для наступного націє- і державотворення.

Подібну місію виконали Й.-Г. Фіхте (у Німеччині) та А. Міцкевич (у Польщі). Й.-Г. Фіхте підкреслював, що національний принцип є духовним, а не природним, біологічним чи вродженим, отже, можна будучи німцем фактично, «не бути ним духовно – не дорости до «німецькості» як такої» [7, с. 28]. А. Міцкевич наголошував, що в основі світогляду кожної нації закладена певна ідея, яка надає суспільності сенсу й кінцевої мети, і нація живе тільки для того, щоб цю ідею реалізувати; відповідно до цього, Польща – це оплот Божистої Любові, що вимагає виконання важливої месіанської ролі [7, с. 49].

* Це смисловий орієнтир праукраїнської та киево-руської доби.

** Це наскрізний смисловий орієнтир українства, який був актуальним для української людності від племінної до національної епохи (з VI–VII ст. до XXI ст.).

Отже, національна ідея – це основа функціонування нації, квінтесенція її духовних інтересів і соціально-політичних устремлінь, певний проект «спільного майбутнього», це той духовний принцип, який може мати великі практичні наслідки. Національна ідея не є абстрактним поняттям, це абсолютно реальна сила, що збуджує енергію суспільних рухів, це підґрунтя для загальнонаціонального об'єднання, для утвердження державності, для зростання сили й могутності народів і країн. Як зазначив один з найвидатніших мислителів ХХ століття М. Бубер, «ми говоримо про національну ідею, коли який-небудь народ помічає свою єдність, свій внутрішній зв'язок, свій історичний характер, свої традиції, своє становлення і розвиток, свою долю і призначення, робить їх предметом своєї свідомості, мотивуванням своєї волі» [1, с. 259].

Сучасні філософи часто наголошують, що жодна країна світу не досягла передових позицій у загальнолюдській цивілізації без власної національної ідеї. Відомий американський соціолог Д. Белл зазначав, що звернення в кризові періоди саме до національної ідеї пояснюється тим, що вона є найпростішою і найдоступнішою формою соціальної ідентичності людей та підґрунтям для консолідації суспільства. Без неї неможливо залучити широкі верстви населення в процес глобальних перетворень.

Процес формування і трансформації релігійної, регіональної, етнічної, національної та цивілізаційної ідентичності громадян України досліджувався нами упродовж 1991–2013 рр. в рамках кількох наукових проектів Центру українознавства КНУ імені Тараса Шевченка (до вересня 2000 р. цей проект виконувався у відділі етнології Інституту українознавства КНУ імені Тараса Шевченка), в яких активну участь брали студенти й аспіранти факультетів психології, соціології та філософського факультету («Українська національна ідея: теоретико-емпіричні аспекти»; «Соціально-психологічні та регіональні аспекти формування національної самосвідомості громадян України як чинника державотворення»; «Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти» та ін.). Ці проекти були підтримані Фондом «Відродження», Фондом Фрідріха Еберта, Міністерством України у справах науки і технологій, Фондом фундаментальних досліджень Міністерства освіти і науки, а також Асоціацією українських банків.

Загалом було обстежено 44 000 респондентів віком від 18 до 87 років (в 1991 р. було опитано 300 респондентів; в 1992 р. – 400, в 1993 р. – 1200, в 1994 р. – 1250, в 1995 р. – 1250, в 1996 р. – 1500, в 1997 р. – 1500, в 1998 р. – 1500, в 1999 р. – 1500, у 2000 р. – 2500, у 2001 р. – 2500, у 2002 р. – 2000, у 2003 р. – 2000, у 2004 р. – 2500, у 2005 р. – 2500, у 2006 р. – 2500, у 2007 р. – 2500, у 2008 р. – 2500, у 2009 р. – 2500, у 2010 р. – 2500, у 2011 р. – 2500, у 2012 р. – 2100, у 2013 р. – 2500). Надійність

результатів проведеного дослідження забезпечувалась методологічним обґрунтуванням його висхідних позицій; використанням сукупності діагностичних методик, адекватних меті й завданням дослідження; поєднанням кількісного та якісного аналізу емпіричних даних; використанням методів математичної статистики із застосуванням сучасних програм обробки даних, репрезентативністю вибірки.

Комплексний аналіз уявлень громадян України про українську національну ідею показав, що респонденти досить часто цитують поетичні твори Тараса Шевченка для репрезентації своїх уявлень. Перше місце посідає вислів: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля». На другому місці такий вислів: «Свою Україну любіть, / Любіть її... Во время люте, / В останню тяжкую минуту / За неї Господа моліть». Наступні місця (по мірі зменшення індексу цитувань) займають такі віршовані рядки:

«Встане Україна / І розвіє тьму неволі, / Світ правди засвітить...».

«В Україну ідіть, діти! / В нашу Україну... / Там найдете шире серце / І слово ласкаве, / Там найдете ширю правду, / А ще, може, й славу...».

«Обніміться ж, брати мої. / Молю вас, благаю!»

«Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого Бога, / За неї душу погублю!»

«Нема на світі України, / Немає другого Дніпра...».

«Страшно впасти у кайдани, / Умирать в неволі, / А ще гірше – спати, спати / І спати на волі».

«Оживе добра слава / Слава України!»

«Де поділась доля-воля, / Бунчуки, гетьмани?»

Відомо, що Е. Сміт писав про роль «національного генія» у процесі формування національної ідентичності. Таким генієм і є Тарас Шевченко, адже у його творчості представлено дуже багато ідентитетів та ідеологем, які не тільки впливають на становлення національної ідентичності, але й на стратегії захисту національної безпеки українства. Завдяки цьому Шевченко виступає як консолідатор, інтегратор і націєтворець.

Проведене дослідження показало, що серед постатей, які найяскравіше репрезентують українство, Тарас Шевченко займає перше місце. Серед історичних діячів, науковців, митців, письменників і поетів, в особистості яких найкраще відображені риси українського національного характеру, перше місце також займає Тарас Шевченко. Великий Кобзар об'єднує Схід і Захід, Південь і Північ України. В структурі історичної пам'яті українського народу Шевченків «Кобзар» займає третє місце після таких «реперних точок», як епоха Київської Русі та Козацька доба.

Групи респондентів, які згадують Тараса Шевченка як особу, а також цитують його поетичні твори, представлені у Таблиці 1:

Таблиця 1. Позитивні уявлення респондентів про Тараса Шевченка та його творчість

Періоди української незалежності	Кількість респондентів, які згадують Т. Шевченка як особу	Кількість респондентів, які цитують твори Т. Шевченка
1991–1995 рр.	67%	59%
1996–2000 рр.	58%	47%
2001–2005 рр.	72%	54%
2006–2010 рр.	53%	52%
2011–2013 рр.	49%	46%

Отже, здійснена Т. Шевченком поетизація минулого та української національної ідеї, пошук у минулому базових цінностей, протест проти національного й соціального гноблення, переосмислення української історії, пропонування національних ідентитетів, створення цілісної поетичної філософії є величезним ідентифікаційним ресурсом для формування у сучасних громадян України як національної, так і європейської цивілізаційної ідентичності.

Потужний ідентифікаційний потенціал Шевченкового Слова став причиною багатьох політичних і псевдо-культурологічних провокацій навколо біографії та спадщини Шевченка. І. Дзюба підкреслював, що «Боротьба за Шевченка... є боротьбою за душу українського народу». Прикро, але ця боротьба не втратила своєї актуальності й сьогодні. Прикро, що в незалежній Україні є прояви лінгвоциду, нівеляції національної самобутності, що із Шевченка намагаються зробити «вурдалака», великого «грішника», «богохульника», «віровідступника», «неморального» та «політично крамольного» чоловіка. Прикро, що через інформаційні війни, деукраїнізацію освітнього й культурного простору відбувається руйнування ідентифікаційної матриці українства.

200-річний ювілей Тараса Шевченка – це певний підсумковий етап не тільки того, що зроблено в галузі українознавства і шевченкознавства, але й результат націєтворчого впливу Шевченкового Слова на кожного громадянина України. І. Дзюба зазначає, що в соціології та економіці є такий фундаментальний концепт, як система життєзабезпечення. Далі він наголошує, що «і в духовному житті є такі системи життєзабезпечення. І таку функцію для українського суспільства чинить насамперед Тарас Шевченко – його поезія, його образ, його постать. Він один з наріжних каменів нашої національної будови» [3, с. 7].

1. Бубер М. Народ и его земля / М. Бубер // Избр. произведения. – Без М. И., 1979. – С. 257–345. 2. Воропаєва Т. Становлення українського «Ми» / Воропаєва Т. // Українство у світі: традиційність культури та спільнотні взаємини. – К., 2004. – С. 7–47. 3. Дзюба І. Тарас Шевченко: життя і творчість / І. Дзюба. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с. 4. Дюркгайм Э. Элементарные формы религиозной жизни / Э. Дюркгайм. – СПб., 1912. – 148 с. 5. Єфремов С. Шевченкові роковини і російська преса: 40-і роковини смерті Шевченка / С. Єфремов // ЛНВ. – Львів, 1901. – Т. 15. – С. 34–47. 6. Жулинський М. Шевченкознавство: стан і перспективи // Тарас Шевченко і народна культура: 36. праць між-

нар. 35-і наук. шевченківської конф.; Черкаси, 20–22 квіт., 2004 р.: У 2 кн. / Редкол.: Смілянська В. Л. (відп. ред.) та ін. / М. Жулинський. – Черкаси: Брама-Україна, 2004. – Кн. 1. – С. 9–16. 7. Забужко О. С. Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. С. Забужко. – К.: Наукова думка, 1993. – 156 с. 8. Ідея // Філософський енциклопедичний словник. – К.: Абрис, 2002. – С. 236–237. 9. Медвідь Ф. Взаємозв'язок національної і релігійної ідей в контексті релігійно-духовного життя України / Ф. Медвідь // Вісник УАДУ. – 2003. – № 1. – С. 363–368. 10. Меленчук О. Феномен святкування роковин, присвячених пам'яті Т. Шевченка як соціо-

культурне явище в боротьбі за українську незалежність у літературно-критичних студіях С. Єфремова / О. Меленчук // Філологічні науки. – 2010. – № 5. – С. 5–12. 11. Мудрое слово Древней Руси (XI–XVII вв.). – М.: Сов. Россия, 1989. – С. 140. 12. Повесть временных лет. – Ч. 1. – М., Л., 1950. 13. Свод древнейших письменных известий о славянах. – Т. 1. – М.: Наука, 1991. – 590 с. 14. Фромм Э. Бегство от свободы / Э. Фромм. – М.: Аст, 2011. – 288 с. 15. Яковенко Н. Паралельний світ. Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI–XVII ст. / Н. Яковенко. – К.: Критика, 2002. – 416 с.

Галина Гайович

Естетична інтерпретація концепту «рідний край» у творах Тараса Шевченка

У статті подається аналіз картини Шевченкового світу через призму концепту «рідний край». Зокрема, увагу зосереджено на тому, що авторську картину світу відтворює художній текст, визначаючи її систему духовних цінностей письменника, і його світоглядні та естетичні критерії.

The analysis of Shevchenko's world via the prism of «native (mother) land» concept is given in the article. In particular, attention is concentrated on the fact that author's attitude is reflected in the artistic text defining a system of spiritual values of the writer as well as his ideological and aesthetic criteria.

Т. Г. Шевченко народився в Україні. Тут минуло його дитинство. Добро і зло він бачив на рідній землі та відчував свою єдність з Україною, з її народом. Усе це стало частинкою його внутрішнього єства. Він справді вийшов з народу, жив з народом, усіма своїми думками й почуттями був із ним нерозривно зв'язаний.

Так склалося, що на кожному етапі розвитку української культури, української духовності найголовніші проблеми переважно сфокусовано в образі Шевченка, у трактуванні його спадщини. Однак, і сьогодні для шевченкознавців важливим залишається завдання звільнити образ геніального поета від влади стереотипів: це і просвітансько-хуторянський стереотип «Батька Тараса», і радянський стереотип революційного демократа й апологета класової боротьби в більшовицькому дусі, і стереотип співця гайдамаччини, поборника національної непримиренності [3, с. 3].

У Шевченкових творах завжди на поверхні лежить любов митця до України і українців – без неї немає Шевченка: «Я так її, я так люблю / Мою Україну убогу, / Що проклену святого бога / За неї душу погублю!» [11, с. 355–356] – пише поет у одному із своїх віршів.

Проте, незважаючи на велику любов, поет бачить і ті проблеми, які роздирають його рідний край і заважають людям бути щасливими в цьому краю. Йому болить доля рідної землі, він готовий змиритися з власною долею, але не хоче і не буде (що доводить і його життя, і його творчість) миритися з прогресуючим нищенням всього того, що є для нього найдорожчим – України:

Мені однаково, чи буду
Я жить в Україні, чи ні.

...Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її, окраденую, збудять...

Ох, не однаково мені» [11, с. 329].

Зважаючи на наведені вище сентенції, можемо стверджувати, що і життя, і творчий доробок Т. Шевченка є для нас тією традицією, яку маємо весь час актуалізувати, оскільки саме він є тим «ідеалом», яким перевіряється, корегується совість та ідеологія багатьох українців, що усвідомлюють себе українцями через нього [7, с. 32]. У цьому аспекті важливо зрозуміти сам зміст шевченківського концепту «рідний край» і його вплив на формування свідомості реципієнтів.

Отже, у цій статті спробуємо з'ясувати особливості мовного образу митця через аналіз концепту «рідний край», представленого в його поезіях. Як відомо, авторську картину світу відтворює текст, визначаючи систему духовних цінностей письменника, його світоглядні та естетичні критерії. «Творчість письменника, – як зазначав В. Виноградов, – його авторська особистість, його герої, втілені в його мові і тільки в ній, і через неї можуть бути досягнуті» [1, с. 155]. У сучасному мовознавстві актуальними завданнями є вивчення лінгвістичного аспекту тексту та образу автора як категоріальної об'єднуючої одиниці тексту.

Опис лінгвістичних механізмів формування розгорнутого мовленнєвого висловлювання, через мовні особливості якого розкривається образ самого автора, зокрема, пояснення щодо зовнішньої та внутрішньої форм тексту, знаходимо, наприклад, у працях О. Лурії, В. Гака, Є. Тарасова, А. Новікова тощо. Зовнішня форма, на думку А. Новікова, є «сукупністю мовних засобів разом із їхньою змістовною стороною, поставленою у відповідність до задуму, тобто те, що подано для безпосереднього сприйняття». Внутрішня форма – це «те, що розуміється. Це розумове утворення, яке формується в інтелекті партнера по комунікації й співвідноситься із зовнішньою формою не поелементно, а в цілому відповідає всій сукупності даних мовних засобів» [6, с. 22].

Текст має мовленнєво-розумову природу, це підкреслює В. Гак: «Текст є саме тим моментом, в якому актуалізуються всі правила та норми тієї чи іншої мови, перетворюючись у щось живе та динамічне, що характеризується, перш за все, цілісністю та прагненням до інтегрованості» [2, с. 117].

Текст характеризується також певним семіотичним аспектом, причому знаковість тексту – не абстрактне явище, що не залежить від змісту, навпаки, знаковість є важливим моментом народження та сприйняття певного тексту. Як зауважує Є. Тарасов, текст є специфічним чином організоване знакове утворення, яке існує тільки в процесі його смислового сприйняття і в процесі творення [10, с. 226]. Це означає, що думки, які виникають у різних людей, не можуть бути ідентичними, оскільки мовні знаки є похідними від соціального досвіду, а цей досвід у кожного є унікальним. Варіативність смислового сприйняття тексту призводить до варіативності форм його існування. Факторами, що детермінують неоднозначне смислове сприйняття, на думку Є. Тарасова, є те, що будь-який текст відображає дійсність перевернуто; так само перевернуто текст відображає знання автора про дійсність; в процесі побудови тексту бере участь механізм універсального предметного коду [10, с. 226].

Вищеподаний аналіз засвідчує, що реципієнт у ході роботи з текстом засвоює лише те, що розуміє, сприймаючи текст як цілісне утворення, він створює «новий» внутрішній світ тексту, відтворюючи внутрішню форму вихідного тексту. І цей внутрішній світ – гнучке, рухоме утворення, яке співвідноситься зі світом дійсності, зі світом літературних, культурних та мовних традицій окремо взятого реципієнта, з тими чи іншими комунікативно значущими смислами, з усією соціокультурною ситуацією. Разом із тим текст є виявом особливостей образу автора.

Лінгвістичну категорію образу автора запропонував В. Виноградов ще в 20 роках ХХ століття й обґрунтував у своїх пізніших працях, в яких передбачалося комплексне дослідження мови художнього твору. Одним із аспектів дослідження образу автора є вивчення мовних одиниць, їх взаємодії та конкретні вияви у текстовому вираженні і сприйнятті читачами. Відповідно до цього завдання Ю. Караулов вказував на необхідність «розглядати загальні (теоретичні або звично життєві) поняття, значні концепти, ідеї» [4, с. 52].

На думку багатьох дослідників, ономасторчість є важливою ознакою ідіостилію того чи іншого автора, яка визначається ступенем навантаження номінаційного поля в художньому тексті й характеризує авторське письмо. Тут хочеться згадати вислів Немировської, що «специфічною особливістю української літературної ономастики є вагомість макротопоніма «Україна», що у творах багатьох митців став символом, втіленням національної гідності українців» [5, с. 24]. Що ж до творчості Тараса Шевченка, то образ України тут має своєрідне сприйняття і відповідно мовне відтворення та певною мірою протиставляється образу чужини.

Як уже зазначалося вище, цей образ наскрізь просякнутий великою поетовою любов'ю. Однак, з іншого боку, Т. Шевченко показує, як багаторічне підневільне життя здеморалізувало найширші верстви населення незалежно від їхнього соціального стану. Тут розкривається характерна для творчості митця антитеза, яка пронизує Шевченків концепт «рідний край»: з одного боку, читач захоплюється образом лицаря, сміливця, козака, людини як образу Божого, яка здатна побудувати омріяну величну країну, і це більше нагадує сміливі фантазії та мрії поета, а з іншого, – він наштовхується на стіну «мільйона свинопасів», «злих людей», які «косудять», «огудять», «окрадуть» і приведуть рідну землю до повного занепаду. Це вже не фантазії, а реальний світ, який не могли заступити навіть найактуальніші фантазії. Саме тому, навіть перебуваючи в неволі, він «прагне повернутися в рідний край, але не тому, що – на противагу чужині – бачить його раєм» (9, с. 370), а лише тому, що це – омріяна земля, яку він любить і задля якої готовий іти на будь-які жертви.

У багатьох своїх творах, присвячених змалюванню рідного краю, Т. Шевченко подає страшну картину занепаду, руїни, спустошення, які з'явилися внаслідок панського гніту та сваволі. Все це породжує колосальні переживання, які виливаються в слова, що, здавалося б, не могли з'явитися з-під Шевченкового пера взагалі:

Погано дуже, страх погано!
В оцій пустині пропадать.
А ще поганше на Україні
Дивитись, плакати – і мовчати! [11, с. 425].

Тут автор порівнює чужину й Україну, але це порівняння не на користь останньої. І хоч ці рядки ніби не вписуються в загальну картину шевченківського концепту «рідного краю», однак, на нашу думку, в них закодовано не тільки велике розчарування в усьому тому, що митець спостерігав у тогочасному українському суспільстві й що він ненавидів, не тільки величезний біль душі, але й безмежну любов, яка й дає автору право не тільки на позитивні емоції, але й на викривальну, а інколи навіть жорстоку критику. Тож тут хочеться погодитися з думкою І. Світличного, який стверджує, що «ці слова свідчать тільки про те, як тверезо мислив поет, як не творив собі ніяких втішних, але безпідставних ілюзій, і – яким самотнім почувався він!» [9, с. 371]

Асоціативні відношення автор будує за допомогою звичних для нього лексем, використовуючи особливі риси народної української, рідної для Шевченка, мови: «козацтво», «степ безкрай», «тужити»; лексеми на позначення побуту: «хата», «сокира», «обух», але асоціативні образи, які виникають у читача, дають підстави для сприймання не стільки прямого опису побуту українців, їх життя, а набувають глибокого психологічного підтексту, тим самим розкриваючи духовний світ, настрої автора. Залюбленість у рідний край передається лексемою «співати» (пісня ж прекрасніша за будь-яку оповідь – Г. Г.). Світлий настрої

створюють словосполучення: «сонце виграє», «сопілка грає», «співають...дівчата». Трагічний конфлікт поета з людьми набуває особливої асоціативності у словосполученнях «лихі люде», «презавзятий патріот», «годований кабан». В останньому словосполученні іменник «кабан», у значенні «свійська тварина», вжитий для створення скупого, але виразного портрету новітнього українського панства. Хоча це слово є неприродним для позначення людини, однак в контексті звучить стилістично виправдано, оскільки звертає увагу читача і переконує в незвичайності описуваного суб'єкта, тобто людей, яких Шевченко засуджує, критикує і, завдяки таким порівнянням, розкриває їхню справжню сутність. Соціологічно нечітким, але художньо містким словом «люде» поет охоплює весь той загаль, ту масу народу, в яку він раніше так палко вірив, на яку так щиро і довірливо покладався, але в якій жорстоко і боляче розчарувався в період «Трьох літ». Даний аналіз є підтвердженням слів А. Потебні: «Слово утворюється із суб'єктивного сприйняття і є відбитком не самого предмета, а його відображення в душі» [8, с. 39].

Назва Україна, або ж Вкраїна, досить часто зустрічаються в мовистилі письменника. Часто автор вживає її, вкладаючи зміст історичного славного минулого, тобто того, до чого повинні прагнути. Поряд з «Україною», як нагадування про славне минуле козацької доби, вживає і назву «козацька земля». Однак цю назву письменник використовує також і з метою підкреслити різницю відмінності між Україною вільною і поневоленою: «Землі козацької краса у ляха в'яне...» [11, с. 94] та з сумом визнати, що минули ті героїчні часи і тільки пісні кобзарів та високі могили від них залишилися. Однак, Шевченко, як справжній борець і патріот, сподівається, що саме ці могили та спогади про минуле стануть добрим прикладом, який надихне сучасників на рішучі дії, що приведуть Україну до позитивних змін.

Отже, Тарас Шевченко є палким патріотом рідного краю, який до безтями закоханий у свою «славу України», але це не заважає йому реально сприймати дійсність, породжує прагнення до пошуку шляхів виходу з тієї катастрофічної всеохопної кризи, в яку, в силу історичних обставин, потрапила країна. Письменник відчуває силу слова, використовує її, щоб створити самобутні мовні образи. Ідіостиль автора пов'язаний із його душевним станом та світобаченням. Аналізуючи мовистиль того чи іншого твору, неможливо не враховувати категорію мовленнєвого образу автора. На нашу думку, невичерпність Шевченкового питання в науковому сенсі пояснюється, насамперед, тим, що саме цьому талановитому митцю вдалося створити концептуальну картину української дійсності, що була і залишається зрозумілою і близькою для багатьох поколінь українців. Шевченків концепт України дозволяє глибше зрозуміти суть поняття «рідний край» і допомагає відповісти на засадниче філософське питання: хто ми є?

1. *Виноградов В.* О языке художественной литературы / В. Виноградов. – М., 1959. – 655 с.
2. *Гак В.* Теоретическая грамматика французского языка / Владимир Гак. – М.: Добросвет, 2000. – 832 с.
3. *Дзюба І.* До віку насущний / І. Дзюба // Дивослово. – 1996. – № 3. – С. 3–9.
4. *Караулов Ю.* Русский язык и языковая личность / Ю. Караулов. – М., 1987. – 261 с.
5. *Немировська О., Немировська Т.* Українська літературна ономастика: Взаємозв'язки і паралелі поезики (Літературна ономастика української та російської мов: Взаємодія, взаємозв'язки) / О. Немировська, Т. Немировська. – К., 1992.
6. *Новиков А.* Семантика текста и ее формализация / Анатолий Новиков. – М.: Наука, 1983. – 215 с.
7. *Плющ Л.* Екзод Тараса Шевченка: Навколо «Москалевої криниці»: Дванадцять статей / Леонід Плющ. – К.: Факт, 2001. – 384 с.
8. *Потебня А.* Собрание трудов. Мысль и язык / А. Потебня. – М., 1999. – 591 с.
9. *Світличний І.* Серце для куль і для рим: Поезії. Поетичні переклади. Літературно-критичні статті / І. Світличний. – К.: Рад. Письменник, 1990. – 581 с.
10. *Тарасов Е., Соснова М.* О формах существования текста / Евгений Тарасов, Маргарита Соснова // Речевое общение: цели, мотивы, средства. – М., 1985. – С. 30–44.
11. *Шевченко Т.* Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Дніпро, 1985. – 640 с.

Ірина Грабовська

Шевченкіана Дмитра Донцова – вагомий внесок у теорію українського націєтворення

Аналізується низка робіт видатного українського теоретика націоналізму Дмитра Донцова в контексті дослідження життя та творчості Тараса Григоровича Шевченка. Доводиться, що шевченкіана Д. Донцова стала важливим внеском в теорію формування модерної української нації, оскільки саме ідеї та особистість геніального українського поета були одними з основних складових теорії «шляхетної української нації» Д. Донцова, «нації лицарів, а не свинопасів». Аналізуються донцовські ідеї формування аристократів духу та волі як провідників в національно-визвольних змаганнях українства.

Works of Dmytro Dontsov, the prominent Ukrainian theorist of nationalism, are analyzed in the context of research of Taras Shevchenko's life and creation. Author asserts, that D. Dontsov's Shevchenkiana became an important contribution in the theory of formation of modern Ukrainian nation, as exactly ideas and personality of the genius Ukrainian poet were one of basic components of theory of «noble Ukrainian nation», «nation of knights, but not swineherds». Dontsov's ideas of forming of spirit aristocrats as guides in the national liberation contests of Ukrainians are analyzed.

Дослідження життя та творчості однієї видатної людини іншим визначним мислителем завжди цікаво і неординарно, особливо, коли мова йде про особистостей такої величини, як Тарас Шевченко та Дмитро Донцов.

При вивченні питань формування національної ідентичності українців оминати шевченкіану Д. Донцова – одного з найвідоміших українських націоналістів – неможливо. В творчому доробку цього мислителя багато уваги та місця присвячено виробленню концепції

шляхетної української нації, аристократичного типу особистості українця як основного націєтворця. Взірцем, найвищим мірилом в цій справі для Д. Донцова був Тарас Шевченко.

Як відомо, буття української нації як модерної розпочинається саме з великого Тараса. Один із найвідоміших теоретиків націєтворення – Ентоні Сміт стверджував, що існування нації без національного консолідуючого міфу неможливе [1]. І таке буття українській нації надав Тарас Шевченко, витворивши живий національний міф України як цілком неповторної унікальної реальності.

Окрім того, не варто забувати, що саме «з Шевченка заговорили цілі соціальні материки, ледь намічені на елітарних культурологічних картах, велетенські, доти не знані масиви людського горя, вперше залунав на повну силу той трагічний супровід світової історії, що його так довго не чула чи не хотіла чути культура, усамітнена на своїх “чарівних горах”. По суті, саме з Шевченка (зрозуміло, у світоглядному, а не вузько історико-генетичному плані) розпочинається довгий і драматичний процес планетарної демократизації світової літератури... Очевидне її бажання віддати весь неосяжний діапазон людського болю, віднайти абсолютну солідарність з упослідженою і покривдженою людиною світу... “Кобзар” – один із перших взірців такого по-справжньому олюдненого мистецтва» [6, с. 14].

Очевидно, що мислитель такого рівня, як Д. Донцов не міг оминати постаті Тараса Григоровича, роздумуючи над шляхами творення української нації. Однією з найцікавіших робіт Донцова, в якій викладено ідею формування шляхетної української нації та її проводу, є праця «Незримі скрижалі кобзаря (Містика лицарства запорозького)».

Д. Донцов задається питанням про те, на чому базується філософія національного генія Тараса Шевченка. Насамперед, він різко заперечує належність Тараса Григоровича до мужицької верстви. Д. Донцов пише: «Філософія життя у Шевченка ...що ж це була за філософія у нього, як його силкуються представити “народники”, – як “геніального мужика з мужицькими інтересами в основі всієї його поезії”, себто світогляду? ...таким він не був... Не плугом, а мечем слова хотів він орати не поле, а людське серце, розпанахати його й наповнити “живою козацькою, не “мужицькою” кров’ю» [3, с. 33]. Шевченко, стверджує Донцов, мав «віру у всесилу “дихання Божого” і невмирущого генія своєї нації...» [3, с. 34].

Тарас Шевченко у Д. Донцова – це філософ, який постійно знаходиться у роздумах про долю української нації. Бурхливі зміни в історії України викликають то захоплення, то розчарування та гіркий жаль поета. «Коли на самоті поет виворожував у своїй “хаті”, в своїй душі видиво своєї буйної, знадливої і прекрасної України, її природи, історії, блискучого минулого й понурого сучасного, – перед його уявою ставали блискучі, мінливі образи... Візьмімо це все разом, що це є, як не могутній, повний шалу і врочистої або

трагічної краси і посвяти селян, порив життя, бурхливий розлив життєвих сил, закладених в природі України, і в героїці лицарській, і в дівочім співі кохання?...» [3, с. 34–35].

Та захмарюють це захоплення життєвою силою своєї нації гіркі роздуми про лиху долю, що чатує на Україну «мов лютий звір». «Чому ця Доля, мов зрадливі хвилі морські, бавиться людиною і нацією, жене їх – мов човен той “без весельця, куди вітер віє... Погравалися морські хвилі, – та й скипок не стало”. Ця драма ввижається йому всюди» [3, с. 45]. Проте, стверджує Донцов, історичний оптимізм ніколи не покидав українського генія. Він пророкує світле майбутнє своїй нації. Не інакше як пророком називає автор Тараса Шевченка. «...і не тільки в приватнім життю людей, а й в життю національним – коли оглядає чи годину занепаду чи злету націй. І тут не спиняється його душевне око на данім моменті, завше “щось пророче йому вже зазирає в очі”. І тоді блискавкою майне перед його духовним зором – прийдешнє, ще незримо, але яким вже вагітне є нинішнє. Думаючи про трагічні години нашої історії, міркував: “все йде, все минає...” ...яка незрима сила робить те, що... з нею одне цвіте, а без неї в’яне друге? Це були його “думи прокляті”, що гнали сон з його очей, особливо коли думав про свою Україну...» [3, с. 37].

Пророчий дар національного генія Д. Донцов вбачав у Шевченковій здатності бачити в цілісності увесь історичний шлях нації, від її минулого до прийдешнього та майбутнього: «...коли впаде на націю кара за гріхи попередніх поколінь, чи за власні даного покоління, особливо за гріхи проводу, чи коли сонце почне палити “осквернену землю” України, посилаючи її на заслужений шлях терпінь і мук, поет в кожному шляху одиниці чи нації бачив не лише доступний обмеженому людському розумові відтинок, а весь цілий в усіх його закрутах шлях» [3, с. 41].

Значення Шевченкового пророцтва майбутнього національного пробудження України Д. Донцов розцінює як неодмінну істину. Автор «Незримих скрижалей...» пише: «Він, який знав Сквороду, мабуть знав і його пророцтво: “мудрствують, що Україна спить... Нехай спить, сном кріпким, богатирським, та всякий сон є пробудний, і хто спить, той не мертвечина і не тупище здохле... А коли проспиться і прокинеться, коли доста намріється, тоді очутиться і забодрствує”. Шевченко відчував, що сон цей кінчиться, що все тіло нації немов у пропасниці здригається, що вся природа України, всі поховані в козацьких могилах щось кричать, когось кличуть, кличуть того духа, що відлетів геть в час довгої великої руїни, хочуть встати. Призивають вернутися відлетіле козацтво. “Очерети у Дніпра питають – де то наші діти ділись” – чому не вертаються козаки? “Чайка скиглить мов за дітьми плаче”... “Пороги щось страшно співають” – козаків виглядають... Вся природа України, її замки, могили, церкви – все, що будувало лицарство козацьке, кличе до себе тих, що формували Україну, а душі тих

будівничих витають, шукаючи на світ цей Божий знову вийти, докінчити недокінчене діло, грозючи з-за могили катом їх “спражити на вогні”, присягаючи, що прийде час, коли – “усі ми і встанем!”» [3, с. 53].

Д. Донцов вважав, що революційний дух Тараса Шевченка пробудить українську націю на боротьбу із ворогами-поневолювачами, які хотіли навіть пам'ять стерти про великого сина України. Автор проводить паралелі із відомими йому подіями з того часу. Він пише: «І те саме робили сучасні слуги сучасного нам царату, наприклад у Винниці, де на могилах підступно замордованих українців – вони “засадити” те місце, зробили “народний парк”, щоб стерти в пам'яті нації спогади про тих, які підставляли чоло чужій тиранії. Це ж передбачав Шевченко, коли писав, що до Холодного Яру, над яким витав дух Залізняка, виглядаючи нового Гонту, – вороги зробили все, щоб до нього “й стежки малої не осталося”, “засадити нові кати, щоб до нього люди не ходили на пораду, що їм діяти з людидами лихими, новими ляхами” (тобто з москалями); щоб не ходили й не набиралися там люди гордого Духа предків, щоб почути, як треба знов “одностайно стати на ворога лукавого”» [3, с. 66].

Д. Донцов вважав, що завдяки поезії Тараса Шевченка Україна не лише заговорила зі світом на повний голос, але й у слові великого мислителя отримала справжній меч духовний для боротьби зі своїми катми. «Він хотів, щоб з його слова вирости “мечі обоюдні”, і чи не казав св. Павло, що “слово Божіє” це меч духовний? “Все йде, все минає і краю немає” – вчив він, – вічний, безнастанний колобіг життя в світі, Гераклітові – “пантареї, пантареї”. Нема безнастанної стагнації, бо стагнація – смерть. Мотором життя, рушійною його динамічною силою не є матерія, вічно мінлива в своїх виявах і формах, а незримий духовний чинник, “вічний без краю”...» [3, с. 33].

Д. Донцов поділяє думку Шевченка про те, що «...часто каралася Україна за власні гріхи даного покоління – “вольнії і невольнії”. “Тоді є чи три душі з “Великого Льоху”, чи Ярема, який “не знав, що вирости крила” йому. Їм Бог “дав талан”, – “та хтось украв” (як диявол украв у притчі про “сіяча”)... Трусливі овеці натури теж дістали “талан”, його зерно, та впало воно на марне поле” (як “на камінь” у притчі), бо його “корінь був гнилий”... тож як почали їх “гнути”... не витримали, вміли лиш “хилитися”, “мовчати” та “мовчки чухати чуби”, або давати себе випарити в московській бані”... (лірники з “Великого Льоху”). Є це нарешті спідлені перевертні, без чести, яких душа, куди зерно того “талану” впало, була полем, що “терням поросло” (“тернисте поле” в притчі), і тоді вони дали себе спокусити “шматом гнилої ковбаси”, “чинами”, “золотою оздобою” лакея (грошем чи приємностями життя – в притчі)...» [3, с. 41].

Донцов стверджував, що людина для Шевченка – первінь, який визначає долю нації. «Душа людська була для нього полем смертельного змагу двох її первнів, яких гармонію обдарована свобідною волею

людина може, але – не сміє нарушати, хоч є між ними антагонізм...» [3, с. 41].

Фактично, Д. Донцов прагне витворити феномен, який М. Шлемкевич назвав «шевченківською людиною». «Вона народилася з пориву створити свій власний новий світ із власних джерел і власних сил. На прапорах тієї нової української людини виписане... гасло: – Боріться – поборите! Сучасна українська людина це шевченківська людина. Вона перейняла репрезентацію сучасного українства. ... вона, та нова людина чекала апостолів правди й науки не для поринення в забуття, але для перетворення світу й життя на основі нового, праведного закону...» [7, с. 21].

Ідея нації, очолюваної аристократами духу і чину, Д. Донцовим увесь час підтверджується на прикладах із творчості Тараса Шевченка. «Не раз карається одне покоління за гріхи попередніх поколінь, і збайдужіла нація – за гріхи невдалого проводу, коли ті, що мали б її вести, – “не в батька діти”» [3, с. 40].

Д. Донцов стверджує: «Геніальність Кобзаря була в тім, що він охопив проблему проводу в універсальних розмірах, бо дегенерація “прогресивного” чи там “демократичного” провідництва має місце не лише на Україні, але в цілім західнім світі...» [3, с. 140]. І далі Д. Донцов зазначає, що «...геніальність Шевченка була в тім, що він бачив наперед дегенерацію “поступової” орди і хотів повести Україну не “за віком” матеріалізму і схудоблення, а проти цього віку. Що рятунок бачив лише в воскресінні лицарства на Україні, нової провідної верстви, овіяної суворим духом старого Києва, містикою нашого вічного міста...» [3, с. 41]. Як бачимо, ідеї Донцова щодо витворення шляхетної української нації і сьогодні не втратили своєї актуальності.

Звичайно, провідниками нації Д. Донцов вважав вольових, сильних, аристократичних духом чоловіків. Вони мають відповідати найвищому критерію, яким, як вже зазначалось вище, для Донцова був Шевченко. Проте, нація не може бути повноцінною, коли і жіноча її частина не відповідає певним вимогам. Прикладом такої жінки для поколінь шляхетної української молоді мають стати образи жінок героїчних, козачок, змальованих Тарасом Шевченком. Але і в реальності Донцов віднаходить особистість, яка найбільше відповідає його уявленням про те, якою має бути справжня шляхетна українська жінка. І ця особа – талановита поетка, громадська діячка, справді непересічна жінка – Олена Теліга, якій автор присвятив спеціальну роботу «Поетка вогнених меж. Олена Теліга» [2]. У цій праці, як і в деяких інших, Д. Донцов проводить паралелі між героїчними образами шевченківських козачок і постаттю Олени Теліги. Він із величезною прихильністю та захопленням пише про вроджений аристократизм поетки, її життєву позицію, свободолюбство. Д. Донцов стверджує, що ця жінка була «повною протилежністю жінок-рабинь, – жінка-пані. ...постаттю того ж панства, яке щойно народжується в вогні війни і революцій на наших

степях, тип жінки нової провідної верстви. ...Жінка тієї верстви, про яку щойно згадував, викута з тої ж бронзи, з якої кувалися жіночі постаті литовсько-руського Ренесансу або жінки козацької старшини» [2, с. 91–92].

Через образ Олени Теліги відбувається символізація національного ідеалу жіночості. Головне завдання української жінки, за Д. Донцовим, – народити сина для служіння Україні і виховати його патріотом. На цей же мотив він звертає особливу увагу при аналізі творчості Тараса Шевченка. Але виховати справжнього лицаря і патріота Вітчизни здатна лише високодуховна, шляхетна жінка, відповідальна і свідомо своєї місії перед власним народом. Тому і завдання, яке ставить мислитель перед українцями, – виховати не лише шляхетного чоловіка-лицаря, але й героїчну жінку йому до пари.

«Коли зберемо всі прикмети такої жінки, то зразу нам стане ясным, який тип вона репрезентує, – пише Д. Донцов. – Це тип, історичний тип жінки провідної верстви України. Гордість, велика громадська відвага, панування над собою, над своїми пристрастями. Повний брак крутарства і перечулености – основних прикмет плебейського Духа. Терпеливість в зношенню терпінь, мужнє сприймання ударів долі, не падаючи, не заломлюючись під ними, не розпливаючись у квиліннях безплідного жалю. Погорда до ворога, до всього нікчемного, миршавого, простацького. Безмежна віра в божественну силу, в Провидіння, в призначення, покора велінням вищої сили, ніжність, сполучена з суворістю, безгранична смілість в реагуванні на зло. Великий динамізм, внутрішній вогонь, не ідилічна, а трагічна концепція життя, властива великим душам, – що це є, як не сума прикмет жінки нашої колишньої аристократії, або – за терміном Шевченка – козацького панства? Ця жінка – це не є перечулена Квітчина Маруся, ні переестетизована інтелігентка – еманципантка Ольги Кобилянської. Свій вимріяний тип знаходить Теліга, як вже згадав, в Аглаї Хвильового – людини, яка комунізму протиставляє ідею націоналізму, далі в Олені Пчілці, в Лесі Українці. Є це той самий тип наддніпрянського панства козацького, який стрічаємо в літературі – в жінці Шевченкового “Микити Гайдая”» [2, с. 90].

Д. Донцов різко заперечує уявлення, яке він приписує насамперед народникам, про те, що Україна у Т. Шевченка асоціюється із нещасною зневаженою жінкою, з «катеринами» та наймичками. Він стверджує, що Шевченківська Україна не асоціюється напряму з жодним жіночим образом, вона у Шевченка зовсім не жінка. І це дуже цікава думка мислителя, яка заслуговує на окрему розвідку.

Характеризуючи Олену Телігу, Д. Донцов стверджує: «Нічого з плебейського не було в ній, нічого з скигління поезії початків ХХ віку з їх занепадницьким сентименталізмом» [2, с. 7]. На особливу підтримку літератора заслуговує бажання О. Теліги «перевиховати-переробити» українців, «щоби, кажучи її словами,

мільйони льокав, або, за виразом Шевченка, мільйони свинопасів, мільйони зведених переможцем до стану гельотів, – обернути в націю. Звала, кликала людей великих пристрастей і великих почувань – змагатися за триумф вічних правд і цінностей» [2, с. 92]. На прагнення виховати українця-аристократа, яке, безумовно, посилилось у Олені Теліги під впливом Д. Донцова, вказують і сучасні дослідники творчості поетки. Так Г. Ільєва зазначає: «Вже в новому амплуа як політична діячка, вона пропагує ідеологічний культ сильної особистості, позбавленої комплексів малоросійства, культ лицаря-патріота. Проблемі виховання нового типу українця присвячена більшість її публіцистики» [5, с. 74].

До героїчного аристократичного українського типу зараховує Д. Донцов і Лесю Українку, наділяючи її найвизначнішою для нього рисою – бути пророком. Саме цю рису він виділяє як найгеніальнішу при характеристиці Тараса Шевченка. У праці «Поетка українського Рісорджіменто (Леся Українка)» мислитель пише: «...кидалася вона, волаючи рятунку там, де її окруженне спокійно віддавалося щоденній праці. Там, де вони бачили лиш золотее жито і синє небо, – привиджувалися їй смерть і трупи, а повільні степові річки спливали кров'ю. Перед нею вставали гнітючі примари “страшної і невсипущої війни”, “страшної і неблаганної” борні. Збіжа урожайного краю йшли з димом в її очах, безжурне покоління ступало, угинаючись під важким хрестом, на Голгофу... Або ще гірше, навколішках перед триумфуючим наїздником бачила вона його, з терновим вінцем на зігнутім чолі і зі сльозами каяття на помутнілих очах» [4]. І далі: «Кров, кров і кров! – ось що бачила в своїй надлюдській імагінації на рідних степах українська Сивілла. Ось що відбирало її поглядів лагідність, її мові ніжність, чутливість і м'якість її віршам!» [4].

Геніальний дар провидіння, на думку Д. Донцова, робить Лесю Українку, її творчість унікальною за значимістю для України, як і творчість великого Кобзаря. Як і Шевченко, Леся Українка змогла випередити свій час, спрогнозувавши майбутнє для своєї Вітчизни. «Її обнята тривогою душа чулася чужою в ідейній бідермаєрівщині тих часів. Образи, що пересувалися в її уяві, різнилися від тих, що їх – у півсні – снували її сучасники поети, як дантівське пекло від касарняно-солодкавих соціалістичних утопій. Не спокійний краєвид, але криваву візію бачила вона за заслоною, що крила від нас непевну будуччину. В непогамованім пориві, що захлиснувався в нестримливім потоці власних слів, картаючою мовою старозавітних пророків відслонила вона перед спокійною і спрагненою спокою громадою цю будуччину, яку вона в своїй надлюдській імагінації бачила як живу» [4].

Д. Донцов високо цінував здатність до жертвності заради ідеї визволення української нації. «З жахом, а може й з екстазом віруючого побачила вона хутко, що шлях до визволення зрошений не перлистою росю сліз, але кров'ю, – пише Д. Донцов про Лесю

Українку. – Кров освячує всяку ідею, настільки гарну, щоби за неї накладали життям...» [4].

Таким чином, в націєтворчій концепції Д. Донцова Тарас Григорович Шевченко є символом, прикладом та мірилом сили націєтворчих змагань українців. В основі націєтворення лежать насамперед духовні зусилля певного антропологічного типу, який можна означити як «шевченківську людину» (за М. Шлемкевичем). В основі теоретичних побудов націєтворення лежить концепція шляхетної української нації, опертої на аристократів-лицарів, а не мужицьку верству. Д. Донцов, услід за Тарасом Шевченком, вірить у визволення України і її величне майбутнє.

Олена Дзуличанська

Рецепція образу Тараса Шевченка в художньо-біографічній романістиці В. Яворівського

У статті аналізуються особливості художнього осмислення образу Тараса Шевченка в романах В. Яворівського. Увага акцентується на власне авторському баченні життєвого шляху Кобзаря та його ролі в історії вітчизняної і світової культури. Занурення в екзистенційні виміри душі, внутрішній стан зумовлює перевагу мотивів любові, самотності, кари, покаяння. А також дає можливість читачеві поглянути на класичний образ Кобзаря з боку його особистого життя.

Characteristics of artistic reflection of Taras Shevchenko image in the novels by V. Yavorivskiy is analyzed in the article. Author's own vision of poet life and his role in the history of national and world culture is emphasized. Dipping into the existential dimension of the soul, inwardness leads to preference of motives of love, loneliness, punishment, repentance and also, allows the reader to look at the classic image of the poet through his personal life.

Українська література кінця ХХ ст. виявила стійкий інтерес до життя й діяльності особистостей, які відіграли значну роль у розвитку української історії та культури. У зв'язку з цим значного поширення набула документально-біографічна проза, що «об'єднує в собі різні за жанром і ступенем художності твори, від наукових і науково-популярних біографій, що не містять у собі елементів художності до високохудожніх біографічних романів і повістей» [2, с. 3]. Поряд із цим важливо правильно розмежовувати історичні й документально-біографічні прозові жанри, диференціацію яких слід «визначати за домінантою, аналізувати, що ж превалює в ньому (творі. – О. Д.), – художній домисел і вимисел, що спирається на справжні факти історії (тоді це документально-біографічний твір), чи вимисел і домисел не мають опори на факти реальності, але відповідають духові зображеної епохи (тоді це буде твір історичний)» [1, с. 47].

Біографія, зокрема художня, є відтворенням концепції людини певної доби. Тому, розглядаючи художньо-біографічний твір, важливою видається увага не лише до життєвого шляху головного героя, а й особливостей епохи прототипу й автора, адже «жанр літературної біографії у кожній добі інший, кожного разу його треба впізнавати знову» [5, с. 300].

Попри те, що біографічний роман є максимальним наближенням до достеменного відтворення життя певної особи, вагомою в ньому залишається роль художньої уяви автора. А отже, актуальною й до

1. Грабовська І. Національні міфи в контексті сучасних українських реалій (філософсько-світоглядний аналіз): [монографія] / Ірина Грабовська. – Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, ДС Міланік, 2007. – 141 с.
2. Донцов Д. Поетка вогнених меж. Олена Теліга / Дмитро Донцов. – Торонто, Канада: Вид. коштом Олекси Тяжкого, 1953. – 96 с.
3. Донцов Д. Незримі скрижалі кобзаря (Містика лицарства запорозького) / Дмитро Донцов. – Канада, Торонто, 1961. – 231 с.
4. Донцов Д. Поетка українського Рісорджіменто (Леся Українка) / Дмитро Донцов // [Ел. ресурс]. – Режим доступу: http://www.rulit.net/programRead.php?program_id=240057&page=13.
5. Льєва Г. Таємниці кохання: До проблеми любовної поезії української еміграції / Галина Льєва. – Коломия: ВПК «Вік», 1996. – 112 с.
6. Скуратівський В. Історія і культура / Вадим Скуратівський. – К.: Українсько-американське бюро захисту прав людини, 1996. – 298 с.
7. Шлемкевич М. Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 168 с.

кінця не вирішеною постає проблема співвідношення уявного й реального у творах цього жанру.

У 70–90-х роках ХХ століття відбувається поступова зміна статусу автора біографічного твору: від позиції всезнаючого наратора, єдиного носія істини, до сучасника, який інтерпретує життя відомої особи крізь призму нових, раніше не досліджених граней її таланту, створюючи альтернативну біографію особи. У цей період виникає нова типологічна модель біографічного роману, який є одним із домінуючих в означеній родо-жанровій площині: якщо в першій половині ХХ століття основну увагу творів означеного жанру було зосереджено на проблемі місця митця в суспільстві, то в останні десятиліття минулого століття актуальним стає питання ролі реальної історичної постаті в контексті його доби та сучасності.

У 1981 році побачив світ художньо-біографічний роман В. Яворівського «Автопортрет з уяви», присвячений долі видатної української художниці Катерини Білокур.

Ідею цілющої, всепереможної сили любові, яка робить людину духовно вищою, кращою, добрішою, втілено в лірично омріяній, у дещо навіть химерній любові Катерини до Тараса Шевченка, який був натхненником її творчості, ідеалом чоловіка. Так, початок мистецького шляху героїні ніби ознаменував зародження цього почуття до Кобзаря, який уперше привидився їй восени 1917 року на тлі тривожних соціальних зрушень під час пожежі панського будинку.

Трохи згодом, коли вона вперше взяла пензля до рук, перед нею постав саме образ Тараса Шевченка, який,

за версією Катерини, і був палієм панського маєтку. Діалог, який силою її уяви виник між нею і Шевченком, порушує проблему людської екзистенції, що втілено в уривках із поезії «Один у одного питаєм...». Одвічні питання «Нащо живу?», «Чого бажаю?» спонукають героїню зробити власний вибір, у чому вирішальними і взірцевими для неї стають художній талант і доля Кобзаря. Після створення першої у своєму житті картини мисткиня зовсім по-новому починає сприймати знані нею ще з дитинства рядки Шевченкової поезії «Ми восени такі похожі...», усвідомлюючи власне наближення до Бога шляхом долучення до краси, мистецтва.

Психологізації оповіді й глибшому розумінню внутрішньої трагедії художниці сприяють і прямі цитати Шевченкових поезій, які підкреслюють її душевні муки і водночас стають своєрідною паралеллю, перегуком інтимних переживань двох видатних українських митців: «Серце моє! Серце моє! Тяжко тобі битись Одинокому. З ким жити, З ким, світе лукавий, Скажи мені... Нащо мені Тая слава... слава. Я любить, я жити хочу...» [9, с. 407].

Образ Марії Курінної, кращої подруги Катерини, за ступенем трагічної долі єднається з жіночими персонажами творів Т. Шевченка, пряме цитування яких у внутрішніх монологів Катерини Білокур посилює цей взаємозв'язок та підкреслює зацікавлення творчістю Кобзаря не лише головною героїнею роману, а й самим В. Яворівським: «А в неї забрано все. Та Марія вижила («Маріє! Горенько з тобою!... Озуй свою святую силу... долготерпенієм окуй, в сльозах кровавих загартуй!...») [9, с. 448]. Доброта й всепрощенська любов до оточення надають образу Марії сакральних рис і створюють алюзію: «Все упованіє моє на тебе, мій присвітлий раю, на милосердіє твоє, все упованіє моє на тебе, мати, возлагаю» [9, с. 452].

Саме з «Автопортрета з уяви», за визнанням самого В. Яворівського, почалося його зацікавлення й художнє наближення до феномена великого Кобзаря, що знайде своє відображення в незавершеному романі автора «Друге пришествя», робота над яким ведеться ще з кінця 1980-х років – часу, коли перестають діяти ідеологічні настанови й заборони, а письменники, прагнучи уникати «оголеної» чи переповіданої документальності, розкодовують, розмасковують її, спонукають моделюванню атмосфери, настрою епохи. Документальність стає будівельним матеріалом для сюжету, творчої інтуїції автора й гострої роботи думки, образної інтерпретації. В. Яворівський, долучаючись до асоціативно-психологічного осмислення образу Кобзаря, зосереджує увагу на останніх роках життя Тараса Шевченка, коли він у 1859 році, повернувшись із заслання, оселяється в Петербурзі: «Шевченка ждали в Україні. Ждали і в Петербурзі. І не лише українці, а й усі, хто знав ціну його талантові, хто співчував його страдницькій долі або прагнув допомогти йому» [4, с. 496]. У цей час поет має намір одружитися з

наймищою Ликерою Полусмаковою, яка стала його останнім коханням.

З огляду на вже наявні різножанрові варіанти художнього дослідження життєвого шляху та доробку митця (С. Васильченка «У бур'янах», В. Дарда «Переяславські дзвони», О. Іваненко «Тарасові шляхи», Д. Красицького «Тарасові світанки», Л. Смілянського «Поетова молодість», З. Тулуб «В степу безкраїм за Уралом»), у яких було розглянуто різні його періоди, роман В. Яворівського за домінуючим у творі історичним і біографічним часом (1859 рік) є найбільш близьким до означеного часового проміжку між повістю О. Ільченка «Петербурзька осінь» та другою частиною діалогії Вас. Шевчука «Терновий світ». Якщо у Вас. Шевчука об'єктом зображення є вже тяжко хворий Шевченко, який згадує свою останню поїздку в Україну, зі зворушливими епізодами зустрічі з рідними людьми, то в романі В. Яворівського герой тільки виношує мрію подорожі на Батьківщину. Важливим для обох романів став ретроспективний виклад подій через внутрішнє мовлення Шевченка, що дає можливість відтворити найтонші психологічні порухи душі головного героя. Однак особливістю «Другого пришествия» є значно ширший, ніж у його літературних попередників, часопросторовий вимір, що охоплює події не лише одного з найбільш плідних етапів біографії Шевченка, а й сягає початку ХХ століття. Та чи не головним аспектом, що суттєво вирізняє твір В. Яворівського, є ідейно-композиційна настанова, згідно з якою ключовою постає сфера особистого життя поета, рецепція його постаті в майбутньому (Ликера, Тичина, молоді студенти). З приводу важливого для кожного твору художньої біографії аспекту співвідношення правди й домислу в ньому, то, як стверджує сам прозаїк, «нічого не потрібно вигадувати: є жінка, є її мука» [8, с. 4.], що стає основоположним у формуванні авторської настанови в названому романі.

Гомодієгетична нарація у творі спрямована на заглиблення у внутрішній світ видатного митця та зумовлена спробою автора поглянути на постать Кобзаря не лише як на талановиту, а й як на глибоко нещасну, самотню людину. Останнє продукує печально-саркастичний тон оповіді й зосередження уваги на інтимних переживаннях поета, який за все життя так і не мав власної родини. У пам'яті героя постають образи жінок, у яких свого часу він був закоханий, але так і не здобув із жодною з них особистого щастя. З душевною образою подумки Шевченко згадує молоду актрису Катерину Піунову, знайомство з якою відбулося в Нижньому Новгороді одразу після звільнення із заслання. Використавши закоханого в неї поета задля власного кар'єрного зростання, вона відмовилася стати його дружиною. Спроби героя розібратися у своїх почуттях спричиняють гостру боротьбу в його душі, що виявляється в іронічних та саркастичних деталях описів Шевченком власної зовнішності, самохарактеристиках: «А ти – самотня бадиллина айстри на засніженій клумбі.

Обпікся на панянці Піуновій – так тобі й треба, старому бовдурові! Коли ж ти, нарешті, навчишся дивитися на себе збоку? Не бійся, поглянь пильніше: змолочений долею, солдатчиною дядько. Сумний, лисий, зморщені капшуки під очима, червоні плями розсіялися по лиці, ваше високомордіє» [7, арк. 10]. Любов до цієї дівчини герой пояснює її різкою зовнішньою схожістю з першим коханням Шевченка – Оксаною з Кирилівки, що надавало йому забутого відчуття молодості й свободи. Теплою батьківською любов'ю, опікою й повагою сповнене ставлення Кобзаря до Марка Вовчка (Марії Маркович). Автор, долучаючись до вже наявних канонічних поглядів на їхні взаємини, усе ж залишає читачеві натяк на більш інтимні почуття Шевченка до Маркович. Вважаючи її своєю послідовницею, борцем за волю й права українців, у внутрішніх монологічних роздумах героя її образ набуває не лише соціального, а й особистого, інтимного звучання: «Марія – молоде наше диво, самою долею подароване. Таке вчасне, таке чесне диво в образі жінки» [7, арк. 3]; «То я в зауральській тюрмі своїй, в забутті й покинутості виблагав у долі та в самого Господа цей голос» (Марії. – О. Д.); «Іконної краси жінка, від самого вигляду якої чманіє цей розбещений Петербург, і набожно завмирають художники й літератори. [...] Ми заслужили її отакої. Може, трішечки... і я... старий бурлака за свої зауральські муки. Може, і я...» [7, арк. 8]. Щирість у ставленні Тараса до цих жінок автор підтверджує опосередкованими цитатами із його щоденника: «Ще тоді, в Нижньому, записав у щоденнику, що поруч з Піуновою – Марковичиха – ангел краси і добра. Якби Катьці хоч дрібочку Маріїної душі, може, б і було щось путнє» [7, арк. 10], які надають достовірності оповіді.

Зауважимо, що у варіанті рукопису роману, який існував на час виконання дослідження, відсутнє зображення подробиць розвитку стосунків Шевченка й Полусмакової. Істинні взаємини в цій парі розкрито автором в епізоді короткої зустрічі Шевченка з однією зі служниць Карташевських. Полярність почуттів героїв передано в деталях діалогічного мовлення

(«–Ликерія хвалилася, що подобається Вам, що дивитесь на неї так якимось...» [7, арк. 21]) та показі внутрішньої мотивації вчинків кожного з персонажів («Сніг валить, а вона в тоненькій блузі. Недавно ж тільки сухоти вилікувала. Він скинув з себе кожуха і невміло [...] накинув його на Ликерині плечі. – Та що ви, пане Тарасе Григоровичу... Але хай буде, хай панії Карташевські бачать, як до мене Шевченко ставиться, та не дуже мною потурають...» [7, арк. 22]). Це стає своєрідною зав'язкою подальшого розвитку трагічних подій роману.

Важливу роль у творі, подібно до тієї, як у романі «Автопортрет з уяви», відіграє хронотоп пам'яті, що набуває сюжетотвірного значення. Трагічність життєвих долі обох героїв постає через внутрішнє монологічне й діалогічне мовлення Ликери, що, окрім цього, характеризує образ Полусмакової через сорок п'ять років після смерті Шевченка. Усе життя

терплячи знуцання й побої свого чоловіка-п'яниці, після його смерті, вигнана з дому рідними дітьми, вона, покутуючи свою провину перед Шевченком, вирушає на Чернечу гору. Художній часопростір у цьому випадку не лише розширює межі роману, а й актуалізує, зважаючи на біографічні факти життєпису Кобзаря, екзистенційний мотив кари й покаяння. Він реалізований через ретроспективне зображення життєвого шляху єдиної жінки, зарученої з Тарасом, яка так і не погодилася стати його дружиною. Саме мотив каяття, за авторським задумом, стає домінуючим у творі. Як зазначає з цього приводу сам В. Яворівський, «Ликера не була духовною людиною, але Шевченкова сила (особистісна сила) змусила її нею стати» [8, с. 4,]. Хронотоп пам'яті героїні в цьому випадку дозволяє простежити еволюцію у ставленні Ликери до Шевченка: «Мене тоді послали в комірчину переодягнутися в селянський святковий одяг, косу заплести по-простому, щоб догодити гостеві. Якомусь мученикові за нас усіх. [...] За нас, то й за нас – мені що. [...] Мені від того не краще жити [...]. От якби за мене – можна» [7, арк. 53]; «...Тоді я була саме такою. [...] життя вже кінчається, і Всевишній нічого не простить мені, якщо спершу не простить Він. Мученик має право відпускати гріхи» [7, арк. 54], посилюючи внутрішній катарсис героїні.

Не менш важливим аспектом зображення образу Шевченка в романі В. Яворівського є суспільно-політична площина життя героя. За складних умов дії самодержавства й абсолютної монархії в Російській імперії, будучи позбавленим права повернення в Україну, Кобзар з особливою гостротою відчував тугу за Батьківщиною, соціальну несправедливість, національні утиски. У творі вони реалізуються в саркастично забарвлених внутрішніх роздумах героя та уявних діалогах-диспутах з представниками влади, кожен з яких веде його через власне монологічне мовлення, що одночасно робить героя Шевченка єдиним, всезнаючим оповідачем, який «дозволяє» своїм опонентам (Долгорукову, Олександрові II) надавати відверті коментарі стосовно зазначених гостросоціальних проблем. Не менш важливим засобом розкриття Шевченкової позиції як громадянина і патріота в романі є пряма цитата його поезії цього періоду, що також виступають показником історичного часу у творі. Так, наприклад, у вірші «Я не нездужаю, нівроку...», цитату якого наводить автор, датованого листопадом 1858 року, Кобзар уперше висловив своє ставлення до майбутньої «селянської реформи» – загальнодемократичну позицію, неодноразово пропаговану в безцензурній пресі, що поширювала мотив революційної сокири в російській безцензурній поезії [6, с. 706]. Найзнаковішим твором цієї тематики, як зазначає сам герой Шевченка у внутрішньому монологі-роздумі, став «Сон»: «... вийшла, вирвалася на волю моя душа. Вирвалася, скинула з себе останки рабства, випросталася й виспівала, викричала «Сон». Ту правду, яка зробила мене людиною, без якої я б так

і залишився рабом. Можливо – назавжди» [7, арк. 27]. Названі засоби сприяють також утвердженню образу Шевченка як пророка українського народу, усвідомленню його власної самоідентифікації й бажання бути корисним Батьківщині, у чому значну роль відіграла участь Тараса в Кирило-Мефодіївському товаристві: «Якби я не був у товаристві, то я б уже був інакшим. Я мусив там бути, бо вже написав «Сон», бо вже душа моя була вільною від страху, від усяких заборон і самообмежень, бо я, нарешті, відчув, хто я є. [...] Тарас Шевченко. Жили до мене, після мене житимуть, але іншого часу в мене не буде, лише цей, де я мушу бути Тарасом Шевченком» [7, арк. 27].

З метою увиразнити значимість духовного зв'язку Кобзаря з нащадками автор залучає образ молодого Павла Тичини, який пливе разом із героїнею Ликерою Полусмаковою на Чернечу гору. За визнанням В. Яворівського, цей епізод цілком є авторською художньою вигадкою (за Г. Грегуль [3]), однак сила впливу Шевченкової музи на становлення Тичини-поета, який був ніби духовним спадкоємцем Кобзаря, є беззаперечною.

Реалізація мотиву туги за рідною землею у романі відбувається за рахунок протиставлення героєм художнього простору України й Петербурга через співвіднесення й самоідентифікацію себе із кожним з них за критерієм «своє – чуже», що виявляється в тоні оповіді про них Шевченком (ліричний, щирий, емоційний – сухий, витриманий), пейзажних описах (зокрема, погодні й кліматичні умови: березень, весна, тепло – кінець зими, холод, а також загальній семантиці використаних денотатів, що впливають на рівень «привабливості/ непривабливості» зображеного простору: «На цілому світі в мене є кілька родичів, з півсотні друзів і – Вона (Україна. – О. Д.). Цього досить, щоб усе перебути і вистояти, не втративши себе» – «Тішся тут, у Петербурзі, ходи по малоросійських вечорницях, пий горілку по шинках, замітай полами кожуха Петербург, навіть вільнодумствуй за чаркою. Хто ти тут, у цій північній Пальмірі?» [7, арк. 7]. Художнім доповненням вищезазначеної думки є

образ цуцика, який супроводжує Шевченка вулицями Петербурга: «Я – Тарас. Такий самий петербурзький приبلуда, як і ти» [7, арк. 26]. Таким чином, автор проводить художню паралель життя безпритульного собаки й самого Тараса в чужому для нього місті, що й відбито в наведеному монолозі героя.

Отже, звертаючись до осмислення постаті великого українського митця, В. Яворівський, ґрунтуючись на численних документальних джерелах, подав власне бачення його життєвого шляху й ролі в історії вітчизняної та світової культури. Змістовна наповненість екзистенційними проблемами, які продукують внутрішній конфлікт героя, сприяє його духовній та національній самоідентифікації. Занурення в екзистенційні виміри душі, внутрішній стан зумовлює перевагу мотивів любові, самотності, кари, покаяння. Вони постають невід'ємними складовими відтворення особливостей художнього характеру. Достовірність у них досягається шляхом залучення прямих цитат з листів, щоденників видатних людей, спогадів їхніх сучасників тощо. Це дає можливість читачеві поглянути на класичний образ Кобзаря у контексті його особистого життя.

1. Галич О. Критерії розрізнення історичної та документально-біографічної прози / О. А. Галич // Вісник Запорізького національного університету. – 2010. – № 2. – С. 44–49. 2. Галич О. Художня біографія: проблеми теорії та історії / О. Галич, О. Дацюк, Л. Мороз. – Рівне, 1999. – 94 с. 3. Грегуль Г. Українська біографічна проза першої половини ХХ ст.: жанровий аспект (за творами В. Петрова, С. Васильченка, О. Ільченка, Л. Смілянського): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: 10.01.01 «Українська література» / Г. В. Грегуль. – К., 2005. – 18 с. 4. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – 2-е вид., доопрац. / І. М. Дзюба – К.: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. – 718 с. 5. Потінцева Т. Літературна біографія / Т. М. Потінцева // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За ред. А. Волкова та ін. – Чернівці, 2002. – 534 с. 6. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. / Т. Г. Шевченко – К., 2003. – Т. 2: Поезія 1847. – 1861. – С. 704–706. 7. Яворівський В. Друге пришествя: [рукопис] / [приватний архів письменника] В. О. Яворівський – 125 с. 8. Яворівський В. Сьогоднішня моя проза – жорсткіша, навіть жорстокіша...: [Інтерв'ю з письменником] / В. О. Яворівський, Л. Бондарчук // Літературна Україна. – 2007. – 5 липня. – С. 1, 4. 9. Яворівський В. Твори: [в 5 т.] / В. О. Яворівський – К.: Фенікс, 2008. – Т. 2: Новели. Повісті. Роман. – 642 с.

Тетяна Ємець

Тарас Шевченко як визначальна постать національного відродження

Тарас Шевченко, пробудивши національну гордість українців, спрямував український рух у ХІХ ст. від культурництва до націоналізму.

Taras Shevchenko, waking up the national pride of Ukrainians, directs the Ukrainian movement in XIX century from «kulturnytsvo» to nationalism.

Постать Тараса Шевченка та його роль у національному українському відродженні є, як ніколи, актуальними темами в сучасному українознавстві. Насамперед, у зв'язку із необхідністю подолання постколоніальної спадщини радянської доби та через боротьбу зі зростаючою асиміляторською потугою

новітньої російської імперії. Крім того, вивчення спадщини одного із найяскравіших українських культурних діячів ХІХ ст. дає широкі можливості для дослідження епохи українського романтичного відродження. Вона визначила подальше становлення української нації та виявилася зразком розбудови

українського руху в умовах тотальних утисків, який є повчальним і для сьогоденної України.

Спадщині Тараса Шевченка як поета, художника та діяча українського руху присвячені роботи величезної кількості науковців. Зокрема, Шевченків внесок в українське націєтворення аналізували Д. Донцов, М. Драгоманов, М. Костомаров, П. Куліш, Ю. Луцький, М. Міхновський, І. Франко та ін.; за часів незалежності інтерес до цієї непересічної особистості значно зріс, з'явилися дослідження Я. Грицака, І. Дзюби, М. Жулинського, О. Забужко, М. Поповича, М. Рябчука, О. Субтельного, В. Шевчука та багатьох ін. Але, попри це, вивчення впливу Шевченка на націєтворення не може бути припинено, адже Тарас Григорович Шевченко і в наш час залишається вагомим рушійною силою національного становлення та чинником формування української ідентичності як для сучасної молоді, так і для всіх громадян незалежної України.

Період Шевченка у процесі творення національної ідентичності українців є межовим етапом між завершенням доби зацікавленості славним козацьким минулим та початком формування прагнення до суверенної української державності. А його роль у переході українського руху у XIX ст. від українофільства до націоналізму є визначальною. В. Жаботинський назвав Шевченка «сліпучим прецедентом, який не дозволяє українству відхилитися від шляху національного ренесансу» [6, с. 78–79]. Також не буде перебільшенням стверджувати, що українське модерне націєстановлення, яке розпочиналося в умовах жорсткого імперського тиску, змогло реалізуватись лише завдяки таким могутнім націєтворчим чинникам, як Шевченко.

Попри те, що на кінець XVIII ст. царська влада Росії остаточно утвердилась на території Гетьманщини, повністю скасувавши її інституції та все чіткіше проголошуючи великодержавницьку ідеологію, український національний ренесанс мав свої корені саме в цьому столітті. Однією із складових відродження стала зацікавленість дрібного малоросійського дворянства своїм козацьким походженням. У 1785 р. Катерина II, продовжуючи асиміляторську імперську стратегію, через десятиліття після зруйнування Запорозької Січі видала «Жалованну грамоту дворянству», за якою надала козацькій старшині права дворянства. Згодом цей указ було скасовано, а дворянство малоросам почало надаватись вибірково. Як зазначає П.-Р. Маґочій, щоб «обґрунтувати претензії окремих козаків на статус знаті... прохачі мусили переглянути цілий масив історичних договорів між українськими гетьманами та царями Московії, грамоти польських королів і литовських князів та інші документи, зокрема, літописи, історичні та родинні мемуари, генеалогії та записи місцевих традицій» [8, с. 309]. Тобто, фактично, цим було започатковано широкомасштабне вивчення козацького минулого українців.

Визначити вагомість впливу отриманої інформації на націєстановлення видається можливим лише у

зіставленні із тогочасними загальноєвропейськими націєтворчими процесами. В Європі тоді внаслідок індустріалізації активно змінювалась суспільна свідомість. Почала зростати значимість індивіда як складової спільноти. Замість всеохопного владарювання знаті було проголошено владу народу. Відбулися національно-демократичні революції, які отримали назву «Весни народів». На думку сучасних дослідників української культури, зокрема, філософа М. Поповича, «суспільний рух, який... назвали українським відродженням, теж оформлюється під знаком «Весни народів» – аналогічно до «Молодої Італії», «Молодої Німеччини» тощо... Королівському деспотизму протиставляється свобода, релігійному «братству у Христі» – просто братство, урядовим і феодалним привілеям – рівність (перед законом)» [9, с. 44–45].

Народ як новий чинник суспільного процесу потребував самоусвідомлення. На перший план виступила проблема самоідентифікації, зокрема, національної. П.-Р. Маґочій, який пише, що «люди не народжуються з національною ідентичністю; вони набувають усвідомлення приналежності до певної національності» [8, с. 307], зазначає, що в Європі у XIX ст. більшість населення розмовляла діалектами окремих мов та зазвичай ідентифікувала себе за релігійною чи регіональною ознаками. П.-Р. Маґочій наголошує на зростанні на цьому етапі націєстановлення значення «невеликих груп інтелектуалів, відомих як інтелігенція», завданням яких стало переконати розрізнені спільноти у тому, що вони «належать до ширшої національності. Інтелігенти поширювали ці ідеї через газети, журнали, читальні, культурні організації і театр, а також, в разі сприятливого ставлення уряду, через систему освіти» [8, с. 307]. Відповідно, значно зростає вагомість впливу окремих яскравих представників національно свідомої інтелігенції. В українському націєтворенні такою визначною постаттю став Тарас Шевченко, який брав активну участь в українському русі, що започатковувався на той час у Петербурзі. І. Дзюба, М. Жулинський пишуть, що «дні двадцятип'ятирічного Шевченка, учня Академії мистецтв, киплять жадобою пізнання... Читає про минуле України в працях Д. Бантиша-Каменського («История Малой России...»), М. Маркевича, творах М. Гоголя, вивчає «Історію Русів», захоплено перечитує І. Котляревського, Г. Квітку-Основ'яненка, Є. Гребінку...» [4, с. 17].

Не міг залишитися Шевченко осторонь діяльності одного із перших провісників національного відродження – Кирило-Мефодіївського товариства, яке постало як відгук на виголошені в Європі гасла боротьби за свободу, рівність і братерство. Коротке існування Товариства (близько шістнадцяти місяців, з грудня 1845 р. по березень 1847 р.) продемонструвало причетність української нації до загальноєвропейських націєтворчих процесів. Як зазначає М. Попович, проголошуючи своїми гаслами боротьбу за соціальне

й національне визволення слов'янських народів, за єднання з сербськими, болгарськими, чеськими, хорватськими, російськими й польськими патріотами, «українська нація цим заявляла про свою рівність серед рівних» [9, с. 53]. Націєтворча активність Кирило-Мефодіївського товариства була брутально припинена царською владою. І. Дзюба, М. Жулинський зазначають, що «в історії придушення царизмом українських рухів викриття і розгром Кирило-Мефодіївського братства – одна з найважливіших подій, з найдалекосяжнішими наслідками. Була зупинена хвиля національного відродження, що обіцяла стати високою і могутньою. Була в зародку придушена, покарана і розсіяна молода талановита національна інтелігенція і на десятиліття затримане її формування в подальшому» [4, с. 41]. Самодержавство жорстоко покарало учасників цього поміркованого культурницького руху. Шевченка було віддано у солдати, що мало на меті знищити його як поета та художника, відірвати його від української спільноти.

У Європі, коли після реакції (1815–1848 рр.) наступила стадія реформ (1848–1871 рр.), більшість модернізаційних рухів оформлювались на засадах просвітництва та культурництва [5, с. 787]. Становлення українського руху у першій половині XIX ст. також проходило як ненасильницьке, культурно-просвітне зусилля під знаком поступового реформування, лояльності до існуючих владних інституцій. Але навіть у такій формі український рух викликав численні репресії з боку самодержавства.

У період тимчасової лібералізації суспільного життя після приходу до влади царя Олександра II у 1855 р. було проголошено амністію. Кирило-мефодіївці М. Костомаров, В. Білозерський, Т. Шевченко, П. Куліш, з'їхавшись до Петербурга, згуртували довкола себе молодих українців, що жили тут. Було засновано (1859 р.) першу петербурзьку українську Громаду з поміркованою програмою. Передбачалось на легальних засадах провадити культурно-просвітницьку діяльність серед, передовсім, селянства. Планувалось проведення різноманітних мистецьких заходів, друк книжок, журналів. У 1861 р. П. Куліш за участю Т. Шевченка і М. Костомарова та за підтримки поміщиків-українофілів В. Тарновського і Г. Галагана почали видавати перший в Російській імперії український часопис «Основа», який протягом свого недовгого двадцятидвохмісячного існування (до вересня 1862 р.) слугував розвиткові самосвідомості української інтелігенції.

Пріоритетом українського руху у цей період було створення мережі недільних шкіл для неписьменних та дослідження у сфері етнографії, філології та історії. Сприяло цій культурно-просвітницькій діяльності те, що царська влада дозволила місцевим адміністраціям самостійно полагоджувати окремі проблеми, зокрема, в освітній сфері. Попечитель Київського освітнього округу М. Пирогов у жовтні 1859 р. дозволив відкрити в Києві першу в імперії недільну школу для дорослих,

де була організована освіта рідною мовою. З 362 шкіл, відкритих в Російській імперії у 1859–1861 рр., більше сотні припадало на українські губернії [3, с. 66]. М. Костомаров організував збирання коштів для друкування підручників, авторами яких були Т. Шевченко та П. Куліш. Вчителями ставали члени Громад.

Сучасний український історик І. Гирич, підкреслюючи значення для тогочасного українського руху етнографії, зазначає, що асимільована «еліта» українства (дворянство) не здатна була очолити національне відродження. Цю місію взяла на себе національно свідомо інтелігенція: «кожний український діяч XIX ст. обов'язково або починав свою діяльність, або віддавав значну частину життя етнографічно-фольклорним студіям, збирав пісні, казки, прислів'я тощо. Народолюбство («українофільство») було потрібне новій українській еліті, щоб: через народну творчість подивитися на українське минуле й побачити образ історії України, написаний самим народом; з'ясувати психологічно-ментальний тип українця, те, що його відрізняє від інших типів сусідніх слов'янських народів; накреслити кордони проживання українців; провести освітою і пропагандою мобілізацію української людності для здобуття собі політичних прав» [1, с. 62].

Ініціативи петербурзької Громади знайшли відгук у середовищі тогочасної інтелігенції на південно-західних територіях Російської імперії, де український рух підтримувався широко розповсюдженими ще з першої половини XIX ст. ідеями хлопоманства та українофільства. Письменники, публіцисти, культурно-освітні діячі, творча і наукова інтелігенція відстоювали право українців на свою історію, мову, культуру. Вони розгорнули широку просвітницьку діяльність, створювали громадські організації: товариства, клуби, гуртки. Згодом розпочався рух за об'єднання окремих організацій у Громади, завданням яких було вивчення історії рідного краю, розвиток культури народу, видання українських книг, газет, журналів.

Вплив Шевченка на український рух у цей період став визначальним, не зникнувши навіть після смерті Кобзаря. Саме під час перепоховання поета у 1861 р. заявила про себе київська Громада, до якої увійшли близько 200 осіб (студенти та викладачі Київського університету Св. Володимира та місцева інтелігенція). Очолив київську Громаду В. Антонович, відомий історик, засновник Київської школи істориків. Також серед інших до київської Громади увійшли П. Чубинський, юрист, етнограф, відомий як автор слів до майбутнього українського гімну «Ще не вмерла Україна», та М. Драгоманов, визначний український історик, публіцист, громадський діяч, який був серед засновників перших українських політичних організацій.

Хоча розроблених програм діяльності Громади зазвичай не мали, об'єднуючи людей, що були зорієнтовані, переважно, на проведення культурно-освітніх заходів і не бажали конфлікту з владою, попри це саме Громади стали потужною основою для

формування у подальшому різноманітних політичних течій в українському русі ХХ століття.

Підкреслюючи надзвичайне значення Громад для національного відродження, філософ В. Горський зазначає: «Продовжуючи справу Кирило-Мефодіївського товариства, громадівці здійснюють на рівні філософської рефлексії виокремлення України як суб'єкта історичного процесу із суверенними культурними запитами» [2, с. 250].

Навіть поміркована, культурно-просвітницька діяльність Громад викликала занепокоєння імперської влади. Міністром внутрішніх справ П. Валувєвим 20 червня 1863 р. було видано циркуляр про заборону друкувати українською мовою шкільну та релігійну літературу. Це стало черговим свідченням цілеспрямованої асиміляційної політики російської влади щодо українців. Насамперед тому, що, як наголошує сучасний український історик Я. Грицак, «Валуєвський циркуляр був спрямований на те, аби перешкодити українському рухові перетворитися з заняття вузького кола інтелектуалів на масове явище» [3, с. 67].

Після появи Валувєвського циркуляру становище українців у підросійській Україні дедалі більше ускладнювалось. Громади було розпущено. Лише через десятиліття, на початку 70-х років, вдалося частково поновити їх роботу. У Києві В. Антонович, М. Драгоманов, О. Русов, С. Подолинський та М. Зібер таємно утворюють «Стару Громаду», куди увійшли близько сімдесяти досвідчених учасників громадівського руху. Легальним осередком діяльності київської «Старої Громади» стало засноване у Києві 1873 р. Південно-Західне відділення Імператорського географічного товариства, де громадівці були найактивнішими членами. Під егідою Товариства розпочалося видання архівних матеріалів з української історії, а також матеріалів етнографічно-статистичної експедиції, проведеної у 1869–1871 рр. у «Південно-Західному краї» під керівництвом етнографа П. Чубинського.

Продовжувала зміцнюватись і співпраця з українцями в Галичині. Збирання невідомих пісень та варіантів відомих українських історичних пісень для видання «Исторические песни малорусского народа» (започатковане в 1870-х роках В. Антоновичем та М. Драгомановим, том перший надрукований у 1874 р., перша книга другого тому з'явилась у 1875 р., далі публікація зібраного матеріалу перервалася) стало одним із найуспішніших спільних проєктів наддніпрянців і галичан. Вагомий внесок в українське відродження здійснило Наукове Товариство імені Шевченка – також засноване спільними зусиллями українців Наддніпрянщини та Галичини. Метою НТШ стало «наукове обґрунтування та освітлення української справи перед західньо-європейським культурним світом і... поширення та поглиблення національної свідомості серед українського громадянства» [7, с. 189].

Завдяки успішним спільним зусиллям українців з підросійських та півдастрийських територій Галичина перетворилась на український П'ємонт, звідки в ХХ ст. почала потужно реалізовуватись ідея української державності. За умов конституційного режиму було успішно продовжено націєтворення – насамперед, трансформацію культурницьких організацій у політичні, а також становлення та розвиток українознавчих інституцій.

Український рух у ХІХ ст. зазнавав репресій, але не припиняв свого існування. Почавшись як культурницький рух у середовищі хлопоманів та українофілів, він опанував широкою верствою українофільської інтелігенції через громадівські організації. Не маючи змоги «просвітити» селянство через асиміляційну політику російського самодержавництва, український рух все-таки зумів виховати молоде покоління свідомих українських патріотів, які перетворили культурництво на політичний рух із гаслом самостійної України.

Визначальне місце у спрямуванні українського руху від культурництва до націоналізму належить Тарасу Шевченку, який у «Кобзарі» (1840) та «Гайдамаках» (1841) оспівував славне минуле українського козацтва, «історичні подвиги українців, зображених як представники незалежної нації, брутально підкореної московськими та польськими гнобителями. Шевченко створив не тільки засіб – мову, але й зміст послання – національну гордість, висловлену проникливими і незабутніми рядками» [8, с. 314–315]. Як зазначають І. Дзюба та М. Жулинський: «В Україні й до Шевченка була жива політична думка, зберігалася й виборювалася історична традиція, жеврів, а часом і спалахував яскраво й грізно бунтарський дух у народів, відроджувалася нова національна література – все це й створило самого Шевченка; але саме він сконденсував у собі ці розрізнені елементи історичного самоусвідомлення народу, вияви його живої душі, востократ помножив їхню потугу і прометеївським смолоскипом написав вогненні скрижалі своєму народові» [4, с. 31]. Тарас Шевченко, пробудивши національну гордість нащадків славного минулого козащини, примусив їх повірити у своє незалежне, вільне майбутнє.

Отже, Тарас Шевченко, один із провідних діячів українського ренесансу середини ХІХ ст., сформувавшись у період українофільства, став межевою та визначальною постаттю українського руху, спрямувавши його від культурництва до націоналізму.

1. *Гирич І.* Історичні причини наших поразок і перемог / Ігор Гирич. – Львів: ЛА «Піраміда», 2011. – 142 с. 2. *Горський В., Кислюк К.* Історія української філософії: Підручник / В. С. Горський, К. В. Кислюк. – К.: Либідь, 2004. – 488 с. 3. *Грицак Я.* Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст.: [Навч. посібник для учнів гуманіт. гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак. вузів, вчителів.] / Я. Й. Грицак. – К.: Генеза, 2000. – 360 с. 4. *Дзюба І., Жулинський М.* На вічному шляху до Шевченка / Іван Дзюба, Микола Жулинський // Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – С. 9–66. 5. *Дейвіс Норман.* Європа: Історія / Пер. з англ. П. Тарашук, О. Коваленко / Норман

Дейвіс. – К., Основи, 2000. – 1464 с. 6. *Жаботинський В.* Вибрані статті з національного питання / Володимир Жаботинський. – Київ, «Сучасність», 1983. – 136 с. 7. *Кордуба М.* Зв'язки В. Антоновича з Галичиною / М. Кордуба // Син України: Володимир Боніфатійович

Антонович. У 3-х томах. – Київ, Заповіт, 1997. – Т. 2. – С. 165–200. 8. *Маґочій П.-Р.* Історія України / Павло-Роберт Маґочій. – К.: Критика, 2007. – 640 с. 9. *Попович М.* Національна культура і культура нації / М. В. Попович. – К.: Т-во «Знання» України, 1991. – 61 с.

Валентина Коротя-Ковальська

Тарас Шевченко – взірець пісенно-духовної творчості українців

Стаття присвячена аналізу збірки «Кобзар» Тараса Шевченка в аспекті його нерозривного зв'язку з народною піснею, яка є вершиною національного досягнення українського народу в загальнолюдському просторі.

The article is devoted to analysis of «Kobzar» by Taras Shevchenko in the aspect of his indissoluble connection with a folk song which is the top of national achievement of the Ukrainian people in the universal space.

– Кобзарю мій!
Поете мій високий!
А як же ти поезії писав?
– Я не писав, я плакав і сміявся,
Благословляв, співав і проклинав.
Сказати правду, мало турбувався,
Як я при тому збоку виглядав.
(Ліна Костенко)

Багато українців, читаючи Тараса Шевченка, відчують силу його магнетичної влади над поколіннями. Його поезія вимірюється двома вершинами – загальнолюдське звучання і разом з тим глибоко національне призначення. Як людина всебічної культури з незалежним і оригінальним мисленням, українську поетичну мову великий Тарас зумів піднести у своїх творах до високого рівня романтичного вираження. Зумів показати найтонші людські почуття, найінтимніші особисті переживання. «Кожен, хто звертається до Шевченка, знаходить свої відповіді, бо він говорив про особисте, яке ставало універсальним, суб'єктивність його була настільки чесною і відвертою, що сприймається як найвища міра об'єктивності. Вимір його – це безмірність. Саме тому так важливо, що ми знову і знову шукаємо відповідей на засадничі питання саме в нього» [2, с. 23]. Так, саме у його творах ми знаходимо «голос пробудженої людської гідності, силу непокори, що не раз переходить у скрик прокляття, у грізний вибух прометеївського титанізму» [3, с. 3].

У прозових і поетичних творах Шевченко постає перед нами як великий поціновувач української народної музики. Не випадково свою збірку поетичних творів назвав «Кобзарем». Адже кобзар – це, власне, не стільки поет, скільки співець. Та й свої поетичні твори Шевченко часто трактував як пісні-думи («За що сірому ти поцілуєш? // За пісню-думку? // Ой гаю, гаю, // Й не такі, як я, дармо співають») («N. N.»).

Мамину пісню, дідові розповіді про гайдамацтво, красу рідної природи Шевченко проніс через усе своє стражденне життя і саме народна пісня поклала відповідну печать на всю його творчість. Поезія найвищої любові до «святої України» виросла з фольклорного джерела і стала найголовнішим рушієм творчого життя поета, тому багато віршів Шевченка вважалися народними і були дуже популярними ще за його життя.

Україною, її славною історією, народною культурою, українськими піснями був сповнений весь внутрішній світ Шевченка. Шевченків біограф О. Кониський згадує, як свого часу Київська Археологічна комісія відрядила Шевченка на Правобережжя збирати народні казки, пісні, легенди, перекази тощо [5, с. 231]. В журналі «Киевская старина» видруковано спогади селянина М. Кириляча про те, як Шевченко записував пісні. Ці записи знаходимо в двох Шевченкових альбомах, чи записних книжках, що входять у збірку В. Тарновського [4, с. 402–409], що під час Оренбурзького трусу одібрали в поета жандарми. У першій з двох книжок містяться, як пише М. Стороженко, «Коло двадцяти записів пісень та дум» [10, с. 32].

Автор книжки «Полум'яне слово Шевченка в музиці» Н. Корольок привертає увагу до того, що «зі зверненням професіональних композиторів до поезії Кобзаря в українській музиці виникає окремий могутній пласт – музична Шевченкіана, яка вражає своєю свіжістю, різнобарвністю і невичерпністю» [6, с. 12]. Тільки у XIX ст. до творчості Тараса Шевченка зверталися композитори П. Ніщинський («Вечорниці» до драми «Назар Стодоля»), А. Вахнянин («Садок вишневий»), С. Воробкевич («Думи мої», «Минають ночі» тощо), М. Вербицький («Заповіт»), М. Аркас (опера «Катерина»). Солоспіви на вірші Шевченка створювали П. Сокальський, В. Заремба та ін. Деякі з них стали народними піснями. Хоча не завжди відомі автори музики, про деяких ми знаємо, наприклад, М. Гайворонський, був автором чудових пісень «Така її доля» та «Тече вода». Написано безліч хороших творів на слова поета. До спадщини поета зверталися і класики російської музики: М. Мусоргський (вокальні твори «Гопак» і «Дніпро»), П. Чайковський (романс «Вечір», «Садок вишневий коло хати»), С. Рахманінов (дума «Минають дні, минають ночі»). Початок XX ст. ознаменувався кантатами та хорами С. Людкевича (знаменита кантата-симфонія «Кавказ»), К. Стеценка («У неділеньку у святу»), Л. Ревуцького (кантати-поєми «Хустина» та «Ой чого ти почорніло»), потужні твори Б. Лятошинського «За байраком байрак», «Із-за гаю сонце сходить» і багато інших. З'являються музично-театральні, симфонічні та хорові полотна М. Вериківського, К. Данькевича, В. Корейка,

Г. Майбороди, Є. Станковича, Л. Дичко. Музикальність, наспівність Шевченкової поезії дуже близька до народнопісенної творчості. Взаємозв'язок поезії Кобзаря з народною піснею детально й досконало вивчали українські музичні науковці: М. Грінченко, М. Гордійчук, П. Козицький, Ф. Колеса, а першим дослідником народнопісенної основи його поезії був С. Людкевич, який писав, що він не складав, а виспівував свої поезії, хоч і без мелодії, визначивши одну важливу особливість – вільний перехід від одного ритму до іншого. С. Людкевич навіть сформулював вимоги щодо інтерпретації поезії Кобзаря: «Без розуміння українських народних пісень нема й бесіди про розуміння й інтерпретування Шевченка... Музика Шевченка мусить бути так само живим вицвітом українських народних пісень, як його поезія» [8, с. 128].

Композитори та митці ХХ та ХХІ ст. не переставали звертатися до творчості Тараса Шевченка. На його творчість відгукнулося понад 120 композиторів. Без сумніву, неперевершеним інтерпретатором поезій Шевченка у ХІХ ст. є М. Лисенко. Його музика до «Кобзаря» містить твори різних жанрів: пісень, дуетів, кантат, поем. Він переклав на музику його вірші «Мені однаково, чи буду», «Наша дума, наша пісня». Ф. Колесса писав, що у «Музиці до Кобзаря» (87 поетичних зразків) підіймається Лисенко до такої самої висоти натхненної творчості, що й Шевченко у своїх віршах. Засновник Національного українського народного хору (який тепер носить його ім'я) Г. Верьовка написав чудову пісню на слова поета «Не щибече соловейко»; М. Колесник – «Дивлюся, аж світає»; композитор О. Керекеша поклав на ноти поезію «Гамалія», «Іван Підкова», «Катерина»; молодий композитор ХХІ ст. В. Калініченко створив пісню «Ой чого ти почорніло»; гурт «Кому вниз» співає пісню «Суботів» тощо.

Глибоким розумінням близькості поетичної творчості поета до народнопісенної проникнуті роботи Ф. Колесси («Студії над поетичною творчістю Шевченка»), М. Шагінян («Тарас Шевченко»), М. Рильського, який ставив поета поряд з такими світовими поетами, як Пушкін, Гейне, Міцкевич, Руставелі. Шевченко ще з юнацтва володів польською мовою, про що зазначає П. Зайцев у праці «Життя Тараса Шевченка» (1994). В автобіографічній повісті «Художник» поет пише, що володіння французькою мовою дозволяло йому читати твори Поль де Кока в оригіналі. Обізнаність з європейською музичною культурою постає у «Щоденнику», в листуванні з друзями, його повістях. Він захоплювався композиторами Моцартом, Дж. Россіні, Й. Гайдном, музикою Мендельсона, операми Дж. Верді. Перебуваючи в Петербурзі, мав змогу ознайомитися з тогочасною європейською класичною музикою, що засвідчує повість «Музикант». Саме цей твір дає можливість (принаймні, частково) розглядати погляди Шевченка в сфері музики.

Безперечно, що улюбленим народним інструментом поета була бандура, а серед класичних музичних

інструментів поет особливо захоплювався віолончеллю. Певно, далеко не останню роль у цьому відіграв відомий на той час у Петербурзі віолончеліст і музичний діяч Матвій Вельєгорський, який походив з давнього українського роду Велигурських і брав участь у справі викупу Шевченка з кріпацтва. Прикметно, що головним героєм повісті «Музикант» теж є віолончеліст Тарас Федорович, прототипом якого був талановитий скрипаль-кріпак Артем Наруга. Тарас Федорович часто, зігравши мелодії тих чи інших європейських композиторів, закінчував свої варіації українськими народними піснями, які викликали у слухачів захоплення. В одному з епізодів герой повісті, зігравши Шопена, починає виконувати народну пісню «Котилися вози з гори, // А в долині стали...», а в іншому – після виконання «Реквієму» Моцарта несподівано заграє «Ходить гарбуз по городу». При цьому вдався до таких варіацій, що слухачі завмерли так само, як і тоді, коли слухали величний «Реквієм». Самого ж М. Вельєгорського Шевченко неодноразово згадує у повістях «Художник» і «Музикант».

Ще однією важливою сферою уподобань Шевченка був спів. Сучасники поета відзначали чудове виконання ним народних пісень. За свідченням друзів, Шевченко мав тенор, а, можливо, і баритон з високими верхніми нотами. П. Куліш, який досить часто чув спів Шевченка, зокрема на власному весіллі з О. Білозерською (псевдонім Г. Барвінок), писав: «Такого або рівного йому співу не чув я ні в Україні, ні по столицях... Посходились з усіх світлиць гості до залі... Пісню за піснею співав наш соловей... і скоро вмовкає, зараз його благали ще заспівати... Душа поета, об'явившись посеред чужого щастя своїм щастям, обернула весілля поклонниці його великого таланту в національну оперу» [7, с. 25–26]. Всі, хто знав Шевченка, відзначали, що його спів мав великий емоційний вплив на оточуючих. «Мою матір особливо зачаровував Шевченко своїми співами: ходить, бувало, по залі, заклавши руки назад, опустивши вниз свою думну голову; шия зав'язана шарфом, вираз обличчя сумний, голос тихий і тонкий; мати, бувало плаче від його пісень» [1, с. 71]. Саме народна пісня, як зазначав О. Гончар, була «матір'ю Шевченкової поезії», саме вона збагачувала його поезію народнопісенними прикметами: епітетами, риторичними запитаннями та зверненнями: *...Ой, Богдане! / Нерозумний сину! / Подивись тепер на матір / На свою Вкраїну / Що, колишучи, співала / Про свою недолю, / Що, співаючи, ридала, / Виглядала волю.* («Розрита могила». Березень, 1843).

Ця незаперечна близькість поета до народних інтересів, його думок і надій спричинила до того, що, перш ніж поета помітили професіонали-музиканти, його вірші заспівав сам народ – лірники, кобзарі, селяни, використовуючи відомі мелодії й складаючи свої. У книжці «Полум'яне слово Шевченка» Н. Королюк згадує, що серед перших пісень, розповсюджених ще за життя поета, можна назвати такі, як «Думи мої, думи мої», «Рече та стогне Дніпр широкий». Багато своїх

пісень Шевченко озвучував сам, особливо проникливо співав пісні «Тяжко, важко в світі жити», «Гуде вітер вельми в полі», «Нащо мені чорні брови», про що у книжці згадується як свідчення Ковальова, котрий перебував з Шевченком на квартирі в Петербурзі (1844) та Ф. Лазаревського, який розповідав про життя поета на засланні в Оренбурзі (1847.) Деякі пісні, тепер народні, мають авторів. Так знаменитий «Заповіт» написав полтавський автор Гордій Гладкий, «Рече та стогне Дніпр широкий» – вчитель латинської мови Данило Крижанівський, «Думи мої, думи мої» – К. Борисюк (відомості про нього не збереглися). Історію їх створення досліджував О. Правдюк у книзі «Т. Г. Шевченко і музичний фольклор України» (К., 1966). Н. Королук пише, що завдяки надзвичайній мелодійності та ритмічній віртуозності своїх поезій Шевченко здобув славу одного з наймузикальніших поетів світу.

Кожен, хто читатиме «Кобзар» Тараса Шевченка, не зможе не помітити, що у плетиво своїх оригінальних творів він вводив народні пісні. Скільки ж він їх знав, тих «звуків України», про які писав: *Я трепет сердца навсегда / Оледенил в снегах чужбины. / И только звуки Украины / Его тревожат иногда.* (Поема «Слепая»).

Герої його поезії співали і в горі, і в радості («Гой, гой, не беда, // Слезы тоже вода», або «...*Моя Оксана! / Я скоро плакать перестану, / Запомни песню ты мою / И пой ее, как я пою. / Она умалит сердца рану...*» (Слепая).

Без сумніву, серце великого поета надихалось живим словом української пісні («В житейском бурном море... тихая струя») і дотепер він вражає нас своєю безмежною обізнаністю в царині українського фольклору. Тільки у поемі «Перебендя» згадуються пісні різних жанрів: «...*Недоля жартує над старую головою, / А йому байдуже; / Сяде собі, заспіває: / «Ой не шуми, луже!... / Отакий-то Перебендя, старий та химерний! / Заспіває про Чалого – На Горлицю зверне; / З дівчатами на вигоні – Гриця та веснянку, / А у шинку з парубками – / Про тополю, лиху долю, / А потім – У гаю; / На базарі – про Лазаря, / Або щоб те знали, / Тяжко-важко заспіває, / Як Січ руйнували. / Отакий-то Перебендя, старий та химерний! / Заспіває, засміється, / А на сльози зверне.*»

А ще: «...Поки сонце встане... // Посідали. // «А хто, братця, // Співа про Богдана? // Я співаю. // І про Ясси, // І про Жовті води, // І містечко Берестечко...»

Його поезія, часто пов'язана переходами у народнопісенні форми, пересипана народним мелосом: історичними, козацькими, рекрутськими («У неділю рано-вранці»), гайдамацькими, чумацькими («Доле моя, доле»), бурлацькими, батрацькими, колісковими, жартівливими піснями. Особливою сердечністю відзначаються пісні про жіночу й дівочу долю часів кріпаччини, про материнську любов. У нього співають всі: козаки («...І Дніпро укрили байдаки // І заспівали козаки» (Гамалія)); чумаки («...Іде чумак з-за лиману //

З чужим добром безталанний. // Чужі воли поганяє, // Поганяючи, співає... («Хустина»); подорожні; дівчата («...У неділю на вигоні // Дівчата гуляли, // Жартували з парубками, // Деякі співали... («Гонта в Умані»); жінки («...З ким ти усміхалась, плакала, журилась. // Кому ти любила Петруся співать?» («Мар'яна-черниця»); убогі люди («...І простоволоса селом ходить – то співає, // То страшно голосить» («Сова»); а також птахи («...І летячи співали» («Великий льох», розділ «Три ворони»). Сам Шевченко знав безліч історичних, чумацьких, козацьких, рекрутських пісень, почутих від батька, співав думи. Дід Іван, свідок багатьох подій в Україні, розповідав йому про Коліївщину і ці розповіді увійшли до поеми «Гайдамаки», як теми про соціальні та національні конфлікти.

Тарас Шевченко створив неперевершені поезії за зразком народнопоетичної творчості, об'єднавши усне слово з письменством. Він захоплювався неповторною музикальністю народних дум і систематично збирав пісні. Збереглося чотири альбоми його фольклорних записів. Зокрема, історичну пісню «У Глухові у городі» він використав у своїй поемі «Сон» («У всякого своя доля»). Майже третина його «Кобзаря» перейшла в народні пісні. Пізніше традиції Великого Кобзаря підхопили українські музичні діячі. М. Лисенко був першим українським композитором, який підійшов до пісенного фольклору по-науковому, виробивши власні оригінальні методи обробки народних пісень, і підняв цю галузь музичної творчості на значно вищий професійний рівень, заснувавши у Києві Музично-драматичну школу (1904).

Дуже любив народну пісню «Зіронька», а також «Тече річка невеличка», «Ой на горі та жінці жнуть», «Стоїть явір над водою», де яскраво описується доля козаків, які на своїх кістках побудували Петроград. Першим її оспівав великий композитор М. Березовський в класичному духовному концерті «Не отверзи мене».

Перечитуючи «Кобзар», помічаєш його вражаючу наближеність до дум, народних пісень, чумацьких, рекрутських та балад («У тієї Катерини хата на помості»), жартівливих пісень («Утоптала стежечку через яр, через гору, серденько, на базар»), його трепетне ставлення до самого виконання народної пісні: «тиха розмова», «тиха пісня», бо саме у такі моменти, коли працює думка, розкривається пісенне царство духу, співає серце і душа, висловлюються найтонші, найпотаємніші почуття: «Журився сам собі чогось // Та й заспівав, – звичайно, тихо» («Матрос»); або «...Надію в серці привітаю, тихенько-тихо заспіваю // І Бога Богом назову (Оренбург, 1850)». У «Кобзарі», виданому в Києві 1947 року, я нарахувала 175 слів у різних варіантах від дієслова «співати»: співає, заспіває, заспіваймо, співають, співаю, співала, виспівую, заспівали тощо. Усе життя поет збирав українські народні пісні, зберігав, переписував, запам'ятовував і співав... У народних піснях – коріння світосприйняття Тараса Шевченка-поета, бо саме в них він черпав «святую правду», правдиві знання і вони

стали його супутниками, порадиниками і предметом уважного вивчення. Чи не від перебування у полоні співу до великого поета приходили божественні думки, які до цього часу вражають нас своєю святістю?

У неопублікованій передмові до «Кобзаря» Шевченко закликає письменників вивчати справжнє життя простолюду: «Щоб знати людей, то треба пожити з ними. А щоб їх списувати, то треба самому стати чоловіком, а не марнотрателем чорнила і паперу», звернутися до народної культури, в якій він бачить джерело естетичного натхнення: «...прочитайте ви думи, пісні, послушайте, як вони співають, як вони говорять меж собою шапок не скидаючи, або на дружньому бенкеті як вони згадують старовину і як вони плачуть, неначе справді в турецькій неволі або у польського магнатства кайдани волочать...»

Очевидно, що народна пісня була для поета чимось більшим, значущим, підтримувала його у важкі часи, у важку негodu, в горі і радості, допомагала зберігати людську гідність. Перебуваючи на засланні у Кос-Аралі, Тарас Шевченко всю тугу за рідною землею виливав у своїй поезії.

В. Шаян писав, що Шевченкова велич проста і природна і що такі висоти здобуваються титанічними зусиллями і працею цілих поколінь. Справді, яка ще нація має такого співця, поета, художника, який би зіграв величезну роль у формуванні національного самопізнання? Завдяки глибоким знанням з історії України, через розуміння рідної пісні як вияву духовних цінностей, ментальності народу, його Долі, Шевченко справді був великим українознавцем, людиною правди. Він є близьким і зрозумілим своєму народу, бо знав його пекельні болі та пісні («...Без золота, без каменю, //

Без хитрої мови...»), співав разом з ним. Він осягнув сучасну йому Україну всім серцем, бачив її майбутнє і закликав: «Борітеся – поборете!» Відчуваючи велич Тарасової особистості, у статті «До Шевченкових роковин» Є. Маланюк писав: «Не є вже Шевченко ані селянським співцем, ані «селянським королем» (Ю. Липа), ані навіть, мовляв, тим «кобзарем». Є він складним виразом нашого всенаціонального творчого духу. І є він дотеперішньою вершиною нашої національної культури в якнайширшій значенні цього слова. І як би не поточилася далі наша історія, з цієї висоти вже нікому не пощастить Шевченка стягнути до наївно-простацького та фальшивого минулого» [9, с. 3].

Ніби все про нього знаємо. Стільки читано-перечитано, передумано, а все ж приходиш до думки, що Шевченко як явище – невичерпний, неосяжний, феноменальний, істинний, бо за кожним його словом стоїть Україна, а ми на шляху до неї.

1. Білозерський М. Спогади / М. Білозерський // Киевская старина – 1882. – № 10. – С. 66–71. 2. Брюховецька Л. Тарас Шевченко в кіно / Л. Брюховецька // Кіно-Театр. – 2003, ч. 3. – С. 23. 3. Гончар О. Вступна стаття / О. Гончар // Шевченко Тарас. Кобзар. – К.: Дніпро, 1983. 4. Горленко В. Альбомы і рисунки Шевченка в зібранні В. В. Тарновського / В. Горленко // Киевская старина. – 1886. – № 2. – С. 402–409. 5. Конисский А. Жизнь украинского поэта Т. Г. Шевченка / А. Конисский – Одесса, 1898. – 231 с. 6. Королюк Н Полум'яне слово Шевченка в музиці / Ніна Королюк. – К., 1995. – 197 с. 7. Куліш П. Хуторна поезія / П. Куліш. – Львів, 1882. – С. 25–26. 8. Людкевич С. Про основу і значення співності в поезії Шевченка. / С. Людкевич // Дослідження і статті. – К., 1976. – С. 128–137. 9. Маланюк Є. До Шевченкових роковин / Є Маланюк // Свобода. Український щоденник. – 1968. – Ч. 45. – 8 березня – С. 3. 10. Стороженко М. Дві записні книжки Шевченка / М. Стороженко // Нова рада. – 1908. – С. 32.

Микола Обушний

Політичні ідеї у поетичній спадщині Тараса Шевченка

У статті розглядаються політичні аспекти творчої спадщини Тараса Шевченка. Акцентується увага на представленні в поезії Тараса Шевченка ідей державної незалежності, політичної свободи та соціальної справедливості.

The political aspects of Taras Shevchenko's creative works are examined in the article. Attention is accented on presentation in Taras Shevchenko's poetry ideas of state independence, political freedom and social justice.

Відомий грецький мислитель стародавнього світу Аристотель визначав людину як істоту політичну. Не буде великим перебільшенням, якщо подібну метафоричність застосуємо при аналізі політичності поетичних текстів Тараса Шевченка.

Поставлене завдання аж ніяк не можна віднести до простих, оскільки Тарас Григорович Шевченко за наявними відомостями написав понад 240 поетичних текстів – віршів, балад, поем, драму «Назар Стодоля» та дві незавершені драми, а також близько десяти повістей (більшість з яких, на жаль, втрачена), Буквар для народних шкіл; у його доробку публіцистичні, літературно-критичні та інші праці. Наочно прослідковується політичність Тараса Шевченка у багатьох його картинах.

Звісно ж, що провести аналіз всієї творчої спадщини Тараса Шевченка на предмет виявлення у них політичної складової не уявляється можливим. Тому увага буде зосереджена на тих, які, на погляд автора, дають можливість глибше розкрити і зрозуміти сам зміст політичних ідей, якими керувався Тарас Шевченко при написанні поетичних творів, загалом у своєму житті.

Відомо, що політичні погляди, як у цілому і політичний світогляд будь-якої людини, формується під впливом не тільки тих обставин, у яких вона живе, але і одержаних від попередніх поколінь знань, а також досвіду, як свого, так і інших народів. Ця аксіома загальновідома і повною мірою може бути застосована

при аналіз політичних ідей Тараса Шевченка, їхньої рецепції у поетичних творах.

З раннього дитинства Тараса Шевченка цікавила історія козацтва. І це не випадково, оскільки він за походженням з козацького роду. Про свій козацький родовід ще у дитинстві він довідався від дідів як по материнській, так і по батьківській лінії. У своєму житті Тарас Шевченко неодноразово підтверджував, що у нього щира козацька душа. Його романтизовані поезії сповнені безмежної любові і поваги до козаків. Тому історія козацтва, її художнє історико-політичне осмислення у творчості Тараса Шевченка відбувалося в добу, коли, як писав сам геній, – від «молдованина аж до фіна все мовчало», і тільки-тільки почали з'являтися перші паростки українського національного, перш за все, культурного, а з ним і політичного відродження.

Справжній революційний вплив на національне відродження українців справила публікація у Санкт-Петербурзі (1840 р.) «Кобзаря» Тараса Шевченка. До першого видання було включено всього вісім творів: «Перебендя», «Катерина», «Тополя», «Думка» («Нащо мені чорні брови»), «До Основ'яненка», «Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Думи мої, думи мої, лихо мені з вами».

Сам факт публікації «Кобзаря» засвідчив розгортання національного відродження на українських теренах з одночасним закладенням підвалин для розвитку української політичної думки нової доби, в основі якої був покладений державницький принцип.

При цьому підкреслимо, що кожне нове прочитання творів Тараса Шевченка все переконливіше доводить, що він не тільки поет, який образним поетичним словом відтворив славне історичне минуле українського народу, але дав йому достатньо глибоку та об'єктивну політичну оцінку, яка адекватно відповідала тому опоетизованому періоду життя українців, про який писав наш геній. Не випадково ж М. Драгоманов, який присвятив Шевченкові близько 50 праць, у більшості із яких він аналізував творчість поета у контексті її політичності, визначив головний зміст (осердя) його політичних ідей – пробудження свого народу з політичної летаргії.

Т. Шевченко майстерно застосовував загальнонауковий порівняльний метод вивчення суспільних явищ, порівнював вільне та героїчне минуле свого народу і принизливий його сучасний стан, з одного боку, віддавав належне здобутим заслугам народу і гетьманів, а з іншого – нещадно висміював їх за вади смиренності та податливості.

Зокрема, у низці своїх ранніх ліро-епічних поем: «Тарасова ніч», «Іван Підкова», «Гамалія», «Невольник» Тарас Шевченко опоетизовував уславлених гетьманів та отаманів Дмитра Байду-Вишневецького, Петра Сагайдачного, Петра Дорошенка, Івана Сірка, Антона Головатого та інших козацьких ватажків, під керівництвом яких здобувалися перемоги у боях з ворогами українського народу. Зокрема, про козацького діяча і отамана, командувача козацької військової

флотилії на Чорному морі під час російсько-турецької війни 1487–1491 рр. А. Головатого Тарас Шевченко у посланні «До Основ'яненка» писав:

Наш завзятий Головатий
Не вмере, не загине:
От де, люде, наша слава,
Слава України! [4, с. 57]

Як великий майстер поетичного слова у поемі «Іван Підкова» Тарас Шевченко описував простою та зрозумілою мовою минуле нашого народу, яке легко запам'ятовується навіть у деталях і, звісно ж, що викликає позитивне уявлення про могутність козацької держави, талановитість її гетьманів, які здійснювали в ній політичне правління.

Було колись – в Україні
Ревіли гармати;
Було колись – запорожці
Вміли панувати.
Панували, добували
І славу, і волю... [4, с. 59]

Тарас Шевченко гнівно засуджує імперську політику сусідніх держав – Польщі та Росії, котрі свої територіальні, національно-політичні та господарські апетити задовольняли за рахунок українського народу.

Царську Росію, яка проводила щодо українського народу репресивну політику, Т. Шевченко називає «тюрмою пригноблених народів», де «на всіх язиках все мовчить».

Особливо гнівно засуджує Тарас Шевченко правителів царської Росії, називаючи, зокрема, російського царя Петра I – «тим Першим, що розпинав нашу Україну», «болота засипав благородними костями» козаків, і на їх «трупах катованих поставив столицю». У поемі «Сон» Тарас Шевченко називає Петра I «людодідом», «змієм» та «каторгою» українських козаків, а Миколу I «жандармом Європи», оскільки його репресивна політика вкрай негативно оцінювалась не тільки українським, але і іншими народами європейських країн.

Російську імператрицю Катерину II Тарас Шевченко називає поневолювачкою, «голодною вовчицею», «лютим ворогом» України («Великий льох»), яка замість обіцянки «возвести малоросійський народ на вищий ступінь щастя» знищила його волю та «доконала вдову сиротину» («Сон»).

Відомий учений-шевченкознавець Ст. Смаль-Стоцький зробив достатньо цікавий висновок щодо політичного змісту поеми Тараса Шевченка «Сон», яку він зарахував до найбільш політичних поем, бо в ній «поет змалював не тільки тодішній політичний та державно-правний лад на Україні та посередньо і в Росії взагалі, але головню і державно-правне становище України супроти Росії» [2, с. 63].

У ліро-епічній поемі «Гайдамаки» Тарас Шевченко закликає український народ до пробудження національної свідомості, морального очищення, оздоровлення духу народного. Гайдамацькі ватажки – це справжні провідники народних мас, яким належить очолити визволення українців від іноземного,

насамперед, російського поневолення і разом із прогресивними поляками побороти ворожнечу та здобути волю.

І сьогодні актуальними залишаються слова Тараса Шевченка із поеми «Катерина», в якій доля обманутої дівчини Катерини пов'язується з долею України. Для України союз з Московією – лихо, неволя і недоля. Через цей союз Україна, як і Катерина, змушена спокутувати свої гріхи, бо кохання до москаля призвело до того, що «слава на все село недобра стала» [1, с. 31].

Недобру славу про Україну і сьогодні серед європейських країн розповсюджує Москва, зокрема, щодо несанкціонованого відбору Україною газу. У цьому контексті, як і у царські часи, так і сьогодні, актуальними залишаються добре відомі рядки із поеми Т. Шевченка «Катерина»:

Кохайтеся, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люди,
Роблять лихо з вами.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине;
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине... [4, с. 30]

У містерії «Великий льох» три аркуші Тарас Шевченко пише про кару тим людям, котрі хоч якось сприяли експансіоністській політиці москалів в Україні: «перша душа карається... її в рай не пускають», бо вона важко согрішила, «перейшла шлях» Богдану Хмельницькому, коли він їхав у Переяслав «Москві присягати», «друга душа... карається за те, що напоїла московському цареві коня в Батурині, ...як він їхав в Москву із Полтави». Ця душа виправдовується, що діяла несвідомо. «Я того й не знала, що я тяжко согрішила». «Третя душа карається, оскільки вона согрішила ще немовлям, коли те глянуло на золоту галеру з Царицею Катериною II і усміхнулося... Та й духу не стало!» [4, с. 252, 253, 254]

Пригноблене становище українців викликало у Т. Шевченка протест і він закликає до боротьби «на ворога стати», бо «московський ведмідь-цар не є таким грізним, як про нього думають. У поемі «Кавказ» Тарас Шевченко закликає пригноблені народи: «Борітеся – поборите! / Вам Бог помагає! / За вас правда, за вас слава / І воля святая!» [4, с. 87]

Важко переживав Тарас Шевченко за поневолений закріпачений український народ і шукав причини його тяжкої долі. Небезпідставно звинувачуючи найвідоміших українських гетьманів Богдана Хмельницького та Івана Мазепу за їхні невважені кроки, котрі хоч і спрямовувались на здобуття незалежності, однак призвели до ще більшої залежності українців від північної сусідки.

Занепад Богданової столиці Чигирин Т. Шевченко у поемі «Гайдамаки» ототожнює із знедоленим становищем всієї України:

Гетьмани, гетьмани, якби-то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували!

Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн.

Тарас Шевченко у ряді інших своїх творів звертається до постаті Богдана Хмельницького, називає його «славним», «благородним», «геніальним бунтарем». Проте, Т. Шевченко у жодному своєму творі позитивно не згадує дії Богдана Хмельницького, пов'язані з підписанням ним Переяславської угоди, неодноразово звертаючи увагу на політичну і дипломатичну нерозсудливість, яка призвела до невинуватості політики.

З цього приводу у поемі «Розрита могила» (1844) Тарас Шевченко писав:

...Ой Богдане!
Нерозумний сину!
Подививсь тепер на матір,
На свою Вкраїну,

...Ой, Богдане, Богданочку!
Як би була знала,
У колісці б задушила,
Під серцем приспала [6, с. 260].

Отже, Тарас Шевченко однозначно стверджує, що не може пробачити великому гетьману ту помилку, яку допустив Б. Хмельницький, підписавши ганебну для українського народу Переяславську угоду. Однак, у поемі «Спи, гетьмане, поки встане правда на сім світі», яку присвятив світлій пам'яті Б. Хмельницького, Тарас Шевченко висловлює глибоку повагу до нього, зокрема за те, що той визволив Україну з тяжкої польської неволі. Неоднозначне критично-позитивне ставлення Тарас Шевченка до Богдана Хмельницького пов'язане з тим, що з його прямої згоди Україна була передана в обійми російського «старшого брата» та ним же і поневолена. Цей протекторат і перетворився на справжнє соціальне й національне закабалення українського народу.

Об'єктивно, тобто відповідно до своїх заслуг перед українським народом оцінює Тарас Шевченко і діяльність інших українських гетьманів. У ряді своїх поем він дає позитивну оцінку діяльності одного із найвизначніших українців-гетьманів Івана Мазепи. Незважаючи на поразку у Полтавській битві, Т. Шевченко називає його патріотом, а не зрадником своєї Батьківщини, високо оцінює заслуги Івана Мазепи перед українським народом.

Серед основних причин поразки у Полтавській битві Т. Шевченко називає непорозуміння у святій справі боротьби за свободу свого народу між Іваном Мазепою та білоцерківським і фастівським полковником Семеном Палієм. Останнього Тарас Шевченко називає «славним», оскільки С. Палій самовіддано боровся з ляхами, але засуджує за його проросійську орієнтацію.

Тарас Шевченко гнівно засуджує тих гетьманів, полковників та їм подібних керманічів, котрі зрадили українську справу, пропонували автономістські чи федералістичні концепції української державності. Він дає вкрай негативну оцінку Івану Самойловичу, Івану Скоропадському, Кирилу Розумовському. Гнату Галагану, Василю Кочубею, Адаму Киселю,

всім, хто пропагував або проводив антиукраїнську діяльність, яка призвела до нещастя та «воєн». Зокрема, Адама Кисіля критикував за те, що той намагався правдами й неправдами утримати Україну у польському поневоленні, полковника Гната Галагана та генерального писаря Василя Кочубея за те, що вони зрадили українську справу, перекинувшись на бік Петра I у найвідповідальніший момент мазепинської спроби позбутися російської зверхності над Україною тощо. У своєму посланні «I мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм, в Україні і не в Україні моє дружнєє посланіє» про таких зрадників української справи Тарас Шевченко писав:

Раби, підніжки, грязь Москви.
Варшавське сміття – ваші пани,
Ясновельможні гетьмани...
Доборолась Україна
До самого краю.
Гірше ляха свої діти
Її розпинають [4, с. 291].

Допоки продовжуються дискусії з приводу того, як ставився Тарас Шевченко до ідеї українського панславізму, що була визначальною у діяльності Кирило-Мефодіївського товариства. При цьому зауважимо, що ідея панславізму, яка пропагувалася Кирило-Мефодіївцями, принципово відрізнялася від російської, прийнятої великодержавною імперською ідеологією, і яка мала на меті приєднання слов'янських народів і їх земель як провінцій до Росії – «Третього Риму». Знаючи про це, все ж деякі дослідники-шевченкознавці не знаходять однозначної відповіді, хоч з авторського погляду, на це питання відповіді нескладно. Оскільки ще до знайомства з кирило-мефодіївцями у Тараса Шевченка був сформований національно-політичний ідеал, в основу якого була покладена ідея не політичної автономії України чи союзу «непідлеглих слов'янських народів», а ідея політичної самостійності України без будь-яких зазіхань на самостійність чи підпорядкованість інших слов'янських народів.

Початки формування ідеї політичної самостійності України помітні ще у ранній період творчості Т. Шевченка. І цей ідеал він проніс через все життя. Навіть у засланні він не відмовився від головної своєї ідеї і сам про це писав: «Караюсь, мучуся, але не каюсь».

З урахуванням вище сказаного автор солідаризується з висновком українського дослідника діаспори Ю. Охримовича про те, що «Національно-політична ідеологія Шевченка сформувалася ще до його знайомства з Костомаровим, і в національних справах, як взагалі в політичному і національному радикалізмі Шевченко мав більший вплив на Костомарова, ніж навпаки... Шевченкова муза раніш від Кирило-методіївського Братства сформулювала його національно-політичний ідеал, ідеал політичної незалежності України, – в далеко яснійшій та радикальнійшій формі... Змінялися громадські настрої поета, змінялися його особисті переживання та погляди, а ідеал політичної самостійності рідного народу світив йому ціле життя

і накладав свою печать на всю його творчість» [3, с. 50–51].

У «Заповіті» Тарас Шевченко закликав українців до всенародної боротьби, поривання кайданів. А при необхідності і окроплення своєї волі «вражою злою кров'ю» з тим, щоб зробити «волю національну і державну».

Відтак, вважати, що Тарас Шевченко «заблудився підтримуючи ідеї українського панславізму», означатиме видавати бажане за дійсне. Тим більше запідозрювати Тараса Шевченка у підтримці панславістичної ідеї, в якій українцям могла б бути відведена месіанська роль. Натомість у т. Шевченка є немало поетичних висловлювань стосовно рівності всіх народів, у тому числі, звісно ж, і слов'янських, які на його переконання здобудуть волю в Європі разом з українським народом.

Ідея єднання слов'янських народів, у тому числі українського, була однією із важливих політичних ідей, які відстоював і опоетизовував у багатьох своїх творах Тарас Шевченка. Він виступав проти штучно створеного імперськими державами поділу українців за регіональною ознакою.

І сьогодні, як і в ті часи, актуальними залишаються слова, написані Тарасом Шевченком у поемі «Гайдамаки» як відповідь тим, хто закликав його писати по-російськи:

Спасибі за раду.
Теплий кожух, тільки шкода –
Не на мене шитий,
А розумне ваше слово
Брехнею підбите.
Вибачайте... кричіть собі,
Я слухать не буду! [4, с. 69]

Аналізуючи ставлення Тараса Шевченка до Кирило-Мефодіївських ідей панславізму, слід зауважити, що до цього часу немає підтвердження того, чи був Шевченко членом цього товариства, оскільки на допиті 21 квітня 1847 р. він заперечував своє членство у ньому.

У цьому зв'язку ряд дослідників-шевченкознавців пов'язують арешт Тараса Шевченка не з його діяльністю у Кирило-Мефодіївському товаристві, а з поемою «Сон» та іншими публікаціями та рукописами політичного (політико-сатиричного) та національно-патріотичного змісту, в яких були навіть карикатурні описи імператора та імператриці: а) «од чужих, од москаля, од московського царя»; б) від своїх панів, перевертнів, «котрі помагають москалеві господарювати та катувати матір» – Україну, що вони «по-московськи цвенькають» і сміються зі своєї мови».

Ця версія підтверджується не тільки змістом паперів та творів Т. Шевченка, відібраних у нього під час арешту, але і довідкою начальнику III відділення імператорської канцелярії шефа жандармів О. Ф. Орлову, в якій, зокрема, було сказано: «В бумагах его не оказалось ни устава Славянского общества, ни рукописи “Закон Божий” ни других бумаг, важных для открытия подробностей тайного общества; а в вещах – ни кольца, ни образа во имя св. Кирилла и Мефодия.

Из бумаг его, обращают на себя внимание стихотворения его, и только частью письма. Замечательные из них суть следующие: 1) Рукописная книга стихотворений самого Шевченко. Особенно два стихотворения, первое и называемое "Сон", исполнены противозаконных и возмутительных мыслей [...]. Нигде клеветы его столько не дерзки и не наглы, как при описании дворцового собрания.... Шевченко прибегает ко всем едким и пасквильным выражениям, где только касается до государя императора» [5, с. 115].

Відтак, можна зробити висновок, що російський царизм більше боявся Тараса Шевченка як революційного поета, розповсюдження його політичних ідей серед народних мас, ніж його участі у Кирило-Мефодіївському товаристві чи будь-якій іншій громадській організації. Серед численних політичних ідей особливо небезпечними для російського царизму були ідеї: державної незалежності та політичної свободи; соціальної рівності («неволя і бідність»); боротьби проти імперського панування («катів, людоїдів, що розпинають нашу Україну»); утвердження козацької державності.

Отже, Тарас Шевченко увійшов у історію української національної культури не тільки як геніальний поет, художник, але й як видатний національний політик. Його поетична спадщина хоч і не конкретизована у політичному сенсі, проте вона дає можливість кожному читачу, відповідно до рівня своєї політичної підготовленості, загалом освіченості та розуміння політичних процесів, що відбуваються у країні, одержати нові знання про політичне минуле українського народу, тогочасне Шевченкове суспільно-політичне буття і тим самим «гартувати» себе у політичному сенсі.

У цьому контексті автор солідаризується з високою оцінкою, яку дав відомий академік Національної академії наук України Іван Дзюба політичній, національно-політичній та філософській поезії Тараса Шевченка: «Велика його [Тараса Шевченка. – М. О.] заслуга перед українським, перш за все, а потім і перед іншими народами у тому, що він наполегливо впроваджував у масову свідомість ідеї демократизму, соціальної справедливості, правди і свободи...

Давши людству краще з українського, він в той же час дав українському краще з вселюдського – в самому рівні і якості своєї думки, свого слова» [1, с. 299].

Велич Тараса Шевченка полягає в ототожненні себе з українським народом, а тому його поетика позитивно сприймається різними поколіннями українців, яких він закликав:

Свою Україну любіть
Любіть її во время люте,
В останню тяжкую минуту
За нею Господа моліть.

1. Дзюба І. Довіку насущний / Іван Дзюба. Світ Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета // Записки НТШ. Філологічна секція. – Нью-Йорк, 1991. – Т. 214. – С. 288–300.

2. Луців Л. Тарас Шевченко про москалів і москальщину / Лука Луців // Тарас Шевченко. Збірник доповідей світового конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерті патрона НТШ / [за ред. В. Стецюка, Б. Кравцева]. – Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1962. – С. 54–67. 3. Охримович Ю. Розвиток української національно-політичної думки (від початку XIX ст. до Михайла Драгоманова) / Юліян Охримович. – Нью-Йорк: Вид-во Чарторийських, 1965. – 120 с. 4. Шевченко Т. Кобзар. Вибране / Тарас Шевченко. – К.: Вид-во «Радянська школа», 1961. – 696 с. 5. Шевченко Тарас: Документи і матеріали до біографії. 1814–1861 / Тарас Шевченко. – К., 1982. – № 226. – С. 88–159. 6. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Видавничий поліграфічний центр «Київський університет», 2011. – 720 с.

Едуард Юрченко

Тарас Шевченко: між стихійним традиціоналізмом та теоретичним модернізмом

Висунуті в статті погляди на світоглядний аспект творчості Т. Шевченка спираються на його тексти, критику тощо. Аналізується широкий спектр поглядів Т. Шевченка: релігійних, соціальних, політичних, етичних тощо.

The article highlights interesting, specific ways of looking at the ideological aspect of T. Shevchenko's creativity based directly on his texts, criticism etc. We analyze T. Shevchenko's wide range of views: religious, social, political, ethical and so on.

Світогляд Тараса Григоровича Шевченка завжди був предметом палких суперечок, не стільки літературознавчого, скільки ідеологічного забарвлення. Найбільше напруження мало місце між двома полярними точками зору: марксистською, широко представленою не тільки в радянському шевченкознавстві, але й в межах народницько-соціалістичної течії українського руху, та націонал-традиціоналістської, яскравим репрезентантом якої можна вважати доктора Д. Донцова.

Марксистський погляд на світогляд Шевченка представляє його як типового революціонера-демократа в дусі XIX сторіччя. Він атеїст та антиклерикал,

переконаний егалітарист, схильний до «аристофобії», прогресист, зорієнтований на «світле майбутнє» та інтернаціоналіст з деякою схильністю до «націоналізму поневоленних народів» (така форма націоналізму толерувалась в марксизмі з поправкою на історичні обставини).

Інша, діаметрально протилежна точка зору, яку можна визначити як націонал-традиціоналістську, репрезентована, в першу чергу, в шевченкознавчих студіях Д. Донцова. В них ми можемо побачити зовсім іншого Шевченка: «поета лицарства українського», глибоко релігійного, аристократичного по власній вдачі та світогляду, шукаючого ідеалу в традиції –

«правди прадідів великих», етнічного націоналіста та антикосмополіта. Безумовно, науковий підхід вимагає максимальної об'єктивності та й елементарне знайомство з творчістю Тараса Григоровича Шевченка дозволяє привести відповідну аргументацію на користь обох точок зору. Але, можливо, істина не просто знаходиться посередині, а полягає в взаємонакладанні та, можливо, протистоянні двох світоглядних позицій, як в межах особистих переконань Шевченка, так і в межах його творчості.

Аналіз співвідношення традиціоналістських та модерністських аспектів у світогляді Т. Шевченка було б доречно розпочати з прояснення його ставлення до релігії, а ширше – до сакральної традиції в цілому. Одразу треба прояснити деякі поняття. Справа в тім, що поняття «сакральної традиції» значно ширше за поняття «релігії». Воно охоплює все багатоманіття духовних форм осягнення дійсності, що зазвичай визначають як міфологічний світогляд. У нашому випадку це має особливе значення, оскільки сприйняття Шевченком сакрального нерідко має не стільки релігійне, скільки міфологічне забарвлення. Загалом, треба згадати, що міфологічний світогляд характеризується принциповою нероздільністю світу на потойбічний і поцейбічний та загальною сакралізацією Всесвіту. Міфологічний світогляд ніколи не робить особливого акценту на етичній проблематиці, але не через байдужість або етичний нігілізм, а через розуміння морального лише як певної частини загальносвітової гармонії, яка в свою чергу розуміється як вияв сакрального. Релігія в порівнянні з міфологією є менш цілісною формою осягнення сакрального. Різкий поділ на потойбічне та поцейбічне відбувається в межах релігійного світогляду за рахунок десакралізації навколишнього світу, тобто відбувається не відкриття потойбічного (існування якого в міфологічну добу не тільки не відкидалось, але й не викликало сумніву), а профанація поцейбічного. В межах релігійного світогляду спостерігається надмірний акцент на морально-етичному аспекті: моральне набуває більш чіткого характеру не за рахунок підвищення власного сакрального статусу, а навпаки, за рахунок наближення до «людського, занадто людського» (за висловом Ф. Ніцше), що теж є формою десакралізації.

Цей короткий екскурс в історію сакрального був необхідний нам для кращого осягнення специфіки сприйняття сакрального Т. Шевченком. Як вже зазначалось вище, Тарас Григорович Шевченко сприймав сакральне не стільки як власне релігійне, скільки як міфологічне. Критичні по відношенню до християнства моменти дійсно можна відшукати в творчості Кобзаря. Однак, також треба зазначити, що на думку визначного українського психолога і філософа С. Балея: «якщо під релігійністю розуміти не догматизовану християнську віру, а високо розвинуту спосібність до дізнання космічних почувань, то Шевченка безперечно треба би зачислити до ряду релігійних людей. [...] в Шевченка була жива потреба

вживатися в безмір вселенної, що давала йому хвилі космічного споєння» [1, с. 206].

Відчуття сакральності Космосу яскраво проявляється в творчості Т. Шевченка. Варто згадати хоча б такі його поетичні рядки, звернені до місяця: «Ти вічний без краю!.. люблю розмовлять, / Як з братом, з сестрою, розмовлять з тобою, / Співать тобі думу, що ти ж нашептав» [4, с. 57].

Такі моменти в творчості Кобзаря можуть викликати певні асоціації з сентиментальним та натуралістичним культом природи до якого нерідко схильні сучасні, переважно інтелегентні, мешканці великих міст. Але ми не повинні забувати, що Т. Шевченко був людиною, що сформувалась як особистість в принципово іншій культурній ситуації. Контакт з природою не був для нього екзотичною пригодою, здатною викликати екзальтацію та надмірне захоплення. Навпаки, життєвий шлях та розвиток Тараса Григоровича відбувався в напрямку від аграрного селянського середовища, де культурне і природне фактично розчинені один в одному, до високих, але відчужених від природи (в її натуралістичному розумінні) культурних форм. Зазвичай на цьому шляху люди втрачають зв'язок з культурним середовищем, з якого вони вийшли, а ще частіше намагаються його втратити, розчинившись в динамічній міській культурі, яка викликає у них таке саме захоплення, як «пасторальна ідилія» в сентиментально налаштованих городян. У випадку з Тарасом Шевченко ситуація протилежна – він не вклоняється природі як такій, навпаки, він відчуває у ній сакральність, джерело якої є значно глибшим за саму природу. Таке світовідчуття характеризує Т. Шевченка як людину з надзвичайно глибоким природнім почуттям священного.

Варто проаналізувати ставлення Тараса Шевченка до православного християнства. Загальновідомо, що культурне середовище сільської України першої половини XIX ст. характеризувалось виключно високим рівнем релігійності. Притому, ця релігійність носила радше міфологічний, ніж власне релігійний характер. Православне християнство загалом носить характер нероздільної сакральної традиції, про яку ми згадували вище, а у випадку з т. зв. «народним християнством» ця його риса набуває ще більш помітного характеру. Вплив православного християнства на тогочасне українське суспільство був надзвичайно потужним, навіть за стандартами в цілому консервативної та релігійної Російської імперії. Цей вплив пронизував буквально всі боки життя пересічного українця того часу, до Божественного звертались буквально постійно, в найрізноманітніших побутових ситуаціях, в яких сучасна людина навряд чи згадала б про Бога та віру. Сфера моралі або «духовних пошуків» асоціювалась у тогочасного українця з Божественним не більше, ніж будь-які інші сфери життя. Безумовно все це відображалось в світогляді та творчості Тараса Григоровича. Одним з багатьох прикладів відображення

повсякденних взаємин тогочасних православних українців зі священним є такі його рядки:

Й Маркові купила
Святу шапочку в печерах
У Йвана святого,
Щоб голова не боліла
В Марка молодого.

І перстеник у Варвари
Невістці достала,
І, всім святим поклонившись,
Додому верталась [4, с. 266].

Саме такий підхід до християнства нерідко критикувався та критикується й зараз не лише з боку атеїстів, але й з боку модерністських світоглядних течій в самому християнстві. Цей об'єктивно архаїчний (але не менш від цього цінний з точки зору християнської віри) підхід до християнства є в тій чи іншій ступені чужим не тільки течіям т. зв. ліберальної теології, але й відносно консервативним протестантським течіям і, навіть, значній частині сучасних католиків. В XIX ст. в добу Шевченка ця критика була значно гострішою і підігрівалась загальним захопленням прогресом та палким бажанням дистанціюватись від «забобонів минулого». Але ці тенденції не захопили Т. Шевченка. До подібної обрядовості поет відносився позитивно, навпаки, звинувачуючи тих, хто знущається «з тих морально-релігійних переконань, які освячені віками і мільйонами людей нерозумно і злочинно» [6, с. 78].

Але, було б не об'єктивним відкидати присутність в творчості Шевченка відверто критичних по відношенню до християнства моментів. Наприклад, згадаємо такі його рядки:

Наробив ти, Христе, лиха!
А переіначив
Людей божих?! Котилися
І наші козаці
Дурні голови за правду,
За віру Христову,
Упивались і чужої,
І своєї крові!..
А получчали?.. ба де то!
Ще гіршими стали... [4, с. 343].

Як на перший погляд, ці слова належать не просто критично налаштованій по відношенню до християнства людині, а переконаному антихристиянину. І яким контрастом виглядає на цьому фоні інше свідчення про духовні пошуки Кобзаря: багато хто вважав, що після заслання Шевченко повернувся переродженим християнином, який почав майже у всіх своїх творах активно пропагувати головні християнські ідеї. Щодо самого себе, своєї душі, то Шевченко щиро вірив у те, що після десятирічних страждань за Уралом його душа очистилась. «Воно навчило мене, – писав Шевченко до Анастасії Толстої, – як любити ворогів і ненавидящих нас. А цього не навчить ніяка школа, окрім тяжкої школи іспитів і довгої розмови з самим собою. Я тепер почуваю себе як не досконалим, то принаймні бездоганим християнином» (лист від 9 січня 1857 р.) [5, с. 147].

Безумовно, ці протиріччя можна було б пояснити різними періодами в непростому житті Тараса Григоровича, але, здається, все набагато глибше. В творчості Кобзаря відчувається не просто боротьба між християнством та анти християнством, або, тим більше між християнством та матеріалізмом. Ні, це боротьба між сакральним, яке Шевченко глибоко відчував та деструктивним процесом десакралізації всередині самого християнства. Схожа боротьба охопила в XIX–XX ст. багатьох інтелектуалів консервативного та традиціоналістського спрямування. Достатньо згадати імена Рене Генона (якого пошук сакрального привів в один з суфійських орденів), Юліуса Еволу (який шукав священне в алхімії та неоязичництві), К. Леонтьєва (православний фундаменталіст, якого ліберальні опоненти звинувачували в «сатанізованому християнстві»). Окремо слід виділити великого Фрідріха Ніцше, максіма якого «Бог помер» несе в собі не нахабний тріумф атеїста, а жах богозалишеності та волю до пошуку священного навіть «по той бік добра та зла».

Яскравою ілюстрацією того, що діялось в душі Кобзаря на цьому непростому шляху (який багатьох талановитих людей увів від християнства, а Ніцше, в прямому розумінні цього слова привів до божевілья) є такі його безсмертні рядки:

За горами гори, хмарою повиті,
Засіяні горем, кровію політі.
Споконвіку Прометей
Там орел карає,
Що день божий добрі ребра
Й серце розбиває.

Розбиває, та не вип'є
Живущої крові –
Воно знову оживає
І сміється знову.
Не вмирає душа наша,
Не вмирає воля.

І неситий не виоре
На дні моря поле.
Не скує душі живої
І слова живого.
Не понесе слави Бога,
Великого Бога [3, с. 343].

Однак, уже в наступних рядках проявляється романтичний богоборчий мотив, який впливає з щирої віри в Бога Великого поета:

Не нам на прю з тобою стати!
Не нам діла твої судити!
Нам тільки плакати, плакати, плакати
І хліб насущний замість
Кривавим потом і сльозами.
Кати знущаються над нами,

А правда наша п'яна спить.
Коли вона прокинеться?
Коли одпочити
Ляжеш, боже, утомлений?
І нам даси жити!
Ми віруєм твоїй силі
І духу живому.
Встане правда! Встане воля!
І тобі одному

Помоляться всі язика
Вовіки і віки.
А поки що течуть ріки,
Кривавії ріки! [3, с. 343–344].

В цій розгорнутій цитаті тісно переплітаються широко християнські та богоборчі мотиви, але все одно помітно, що православна віра перемагає. Навіть у моменти глибоких духовних криз, Шевченко залишався православною людиною. Навіть ті моменти, які можна трактувати як богоборчі, викликають асоціацію з образом Старозавітного праведника Йова Багатостраждального, але аж ніяк не з образами модних в добу прогресу «люцеперічних» революціонерів. Резюмуючи проблему стосунків Шевченка з Божественним можна висунути тезу, що те, що зламало автора книги «Кобзаря». Висунутий Ніцше принцип «все, що мене не вбиває – робить мене сильнішим» парадоксальним чином було реалізовано в духовній мандрівці православного українського поета.

Наступним моментом, який яскраво ілюструє протистояння в світогляді Т. Шевченка традиціоналістських та модерністських тенденцій, є його ставлення до прогресу. Мається на увазі прогрес в максимально широкому розумінні цього слова, як поступальний лінійний рух з негативного минулого до позитивного майбутнього. Перед тим як розібрати ставлення до цього Кобзаря, варто згадати, яке місце займала ідея прогресу в світогляді освіченої публіки XIX ст. Не буде перебільшенням сказати, що прогрес тоді відігравав роль ледь не божества. Безумовно, жахливі події т. зв. великої французької революції та породжених нею наполеонівських війн, породили сильну реакцію на прогресистський міф, але ж вона не носила абсолютного характеру, навіть навпаки, прогресизм зразка XIX ст. вийшов з цієї боротьби в багатьох аспектах більш укріплений в порівнянні з наївним прогресизмом «енциклопедистів» XIX ст. Жахливі ексцеси відносно недавнього минулого було списано на невірне розуміння «безсмертних ідей», а цілком матеріальні та відчутні плоди прогресу в його науково-технічному аспекті вважались безперечним підтвердженням прогресу як міфологеми. До того ж, прогресистська ідеологія XIX ст. була відносно гнучкою і охоче породжувала різноманітні гібридні явища, на кшталт «демократичних монархій», «народних аристократів» та «вільнодумних пастирів».

Для освічених людей XXI ст. прогресистський міф видається, нерідко, покритим мохом стародавнім фетишем. Ми звикли до постійної інформації про екологічні проблеми, загрозу ядерної війни, жахливі хвороби, які сучасна медицина не в стані подолати, навіть розвиток комп'ютерних технологій породжує у нас певні підозри, що вже казати про розуміння того, що сучасні люди не набагато кращі та гуманніші своїх пращурів. Навпаки, частиною сучасного соціально-гуманітарного мейнстріму є концепції дегуманізації сучасних людей та тих загроз, що вона з собою несе.

Принципово іншою була інтелектуальна атмосфера в добу Т. Шевченка. В ті часи виступати проти ідей прогресу було так само не легко, як проти ідеї того, що земля має кулеподібну форму. Інтелектуалів, які зважилися на це у межах усїєї Європи можна було перерахувати на пальцях. І всі вони були людьми, які поєднали в собі унікальну природну обдарованість, інтелектуальну сміливість та високе (або принаймні відносно високе) соціальне походження, що забезпечило їм матеріальну незалежність та високий освітній рівень. Тарас Григорович, попри свою геніальність (в тому числі інтелектуальну), починав з принципово гіршої «стартової позиції». Сам факт того, що він зміг розвинути себе до рівня найкращих представників тогочасної інтелектуальної еліти Російської імперії є безпрецедентним подвигом на шляху самовдосконалення. Але в тому то й проблема, що тогочасна інтелектуальна еліта знаходилась під глибоким впливом прогресистського міфу. Не оминув цього впливу й Кобзар. Яскравим прикладом цього є його наступна цитата: «Великий Фультоне й великий Ватте! Ваша молода дитина, що росте не днями, а годинами, незабаром пожере канчуки, престולי й корони, а дипломатами й дідичами тільки закусить, пограється, як школяр цукерком. Те, що почали у Франції енциклопедисти, те довершить по всій нашій планеті ваша колосальна геніяльна дитина» («Щоденник», 27 серпня 1857 р.) [2, с. 119]. У цих словах одразу кидається в вічі майже дитяча наївна щирість геніального українця. Але не слід забувати, що приблизно так тоді була налаштована лєвова частина інтелектуалів і для сучасних людей ця цитата видається кумедним анахронізмом, який навряд чи можна зарахувати до найважливішої частини спадщини легендарного Кобзаря. Зовсім інше враження справляють ідеї мислителя, висунуті в його творчості. Якщо інтелект Шевченка потрапив під вплив загальноєвропейської для XIX ст. моди на прогрес, то серце його належало давнині.

Ця колізія між серцем та свідомістю червоною стрічкою проходить крізь все життя та творчість Т. Шевченка. І якщо про його прихильність до ідеї прогресу ми маємо інформацію з сухих біографічних рядків, то традиціоналізм Кобзаря, джерелом якого є його серце, залишається лейтмотивом його творчості.

Гетьмани, гетьмани, якби то ви встали,
Встали, подивились на той Чигирин,
Що ви будували, де ви панували,
Заплакали б тяжко, бо ви б не пізнали
Козацької слави убогих руїн;
Базари, де військо, як море червоне,
Перед бунчугами бувало горить,
А ясновельможний на воронім коні
Блисне булавою, море закипить.
Закипить і розлилося
Степами, ярами,
Лихо мліє перед ними...
А за козаками...
Та що й казати... минулося.
А те, що минуло...
Не згадуйте, панибрати... [7]

Можна було б навести ще багато цитат із творчості Шевченка на підтвердження того, що свій ідеал він вбачав в аристократичному гетьмансько-козацькому минулому старої України. Своїм поетичним словом поет сказав про це набагато більше, ніж велика частина теоретиків консерватизму в своїх ідеологічних студіях.

Проблема ідеалізації минулого неминує породжує питання про соціально-політичні погляди Кобзаря та їхнє співвідношення з традиціоналізмом і модернізмом. Одразу слід зробити зауваження, що найбільш помітним маркером, який розрізняє традиціоналізм та модернізм в соціально-політичній сфері, є протистояння елітаризму та егалітаризму. Якщо традиціоналізм базується на елітаризмі, то модернізм нерозривно пов'язаний з егалітаризмом. Це протистояння має глибоке коріння. Традиційне суспільство мало елітаристський та ієрархічний характер, починаючи від своїх стародавніх додержавних форм і завершуючи добою «Старого режиму» в Європі. З іншого боку, соціально-політичний модернізм має своїм джерелом «ідеї 1789 р.», стрижневою з яких є ідея рівності. Породжені модерном політичні ідеології, такі як лібералізм та марксизм, можуть бути ворожими один одному, але вони завжди егалітарні та антиелітаристські (навіть якщо розуміють ідею рівності по-різному).

Загальновідомим є факт того, що Т. Шевченко дійсно відчував суттєвий вплив революційно-демократичних ідей. Це легко пояснюється як непростими сторінками біографії Кобзаря, так й загальним ідеологічним кліматом в інтелектуальному середовищі Російської імперії першої половини XIX ст. Деякі підтвердження таких симпатій можна знайти в творчості Кобзаря: «Раби, підніжки, грязь Москви, / Варшавське сміття – ваші пани, / Ясновельможнії гетьмани... / ...Так от як кров свою лили / Батьки за Москву і Варшаву, / І вам, синам, передали / Свої кайдани, свою славу!» [3, с. 351–352].

Але навіть у цих гірких словах, присвячених історичному фіаско традиційної української еліти, звучить слово «слава». Навіть найбільш жорсткі слова Шевченка, адресовані старій аристократичній

Україні, не є однозначно негативними. Уявити собі «пролетарського поета» радянського штибу, який в таких словах згадує дореволюційну Росію, або «автора революційних пісень», доби якобінської диктатури, який критикує «Старий режим» в стилістиці Шевченка, просто неможливо. Оспівувачі 1789 р. та 1917 р. не бачили слави, навіть гіркої, в минулому своїх народів і тому між ними та Кобзарем справжня світоглядна прірва. Він не був політиком, а тим більш політичним теоретиком. Свою позицію митець висловлював у власній творчості голосом серця, цілком у душі українського кордоцентризму. Виражений в його творчості ідеал чітко тяжів до елітаристського аристократичного лицарського орієнтиру. Державно-політичний вимір цього ідеалу чітко сформульований в коротких, але яскравих словах геніального поета: «Оживуть гетьмани в золотім жупані; / Прокинеться доля, козак заспіва, – [...] / Дай-то, Боже милий, блисне булава» [7].

Світогляд Т. Шевченка є глибоким та неоднозначним. У ньому завжди боролись традиціоналізм та модернізм у широкому значенні цього слова. Ватро зазначити, що модерністські тенденції спирались на теоретичні впливи, обумовлені мінливою інтелектуальною модою, а традиціоналістський компонент в світогляді Кобзаря носив переважно стихійний характер та відображався у його творчості. Але якраз це робить її особливо цінною, оскільки саме творчість Шевченка має неминує значення для української, європейської та загальносвітової спадщини.

1. *Балей С.* Зібрання праць у п'яти томах / С. Балей. – Львів-Одеса, 2002. – Т. I. – 488 с. 2. *Шевченко Т.* Журнал (Щоденні записки) / Пер. Л. Білецького // Повне видання творів Тараса Шевченка / За ред. П. Зайцева. – Чикаго, 1960. – Т. IX. – 140 с. 3. *Шевченко Т.* Зібрання творів: У 6 т. / Т. Шевченко – Київ, 2003. – Т. 1. – 600 с. 4. *Шевченко Т.* Кобзар. / Т. Шевченко – К.: Дніпро, 1974. – 575 с. 5. *Шевченко Т.* Листи / Пер. В. Якубовського // Повне видання творів Тараса Шевченка / За ред. П. Зайцева. – Чикаго, 1960. – Т. X. – 576 с. 6. *Спогади* про Тараса Шевченка. – К.: Дніпро, 1982. – 547 с. 7. *Шевченко Т.* Гайдамаки [Електронний ресурс] / Т. Шевченко. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev117p.htm>.

2. Маркери національної ідентичності в творчості Тараса Шевченка

Ольга Білокінь

Аксіологічні характеристики виявів національної ідентичності у книгах вражень відвідувачів Тарасової гори

У статті розглядаються аксіологічні характеристики виявів національної ідентичності, актуалізовані в записках відвідувачів могили Тараса Шевченка через наповнення концептів «Дім – Поле – Храм».

Axiological characteristic of displays of national identity, manifested in the notes of visitors of Taras Shevchenko's grave through filling of concepts «House – Field – Fane», are examined in the article.

Документальними свідченнями впливу Шевченкового слова на формування національного самоусвідомлення українців є книги вражень відвідувачів місця вічного спочинку поета, започатковані ще з кінця 19 ст. У записках до них не лише присутні домінуючі смисли епохи, вияви національної ідентичності, а також відображено аксіологічні характеристики цих процесів, адже «осмислення національно-культурних цінностей через Шевченкове слово – показовий суспільно-світоглядний художньо-естетичний процес» [4, с. 280]. Якими б категоріями чи дискурсивними практиками не було окреслене поняття ідентичності, зокрема національної, в кожному конкретному вияві воно матиме аксіологічне підґрунтя. Навіть номінативні одиниці національної приналежності у своїй внутрішній формі (за О. Потебнею) заряджені негативним, нейтральним чи позитивним оцінюванням. Показовим є ряд експресивно забарвлених номінацій у рядках І. Драча з поеми «Смерть Шевченка»: «Йшла вперше Україна по дорозі / У глибину епох і вічних злетів – / Йшла за труною сина і пророка. / За нею по безсмертному шляху / Ішли хохли, русини, малороси, / Щоб зватись українцями віднині». Незважаючи на різну природу конотаційних нашарувань (стильову, локально-територіальну, історичну), найвищий щабель у наведеній ціннісній ієрархії дістає назва *українці*. Хоча слід зазначити, що у процесі свого функціонування аксіологічно-сміслове наповнення лексичних одиниць зазнає змін. Так, номінатив *малороси* пройшов шлях від канцелярсько-адміністративного звучання в Російській імперії до експресивно насаженого, концентрованого вияву у визначенні Є. Маланюка: «Малоросійство є еквівалентом нашої окраденості» [9, с. 233]. За його ж словами, саме «Шевченко зцілив, скомасував і – Духом Нації натхнувши – відродив і утвердив Українську Людину» [9, с. 141].

Тож, як зазначив академік І. Дзюба, «одним із наріжних каменів нашої національної будови», що здійснює функцію духовного життєзабезпечення для українського суспільства, є насамперед Тарас Шевченко – його поезія, його образ, його постать» [2, с. 6]. Це відчуття у записках до книг вражень підсилено перебуванням в аксіологічно зарядженому

лінгвокультурному просторі – на Тарасовій горі. «Скільки з тих, що потім горіли й гинули за рідний край, першу іскру того вогню святого дістали тут, перед цією могилою! – підкреслював С. Єфремов. – Скільки вона повернула на рідну стежку, скільком зняла з очей полуду» [5, с. 311]. У хвилини випробувань, пошуків онтологічної опори зразком духовного сходження є феномен Шевченка: «Коли вже мені важко стало відчувати зневагу і погорду до всього українського, коли я почув, що рівновага моя губиться, а захисту немає, тоді я в перший раз приїхав сюди. Бо дивує мене та сила, з якою Шевченко ніс свій важкий хрест страдання і боротьби. Я шукаю джерел цієї сили. Р. Максимов. 7.08.1927» [Тут і далі: 6]. Поетове слово навіки залишається, за висловом М. Бахтіна, «у великому часі»: «Тарас Шевченко, як живий, бореться за поглиблення нашої української національної самосвідомості» (4.10.1995).

Відчуття національної (як і будь-яких інших різновидів) ідентифікації у щоденному бутті почасти перебуває в згорнутому, потенційному чи латентному вигляді, а виразно проявляється, актуалізується в певному контексті, що передбачає «наявність сукупності духовних, логічних, матеріальних обставин» [10, с. 73]. Як сукупність таких обставин у часовій тяглоті розглядаємо і контекст Тарасової гори, що здійснює вже понад півтора століття консолідуючий вплив на українців. У багатьох записках означення національної приналежності окреслює головні аксіологічні питання – значення, вибору, належності, оцінки, ставлення тощо (14, с. 14). Високі почуття прочан часто проілюміновані великою літерою на позначення приналежності до української нації: «Брати Українці! Пора волю здобувати! Чого гнете свої карки в московській неволі?... Невже у вас немає національного почуття? Стидно... 1921 р.»; «Низький уклін великому Тарасові, який Словом своїм утримав Українську націю. Родина Сулимів з м. Києва» (10.08.1990).

Проблема цінностей – центральна в філософській антропології, адже на основі маніфестування тих чи інших об'єктів поцінування можна виокремити ті чи інші базові пріоритети певної спільноти, їхнє місце на шкалі

ціннісних орієнтирів суспільства. Ще в 1980-х роках український філософ С. Кримський сформулював ідею ціннісно-смыслового універсуму (про це він згадував і в своїх останніх бесідах з Т. Чайкою) [15, с. 88], а згодом розкрив природу та семіотичну структуру цього поняття. Взнявши за основу думку вченого, лауреата Національної премії України ім. Тараса Шевченка, про те, що «екзистенціал національного буття розкривається через життєве наповнення концептів Дім – Поле – Храм» [8, с. 351] (символіка такого тематичного ряду була запропонована М. Гайдегером), спробуємо застосувати цей підхід до осмислення виявів духовного освоєння дійсності, оцінок відчуття національної приналежності під знаком Шевченкового слова саме на Тарасовій горі, біля могили поета.

За С. Кримським, символіка концепту «Дім» позначає сімейні цінності, єднання, родинну захищеність (концепт є тією структурою свідомості, в якій фіксуються цінності соціуму, і опис сукупності концептів сприяє моделюванню системи цінностей). Як відзначає сучасний англійський соціолог Е. Сміт, «націоналізм не може обійтися без образного порівняння з родиною», «націю зображують як одну велику родину, її членів – як братів, сестер, дітей батьківщини» [13, с. 86].

На Чернечій горі в Каневі відчуття причетності до Шевченкового роду набуває особливого, консолідуючого звучання: «Велику Могили одвідав, щоб узяти вогню від великого родинного українського вогнища...» (7.08.1927). У багатовекторній системі координат родинних відносин, відображених у книгах вражень, Т. Шевченко іменується і сином, і батьком (України, народу), і дідусем, і братом, що зумовлено актуалізацією різних смислових відтінків. Типовим прикладом співвідношення: батько – мати (ненька) – син є запис: «Твою могилу, батьку наш Тарасе, відвідали сини неньки України, галицькі січові стрільці. 24.05.1918». Така умотивованість найближча до моделі архетипного родинного зв'язку у етнокосмосі українців: «усі – сини й доньки єдиної неньки-України, вождь-батько є носієм моралі нації» [1, с. 13].

У той же час гірка іронія, яка звучить у підписі: «Відвідувачі «Вільної України», ставшої молодшим братом... Росії 1.08.1969», знаходить відображення і в інших записах, напр., М. Плахотнюка: «Гарно, що люди висловлюють свою любов до багатостраждального, геніального сина України. Але чи всі шанують мову народу, з якої вийшов Тарас? Чи всім відомо, що в університеті ім. Шевченка в Києві студенти не мають можливості вчитись рідною мовою? А що ми для цього зробили, аби здійснити Заповіти Шевченка? 17.08.1968».

Символ «Дім», що характеризує антропоцентричне буття від сім'ї до національної солідарності, місце, де для особистості, за виразом Т. Шевченка, «своя й правда, і сила, і воля» [8, с. 352], на Чернечій горі знаходить зримо втілення у «Тарасовій світлиці». Перебування в цьому першому народному музеї поета

породжує «резонанс» свідомості в предметах, «зустріч» слова та речі, коли «речі виступають як «голоси» значень інформаційно-знакових моделей дійсності і тим самим втягуються у відносини розуміння» [8, с. 130]. Передають це численні записи, що мережею асоціацій, багатоманіттям оцінок моделюють спосіб мислення, стан душі, тлумачення світу в системі духовного життя нації.

Коллективна концептосфера представлена в етно-свідомості як ціннісне узагальнення колективного досвіду. Простежимо це на сприйнятті хатини-світлиці. Вперше потрапивши до неї, відвідувачі фіксують безпосередні відчуття: «Надзвичайно сподобалась ця хатина. Найбільше я запам'ятала рушники і запах сіна: скільки енергетики у цьому... Казаріна Л. Ю. 17.07.2007». Ланцюжок асоціацій пролягає до образів дитинства: «Як гарно пахне, неначе вдома... Так пахнуть спогади дитинства. м. Сміла. 3.06.2007», викликає з пам'яті мовців конкретну батьківську оселю, події з літопису українського буття: «Побував у цій хаті і наче побував у своїй хаті в с. Ладжинка Черкаської обл. Я спомнив своє дитинство, спомнив щастя, радість, а також горе (голод 1932–33 рр). І. Листопад. 1.10.1992». Спогади дитинства сягають культурно-історичної пам'яті як органічного самопочуття: «Ця хата згадує нам наше дитинство, хату наших дідів, батьків, нашу історію, її звичаї і козаччину... Черкаси. 1.06.1993».

Чуттєві образи черпають емоційну силу і філософське наповнення з метафоричного образу хати як держави у поезії Шевченка: «Дорогий, любий Тарасе, кланяюсь Вам і прошу, дуже прошу, з високих небес охороняйте нашу Україну. Щоб справді була своя хата і своя правда в нашій Батьківщині. М. Яців з далекої Бельгії. 25.05.2006». Інтимно-сповідальний сенс хати доповнюється, употужнюється значенням національної святині, неповторної духовності, що поєднує індивідуума з цілим краєм: «Завітав у цю хатинку – єдине серце України. Тихо. Велично! Весь рідний край встає перед очима... Д. Деревянко, вересень 1924»; «Барвінком, калиною, мальвами, людською добротою нехай повниться ця свята національна світлиця вівки віків. І вічні ми будемо з нею. Іщенко М. Є. 2.08.1991».

Тарасова гора наочно розкриває і смисловий потенціал наступного концепту – «Поле», зримо представляючи емоційно заряджену могутньою енергією семіотику природи – «ревучий» Дніпро, «лани широкополі», «кручі», гору-могили. Прикметним є контекстне поєднання енергії Дніпра з енергією Шевченкового слова: «Від зелених і гордих Карпат прийшли поклонитись тобі, Тарасе! Почути, як реве Ревучий, твої вогненні слова. Галичани. 25.07.1978».

Як і в поезії Шевченка, тут «природа не фон, а камертон музики душі, як і Дніпро – не просто могутня річка, а образ долі народної» [7, с. 161]. Тож закономірно, що фрагментуючи за поетом образи природи, дописувачі надають їй глибинних сенсів, пов'язаних з національним самоусвідомленням, а також прагнуть долучити до цього інших представників

спільноти: «Якесь тут блаженство, якийсь рай земний. Я буду всім радити, як повернуся додому, то хто лічить себе справжнім українцем, то повинен неодмінно посітити могилу нашого рідного Батька України. М. Цьова» (23.05.1918).

Гості Тарасової гори не лише фіксують свої відчуття, а й осмислюють їх джерела: «Чудові місця. Гори, Дніпро!.. Ми обходили всі ці місця і тому так розуміємо тебе, наш Тарасе. Розуміємо, чому благов ти хаточку у цьому раю, чому хотів, щоб Дніпро було видно не здалеку, щоб він був біля порогу... Студенти КДУ. 25.07.1964». «Ці чудові святі місця випромінюють щире українське тепло, – пише 9.07.2000 р. І. Горак зі Львова. – Геній українського народу Т. Шевченко не тільки відчував цю силу, – він своїм перебуванням на цих горах зарядив їх надзвичайно позитивною енергією навіки. Я вірю, що національна свідомість українців зростатиме завдяки цій енергії».

Концепт «Поле», підкреслює С. Кримський, – це загальний знаменник походження етносу, рідний край, батьківщина, коріння роду тощо [8, с. 352]. Тож довкілля Тарасової гори маніфестує не лише естетичні, а й моральні, етичні цінності, символізуючи Україну, оспівану Шевченком. Адже, за словами І. Мойсеїва, Україна була для поета «семіосферою, системою осердечених значень. Її особливість така, що майже кожна річ... здатна бути символом цілого, маніфестуючи всю рідноту... Природно, що така гармонія, така краса стає омріяним ідеалом, іконостасом душі» [12, с. 3].

Символіка концепту «Храм», яка маніфестує національні святині в українському менталітеті, не обмежується рамками православної церкви. Історично статус святинь українського народу пов'язувався з національною ідеєю, з архетипом слова (мови), знаками мудрості самого життя, осяяного благодаттю, зазначає С. Кримський. Він також вказує на особливості сприйняття ідеї святості українцями: «Якщо при формуванні Московської держави росіяни запозичили зі спадщини Візантії ідею «Третього Риму», тобто державного всевладдя, то Україна-Русь висуває на перший план ідеологію «Другого Єрусалима», святої землі» [8, с. 353]. Усвідомлення Тарасової гори як святого довкілля є вже більш як півстолітньою традицією. Символічні структури в осягненні буттєвого простору, обумовлені сприйняттям Тарасової гори як національної святині, вражали навіть іноземців. Ще в 19 ст. про це писав Еміль Дюран, викладач французької мови в Петербурзькому університеті: «Шевченко став для українців храмом (palladium), до якого вони звертаються за захистом... Його могила стала для українців місцем паломництва... Дуже важко було б знайти у всій сучасній історії аналог цьому почуттю, яке охоплює широкі верстви численного народу, і даремно ми б шукали деінде поета, якому неосвічені, майже неписьменні люди віддавали такі почесті, котрі призначаються звичайно релігійним святиням або святим» [3, с. 40].

У записках до книг вражень відвідувачів Шевченкової могили Тарасова гора називається «священною землею, яка стала символом України, землею, яку так любив найвірніший син українського народу» (23.08.1994). Ідея святості, закорена у національному культурному просторі, викликає образи, що є оберегами глибинних смислів етнічності, духовної єдності нації. У записках прочан ключове поняття *святість* залучає до своєї орбіти широке коло тематично близьких лексем (Бог, Месія, Спаситель, Спас, дух, пророк, Мойсей, апостол, проща, паломництво, розп'яття, хрест, молитва, сповідь, причастя, каяття, прощення, рай, храм, церква, ікона, потопні води, блудні сини, побити камінням тощо).

Характерне сприйняття постаті Шевченка як «пророка», «мученика» за Україну: «великий мученику за волю – долю Української людности... 27.06.1828», Чернеча гора називається Голгофою – символом вселенської жертви. Тож не випадково саме на Тарасовій горі, біля могили Т. Шевченка, здійснив акт найвищої жертвності, офірувавши власне життя за національну ідею, український патріот О. Гірник з Калуша, який спалив себе 21 січня 1978 року на знак протесту проти русифікації. Він розпочинав більшість із написаних листівок-протестів перед тим, як розсіяти їх по Тарасовій горі перед самоспаленням в ім'я відродження України, словами Кобзаря: «Своя хата – своя держава. Так розуміє Шевченко, так ми розуміємо. Для поневоленого народу самостійна незалежна держава необхідна».

Усвідомлення національної приналежності породжує особисту причетність до головних подій українського самоствердження: відстоювання української мови, реабілітація пам'яті про культурних діячів, репресованих тоталітарною владою, поновлення рідної історії (адже національне відродження потребує ціннісного засвоєння всього, що зберігається в часі, пробудження сталих цінностей, інваріантного змісту досвіду нації), здобуття державності. Бо ж «нація, на відміну від етносу, характеризується розвиненою системою суспільної свідомості, наявністю власної держави чи боротьбою за неї» [8, с. 284], власне цей стан активності йменують «національним духом». Про це засвідчують і численні записи у книгах вражень, зокрема у переддень проголошення Незалежності Держави: «О милий Батьку України! Ми молимося до тебе і щиро благаємо: дай нам новий заряд твого життєдайного духу, силу, мудрість, єдиномисліє у справі боротьби за правду і волю святу... 29.03.1990».

Біблійна символіка акцентує ідею духовного очищення, відродження (9, с. 237) і тому проголошення державності України – як і кожне пробудження народу, кожне національне піднесення неодмінно викликає інтерес до проблеми духовності, набуває сакрального звучання, що виявляється і в ритуалах (щорічне проходження «Останнім шляхом Кобзаря», «Проща до Тараса», акції культурологічного об'єднання «Жінки-мироносиці», які разом з представниками земляцтва

України приносять у День незалежності України до могили Тараса Шевченка землю з місць, позначених пам'яттю про достойників нашого народу, беруть землю від усипальниці поета. Адже, «ритуал, обряд і – ширше – традиція є постійним структуруванням світу за символічно-ціннісними зразками, творенням-підтриманням людської якості світу» [11, с. 30].

Перебування в духовному просторі національної святині завдяки аксіологічно зарядженим знакам семіотичного простору концентрує загальнолюдські світоглядні першопочатки і певні національні особливості. Тож до Тарасової гори, що, як справжній Храм людської душі, сповідає і очищує, люди ідуть з молитвою, із спокуютою, із вірою в майбутнє України: «...прости нас, Батьку, що й досі Україна не є такою, як ти її бачив у мріях: «а у селах у веселих і люди веселі». Яничари, які нами керують, думають, що довели нас до межі. Ні, ми ще живі... М. Коваль. Великий Хутір Драбівського р-ну. 9.03.99».

Слова часто звернуті до Тараса Шевченка як до втілення «третьої правди», позиція якої дає можливість поглянути на діалог, змагання певних ідей, так би мовити, «зверху», «з гірньої позиції»: «Опійкунчий Генію України! З Галицької волості прибули ми віддати тобі глибоку честь і поклін. За те, що Ти приспалу душу народу нашого збудив і правду нову возвістив: хто ми і чий ми діти! Хай святе буде ім'я Твоє між нами і слово Твоє вогненне хай додає нам віри й сили нині і назавжди. Петро Васильчик. 22.07.1968». Таким втіленням «третьої правди» як духовного орієнтиру в контексті Тарасової гори постає слово Шевченка з його баченням ідеальної України, слово, таке актуальне і донині. «Шевченкові рядки – мов ота живиця, прочитаєш – і ніби очистиш душу від усяких накипів. А вони – немов докір нам за те, що донині ще ятрять

прадавні рани України, що стогне та ридає вона від голоду та арештів 30-х... принишкла радіоактивна трава росте тепер на кручах Дніпрових... голос правди буде вічно будити людей від сну забуття... М. Рудко. Дрогобич. 21.05.1989».

Безумовно, прояви національної ідентичності, їх аксіологічні характеристики мають значно ширші горизонти, проте за окресленням основних контурів концептів *Дім – Поле – Храм* можна розглядати семіотичний та лінгвокультурний духовний простір Тарасової гори як особливу інтерпретаційну модель ціннісно-сислового універсуму національної спільноти в інваріантному вияві.

1. *Бійчук Г.* Актуалізація архетипів національного підсвідомого засобами художнього слова / Г. Бійчук // Дивослово. – 2005. – № 10. – С. 12–18. 2. *Дзюба І.* Тарас Шевченко. Життя і творчість / І. Дзюба. – 2-ге вид., доопрац. – К.: Вид дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с. 3. *Дюран Е.* Національний поет Малоросії / Е. Дюран // Українська культура. – Березень. – 2007. 4. *Єрмоленко С.* Мова і українознавчий світогляд: Наукове видання: Монографія. – К.: НДІУ, 2007. – 444 с. 5. *Єфремов С.* Шевченкова могила / Шевченкознавчі студії. – К.: Україна, 2008. – С. 291–312. 6. *Книги вражень* відвідувачів могили Тараса Шевченка. – Фонди Шевченківського національного заповідника (цитати подаються в авторському написанні із зазначенням дати запису). 7. *Кононенко П.* Національна ідея, нація, націоналізм. – Київ, 2006. – 356 с. 8. *Кримський С.* Під сигнатурою Софії. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с. 9. *Маланюк Є.* Книга спостережень. – К.: Атіка, 1995. – 236 с. 10. *Маркова Л. А.* Гуманитарная наука как предмет философско-методологического анализа (материалы «круглого стола») // Вопросы философии. – 2007. – № 6. – С. 57–82. 11. *Метельова Т.* Логічний сонет декалогу // Сучасність. – № 12. – 1999. 12. *Мойсеїв І.* Космос Тараса Шевченка: поезія, проза, образотворчість: Культурологічне дослідження семантики і числокодів. ВУФЕЦ «Рідна хата». Серія «Храм укр. культури». Книга третя. – К.: «УкрСІЧ», 2009. – 389 с. 13. *Сміт Е. Д.* Національна ідентичність. – К.: Основи, 1994. – 224 с. 14. *Філософський енциклопедичний словник.* – К., 2002. – 742 с. 15. *Чайка Т.* Бесіди з Кримським. «Я вийшов зі степу...» // Філософська думка. – 2011. – № 2. – 86–92.

Ірина Головай

«Ми мусимо навчитися чути себе українцями...»: проблеми національної ідентичності у творчості Т. Шевченка та І. Франка

У статті автор зосереджує увагу на аналізі поглядів Т. Шевченка та І. Франка щодо питань національної ідентичності українців. Актуалізується спадщина українських поетів, які своїми творами вплинули на процес самоідентифікації та самоствердження українців.

This article is devoted to the analysis of Taras Shevchenko and Ivan Franko views concerning the issue of national identity of Ukrainians. The article shows the relevance of artistic legacy of Ukrainian poets who influenced by their oeuvres the process of self-identification and self-affirmation of Ukrainian nation.

Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприйняття, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять...»

Євген Сверстюк

«Саме Шевченкові належить в українській інтелектуальній історії честь відкриття цього погляду на свою національну (етнічну) спільноту як на єдиний, розгорнутий в універсально «відкритому» часі й просторі континуум...»

Оксана Забужко

Поняття національної ідентичності тісно пов'язані з питаннями існування, буття, визнання нації, а також розвитку і становлення національної держави. Національна ідентичність – це самовизначення особи в національному контексті, усвідомлення власної причетності до певної нації та її системи цінностей: мови, релігії, етичних норм, культурної спадщини тощо.

Т. Воропаєва зауважує: «Відомо, що глобалізація здійснює кардинальний вплив на духовну сферу будь-

якого суспільства, деформуючи традиційні системи цінностей і трансформуючи колективні ідентичності. В таких умовах особливої гостроти й актуальності набуває проблема завершення націєтворення і формування спільної ідентичності громадян України. У зв'язку з цим виникає нагальна необхідність поглибленого вивчення динаміки колективної ідентичності громадян України в роки незалежності. Сьогодні одними з найважливіших колективних ідентичностей для громадян України є національна та європейська ідентичність» [1, с. 11].

У сучасній гуманітарній науці учені виокремлюють п'ять найважливіших джерел національної ідентичності (ідентитетів нації).

«По-перше, це людські переконання: нація існує доти, доки її члени визнають один одного як співвітчизників, визнають, що їхні спільні характеристики схожі та прагнуть продовжувати співіснування. По-друге, спільне історичне минуле (причому не лише переможні моменти, а й поразки), спільні обов'язки й уявлення про спільне майбутнє. По-третє, спільні дії (рішення, досягнення результатів), тобто дієва ідентичність. По-четверте, постійне проживання в одній країні, спільна батьківщина, держава. Це той територіальний елемент, який скріплює зв'язок між нацією і державою як політичним інститутом, що здійснює законну владу в межах певного простору. По-п'яте, спільні характеристики, що їх об'єднано поняттям “національного характеру”, спільна культура, спільні політичні принципи (демократія, верховенство закону тощо)» [10, с. 34].

Великою мірою на становлення і формування національної самоідентичності українців впливала і впливає творчість визначних поетів, письменників, митців, серед яких провідне місце посідають Тарас Шевченко та Іван Франко. Т. Шевченко та І. Франко чітко усвідомлювали, що український народ зможе стати повноцінною культурною нацією лише за умов існування самостійної держави. А тому національна держава має повстати як наслідок багатовікових прагнень українського народу до самоствердження.

У своїх творах Т. Шевченко заявив суспільству і світу про українців як про окремішню повноцінну спільноту, що має власну історію, трагічну і героїчну, маловідому і недосліджену, спільноту, що перебуває в умовах колоніальної залежності від імперської Росії, спільноту, позбавлену власної гідності та самоповаги, що набуває рис хохла-малороса (узяти хоча б образ землячка у царських палатах із поеми «Сон»).

«Шевченко став першим українцем, котрому до глибин розкрилася трагедія нашого національного рабства. Йому судилося стати першим живим, котрий заговорив до пустелі – до мертвих, кличучи їх до національного воскресіння і прозріння. І як же він розпікав та шмагав своїх заглушених “московською блекотою” земляків (“раби, подножки, грязь Москви, варшавське сміття”), як мучився з того приводу, що “над дітьми козацькими поганці панують”!» [7, с. 323]

Т. Шевченко чітко усвідомлював ті чинники, які викристалізують українців як окремішню спільноту та сприяють становленню їхньої національної ідентичності. По-перше, найголовнішим консолідаційним фактором і ознакою нації є його мова. У передмові до нездійсненого видання «Кобзаря» 1847 року Т. Шевченко писав: «А на москалів не вважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди» [7, с. 326].

Возвеличу малих отих рабів німих,
Я на сторожі коло них поставлю слово [15, с. 536].

Знання рідної мови, культури, історії – це шлях до самопізнання, самоідентифікації та самоствердження: «Не дуріте самі себе, учітесь, читайте, і чужому научайтесь, й свого не цурайтесь».

По-друге, Т. Шевченко висловлює власний погляд на українську історію, що постає у поемах «Гайдамаки», «Великий льох», «Сон» («У всякого своя доля...»). Шевченкові твори є свідченням багатолітньої трагічної історії українців, об'єктивним літописом героїчного минулого нашого народу.

По-третє, Т. Шевченко оспівує найвищий ідеал – свободу та найвищу міру вияву свободи нації – створення національної держави.

Творчість Тараса Шевченка завдяки своїй яскравій україноцентричності стала своєрідною програмою із формування національної ідентичності українців, зміцнення їхньої національної гордості. Поету, поза сумнівом, вдалося поєднати соціальний, національно-визвольний та державницький аспекти, дисгармонія або протистояння яких призводило в минулому до розбрату, незгуртованості української нації та її поразок в обстоюванні власної окремішності.

«У шевченковому міфі Україна зовсім не місце, територія чи країна, вона – стан буття, чи, якщо точніше, екзистенціальна категорія в теперішньому часі, а в майбутньому, після свого остаточного перетворення форма ідеального існування» [2, с. 67], – стверджує Г. Грабович.

Т. Шевченко прагне і благає, аби усі полюбили Україну щирим серцем, бо тільки щира любов спонукає на добрі справи, є запорукою дієвого патріотизму:

Подивіться на рай тихий,
На свою країну,
Полюбіте щирим серцем
Велику руїну! [15, с. 288]

Т. Шевченко, як перший український інтелігент, пробудив в українців самоідентифікаційне начало. Оксана Забужко слушно стверджує: «В пантеоні українських мислителів Шевченко посідає місце особне й виняткове – настільки виняткове, що духовна історія України від часу його появи й дотепер розгортається, необхідно співвідносячись із ним (і самовизначаючись щодо нього) як із своєрідним абсолютом – символічно персоніфікованою, втіленою єдністю сутності й існування в межах національного світу... Відтак усяке

пізнання Шевченка виявляється, ео ірсо, національним самопізнанням» [5, с. 33].

З цього приводу І. Дзюба зазначає: «Шевченко ствердив самодостатність українського світу – як антитезу малоросійськості та провінціалізму. Він присвятився розвитку гуманістичних і демократичних понять у суспільстві. Велика його заслуга перед українським народом у тому, що він уперто вщеплював у його свідомість ідеї демократизму, народного самоврядування, соціальної та національної справедливості, правди і свободи. Велика заслуга його і в тому, що, доклавши стільки зусиль для пробудження національного самоусвідомлення українського народу та виховання національної гідності, він спрямовував їх не в бік національної замкненості, винятковості чи ворожнечі, а в бік взаємопізнання та взаємоповаги, рівноправного спілкування народів» [3, с. 45].

У статті «Феномен Шевченка» Є. Сверстюк ніби узагальнює думку попередньо наведених літературознавців: «Феномен Шевченка відбиває нашу національну природу, наше світосприймання, наше минуле і нашу надію на майбутнє. Він символізує душу українського народу, втілює його гідність, дух і пам'ять. Отже, Шевченко в нас більше ніж великий поет – він національний порок і мученик, розп'ятий і воскреслий» [9, с. 175].

У сучасній гуманітаристиці провідною є теза, що Т. Шевченко пробудив, а І. Франко сформував, виховав українську націю. У публіцистичних працях І. Франка «Україна irredenta» (1895), «Поza межами можливого» (1900), «Одвертому листі до галицької молодіжі» (1905), «Двоязычність і дволичність» (1905) чи не вперше в українській історіографії знаходимо вживання самоназви українців не як «южноросів», «малоросів», «галичан», «наддніпрянців», а як «українців», «української нації».

В «Одвертому листі до галицької молодіжі» І. Франко чітко сформулював соборницькі прагнення українства: «Ми мусимо навчитися чути себе українцями – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – поперед усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками... щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом. А головно, щоб ми розуміли всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його» [13, с. 580].

Ідея соборності, консолідації та державності української нації, що залишається актуальною і в наш час, декларується і сповідується І. Франком не лише у публіцистичних працях, але й у його поезії («Розвивайся ти, високий дубе», «Встане славна мати Україна», «Не пора»).

Провідна роль у формуванні української нації, на думку багатьох науковців, культурних та громадських діячів, має належати еліті як основному суб'єкту націєтворчих процесів. Відтак, самодостатність українського провуду, здатність української інтелігенції захищати національну ідею та ідеали є однією із найбільш важливіх і найгостріших проблем в історіософських дослідженнях Івана Франка. Видатний письменник наполягає на тому, що основною причиною невідповідності українського суспільного життя є або нездатність української еліти об'єднатися заради вищою мети, або її зрадливість, прагнення служити чужій державі.

Перебіг подій у сучасній Україні тільки підтверджує слушність думок поета. «І. Франко має на увазі Галичину, але сьогодні цими словами можна характеризувати всю Україну, бо русифікація поділила її на дві частини. Тільки тепер мова йде не про інтелігенцію, а про цілий народ. Національно свідомо його частина постійно відчуває небезпеку для нашого державного життя, яке перебуває під контролем і тиском промосковських партій та організацій, промосковських засобів масової інформації... Головний зміст п'ятнадцятилітнього парламентського, суспільного, політичного і релігійного життя в незалежній Україні – це боротьба між свідомим українством і зросійщеною частиною нашого народу» [6, с. 21].

І. Франко був переконаний, що вирішення суспільних, економічних та політичних проблем нації першочергово пов'язане із задоволенням національно-культурних потреб: «Значить, жолудкові ідеї, тобто національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією пруть усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, пауперизації, культурного застою і упадку» [12, с. 305].

Т. Шевченка та І. Франка неможливо сприймати як діячів минулої доби – їхні передбачення й заповіді належать нашому часові, а публіцистична та поетична спадщина залишається актуальною й важливою не лише при вивченні науковцями теоретичних питань націєтворення, потрактування поняття «нація», «національна держава», «національна ідентичність», але й для сучасних політиків, політологів, державників, які мають усвідомлювати та враховувати ті чинники, які сприяють консолідації, самоідентифікації української нації в умовах незалежної, самостійної, соборної України.

1. Воропаєва Т. Теоретико-емпіричні дослідження динаміки формування національної та європейської ідентичності громадян України (1991–2011 рр.) // Вісник Київського національного університету. Українознавство. – Вип. 16. – К., 2012. – С. 11–13.
2. Гривович Г. Поет як міфотворець. Семантика символів у творчості Т. Шевченка. – К.: Часопис «Критика», 1998. – 206 с.
3. Дзюба І. Тарас Шевченко // Т. Шевченко Кобзар. Повна ілюстрована збірка. – Х.: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2013. – С. 5–48.
4. Дзюба І., Жулинський М. Передне слово «На вічному шляху до Шевченка» // Т. Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – С. 9–66.
5. Забужко О. Шевченків міф України.

Спроба філософського аналізу. – К.: «Абрис», 1997. – 144 с. 6. Павличко Д. Іван Франко – будівничий української державності // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – 640 с. 7. Погрібний А. Шевченкові імперативи і ми // Погрібний А. Поклик дужого чину – К.: Видавничий центр «Просвіта», 2009. – С. 322–330. 8. Славутич Я. Іван Франко і Росія. – Вінніпег, 1959. – 27 с. 9. Сверстюк Є. Феномен Шевченка // Сверстюк Є. Блудні сини України. – К., 1993. – С. 175–187. 10. Удод О. Актуальні проблеми сучасної історичної освіти: гармонія чи компроміс між наукою та історичною пам'яттю // Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. – 2011. – № 8. – С. 32–36. 11. Франко І. «Україна irredenta» // Будівничий української

державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 164–183. 12. Франко І. Поза межами можливого // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 301–312. 13. Франко І. Одвертий лист до гал[ицької] української молодіжі // Будівничий української державності. Хрестоматія політологічних статей І. Франка / упоряд. Д. Павличко. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 576–585. 14. Шевченко Т. Повне зібрання творів: У 6 т. – К., 1964. – Т. 6. – 560 с. 15. Шевченко Т. Кобзар. – К.: Дніпро, 1987. – 639 с.

Анна Ільків

Проблема української ідентичності в ранньому епістолярію Т. Г. Шевченка

У статті досліджується інтенційність Шевченка-адресанта в листах до найближчих однодумців крізь призму проблеми збереження національної ідентичності в імперському дискурсі. Листи, як і художня творчість митця, репрезентують непросте співіснування, накладання і протистояння у свідомості Шевченка двох ворожих світів – «свого» українського і «чужого» московського.

Intensity of Shevchenko as the addressee in the letters to the adherents in the context of common creation and development of Ukrainian idea is investigated in the article. Letters as well as creative work of the writer represent complex coexistence, superposition and confrontation of two enemy worlds – his «own» Ukrainian and «alien» Russian in the consciousness of T. Shevchenko.

Проблема української ідентичності та відродження національної ідеї – одна з головних домінант і художньої, й епістолярної творчості українського пророка. Непохитна життєва позиція поета щодо цих проблем і витворила з непересічної особистості Шевченка «володаря в царстві Духа» і в очах сучасників, і в свідомості нащадків. Становлення Шевченка як пророка, крім художньої творчості, можемо простежити й на основі його епістолярної спадщини. Тому *мета нашого дослідження* – на матеріалі раннього епістолярію Шевченка окреслити проблему української ідентичності крізь призму співіснування, накладання і протистояння у свідомості поета двох ворожих світів – «свого» українського і «чужого» московського.

До інтимного епістолярію відносимо листування з найближчими друзями-однодумцями, в яких автор звіряє адресатові найпотаємніші думки. Адже листи освітлюють 20 років його життя – від того моменту, коли Шевченко виступив перед громадою як «якийсь небесний світильник», і до останніх днів його перебування між людьми. Як слушно зауважив перший дослідник епістолярної спадщини Кобзаря С. Єфремов – «це справжня автобіографія поета – нехай і не повна, нехай і в уривках, нехай і писана з випадкових у кожному окремому випадку мотивів і під різними настроями та з різними намірами, але така, що ціле свідоме життя охоплює й освітлює його автентичними рисами» [3, с. 342].

На основі текстуального аналізу листування Шевченка бачимо, що поняття «української ідентичності» в його ранньому епістолярію складається із тріади «мова – вишиванка – вареники». Основою, вершиною цієї тріади Т. Шевченко вважає мову.

Проживаючи в самому серці царату – Петербурзі – поет відчував брак спілкування якраз рідною мовою, тому не жалів докорів своїм адресатам з України, які писали до нього великодержавною. Так, у листі до свого старшого брата Микити Шевченка від 15.11.1939 р. поет просить: «Та, будь ласкав, напиши до мене так, як я до тебе пишу, не по-московському, а по-нашому» [8, с. 11], а вже в листі до Микити від 2.03.1840 р. Шевченко готовий «ляяться» за нехтування його проханням: «...я твого письма не второпаю, чортзна по-якому ти його скомпонував, ні по-нашому, ні по-московському – ні се ні те, а я ще тебе просив, щоб ти писав по-своєму, щоб я хоч з твоїм письмом побалакав на чужій стороні язиком людським» [8, с. 13].

Рідне слово стає для митця основним способом пізнання духовного світу людини, бо це мова серця, тоді як іноземні мови промовляють лише до нашого розуму. Через художнє слово Шевченко полюбив Г. Квітку-Основ'яненка й одразу записав його в найближчі друзі, не знаючи особисто. У листі від 19.02.1841 р. Шевченко пише: «Не цурайтеся ж, любіть мене так, як я вас люблю, не бачивши вас зроду. Вас не бачив, а вашу душу, ваше серце так бачу, як, може, ніхто на всім світі» [8, с. 14]. Однак російськомовне середовище впливало й на самого поета. Так, в одному з листів до Я. Кухаренка поет розкаюється за свою російськомовну поему «Слепая», пояснюючи такий мовний вибір в дусі романтизму якоюсь потойбічною силою, третьою субстанцією, яка, окрім Бога і чорта, живе в людській душі: «Переписав оце свою «Слепую» та й плачу над нею, який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюся канапам черствим кацапським словом. Лихо, брате отамане, ей-богу, лихо. Це правда, що окрім Бога і чорта в душі нашій єсть ще щось таке,

таке страшне, що аж холод іде по серцеві, як хоч трошки його розкриеш...» [8, с. 19]. Часто в ранньому епістолярію мовна тема зринає як леймотив, зовсім не пов'язуючись із сюжетністю листа, як спалах думки чи то свідомості, наприклад: «Спасибі всім тим, хто пише по-нашому або про наше» [8, с. 15].

Крім мовної своєрідності, українська національна ідентичність в ранньому епістолярію Т. Шевченка асоціюється з національним одягом – вишиванкою. І вже в цьому контексті в листах Шевченка виникає перше протистояння «свого» національного і «чужого» імперського дискурсу. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка поет зізнається, що задумав малювати картину, але не може знайти вишиванки для натурщиці. «Наймав прокляту московку – і дуже делікатну мадам, щоб пошила мені дівочу сорочку, – не втне та й годі, хоч кіл на голові теши, вона таки своєї. Що тут на світі робить» [8, с. 14], а далі ще з більшим розпачем в цьому ж листі пише: «та от, бачите, лебедику, все є: і модель – чи по-тутешньому натурщиця – і справа всяка, – а одержі нема. Та й де її тут взять? Кругом москалі та німота, ні одної душі хрещеної» [8, с. 15].

Але якщо про український стрій як атрибут національної ідентичності Т. Шевченко згадує в епістолярію з певним ступенем драматизму, то про національну страву – вареники – в гумористичному ключі. Так, в листі до Я. Кухаренка від 31.01.1843 р. зустрічаємо ременісценсію з творів М. Гоголя із персоніфікованим мікрообразом вареника: «Як будете ви мені розказувати про вареники та проче, то я вас так вилаю, як батька рідного не лаяв. Бо проклятуца ота страва, що ви розказували, неділь зо три снилась. Тільки що очі заплющу, вареник так, так тобі і лізе в очі, перехрестишся, заплющишся, а він знову. Хоч «Да воскреснет» читай, таке лихо» [8, с. 22].

У листі до Г. Кухаренка від 25.01.1843 р. Шевченко-художник навіть висловлює досить незвичне прохання – врятувати його картину «Катерина» від нього ж самого, бо чи матеріальна скрута може змусити його продати полотно, чи його щира вдача (з біографічних джерел знаємо, що Шевченко не вмів відмовляти людям), але воно настільки дороге для нього, що художник не може допустити, щоб картина потрапила в «чужі» руки. Суперечність, ворожість двох світів – національного українського й імперського – в цьому листі надзвичайно красномовні. Поет відчуває можливу прірву в міжнаціональній комунікації навіть на культурному рівні, на рівні діалогу мистецтва: «...Намалював я се літо дві картини і сховав, думав, що ви приїдете, бо картини, бачте, наші, то я їх кацапам і не показував. Але Скобелев таки понишпорив і одну вимантачив, а друга ще в мене, а щоб і ця не помандрувала за яким-небудь москалем (бо це, бачте, моя «Катерина»), то я думаю послати її до вас...» [8, с. 21].

У цьому ж листі художник розкриває концепцію картини «Катерина», в якій знову ж маємо зіткнення двох світоглядів, двох світів – українського в образі

Катерини й імперського в образі москаля. Ось як сам Шевченко аргументує вибір сюжету для картини: «Я намалював Катерину в той час, як вона прощалася з своїм москалем і вертається в село, у царині під куренем дідусь сидить, ложечки собі струже й сумно дивиться на Катерину, а вона сердешна тіль не плаче та підіймає передню червону запашину, бо вже, знаєте, трошки теє... а москаль дере собі за своїми, тілько курява ляга – собачка ще поганенька доганя його та нібито гавкає. По однім боці могила, на могилі вітряк, а там уже степ тілько мріє. Отака моя картина» [8, с. 21–22].

Як бачимо, словесні образи поеми митець доповнює візуальними мікрообразами полотна, чітко співвідносячи їх із двома світами. Так, національний світ репрезентують мікрообрази могили, вітряка, степу, куреня, образ дідуса, в очах якого і співчуття до Катерини, й докір за втрачену долю, й життєва мудрість, досвід, вічний потяг до праці (дідусь струже ложки). А така художня деталь, як «червона запашина», яка завдяки яскравості кольору відтягує на себе основну увагу, підкреслює стан Катерини – під запашиною вона ховає «нове життя». Імперський світ на полотні Шевченка представлений двома мікрообразами: куряви як символу непостійності, ефемерності, і «поганенької собачки», яка нібито гавкає. Як бачимо, навіть в такому невеличкому уривку з листа із описом концепції своєї картини поет чітко протиставляє два світи із протилежною конотацією, гармонійне співіснування яких взаємовиключне.

Навіть час у ранньому епістолярію поета позначений конотацією «чужий» і не сприяє, а навпаки, перешкоджає його творчості. Адже йдеться про час у Петербурзі, який молодий митець сприймає крізь призму невизначеності, ефемерності, як «ні день, ні ніч, так, чортзна-що», навіть лиха. У листі до Г. Квітки-Основ'яненка читаємо: «Малюю вашу панну Сотниківну. Хотів кончить до Різдва, та й не знаю, бо тут тепер ні день, ні ніч, так, чортзна-що. Прокинешся рано, тілько що заходишся малювати, дивишся, вже й ніч. Отаке-то лихо. Тілько пензлі миєш, більш нічого» [8, с. 15].

Образ Петербурга в епістолярію, як і в художній творчості поета, амбівалентний. Це образ, зітканий із протиріч. У ранніх листах, де митець звикає до «чужого» світу, негативних відтінків у семантиці цього образу-топоніму значно більше. Місто царату асоціюється то з «проклятим болотом» («Приїхав у це прокляте болото та й не знаю, чи вже й виїду» [8, с. 20]), то з морозом, що заморожує не лише тіло, а й душу («...ми пропадаємо в цьому проклятому Пітері, щоб він змерз навіки, тут тепер 10 градусів морозу, не вам кажучи, а коужа нема, чорти б убили його батька, і купила нема» [8, с. 19]). Але разом з тим, Петербург стає для Шевченка містом, в якому він здобув високу освіту, це місто познайомило його із «сіллю» тодішньої української і російської інтелігенції. Не треба забувати, що саме в Петербурзі

Шевченко став вільним. У листі до В. Григоровича від 28.12.1843 р. зустрічаємо образ Петербурга як чужини з великими можливостями для збагачення, але аж ніяк для розвитку творчої особистості. Тому поет все ж виношує намір вирватися із «чужого» світу і розгублено просить батьківської поради: «Батьку мій рідний, порай мені, як синові, що мені робить? Чи оставитися до якої пори, чи їхати до вас. Я щось не дуже ударяю на Академію, а в чужоземщині хочеться бути. Я тепер заробляю гроші (аж дивно, що вони мені йдуть в руки!), а заробивши, думаю чкурнуть, як Аполлон Ніколаєвич» [8, с. 24]. Цікаво, що цей лист Шевченко написав під час першої поїздки в Україну, перебуваючи в Яготині. Отже, як бачимо, образ Санкт-Петербургу переслідував його навіть на Батьківщині, викликаючи в свідомості суперечливі відчуття.

Таку особливість Шевченкового художнього світу до поєднання протиріч в одному образі можна пояснити афектно-екзальтованим типом його темпераменту, «темпераментом тривоги і щастя» (за Леонгардом), а також такою психологічною особливістю його творчої натури, як однаково сильна робота обидвох півкуль головного мозку. На думку Л. Генералюк, «полярність суджень, “зштовхування протиріч” (М. Коцюбинська), історико-політичний дискурс творчості – це також наслідки одночасної роботи півкуль головного мозку – річища, у яких рухалася думка митця з його специфічною логікою рекурентності, за котрою він не лише формував свою картину світу, а й переформовував і реформував український світ» [1, с. 10].

Національна ідентичність українців в ранньому епістолярію відображається і в українській «філософії серця», сповідником якої був наш Кобзар. В дусі романтизму кордоцентрична концепція його світовідчуття і світосприйняття яскраво відображена і в епістолярній спадщині. Так, людське серце він пізнає через слово. Наприклад, Г. Квітку-Основ'яненка поет полюбив як рідного через його «Марусю». Загалом, рецепція ментально-філософської категорії «серце» у листах Шевченка найбільш наближена до поглядів П. Юркевича, який називає серце «центром душевного і духовного життя людини», на думку філософа, «в серці започатковується і народжується рішучість людини на ті чи інші вчинки; в ньому виникають різноманітні наміри і бажання; воно є місцем волі та її бажань...» [2, с. 341].

У листах періоду заслання символ серця позначений логічними конотаціями: «розбите», «зав'яле», «спрагле». І лише листи і надіслані книги здатні оживити його («...пришлите, ежели имеете, «Свячену воду»; она оросит мое увядающее сердце» [8, с. 43]). Часто традиційне епістолярне звернення замінюється народнопоетичним вокативом «моє серденько», наприклад, до М. Максимович: «Спасибі вам, моє серденько, за ваше щиреє, ласкавеє письмо» [8, с. 181].

Символ серця у листах поета препарується як на мистецтво, так і на людську особистість. Лише справжній талант може найглибше пізнати людське серце, і в

очах Шевченка – це Гоголь – «истинный ведатель сердца человеческого!» Але найбільшою загадкою для Шевченка була глибина любові серця Божої Матері, про що він неодноразово згадує в листах із заслання («Новый завет я читаю с благоговейным трепетом. Вследствие этого чтения во мне родилась мысль описать сердце матери по жизни Пречистой Девы, матер Спасителя» [8, с. 54]), однак наблизитись до цієї таїни зможе лише після написання поеми «Марія».

Проблема збереження національної ідентичності в ранньому епістолярію Шевченка зринула з особливою гостротою після першої поїздки в Україну. У листі до Я. Кухаренка поет уникає розлогих описів того, що залишилося від України, і лише в деяких лаконічних згадках можна відчутти весь трагізм вражень від його подорожі, наприклад: «Заходився оце, вернувшись в Пітер, гравировать и издавать в картинах *остатки нашої України*» (*виділення наше – І. А.*) [8, с. 31]. Саме тому Кобзар виношує ідею створення серії «Живописна Україна» як одного зі способів збереження національної ідентичності. Тут же в листах поет вибудовує концепцію цієї серії з позицій минулого і сучасності, усвідомлюючи свою месіанську роль в справі популяризації України в світі. У той момент створення серії «Живописна Україна» стала для Шевченка ідеєю-фікс, архіважливою місією перед своїм народом. У листі до М. Цертелева від 23.09.1844 р. читаємо: «Якби мені Бог поміг докінчить те, що я тепер зачав, то тойді склав би руки та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного» [8, с. 28].

Отже, дослідження раннього епістолярію Т. Шевченка дозволяє нам побачити процес усвідомлення поетом своєї національної своєрідності, окремішності, його зосередження на проблемі збереження національної ідентичності саме під час навчання в Петербурзі, тобто певного дистанціювання від питомого українського. Проблема збереження національної ідентичності особливо гостро постає для поета через постійне протистояння в його свідомості двох світів, двох дискурсів – свого українського і чужого імперського. У цьому контексті серія «Живописна Україна» в Шевченкових візіях України виступає одним з основних способів збереження свого національного образу через барву, тон і відтінок.

1. Генералюк Л. Нотатки до психологічних студій над Шевченком і його творчістю / Л. Генералюк. – Слово і час. – 2012. – № 5. – С. 3–19. 2. Історія філософії України: хрестоматія / М. Тарасенко, М. Русин, А. Бичко та ін. – К.: Либідь, 1993. – 560 с. 3. Єфремов С. Шевченкознавчі студії / С. Єфремов. – К.: Видавництво «Україна», 2008. – 368 с. 4. Коцюбинська М. Шевченкові листи / М. Коцюбинська // Слово і час. – 2008. – № 7. – С. 15–23. 5. Ляхова Ж. За рядками листів Тараса Шевченка / Ж. Ляхова. – К.: Дніпро, 1984. 6. Нахлік Є. Доля – Los – Судьба: Шевченко і польські та російські романтики / Є. Нахлік. – Львів, 2003. – 568 с. 7. Ушкалов Л. Образ сліз у творчості Тараса Шевченка / Л. Ушкалов // Дивослово. – 2012. – № 3. – С. 2–8. 8. Шевченко Т. Зібрання творів: у 6 т. (вид., автентичне 1–6 томів «Повного зібрання творів у дванадцяти томах») / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – Т. 6: Листи. Дарчі та власницькі написи. Документи, складені Т. Шевченком або за його участю. – 632 с.

Олена Косьмій,
Катерина Усачова

Структура та перспективи міфу Тараса Шевченка

У статті розглянуто роль міфу Тараса Шевченка у становленні української нації. Проаналізовано основні етапи формування міфу Шевченка, перспективи його розвитку та змістовного наповнення у сучасному українському суспільстві.

The role of Taras Shevchenko's myth in forming of Ukrainian nation is investigated in article. Main stages of Shevchenko's myth making, perspectives of its development and content in modern Ukrainian society are analyzed.

Сучасні соціокультурні процеси в Україні демонструють комплексну трансформацію соціальних структур. Головною проблемою постає кристалізація національної ідеї, формування національної ідентичності та забезпечення єдності українського народу. Одним із етапів вирішення даного завдання є й з'ясування місця Тараса Шевченка у сучасній українській культурі, виокремлення основних міфологічних наративів, з'ясування пов'язаних із ним ідеологем, концепцій, цінностей, а також потенціалу до об'єднання нації.

Від часу, коли Тарас Шевченко закінчив свій життєвий шлях, різні покоління розуміли, сприймали та інтерпретували його постать та творчий спадок по-різному, часто застосовуючи злободенні ідеї [1, с. 221]. Встановити раз і назавжди, в чому полягає роль і значення Шевченка, яке його місце в нашій культурі, загалом неможливо. Його значення для різних часів і різних суспільних груп було неоднаковим, тож просто неправильно, науково некоректно було б оголошувати якусь одну інтерпретацію Шевченка та його ролі (місії) – істиною, а всі інші – непорозуміннями, помилками, проявами «сліпоти» (повної чи часткової), а то й взагалі «фальсифікаціями» [3, с. 100]. Десятиліттями тупцювала на місці українська філософська думка, заклопотана не так власне пізнанням Шевченка (Шевченком-предметом), як більш або менш правдоподібним пристосуванням його до реалій українського національного життя (Шевченком-функцією) [6, с. 6].

На вітчизняних теренах спадщину Великого Кобзаря вивчали такі науковці: М. Антонович, В. Барка, М. Бернштейн, Ю. Бойко, Г. Грабович, О. Гриценко, О. Дорошкевич, М. Новицький, Л. Плющ, А. Рігицький, Б. Рубчак, В. Скуратівський, Ю. Шерех та ін. Проте ХХІ століття робить нові виклики, тому важливим є з'ясування сучасної ролі та місця Тараса Шевченка у свідомості окремого українця та суспільства в цілому.

Тарас Шевченко був першим українським поетом-мислителем, який закликав народ до боротьби за соціальне та національне визволення. Шевченкові твори розбудили і наснажили національну свідомість українського суспільства, сприяли певним явищам у перебігові національної революції, але й після поразки визвольних змагань 1917–19 рр. ці твори залишилися незмінним збудником прагнень до національної свободи наступних поколінь українства, входячи як революційний фактор у нашу сучасність [2, с. 7]. Також важливо відзначити боротьбу поета проти кріпацтва як

його історичну заслугу. В цій соціальній площині можна вбачати також і широту ідеї визволення від усілякого гніту. Шевченко до заслання, як революціонер, спирався на антимосковську свідомість народу, підсилював її, висотував з неї політичний ідеал майбутнього. У його поетичних та прозових творах немає цілісної системи політичних поглядів, проте прослідковується протест проти всіх форм деспотії та поневолення, а позитивним народним ідеалом для нього була Козаччина.

Важливим фактором у формуванні культу Шевченка було те, що в своєму поетичному доробку він фактично створив не лише міфологічну версію української історії, але й кістяк національної міфології – з космогонією та есхатологією [3, с. 109]. Відтак, становленню міфа Шевченка передувала його робота над вербалізацією міфа України. Згодом досить вузьке середовище інтелігентів-українофілів розпочинає творити симулякр Шевченкової всенародної слави та пророчої місії, а через нього перетворювати реальну, хай і невеличку, спільноту шанувальників Шевченка на «уявлену спільноту» української нації [3, с. 109].

Становлення культу великого поета почалось із Галичини і поширилося на всю територію сучасної України. Проте трансформація змісту і трактувань постаті повсякчас відстежувалась та аналізувалась. «Словом, скільки голів, стільки у нас Тарасів Шевченків. І всі вкупі – українські радикали. Соціалісти, клерикали, монархісти, ліберали, октябристи...» [11, с. 35.] Все це свідчить про потребу кожної соціальної групи та суспільства загалом в об'єднуючому факторі – національному міфі, культурі. Які, у свою чергу, є феноменами не тільки соціокультурними, а завжди певною мірою й політичними.

Будь-яке дослідження української масової свідомості рано чи пізно або перетворюється на дослідження національних міфів, або ж виявляється ще однією, більш чи менш оригінальною, версією останніх. Адже у нашому суспільстві глибоко закорінена потреба у міфі [4, с. 335]. Зрештою, міф – «це наративна структура, яка обґрунтовує деякі фундаментальні припущення відносно політичної реальності» [8, с. 360]».

Міф зазвичай позначає спотворену інтерпретацію певних історичних подій чи постатей або ж закорінений у масовій свідомості стереотип. Механізм його формування можна розглядати з двох кутів зору. З одного боку, міф може утворитись у результаті уявлень про існуюче, з іншого – може виступати штучно створеним уявленням. Біля витоків першого

міфу, який спотворив образ реального Шевченка у XIX ст., стояли українські «народники». Саме вони послідовно створювали стереотип «кожушного поета» – співця жіночої недолі та майстра чарівних сільських пейзажів. Така вульгаризація творчості Великого Кобзаря неминуче призводила до деградації національної свідомості. За часів тотального панування соціалістичного реалізму народився інший міф про Шевченка як «пролетарського поета», який, начебто, передбачив «світле майбутнє» та був виразником соціальних прагнень робітників і селян [10]. На сьогодні міфи все частіше формуються елітою, тиражуються за допомогою засобів масової інформації та вже у такому вигляді підхоплюються народом. Тому позитивне переосмислення і розповсюдження Шевченкового міфа потребує підтримки політичної еліти й інтелігенції, адже кінематограф продукує величезну кількість образів, героїв, знаменитостей на фоні яких традиційні цінності та постаті відходять на другий план, а то й повністю втрачаються.

Традиційний (класичний) міф розгортається у вигляді «розповіді», яка передає як факти, так і домисли, що доповнюють реальність. Це свого роду символічна історія, що є знаменником нескінченної кількості більш або менш аналогічних ситуацій, що допомагає з першого погляду розпізнати типи встановлених відношень [6, с. 22]. Особливістю сучасних міфів є те, що вони не завжди існують у вигляді завершених розповідей. Вони можуть приймати форму фрагментів, відображатися у натяках, закличах, лозунгах, візуальних символах, літературних творах, фільмах, піснях, публічних церемоніях, у побутових ситуаціях. Сутнісним характером міфа є віра в нього. Повноцінного та дієвого міфа потребує як пануюча еліта, що створює його для підтримки своєї влади, так і народ. Щодо постаті Тараса Шевченка, то залежно від змісту його образу у конкретному міфі можна визначити суб'єкт його формування.

За змістом міфи можна поділити на ідеалістичні та есхатологічні, тобто ті, що відтворюють досконалий образ і такі, що пропонують сюжети трагічного протистояння, неминучої відплати. Для сучасного українця міф Тараса Шевченка повинен стати ідеалістичним, таким, що матиме здатність мотивувати людей до повсякденної корисної діяльності заради розвитку української нації.

За своєю суттю, міф реконструює дійсність відповідно до логіки бінарних опозицій (цінність-антицінність) і обов'язково містить втілення у конкретних людських образах чітких моделей життєвого вибору. Будь-які коливання і неоднозначність не допускаються – міф не може містити в собі проблем. Специфічні особливості міфів і психології «життя у міфі» створюють універсальні моделі поведінки, встановлюють для нації головні загальні колективні цілі і таким чином формують психологічну основу колективних прагнень. Основними характеристиками міфів є їхнє некритичне сприйняття, імперативність, здатність впорядкувати

існуючу дійсність. Обґрунтування самого міфа – це не просте теоретичне міркування, а емоційний акт встановлення відносин значущих та вагомих явищ до нашої ідентичності і вітальними потребами існування.

Міф і віра в нього не можуть бути продуктом виключно розумової діяльності, адже вони народжуються в глибинах емоційного світу. «Міф не можна розглядати як чисту емоцію, тому що він є вираженням емоцій. Вираження почуття не є саме почуття; це почуття, перетворене в образ» [9, с. 71]. Міф повинен втілювати приховані прагнення суспільної групи, тільки в цьому випадку він буде рушійною силою і джерелом віри. Вплив міфа на діяльність спричинена тим, що він стає об'єктом та носієм віри, так би мовити, емоційним втіленням віри, що впливає на людину сильніше, ніж раціональні аргументи і менше піддається емпіричному запереченню. Хоча потреба в міфах особливо зростає за умов емоційно напруженої атмосфери кризи, проте все ж необхідно констатувати той факт, що міфи знаходять активних прихильників у всі часи, навіть у стабільних суспільствах.

Сучасні міфи важко аналізувати, тому що вони слугують фундаментом повсякденного сприйняття подій. Критикуючи міфи можна спостерігати лише їх оновлення, тому що той, хто розчарувався в міфі, без глибокого його переосмислення, здатен породити лише нові міфи. Подібні процеси спричиняє присутність у людині «метафізичний оптимізм», який проявляється у вигляді пошуку простих рішень для складних та застарілих проблем. Яскравими прикладами подібних процесів у сучасному українському суспільстві є різні спроби «деміфологізації» постаті Тараса Шевченка, як на рівні наукової рецепції, так і на рівні масової свідомості, охочої до «сенсацій».

На сьогодні в українському суспільстві потроху вщухає пошук довкола спроб переосмислити ключову постать української національної самосвідомості. Очевидно одне: нам потрібен живий, оновлений, осучаснений Шевченко. Нам потрібен Шевченко таким, яким він і був – творцем такого масштабу, що далеко не кожній нації щастить мати – різним, мінливим, часто парадоксальним, блискуче освіченим та феноменально ерудованим [7]. Якщо вже конструювати новий міф Шевченка, то він має слугувати, незалежно від конкретних історичних та культурних умов, практично всім функціям, що на них вказують «великі теоретики міфа»: пояснювати внутрішній світ; обґрунтовувати, роз'яснювати та підтримувати моральні принципи, «добрі звичаї» та суспільні інституції; забезпечувати членам суспільства «онтологічну орієнтацію в житті»; слугувати каркасом колективних ідентичностей, особливо релігійних, національних та політичних [4, с. 338]. На сьогодні українське суспільство має потребу у реалізації саме цих функцій. Проте постає питання: як спонукати українців читати, розуміти, намагатися досягнути Шевченка? Відповідь на це запитання могла би бути віднайдена під час широкого громадського

обговорення життя і творчості Шевченка у суспільстві, що базувалася б на нових ґрунтовних наукових академічних дослідженнях, які б показали нам не радянську чи народницьку модель Шевченка, а людину колосального масштабу і колосального, різнобічного обдарування [7], яка мріяла про здійснення соціальної рівності і політичної свободи, громадянського самоврядування і справедливої законності, а майбутнє суспільство пов'язувала зі самоуправлінням народу, колективною формою реалізації влади як гарантії від сваволі. Адже, живучи у незалежній, демократичній державі сучасні українці не повинні забувати своїх героїв, пророків та митців.

Підводячи підсумки, слід зазначити, що такі постаті як Тарас Шевченко «zasлужили собі пам'ятників – і тих, що в серцях людських зростають, і тих, що пишаються на майданах по великих городах. Ці люде великі варті того, щоб вічно про них пам'ятати, а робити так, як вони навчали» [5, с. 56]. Міф Тараса Шевченка для сучасної України потребує не революційного, а еволюційного переосмислення. Адже всі спроби силою боротися з міфом спричиняють його мутацію у найнесподіваніші форми, тоді як переосмислення та свідоме формування виходячи з його іманентних

ознак та структури здатне витворити дієву модель для сучасної української нації.

1. Антонович М. Нова невдала концепція (кілька думок з приводу праці Г. Грабовича) / М. Антонович // Український історик. – 1985. – № 1/4. – С. 221–227.
2. Бойко Ю. Шевченкова національно-революційна концепція та шевченкове застосування її [Електронний ресурс] / Юрій Бойко. – Режим доступу: http://chtyvo.org.ua/authors/Boiko_Yurii/Shevchenkova_natsionalno-revoliutsiina_kontseptsiia.pdf.
3. Гриценко О. Духовний батько нації / Олександр Гриценко // Герої та знаменитості в українській культурі. – К.: УЦКД, 1999. – 352 с.
4. Гриценко О. Міфи / Олександр Гриценко // Нариси української популярної культури. – К.: УЦКД, 1998. – С. 335–388.
5. Єфремов С. Тарас Шевченко, життя його та діла / Сергій Єфремов. – Київ, 1917. – 57 с.
6. Забужко О. Шевченків міф України / Оксана Забужко. – Київ, 2009. – 150 с.
7. Ключковська Г. Український міф про Шевченка, або дещо про шевченкознавство як дзеркало української ментальності / Галина Ключковська // Дзеркало тижня. – 30 червня 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gazeta.dt.ua/ukrayinskiy_mif_pro_shevchenka_abo_descho_pro_shevchenkoznavstvo_yak_dzerkalo_ukrayinskoyi_mentalno.html.
8. Політичний енциклопедичний словник / [ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка] – К.: Генеза, 2004. – 736 с.
9. Флад К. Политический миф. Теоретическое исследование / К. Флад [пер. с англ. А. Гиргива]. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 264 с.
10. Червак Б. Шевченко: між двома міфами / Богдан Червак // Українська правда [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/articles/2012/03/9/6960311/>.
11. Шаповал М. Поет і юрба / М. Шаповал // Слово і час. – 1994. – № 3. – С. 33–37.

Ярослав Литвин

Український міф Т. Шевченка у формуванні національної ідентичності українців

У статті розглянуто особливості сприйняття часово-просторової дійсності, характерні для життєтворчості Т. Шевченка. Пропонується для віднайдення сутнісних основ духовних інтенцій Т. Шевченка звернутися до концепту міфу. В результаті було виявлено ще один вимір значення Шевченкового Слова для формування духовної аури нації.

The features of time-spatial perception of reality, typical for creativity of T. Shevchenko are analyzed in the article. For finding the essential foundations of spiritual intentions by Shevchenko author proposed refer to the concept of myth. As a result, it was revealed another values of Shevchenko's Word for formation of spiritual aura the national.

Розглядаючи міф, як певний первинний рівень самоідентифікації, ми отримуємо змогу виявити власне національне «Я», формування якого якраз і відбувається на цьому рівні. Аналіз подібного міфу, його походження, тобто його «авторизація» (набуття статусу омовленого), коли такий міф починає промовляти до нас через «обраних», тих, кого ми називаємо «пророками», «провідниками нації», – дає можливість віднайти передумови власної ідентичності. Адже саме за допомогою міфу людина отримує можливість відповісти на питання, котрі лише наука здатна виявити. Тарас Шевченко якраз і є одним із найяскравіших «авторизаторів» міфічного в нашій національній ідентичності. Бо розповідає він не лише про те, що є важливим для нього та його сучасників, а про те, що є важливим для кожного покоління українців.

Для того, щоб зрозуміти визначальне значення Т. Шевченка для формування нашої національної ідентичності із врахуванням всіх аспектів його соціокультурного впливу, на нашу думку, варто вдатися до концепту міфу. Намагаючись дешифрувати свідомі,

чи то й часто несвідомі коди, залишені нам нашими духовними світочами, ми рухаємося у напрямку власної ідентичності і стаємо самі собою.

Суть дискусії, яка спалахнула 1998-го, Г. Грабович описав у своїй книжці «Шевченко, якого не знаємо»: «Доки Шевченко залишається всенациональним символом і доки українська спільнота, її культура далі відчують загроженість... доти суспільний, і тим самим інтелектуальний контекст досліджування Шевченка залишатиметься аномальним». Шевченко ще за життя піддавався різним прочитанням, котрі, як справедливо зазначає Г. Грабович, «довільно прилаштовують Шевченка до різноманітних позалітературних потреб» [2, с. 5]. Оксана Забужко зазначає, що «українська філософська думка, заклопотана не так власне пізнанням Шевченка (Шевченком-предметом), як більш або менш правдоподібним достосуванням його до реалій українського національного життя (Шевченком-функцією)» [3, с. 6]. Однак, саме це є ознакою необхідності розглядати геній Шевченка як явище загальнофілософське. Адже потреба в шевченковому

слові, в самій його постаті є перманентною не лише для української літератури, але й для української нації в цілому.

Продовжуючи традицію філософського шевченкознавства Г. Грабовича, О. Забужко, Ю. Барабаша, Є. Сверстюка, І. Дзюби, Д. Донцова, як спроби глибинного аналізу життєтворчості Т. Шевченка, в даній роботі ми спробували показати вагомість наших рецепцій шевченкового міфу України для утвердження власної національної особистісності. Концепт міфу щодо творчості поета, а також міфотворчість як така відносно самого Шевченка дадуть нам змогу поглянути на нього, як на щось більше від тих численних «функцій», які на нього покладали і продовжуватимуть покладати. Розглядаючи міф як підґрунтя та основу для подальших політичних та культурних утворень, ми пропонуємо поглянути на Шевченка як на *феномен*, тобто явище ні з чим не порівнюване, «цілком унікальне, справді єдине у своєму роді». Тож уникаючи односторонності та упередженості, ми маємо сміливо поглянути в те міфологічне «дзеркало» на самих себе, щоб в черговий раз дати собі відповідь: «Хто ми? Чі сини? Яких батьків?» Адже міфологічний код буття українського народу може бути прочитаний по-різному. Від нас самих залежить, що ми здатні будемо там прочитати. Бо Слово – це і є те «дзеркало», в якому ми зможемо побачити себе самих.

Наша свідомість, згідно з О. Лосєвим, є первинно міфологічною. В той же час «міф є переказом, оповіддю» [4, с. 20]. Це переказ, що «відсилає людину до витоків її власного буття, немовби слугує її творенню наново, встановленню її життя на належну колію» [4, с. 20]. Міф – це все те, що ми розповідаємо про себе, як щось сутнісно важливе. Міф, в який ми віримо, – це наше «Я». Він забезпечує відчуття причетності до Іншого. Він утворює наше минуле, а значить і визначає наше майбутнє. Міф, за Д. де Ружмоном, – це символічна історія, що «є знаменником нескінченної кількості більш або менш аналогічних ситуацій», а відтак «допомагає з першого погляду розпізнати певні типи всталених відношень і вичленувати їх із сум'яття буденних проявів» [Цит. за: 3, с. 33]. Коли ми розповідаємо про якісь важливі моменти власної біографії – ми пишемо *власну* історію. В подібній розповіді ми приходимо самі до себе і віднаходимо власне «Я», котре промовляє до нас, потребуючи нашої віри. Обертання назад в часі є своєрідним поглядом на себе-теперішнього. Як батьки бачать своє майбутнє в дітях, так і наше «Я» – породжене минулими обличчями, котрі нам передували. Ретельне розглядання цих символічних облич (а на віддалях історії все перетворюється на символ) дає нам змогу сміливо поглянути в очі собі-сьогоднішнім, прийнявши виклик завтрашнього дня. Звертаючись до історії власного народу, ми отримуємо власне духовне обличчя. Ніби виліплюємо його з глини небуття.

Як і будь-який міф, Шевченків міф України вчить нас, як ставитись до власного минулого. «Шевченко

перше всіх запитав наші німі могили, що вони таке, і одному тільки йому дали вони ясну, як Боже слово, відповідь» [2, с. 171]. П. Куліш мав-таки певні підстави назвати у надгробному слові Т. Шевченка «нашим першим істориком» [Цит. за: 3, с. 103]. Проте, слово «історик» треба взяти в лапки. Він не просто поетично оповідає нам наше минуле. Він його *пише*. І пише так, як би не написав жоден історик. «Історія має смисл для Шевченка тільки як історія-правда, іншими словами – сакральна історія» [2, с. 212]. Він пише *сакральну історію*, бо надає *ваги* подіям минулого. Він судить минуле з позиції майбутнього. І таким чином, ніби дає нам наше справжнє минуле, з яким ми кровно пов'язані, за яке несемо відповідальність у кожен момент свого життя, котре ніколи не буває раз і назавжди визначеним, ніколи не застаріває, і біля якого ніколи не можна буде лишитися спокійним. Вчитуючись у життєтворчість Т. Шевченка, рефлектуючи, що знаходимо, з чим стикаємось? З чимось більшим за нас. З чимось позачасовим, позапросторовим. Ніби і «про нас», і про те, «що з нами було», але це не слова, це Слово. Шевченко не розкажує. Він засуджує, він «*бачить*», те, що закрите для історика. Він передрікає, пророчить, він веде. Але не за собою, бо ж ні до чого не схиляє, не нав'язує чогось «свого» (ідей або й гірше: ідеологій і т. і.), мова йде про речі значно вагоміші й більші від індивідуальних прозрінь та відкриттів. Він веде мову про *всіх і все* на найвищому рівні узагальнення, на рівні категорії «буття», котра осмислюється Шевченком у вічному протиборстві Добра і Зла, тобто не менш загальних і абсолютних категорій. Саме такий рівень узагальненого світовідчужання і дає змогу потрактовувати Шевченка на різні штиби. Шевченко оповідає нам минуле з огляду на те, як це вплине на майбутнє. Ось чому для нас він пророк. Він застерігає нас, він показує нам теперішнім, як нам ставитись до нашого минулого, щоб у нас *було* майбутнє. Шевченко це не просто геніальний поет, це духовний символ нації, це її міф, тобто те, що забезпечує зв'язок часів і поколінь.

Міф як явище завжди позарелігійне, позаполітичне, навіть позанаціональне продукує всі ці способи осягнення дійсності. У Т. Шевченка «царята» і «старчата», в першу чергу, «адамові діти». Одні й другі є рівними перед лицем Абсолюту. А ніщо інше, як Бог або ж філософською мовою – Абсолют, Шевченка по-справжньому і не цікавить. Як справедливо зазначає О. Забужко, «цілий «Кобзар» можна (і треба!) розглядати як безнастанний, часами вельми драматичний, але завжди безпосередній діалог людини з Богом» [3, с. 12]. На це звернув увагу і Ю. Шевельов, «застерігши від невиправданої магіфікації «теми України» в Шевченка: «Звичайна статистика доводить помилковість твердження. В повному корпусі Шевченкової поезії слова Україна і український вжито 269 разів... Але слова Бог, божий, Господь, господній, Ісус, Христос та Христів – 1281 раз!.. У російських текстах Шевченка слів Україна

й український ужито 38 разів, а слів «божеських» – 1398» [Цит. за: 3, с. 12]. Шевченкові «пани» і «люде» це не багаті і бідні, це значно важливіше за класові протистояння поневолювачів з поневоленими, мова йде про одвічну боротьбу Добра і Зла, котра, за влучним виразом М. Достоєвського, відбувається ніде інше, як в людському серці. Саме тому, одним із головних концептів у творчості Шевченка, є концепт долі: те, що поєднує минуле з майбутнім. Саме доля є головним «земним» співрозмовником Шевченка. До неї він звертається, її закликає, шукає, навіть проклинає і в той же час сповнений готовності прийняти її будь-яку.

Шевченко позапросторовий і позачасовий. Він навіть якоюсь мірою поза український, бо він наднаціональний. Саме тому і здатен відчувати та зрозуміти всю цінність «національного». Україна для нього *ідея*. Він був чужим серед тогочасних українців, не таким як вони, Іншим. Саме тому був «канонізованим» ще за життя, а після смерті взагалі став національним святим (тим самим ще більше утвердивши себе у статусі людини «не від світу цього»). Недарма О. Забужко зазначає: «Шевченкова спадщина, не меншою мірою, ніж історії літератури, є також факт історії релігії» [3, с. 12]. Постає Шевченка була «канонізована» народом, а не церквою. «Пропагандивні кліше на взірць «Кобзар» – Біблія нашого народу», незліченні міфологізаторські художні тексти, як «Молитва» Д. Павличка («Отче наш, Тарасе всемогутий...»), та й навзагал ціла українська «шевченкодідія» із супровідним, дуже навіть розвиненим культом: іконічними зображеннями, календарними святами, паломництвом до Канева та інших «священних місць», а також ритуальними «відправами» з обов'язковим хоровим виконанням «Заповіту» [3, с. 13], – все це потребує «ґрунтовного філософсько-антропологічного дослідження» [3, с. 13].

Саме тому він і спромігся на Слово, бо дух його перебував понад метушнею національною, політичною, релігійною. Адже лише так можна сказати щось справді сутнісне для нації, для релігійного самовизначення особистості. «Писання Шевченка не є ані «чисто» художніми, ані «чисто» філософськими, ані «чисто» релігійними (і вже найменше – «чисто» ідеологічними), – і водночас вони є і художніми, і філософськими, і релігійними, і, нікуди не дінешся, таки ж ідеологічними, ...а на додачу ще, либонь, і історичними» [3, с. 13]. Та найголовніше те, що «вони становлять унікально-неповторну цілість, забезпечену не просто естетично, а тотально-життєво, єдністю авторового життя («життя»!) і творчості» [3, с. 13]. І важко не погодитись, що лише «один вид духовної діяльності, повністю відповідний вимогам подібного синкретизму, – міф» [2, с. 212]. Як зазначає Г. Грабович: «В останніх творах Шевченка Україна для нього переростає у вселюдську категорію. І саме у цій візії загальнолюдського, в її емоційній силі і артистичній досконалості лежить ключ величчю Шевченка» [5, с. 280]. Справжня величчю Шевченка не в тому, що він пише про Україну і для України (таких поетів,

письменників вистачало і до, і після Шевченка), а в тому, що він пише про уселюдські категорії і поняття. «В душі, притаманному міфологічному мисленню, Шевченко вкладає «універсальні істини» в модель, яку він вибудовує з конкретних елементів своєї культури, значною мірою включаючи сюди і власну біографію» [2, с. 4]. Г. Грабович пише: «Шевченко постає навдивовиж сучасним поетом, що виражає відчуття випадковості існування і його абсурдності, те, до розуміння чого вдалося наблизитися лиш небагатьом його сучасникам і завдяки цьому належить більше двадцятому, ніж дев'ятнадцятому сторіччю» [2, с. 212]. А О. Забужко, так само пишучи про пророчі коди Шевченка, снує перспективу його актуального впливу на нас іще далі: «Яким чином «спрацює» його «програма» в наступному тисячолітті – залежить, не в останню чергу, від того, якою мірою він буде нами пізнаний і опанований» [3, с. 142].

Саме Т. Шевченко відкриває Україну, він відкриває духовну Україну, таку, якої ще не було до нього, Україну Шевченка. Шевченко говорить про Україну не «історичну» (а таких «україн», як ми вже знаємо, може бути багато), як зазначає О. Забужко, він говорить про Україну «вічну». Та, котра є одна і завжди. Україна для Шевченка – це міф. Тобто те, що забезпечує цілісність історичну і просторову та формує єдине світовідчуття для групи людей, поєднаних спільною історією. Завдяки чому, ці люди і відчують себе вже не якимось пустою порожнім «незрящим» збіговиськом людей на певній території, а саме «нацією». Він говорить не про *якусь* «україну», він говорить про Україну *всю і завжди*, про ідею України, котра «була, є і завжди буде». Тому й говорить з позиції, котра не терпить компромісів і напівтонів. У світі ідей все існує лише так, як *має* існувати скрізь і завжди. Саме тому ми й читаємо його Слово як своєрідну «нагірну проповідь», до котрої у нас вистачить або ж і не вистачить духу доєднатися і зрозуміти.

Авторитет Слова, з якого все почалося і яким все звершиться, бо ж саме воно і є умовою будь-якої тривалості, є непорушним. Шевченко веде розмову з позицій «вічних партитур». Він пише з вічності. Отже, і читати його потрібно не нижче. Кожне слово потребує свого читача. Воно починає існувати лише в прочитанні. Через того, хто здатен його прочитати, того, хто по-справжньому цього Слова потребує і не може далі без нього існувати, як духовна істота. Таким Читачем може бути лише народ. Саме в цьому сенсі ми і можемо назвати Шевченка «народним». Він пише не просто до уявної спільноти; він пише до *ідеальної* спільноти, котра існує лише в його душі. Отож і каже, що пише до себе самого: «*Не для людей, тієї слави / Мережані та кучеряві / Оці вірші віршую я / Для себе, братія моя.*

Написання Слова дається нелегко. Воно пишеться власним життям. Лише так воно і може бути прочитаним: коли Слово і стає самим життям. Так воно було прочитане Лесею Українкою, Василем Стусом,

Ліною Костенко і ще цілою когортою людей, котрі відчували свою причетність до «вічних партитур», ті, котрим було потрібно «більше, ніж слова», котрі в пошуках Слова слідували за тим, кому воно вже відкрилося і поступово самі ставали устами народу. «Коли в людині є народ, тоді вона уже людина», – писала Ліна Костенко. Коли людина стає вищою, ніж просто окремішній індивід і говорить від імені чогось більшого від неї, заради того, щоб це «більше» продовжувало існувати. Бо ж на тих, хто здатен чути Слово, тримається духовне небо народу і народ отримує можливість стати нацією.

Отже, новим виміром значення Шевченкового Слова для формування «духовної аури нації» є вимір ментальних архетипів нашої свідомості, що був сформований в процесі соціокультурних трансформацій в українському етносі. Найбільш відповідним виразником цих несвідомих структур виступає міф. Адже саме міфологічна оповідь через оприявлення несвідомих чинників формування особистості дає нам уявлення про власне національне майбутнє.

Т. Шевченко в даному контексті виступає не лише як виразник («авторизатор») міфологічних структур, а й як творець цих структур («автор»). Адже через власну життєтворчість він увиразнює загальнолюдські

концепти онтологічного значення, такі як: Бог, добро і зло, нація, доля тощо.

Значення Т. Шевченка у формуванні національної ідентичності українців полягає, в першу чергу, в його ролі першовідкривача несвідомих структур колективного української нації, тих історичних та символічних «могил», про які він так часто згадує у своїх віршах. Він той, хто актуалізує вимір сакральної історії (історії цінностей), з котрої і постає міфологічна сутність нашої національної ідентичності. І від того, як ми прочитаємо це провіщення з минулого, залежить наше майбутнє.

1. *Барабаш Ю.* Тарас Шевченко: імператив України. Історію – й націософська парадигма / Барабаш Юрій. – К.: Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2004. – 181 с. 2. *Грабович Гр.* Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович; [Пер. з англ. С. Павличко]. – К.: Рад. Письменник, 1991. – 212 с. 3. *Забужко О.* Шевченків міф України: Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К.: «Абрис», 1997. – 144 с. 4. *Малахов В.* Право бути собою / Віктор Аронович Малахов. – К.: ДУХ І ЛІТЕРА, 2008. – 336 с. 5. *Свiтмi* Тараса Шевченка: збірник статей до 175-річчя з дня народження поета / Записки наукового товариства ім. Т. Шевченка, т. 214. – Нью Йорк, 1991. – 488 с. 6. *T. Shevchenko and the critics 1861–1980* / Edited by George S. N. Luckyj; [Translations by Dolly Ferguson and Sophia Yurkevich]. – University of Toronto Press, 1980. – 522 p.

Олена Литвиненко

Тарас Шевченко як згуртувальний чинник творення українського інформаційного простору

У статті аналізується внесок Т. Г. Шевченка в розвиток національного інформаційного простору України. У контексті інформаційної безпеки розглядається забезпечення висвітлення підготовки та святкування 200-річчя з дня народження Великого Кобзаря.

The role of T. G. Shevchenko to the national informational space is analyzed in this article. The level of preparations to celebration of 200-year anniversary of the greatest Ukrainian poet is considered in the context of information security.

Показником рівня розвитку нації є її присутність у глобальній інформаційній сфері. Чим вищий такий показник, тим більший авторитет має народ серед світової спільноти. Цей фактор не залежить від часу і характеру епохи – інформація є важливим чинником формування й утвердження держави в усі періоди історичного розвитку – як за часів аграрного, індустріального, так й інформаційного суспільства.

Як правило, основними джерелами наповнення міжнародного інформаційного простору національноспрямованою інформацією є діяльність видатних представників того чи іншого народу. Вони не тільки примножують світову культуру надбаннями власної нації, а й у випадку бездержавності збільшують можливість утворення суверенної країни.

Україна пройшла довгий і тернистий шлях становлення й утвердження незалежної держави. Низка факторів, серед яких вагоме місце посідає вигідне географічно-територіальне розташування, спричинили столітні поневолення українського народу. Чужоземні загарбники намагалися скорити українців не тільки

фізично, але й духовно, адже загальновідомим є факт, що нація існує до того часу, допоки є такі її визначальні чинники, як мова і культура. А якщо є нація, то також існує її природне прагнення до самоствердження, визволення від насаджень чужого за формою й змістом культурно-духовного життя. Таке прагнення зумовлює піднесення ролі національної ідеї, пов'язаної зі зростанням національної свідомості, усвідомленням пригнобленим народом себе як етнічної спільноти.

У цьому контексті розвитку держави велике значення має діяльність Тараса Григоровича Шевченка, видатного українського письменника, поета, художника, філософа XIX століття. Він не просто збагатив українську культуру, але й підніс її до рівня світової. Т. Шевченко відіграв важливу історичну роль у розвитку української літературної мови, установивши таку її структуру, яка збереглась як основа сучасної літературної мови, тобто розвинув і утвердив певний склад словника і граматичний правопис української мови, які стали нормою і зразком для преси, письменників, театру тощо.

Це є важливим інформаційним фактором на шляху утвердження й об'єднання нації – розмовна мова поділяється на діалекти та говірки, літературна – єдина, символізує належність людей, які нею спілкуються, до одного народу. Крім того, на якісно новий рівень Т. Шевченко підніс національно-визвольний рух, посилив державницькі настрої українців та активізував суспільний опір колонізації.

Дослідження ролі та значення діяльності Т. Шевченка в аспекті захисту національної інформаційної сфери є вельми *актуальним*, оскільки у час, коли Україна знаходилася під владою Російської імперії, єдиним доступним засобом боротьби з чужоземним гнітом стала основоположна складова інформаційної безпеки – мова, носієм і примножувачем якої в період українського національного відродження кінця XVIII – початку XX століть було українське село.

Геніальність Т. Шевченка полягає в тому, що він, виходець із родини поневолених селян-кріпаків, активно, а головне ефективно, протистояв царській владі, увійшов до плеяди класиків світової літератури, таких як У. Шекспір, Дж. Байрон, О. Пушкін, О. де Бальзак, А. Міцкевич та інші. Проте, якщо брати до уваги сучасних Т. Шевченкові поетів та письменників, які стояли біля витоків творення національних літератур, то бачимо, що вони, як правило, не були вихідцями із простолюду, а тим паче – селянства. Дж. Байрон належав до англійських аристократів, О. Пушкін і М. Лермонтов були російськими дворянами, А. Міцкевич та Ю. Словацький – польськими шляхтичами. До тих, хто мав простонародне походження, можна зарахувати угорського поета Ш. Петефі, але його батьки не були закріпаченими селянами, належали до вільних людей.

За таких умов феномен Т. Шевченка набуває особливого значення. Геній, визнаний в усьому світі, став своєрідним символом України, її культури, прагнень, менталітету.

У 2014 році виповнюється 200 років з дня народження Великого Кобзаря. Згідно з офіційними документами святкування ювілею видатного співця долі українського народу, натхненника й сподвижника вільної Української держави заплановано на високому державному рівні. Перша Постанова Кабінету Міністрів України «Про заходи з підготовки до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» № 1655 вийшла ще 19 жовтня 1998 року [4]. За цей період потрібно було здійснити низку заходів, які б забезпечили гідне вшанування митця не тільки в Україні, але й в усьому світі. Проте більшість із них так і залишилися на папері. Повернутися до цього питання намагалися і в подальші роки, але безуспішно. Активні дії влада почала проводити лише у 2012 році після підписання Президентом України Указу від 11 квітня 2012 року № 257/2012 «Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» [3]. Відповідно до цього документа 2014 рік в Україні оголошено Роком Тараса

Шевченка, поставлена вимога докласти максимум зусиль для широкого відзначення міжнародною спільнотою 200-річного ювілею від дня народження Тараса Шевченка, зокрема у Російській Федерації, Республіці Казахстан, Литовській Республіці та Республіці Польща, а також включення до Календаря пам'ятних дат ЮНЕСКО на 2014 рік.

Узагальнено можна виокремити такі напрямки діяльності органів державної влади з підготовки до святкування ювілею Т. Шевченка:

- забезпечення якісного організаційного рівня підготовки усього комплексу заходів;
- приведення у належний стан об'єктів культурної спадщини, пов'язаних з Т. Шевченком (у тому числі й закордонних);
- потужна інформаційно-медійна діяльність;
- забезпечення необхідного фінансування заходів.

Зважаючи на це, важливою складовою є ефективне інформаційне супроводження ювілейних заходів. Президент України в уже згаданому Указі доручає Державному комітету телебачення і радіомовлення України як куратору державних ЗМІ забезпечити широке висвітлення заходів з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т. Шевченка з метою недопущення подання викривлених чи неправдивих відомостей.

Протягом року з дня виходу Указу державними мас-медіа за умов відсутності достатнього бюджетного фінансування була проведена ґрунтовна робота з висвітлення відомостей про життя і діяльність Великого Кобзаря. Телерадіокомпанії, які входять до сфери підпорядкування Держкомтелерадіо України, працюють над створенням циклів телепрограм та низки телепроектів «Жива душа поетова святая», «Митці України – Шевченку», «Спадщина», «...І мене в сім'ї великій», «Обереги пам'яті». До навчально-освітнього порталу «Тарас Григорович Шевченко» долучено серію відеоматеріалів загальним хронометражем 43 години. Із повним завершенням робіт зі створення зазначеного Інтернет-порталу можна буде віртуально відвідати будь-який музей, присвячений Т. Шевченку.

Національна радіокомпанія України працює над реалізацією циклу із семи біографічно-публіцистичних фільмів-нарисів з елементами художньої реконструкції під назвою «І я таки живу» та запис опери М. Аркаса «Катерина» за однойменною поемою Т. Шевченка.

Перший національний телеканал працює над створенням двох масштабних документальних фільмів, мультиплікаційного серіалу про митця та серії 3D-роликів «Невідомий Шевченко».

У межах бюджетної програми «Випуск книжкової продукції за програмою «Українська книга» 2013 року передбачено випуск низки книжкових видань, присвячених творчій спадщині Т. Шевченка, серед яких мистецький альбом українською, російською та англійською мовами «Тарас Шевченко. Мистецька спадщина», тритомне видання «Тарас Шевченко та його доба», «Кобзар» англійською та польською

мовами, факсимільні видання «Кобзар. 1840», унікальні рукописні збірки творів «Тарас Шевченко. Більша книжка». Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Рильського НАН України випустить 12-томне Повне зібрання творів Т. Шевченка.

До 2014 року планується підготувати і розмістити на Інтернет-ресурсах електронну Енциклопедію Національного музею Тараса Шевченка, основою якого стануть статті, написані науковцями музею до Шевченківської енциклопедії в 6-ти томах Інституту літератури ім. Т. Шевченка НАН України.

Важливу роль в інформаційному супроводженні підготовки до відзначення 200-річчя Т. Шевченка відіграє Українське національне інформацийне агентство «Укрінформ», оскільки це єдине державне інформацийне агентство України, діяльність якого широко представлена на міжнародній інформаційній арені. На новинному сайті, головній стрічці «Укрінформ-новини», в інших інформаційних продуктах агентства систематично розміщуються інформаційні матеріали про заходи зі святкування ювілею з дня народження Великого Кобзаря. Їх тематична палітра досить різноманітна – це діяльність у цьому напрямі центральних і регіональних органів державної влади та місцевого самоврядування, громадських організацій, результати досліджень творчої спадщини митця, культурно-освітні заходи й акції, літературний процес і книговидавнича справа, спорудження пам'яників, відкриття виставок, проведення конкурсів, аналіз творчості Т. Шевченка як надбання світової культури.

Укрінформ готує спеціальний рубрикований тематичний ресурс, основна мета якого – об'єднати всі матеріали, приурочені підготовці до святкування 200-річчя з дня народження геніального українця.

Усі ці заходи є важливим і невід'ємним елементом інформаційної політики України під час підготовки й святкування ювілею Великого Кобзаря, але недостатніми для забезпечення повної інформаційної безпеки. Свідченням цього є викривлення та фальшування інформації представниками закордонних, особливо російських мас-медіа. Так, 10 березня 2013 року вже після досягнення домовленостей з російською владою про міжнародне святкування 200-річчя з дня народження Т. Шевченка державна телекомпанія «Оренбург», яка є регіональним представництвом федерального російського телеканалу РТР, транслювала в ефірі резонансний сюжет. Журналісти порівняли Т. Шевченка з А. Гітлером і заявили про непотрібність проведення в Оренбурзі Фестивалю української культури «Шевченківський березень» (останній проводиться на гроші української громади). Тенденційно підібрані факти, більшість із яких мають ознаки прямої брехні, створили враження про русофобський характер творчості Шевченка, який провів в Оренбурзі у засланні багато років. Репортаж сповнений гострих негативних висловлювань на адресу Великого Кобзаря. Автори віднесли українського митця до категорії другорядних

поетів, які писали незрозумілою вигаданою мовою та вважали себе представниками певної нації, а у своїй творчості пропагували ненависть до росіян. Крім того, патріотизм Т. Шевченка був прирівняний до фашизму.

Сюжет сповнений ксенофобської інформації, спрямованої на розпалювання російсько-української ворожнечі. Не тільки українці, але й пересічні росіяни, предстаники культури та мистецтв розцінили як спробу поширення антиукраїнських настроїв відеосюжет державного каналу «Оренбург», який за своїм статусом є виразником національної політики Російської Федерації.

Доказом хибності тверджень, висловлених авторами скандального матеріалу, є сам життєвий і творчий шлях Т. Шевченка. Він у слові виступив на захист рідної країни від поневолювачів, закликав до боротьби, залишив своїм «живим і ненародженим землякам» важливі дороговкази. Кожен його твір насичений патріотичними нотами, але без жодного натяку на фашизм.

Укладники «Словника іншомовних слів» під патріотизмом розуміють любов до своєї батьківщини, відданість своєму народові, готовність до подвигів і жертв в ім'я інтересів своєї вітчизни. Навіть короткий аналіз довідкової літератури дозволяє стверджувати, що загальним для визначення патріотизму, незважаючи на термінологічну відмінність, є його сутність: любов до батьківщини і безкорисливе служіння її інтересам та готовність до жертвності за неї. Незалежно від форми існування патріотизму загальними елементами його прояву є любов, віра й готовність до діяльності з метою реалізації їх у житті [1, С. 73]. Патріотизм передбачає любов до свого народу, але не зверхність, більшу його значущість відносно інших народів, як це притаманно теорії фашизму.

Т. Шевченко боровся не проти росіян як нації, а проти російського царизму, поневолення й пригнічення інших народів. Прикладом цього є участь Великого Кобзаря в Кирило-Мефодіївському братстві, представники якого прагнули об'єднати слов'янські народи у федерацію на зразок Сполучених Штатів Америки. При цьому кожний народ зберігав би свою самостійність. Основними ідеями організації були повалення самодержавства, ліквідація кріпосництва, встановлення рівності громадян перед законом [5].

Т. Шевченко засуджував колоніальну політику російського царизму, увесь державний устрій. Саме імперія, царизм були його ворогами, а не вся нація. У поняття «москалі» митець вкладав символ ворожого устрою, а не народу. Російський народ у його зображенні був майже такою самою жертвою, як український та всі інші народи, що входили до складу Російської імперії, про що свідчать слова із поеми «Кавказ»: «Од молдаваніна до фінна / На всіх язиках все мовчить» [7].

Так само у «Гайдамаках» Т. Шевченко викриває пригноблючу політику польської влади, але не ототожнює її з польським народом:

Того ж батька, такі ж діти, –
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднаться [6].

Немає жодних підстав називати Т. Шевченка русофобом, адже серед його друзів було багато етнічних росіян (наприклад, В. Жуковський, О. Толстой), він писав твори російською мовою (наприклад, поема «Тризна», повісті «Варнак», «Княгиня», «Слепая красавица»). Підтвердженням цього є і вислів І. Франка: «Він був сином мужика – і став володарем у царстві духа. Він був кріпаком – і став велетнем у царстві людської культури. Він був самоуком – і вказав нові світлі шляхи професорам і книжним ученим. Десять літ він томився під вагою російської солдатської муштри, а для волі Росії зробив більше, як десять побідних армій» [2]. Вагомим є внесок Т. Шевченка у звільнення від кріпацтва не тільки українського, але й російського народів. Його сміливість і невідступність від власних переконань царська влада виявилася нездатною зламати ні засланнями, ні заборонами писати й малювати, ні залякуваннями.

Твердження про другорядність Т. Шевченка як поета нівелюється вже тим фактом, що найбільша кількість пам'ятників у світі, установлених одній особі, не враховуючи вождів тоталітарного режиму і монументів невідомим солдатам, належить Великому поетові, філософу, художнику Тарасові Шевченку.

Усі ці відомості свідчать про повне фальшування інформації оренбурзькими журналістами. Але виставлення такого матеріалу російським телеканалом можна зрозуміти з політичної точки зору. Це є ніби психологічним спротивом росіян проти українського культурного сепаратизму і свідомим чи підсвідомим бажанням зберегти єдність і неподільність Росії. У результаті бурхливої негативної реакції громадськості інформацію було знято із сайту, а керівництво телеканалу принесло свої вибачення.

Загрозливою є реакція українських ЗМІ. «Оренбурзький репортаж» було виставлено в ефір у Шевченківські дні, коли відзначаються дати пам'яті Т. Шевченка. У цей час в Україні та за її межами проходила низка заходів із вшанування Великого Кобзаря. Проте саме цей матеріал набув найбільшого розголошення вітчизняними мас-медіа. Вважати таку ситуацію підтримкою інформаційної безпеки нелогічно, оскільки кожен ЗМІ, подавши інформацію, має простежити повну історію розвитку події, а не зупинитися на її однобічному висвітленні. У даному випадку спостерігається зовсім інша картина. Майже всі ЗМІ розтиражували відомості про такий сюжет, але тільки десята частина з них продовжила відстежувати тему й подавати нову інформацію про розвиток подій. Виникає враження, що українські мас-медіа, як ніхто інший, зацікавлені в розпалюванні українсько-російської міжнародної ворожнечі.

Це пояснюється тенденцією до українськості національного інформаційного простору лише за

географічними, а не змістовими ознаками. Більшість ЗМІ належать компаніям з іноземним капіталом, в основному – російським. А невисокий рейтинг державних ЗМІ в Україні зумовлює ситуацію, коли присутні в інформаційному полі комерційні мас-медіа є головним джерелом формування громадської думки.

Отже, інформаційна сфера будь-якої країни є чи не найважливішим елементом у процесі розвитку й збереження державної незалежності, адже, як свідчать сучасні численні дослідження, кордони держав визначають вже не стільки географічно, як інформаційно. Сьогодні вимагає від влади максимум зусиль для захисту національного інформаційного простору. Україна виявляється нездатною протистояти зовнішнім інформаційним загрозам, попереджувати їх виникнення. Яскравим прикладом цього є ситуація з показом антиукраїнського телесюжету державного телеканалу Російської Федерації «Оренбург», у якому була фальсифіковано та виставлено як єдино істинну інформацію про русофобський характер життя і творчості Т. Шевченка. Україна прогала чергову інформаційну операцію Росії.

Сам же Т. Шевченко відіграв значну роль у збереженні національного інформаційного простору в часи бездержавності українського народу. Він був виразником і поширювачем як серед пересічних українців, так і серед світової спільноти національної ідеї, домігся міжнародного визнання України.

«Возвеличу отих рабів німич! Я на сторожі коло їх Поставлю слово», – писав він [2]. І це слово, сповнене болю за рідну Матір-Україну, стало на той час і на всі часи надійним щитом нашого народу перед загарбниками нашої землі, які, як колись, так і тепер, в нових історичних умовах, за допомогою нових технічних засобів, зокрема інформаційних, замість збройних, намагаються зупинити процес національного самоусвідомлення нашого народу, нав'язати йому й надалі проросійський орієнтир.

У зв'язку з наближенням ювілейної дати з дня народження Великого Кобзаря в Україні є шанс ще раз заявити про себе в усьому світі як про суверенну демократичну державу. Так, значну увагу варто звернути на інформаційну насиченість Інтернет-ресурсів. Існує велика кількість порталів про Т. Шевченка, але на всіх подано одну й ту ж загальновідому інформацію. Із метою посилення привабливості таких сайтів потрібно забезпечити онлайн доступ до архівних матеріалів, маловідомих фактів. Створення віртуального музею, комп'ютерних навчально-освітніх ігор сприятимуть збільшенню зацікавленості підрастаючого покоління у вивченні життя і творчості Великого українця. Збільшення присутності процесу підготовки до святкування ювілею Т. Шевченка в глобальному інформаційному просторі сприятиме зменшенню впливу антиукраїнських інформаційних операцій та посиленню світового авторитету України.

1. Волошина Н. Філософські погляди на сутність патріотизму як інформаційно-психологічну складову інформаційної безпеки / Н. М. Волошина // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2009. – № 1 (4). – С. 72–75. 2. Говда І. Тарас Шевченко і сьогодні [Електронний ресурс] / І. Говда // Тарас Шевченко: Інтернет-портал. – Режим доступу: http://taras-shevchenko.in.ua/statti/taras-shevchenko_i_syogodennya.html. 3. Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка: Указ Президента України від 11.04.2012 № 257/2012 [Електронний ресурс] // Президент України: офіційний сайт. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14680.html>. 4. Про заходи з підготовки до відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка: Постанова Кабінету Міністрів України

від 19.10.1998 № 1655 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України: офіційний сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1655-98-p>. 5. Салтовський О. Кирило-мефодіївське товариство та політичні погляди його учасників [Електронний ресурс] / О. І. Салтовський // Концепції української державності в історії вітчизняної політичної думки (від витоків до початку ХХ сторіччя). – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/salto/salt06.htm>. 6. Шевченко Т. Г. Гайдамаки. Гупалівщина [Електронний ресурс] / Т. Г. Шевченко // Кобзар. – Режим доступу: <http://kobzar.info/kobzar/works/poetry/2002/09/23/77.html>. 7. Шевченко Т. Г. Кавказ [Електронний ресурс] / Т. Г. Шевченко // Кобзар. – Режим доступу: <http://kobzar.info/kobzar/works/poetry/2002/09/23/107.html>.

Борис Петруньок

Тарас Шевченко в конструюванні української національної ідентичності

У контексті основних складових поняття національної ідентичності здійснено огляд творчої спадщини Т. Шевченка.

The reviews of Taras Shevchenko's creative works in the context of basic components of national identity are considered in the article.

Розгляд будь-яких теоретичних наукових питань, пов'язаних з проблемою ідентичності, здійснювати достатньо складно, особливо, коли ми говоримо про колективну ідентичність, тобто, власне, ту характеристику індивіда і спільноти, яка визначає їх взаємопов'язаність і взаємну належність. Значно частіше вживають більш вузьке поняття «національної ідентичності». Тут предметом розгляду виступає національна спільнота (чи то в розумінні етнічної, чи то політичної нації). Національна спільнота значно простіше локалізується в просторовому і часовому вимірах, на відміну від інших можливих колективних ідентичностей, наприклад – релігійної, регіональної, тощо. Згідно з класичними визначеннями національної ідентичності, невід'ємною її частиною є спільне бачення минулого (уявлення про спільне походження, спільна міфологія, культурні та духовні цінності). В цьому контексті велике значення має мистецька традиція, особливо ті персоналії, які вважаються її фундаторами, визначними представниками.

Для українців, беззаперечно, подібну роль виконує Тарас Шевченко. Ключовою особистістю для української культури він вважається, перш за все, за те, що фактично був першим, хто представив українську мову як самостійну і повноцінну. Сучасна українська література бере свій початок від Шевченка. Крім цього, його творчість як художника має величезний вплив на українську традицію малювання. Також не можна оминути його суспільно-політичних поглядів. Для свого покоління Шевченко був чи одним з найвагоміших українських інтелектуалів, і, чи не єдиним, хто чітко позиціонував себе як українець, а не малорос чи підданець імперії. Саме тому ми можемо говорити про ключову роль особистості Шевченка для формування української національної ідентичності.

Однак, подібна характеристика наштовхується на цілий ряд суттєвих перешкод. Насамперед це

те, що Шевченко був митцем, а тому більшість його ідей і поглядів, будь-яку інформацію, яка допомогла б нам краще зрозуміти його як особистість, ми маємо вичленити з поезій, особистого листування, нотаток тощо. Шевченка можна вважати співавтором програмних документів Кирило-Мефодіївського братства, але якихось власних подібних робіт він не залишив. Відповідно, є необхідність інтерпретації тих ідей, які переважно висловлені в поетичній формі. Крім того, зважаючи на значимість фігури поета, його творчість завжди була предметом аналізу офіційної української історіографії і культурології. Текстуальна і образна простота, в поєднанні з великою емоційністю і глибиною дозволяють ефективно маніпулювати поетичними текстами, інтерпретуючи Шевченка відповідно до конкретних ідеологем. Фактично, творчість Шевченка можна використовувати для конструювання будь-яких форм ідентичності, просто частково її деформуючи і розставляючи смислові наголоси. Найкращим прикладом подібної практики може бути радянська інтерпретація Шевченка, в якій він виступав адептом об'єднання слов'янських народів, беззаперечним противником церкви, тощо.

Деякі дослідники слушно акцентують увагу на тому, що вивчення життя і творчості Тараса Шевченка завжди відбувалося (і зараз теж) в контексті певних ідеологічних схем. Це не дає повною мірою оцінити місце поета, зокрема в рамках європейської традиції романтичної поезії, а також негативно відбивається на процесах ідентифікації українців, які внаслідок трансформації інтерпретацій Шевченка змушені змінювати своє відношення до нього, при цьому творча спадщина поета в будь-якому випадку залишається частиною спільного культурного багажу. Особливо небезпечними є спроби дискредитувати образ Шевченка через представлення його як «вурдалака»,

людини, яка не заслуговує на той високий статус, що надає їй офіційна державна ідеологія.

«В цьому сенсі українська література і постать самого Шевченка перебувають у специфічній ситуації непрочитання – історичного, філософського, естетичного. Це феномен, аналогів якому важко знайти в Європі. Практично українська культура в цілому не пережила жодного періоду, який би дозволяв критичне «перечитування» культури та творчості окремих її представників в умовах академічного «спокою», артикульованого контексту без нав'язаних ззовні ідеологічних схем. Ідеологія завжди слугувала зловісним тлом для будь-якого аналітичного дискурсу. Спершу була ідеологія імперська, потім радянська, далі знову – сьогодні, по суті, неорадянська. А альтернативний до цих моделей дискурс, який дав собі назву постмодерного, теж витворив сітку власних ідеологем, нехай і з протилежним знаком. Лише повертаючи українську літературу в природні для неї європейські координати, можемо відтворити реальні змісти цієї літератури в багатогранності її внутрішніх переплетінь з інтелектуальними контекстами Європи» [5], зазначає О. Пахльовська.

Сьогодні офіційна державна ідеологія намагається «канонізувати» особистість поета. При цьому цікавість до творчого доробку Шевченка в молодого покоління падає. Як образно говорить Б. Ступка: «коли вішають на стіну – перестають читати» [Цит. за: 2].

Якщо ширше характеризувати цю ситуацію, то ми можемо побачити протистояння між двома підходами до інтерпретації творчості і особистості Шевченка. О. Пахльовська називає це суперечкою традиціоналістів з модерністами. Перші – акцентують на винятковості особистості Шевченка, на ключовій ролі його творчості в побудові сучасної української держави, витворенні культурних матриць, значної частини того культурного спадку, який дозволяє ідентифікувати українців як націю. Активно використовуються образи Шевченка-пророка, Кобзаря, тощо [5].

Це викликає своєрідну реакцію в частини молодшої інтелігенції, яка намагається «олюднити» Шевченка. Досить влучно суть такої позиції ілюструє іронічна теза Ю. Андруховича – «Шевченко – це наше все». Основним намаганням прихильників такого бачення Шевченка є подолання офіційних штампів, кліше, які використовуються для характеристики особистості поета. Досить часто подібна критика дійсно має підстави. В той же час, оцінка провідної ролі Шевченка для розвитку української літератури і культури в цілому абсолютно виправдана. Як говорить О. Пахльовська, в процесі презентації подібних значимих для культури народу особистостей абсолютно нормальною практикою є їх героїзація і, навіть, своєрідна канонізація. Прикладом може служити постать сучасника Шевченка – Адама Міцкевича, який для поляків є фігурою подібною за масштабом. Основна небезпека в подібних випадках – розмивання і дискредитація того сильного ціннісного

наповнення, яке одразу приписується образу [5]. В даному випадку ми фактично критикуємо рівень тих інтерпретаторів, які не можуть репрезентувати особистість Шевченка відповідно до заявленого рівня культової фігури, обмежуючись повтором усталених штампів. Як наслідок, у тих, хто користується такою інтерпретацією, виникає відчуття дисонансу і цікавість до персони Шевченка знижується.

В цьому ж контексті слід розглядати офіційні заяви, урочисті заходи, в яких беруть участь представники органів державної влади, політична еліта. Образ Шевченка експлуатується для демонстрації позірного патріотизму, при цьому ті державні діячі, які беруть активну участь в подібних заходах, не мають образу справжніх патріотів. Так само не можна сказати, що держава надає якогось особливого значення захисту культурних цінностей, чи збереженню історичної пам'яті. Подібні акції якщо і відбуваються, то сприймаються більшістю населення як самореклама представників влади (наприклад – будівництво вертолїтного майданчика для прийому офіційних делегацій біля музею Шевченка в Каневі).

Отож, підсумовуючи, можна сказати, що більша частина проблем, пов'язаних з інтерпретацією творчості Шевченка, виникають уже в наш час. Відсутність чітких орієнтирів в плані національної самоідентифікації негативно позначається на сприйнятті творчої спадщини поета. При цьому геній Шевченка не варто ставити під сумнів, адже, фактично, ми просто стикаємося з його певною вульгаризацією. Українське суспільство з часу здобуття незалежності перебуває в пошуку власної ідентичності і, фактично, сьогодні вже переживає через це певну кризу. Образ Шевченка активно експлуатується і, в такій ситуації невизначеності, достатньо сильно дискредитується. До цього також варто додати і недостатньо глибоке проникнення, розуміння творчості або цілеспрямоване її перекручення і дискредитацію у публічних владних ритуалах і заявах.

Разом з тим, певні труднощі в інтерпретації Шевченка пов'язані не лише з сьогочасним трактуванням його особистості. Сам характер поезії Шевченка, її всеосяжність також створює певні перешкоди. Хоча, з іншого боку, це показник дійсної творчої величі, необхідності розгляду Шевченка в ряду європейських поетів (одним з яких він безперечно і був) на рівні з Міцкевичем, Пушкіним і іншими.

Для більш чіткого розуміння значимості творчості Шевченка в процесі формування української національної ідентичності необхідно хоча б побіжно розглянути і охарактеризувати основні моменти, які дозволяють говорити про нього як ключову особистість у формуванні української національної ідентичності.

Перша, так би мовити, проблемна точка – ставлення Шевченка до української мови. В процесі ідентифікації будь-якої етнонаціональної спільноти сама наявність окремої мови (не діалекту) фактично підтверджує претензії на окремішність. Так само важливим є

визнання цієї мови на рівні офіційних інститутів. Якраз в цьому контексті необхідно переосмислити вклад поета в розвиток сучасної української мови.

Загальновідомо, що Тарас Шевченко вважається фундатором сучасної літературної української мови. Для такого визначення є серйозні фактичні підстави. В першу чергу – ставлення самого Шевченка до української мови, використання її для написання поетичних творів. На відміну від більшості своїх сучасників українців-слов'янофілів, він не ставився до української як до діалекту. Фактично, лише Шевченко сприймав її як серйозний інструмент поетичного вираження. За нехтування українською поет, зокрема, критикував своїх сучасників:

Що ж, пиши мовою чужою в чужім краю, догоджай –
І будеш приласканий, зігритий славою...
Коли хочеш грошей
Та ще й слави, того дива,
Співай про Матрьошу,
Про Парашу, радість нашу,
Султан, паркет, шпори, –
От де слава! [6, с. 131].

Більшість української інтелігенції того часу підтримували заохочувану імперським урядом позицію про другорядність української мови, її підпорядкованість. Малоросійський діалект вважався придатним для переказу місцевого фольклору, будь-яка літературна творчість українською мовою могла бути можливою лише в розважально-гумористичному ключі. В якості довершеного прикладу наводили «Енеїду» І. Котляревського.

Для самого Шевченка питання мови, в першу чергу як інструмента творчого самовираження, було дуже болісним. Деякі наші сучасники, фактично, повторюють радянську тезу про космополітизм і двомовність поета. Це не зовсім правильно. Використання російської мови було вимушеним в умовах імперського мовного і культурного тиску. Писання поезії російською Шевченком слід розцінювати швидше як просту «пробу пера», а не як усвідомлене порівняння української і російської в якості інструментів. Поет жорстко стає в опозицію до російської мови як чужої, «черстої»: «Переписав «Слепуу» та й плачу над нею. Який мене чорт спіткав і за який гріх, що я оце сповідаюсь кацапам черствим кацапським словом! Лихо, брате отамане! Йй-богу, лихо! Се правда, що опріч Бога і чорта в душі нашої є щось таке страшне, що аж холод іде по серцю, як хоч трошки його розкриєш...» [Цит. за: 3, с. 11].

По-суті, Тарас Шевченко першим почав актуалізувати з допомогою української якісно іншу, серйозну соціальну тематику. Першим довів, що це, в принципі, можливо. В плані літературному – Шевченко в своїй поезії продемонстрував всі можливості української мови, підніс її як засіб виразу до рівня європейських мов. Наступним поколінням лінгвістів і мовознавців необхідно було лише оформити цей доробок в якості повноцінної теорії. Зараз ми, до речі, можемо чітко побачити, що в плані лексики, способів словотвору, інших чисто функціональних особливостей – мова

Шевченка значно ближча до сучасної, ніж, скажімо, мова Котляревського, чи, наприклад – Сковороди. Шевченко, фактично, проклав місток між усною і писемною літературною мовами. Це, до речі, і стало причиною його характеристики як «мужицького» поета. Така характеристика не обов'язково була негативною – так Шевченка характеризували і близькі товариші, зокрема, Куліш і Костомаров.

Також, варто зауважити, що Шевченко підходив до своєї поезії дуже виважено, власне, в плані стилю і використання певних мовних конструкцій. Як говорить І. Огієнко – поет намагався уникати архаїзмів, діалектних чи іншомовних слів, або ж використовував їх у якості художніх засобів: «...пильнував не вживати в своїй мові таких правобережних слів і форм, які були б запідозрені, як полонізмами... Так само уникав Шевченко й архаїзмів, цебто стародавніх виразів. Правда, в його мові вони нерідкі, та завжди на своєму місці, завжди як окраса стилю, чому вони в нього ніколи не разять читача. Шевченко свідомо уникав у своїй мові опрощення, уникав того розговірною жаргону, що часто чується в живій народній мові, а це робило його мову чистою й надавало їй ознак літературності» [4, с. 212].

Тож ми бачимо, що не маючи ніякої серйозної освіти в галузі дослідження мови, Шевченко фактично виконав серйозне завдання оформлення розмовної української в літературну форму.

З іншого боку – питання мови не лише лінгвістичне і літературне. Як уже зазначалося – для будь-якої етнопольної спільноти мова являється важливим ідентифікуючим фактором. В такому контексті розумілася імперським урядом проблема розвитку української мови. Саме тому були видані ті ж Емський указ і Валуєвський циркуляр. Адже поширення української мови в публічному друкованому просторі через книги, і, особливо, періодику створювало передумови для мобілізації національно свідомої інтелігенції, її ідентифікації за мовною ознакою. Заборона українського друку опосередковано підтверджувала претензії мови на повноцінний статус (а не як діалекту російської).

Шевченко ж, фактично, стояв в авангарді цього процесу. Він першим показав, що українська цілком придатна і в якості художнього інструмента, і для вираження серйозних суспільно-політичних ідей. Значимість поета, в цьому контексті, підтверджують і незрозумілі, на перший погляд, заборони писати українською під час заслання. Писати російською поетові було дозволено, саме російською користувався Шевченко в листуванні. Шевченко не просто пропагував українську мову як культурне явище, а, фактично, презентував її як інструмент для виразу актуальних соціальних і суспільно-політичних ідей. Подібного представлення, хоча би і у формі художнього твору, не робив ніхто.

Крім питання мови, є необхідність розглянути і інший аспект творчості Шевченка, який безпосередньо

стосується проблеми формування ідентичності. Як уже було зазначено вище – одним з ключових елементів будь-якої національної ідентичності є спільний культурний спадок і міфологізовані уявлення про походження і славне минуле. З упевненістю можемо говорити, що Шевченко значною мірою визначив і репрезентував наші сьгоднішні уявлення про ключові події історії. В цьому контексті можна розглядати його суспільно-політичні погляди, ставлення до релігії і церкви.

Як ми знаємо з усієї біографії поета, з самого дитинства він дуже цікавився героїчними сторінками української історії. В першу чергу, тими з них, які були особливо популярними в звичайних людей – козацтво і гайдамаччина. Вже в якості поета звертання до цих тем було однією з визначальних рис творчості Шевченка. До цього також додавалася тематика Київської Русі, алюзії на біблійні історії, античні сюжети, тощо.

Як говорять дослідники, Шевченко не був схильним ідеалізувати українську історію чи певних визначних особистостей. Натомість, в його оцінках часто превалювала критика, яку зараз ми можемо інтерпретувати навіть як державницьку. Сьогодні вже сформоване розуміння саме державницької, національної історії, коли події попередніх епох (києворуська доба, козацчина) розглядаються як частини загального причинно-наслідкового ланцюга, який в кінці кінців мав привести до суверенної, незалежної української держави. (Тут ми не беремо до уваги намагання окремих політичних діячів модифікувати курси викладання історії України, зокрема в загальноосвітніх школах і ВНЗ). Подібне, державницьке бачення історії України ми бачимо і у Шевченка. Мабуть найбільш відомий приклад – в поезії «Розрита могила»:

Ой Богдане!
 Нерозумний сину!
 Подивись тепер на матір,
 На свою Вкраїну,
 Що, колишучи, співала
 Про свою недолю,
 Що, співаючи, ридала,
 Виглядала волю.

Ой Богдане, Богданочку,
 Якби була знала,
 У колиці б задушила,
 Під серцем приспала.
 Степи мої запродані
 Жидові, німоті,
 Сини мої на чужині,
 На чужій роботі.

Дніпро, брат мій, висихає,
 Мене покидає,
 І могили мої милі
 Москаль розриває... [6, с. 253].

На прикладі саме цього Шевченкового вірша можна дуже яскраво проілюструвати ще один надважливий момент для розуміння культурної спадщини як частини національної ідентичності. Коли ми говоримо, що Шевченко справив визначальний вплив на сприйняття

традиційних культурних цінностей, визначних історичних подій та постатей то, фактично, маємо це підтверджувати співпадінням образів і інтерпретацій в інших джерелах.

Повертаючись до наведеної поезії – подібний образ Богдана присутній в одній з найпопулярніших і найвідоміших українських народних дум «А вже років двісті...»: «Гетьмане Богдане, нерозумний сину, занапастив військо, ще й свою Вкраїну». З однієї сторони, зважаючи на автентичність джерела, Шевченка можна характеризувати в даному випадку як провідника, інтерпретатора. А з іншої – зважаючи на популярність думи в сучасних виконавців (наприклад – гурт «Гайдамаки», Тарас Чубай), Шевченко фактично долучається до творення стійкого образу гетьмана Хмельницького. При більш детальному розгляді творчості поета подібних повторів і алюзій можна знайти досить багато.

Дослідники творчості Шевченка, характеризуючи його суспільно-політичні погляди, знову ж таки підтверджують тезу про державницький підхід до розуміння поетом української історії. Поет поступово відходив від позицій слов'янофілів, жорстко їх при цьому критикуючи за позірне зацікавлення українським та ідеологізацію історичних подій.

«Шевченко у 40-ві роки поділяв загальне захоплення слов'янолюбців Колларом і Шафариком, шанував їх і пізніше, але його світогляд розвивався в бік поєднання національного визволення з соціальним; і свої надії він дедалі більше пов'язував не так із слов'янством самим по собі, як із внутрішнім вибухом у самій Російській імперії, з самим українським народом» [3, с. 35].

Отже, характеризуючи творчість і особистість Шевченка, ми виходимо на одвічну українську проблему пошуку і формулювання національної ідеї. Масштаб творчої спадщини Шевченка дозволяє сподіватися, що, опираючись на його геній, національна ідея буде сформульована. При цьому, звичайно, необхідно уникати всього того спектру перекручень, якими так легко спотворити Шевченка.

«Шевченко як духовна субстанція нації був і є визначальним критерієм, за яким здійснюється нарощення в національній культурі від покоління до покоління гуманістичних духовних можливостей народу, які сприяють розквітові людської особистості. Тому прагматична актуалізація, а отже – вульгаризація задля спекулятивно витлумачуваної тези, хай украї і важливої для певної соціально-політичної чи культурної ситуації, гуманістичного, демократичного змісту літературно-мистецької спадщини Шевченка, його думок, ідей, образів, символів, метафор насамперед приносить шкоду не самому Шевченкові, а його народові, національній культурі» [3, с. 56].

Тож, враховуючи те, наскільки глибоко вкорінений Шевченко в нас самих, повноцінна інтерпретація його творчості є одним з першочергових завдань для дослідників, в тому числі і з метою формування національної ідентичності українців.

1. *Альварт Е.* Тарас Шевченко у культурі пам'яті та політиці історії сучасної України / Єнні Альварт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.historians.in.ua/index.php/istoriya-i-pamyat-vazhki-pitannya/240-yenni-alyvart-taras-shevchenko-u-kulturi-pamiati-ta-politytsi-istorii-suchasnoi-ukrainy>. 2. *Балицкая И.* Тарас Шевченко / Инга Балицкая. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/projects/2008/05/13/523461.html>. 3. *Дзюба І., Жулинський М.* На вічному шляху до Шевченка / Іван Дзюба, Микола Жулинський. //

Тарас Шевченко. Зібрання творів: У 6 т. [текст]. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – С. 9–66. 4. *Огієнко Іван.* (Митрополит Іларіон) Історія української літературної мови / Упоряд., авт. іст.-біогр. нарисів та приміт. М. С. Тимошик / Іван Огієнко. – К.: Наша культура і наука, 2001. – 440 с. 5. *Пахльовська О.* Тарас Шевченко – письменник ХХІ століття / Оксана Пахльовська // День. – № 87–88, 24.05.13; № 92, 31.05.13. 6. *Шевченко Тарас.* Зібрання творів: У 6 т. [текст] / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 784 с.

Тетяна Талько

Містична харизма любові – визначальна складова національної ідентичності українського жіноцтва у творчості Т. Шевченка.

В контексті проблеми національної ідентичності розглядаються особливості шевченкової інтерпретації містичного дару любові, притаманного українському жіноцтву.

In the national identity problem context the peculiarities of the Shevchenko's interpretation of the mystical gift of love inherent to the Ukrainian women are considered.

Доба глобалізації з її безмежною інформаційною відкритістю призвела до радикальних трансформацій традиційного соціокультурного простору існування європейських народів, в тому числі й українського, суттєво вплинувши на процеси національної ідентифікації. І, в той же час, новітні перетворення, як це не дивно, спровокували активне відродження багатьох призабутих ерою владарювання раціоналізму і просвітництва явищ духовного життя, на кшталт містицизму. Пристосовуючись до потреб часу, цей феномен набув нових рис і означив себе в якості неомістицизму, відкривши простори для активної діяльності великої кількості нових лжепророків, магів і чаклунів. Нині однією з показових ознак стану розвитку суспільної свідомості українців є легковірність, з якою вони майже беззастережно довіряють новітнім гуру і лжепророкам. На цьому тлі роздуми про містичну складову творчості Шевченка в контексті проблеми національної ідентичності виглядають як данина моді, відповідно, заявлена тема не може не викликати зауважень, а отже потребує розмежування з розхожими уявленнями про містичне і докладного обґрунтування легітимності дослідження творчості Т. Шевченка в аспекті її містичної складової.

Є очевидним, що Шевченко, якого часто називають національним пророком, не був містиком у найбільш поширеному розумінні цього слова. Тобто, до чогось таємничого, темного та чаклунського прямого дієвого стосунку не мав. Свідоцтва про спроби поета хоча б раз у житті здійснити магічний обряд чи вчинити дії, які б сприяли налагодженню зв'язку з демонічними таємними істотами та силами, відсутні. Участь у езотеричних ритуалах чи сповідання будь-якої форми окультизму також не належать до фактів поетової біографії. Також у спадку великого Кобзаря ми не знайдемо *послідовно розробленого вчення* про індивідуальний досвід духовного самопізнання, заснований на внутрішньому єднанні людського духу з Абсолютом. І все ж, постійне трансцендування у сферу ірраціонального для відтворення цілісності буття мало

прямий стосунок до поета, а релігійно-містичні мотиви пронизують всю його творчість. Слід прислухатися до О. Забужко, яка зауважує, що «Кобзар» має коментарі та апокрифічні додатки до Святого Письма, і його слід розглядати як «безнастанний, часами вельми драматичний, але завжди *безпосередній діалог людини з Богом*» [2, с. 12–13]. Дослідниця шевченкового міфу України наводить цікаві дані з роботи Ю. Шевельова «Микола Ге і Тарас Шевченко: Мистець у відмінному контексті», де зазначається, що в повному корпусі шевченкової поезії «слова Бог, божий, Господь, господній, Ісус, Христос та Христів вжито 1281 раз», у російських текстах «слів «божеських» – 1398 [Цит за: 2, с. 12]. Цілком слушно О. Забужко висновує, що спадщина поета є фактом не лише історії літератури, але й історії релігії, а, отже, не випадковою була її сакралізація в наступному історико-культурному функціонуванні.

Національна ідентичність формується із елементів культури – вартостей, міфів, символів, традицій тощо, переосмислених в контексті буття етносу і має світоглядно-ціннісні засновки. Одним із таких ціннісних засновків, що визначальним чином вплинув і нині суттєво впливає на формування національної ідентичності кожного українця став створений Шевченком національно-консолідуючий авторський міф [2, с. 15], міф України, який має містико-релігійне коріння.

Серед світоглядних установок українського генія містичний елемент займає особливе місце як ірраціонально-інтуїтивний принцип осягнення сущого. Шевченків містицизм має як архаїчні язичницькі, так і християнські витоки. Християнський теоцентризм поетового світобачення не викликає сумнівів, навіть попри його «богоборчі» заяви, які насправді були боротьбою з ненависним для нашого поета «візантійством» у християнстві [Див.: 2, с. 28].

Сутність містичної обдарованості поета стає зрозумілою у яскравому висвітленні її засновків Дм. Донцовим. Дослідник містики лицарства запорізького

підкреслював, що Шевченко належав до тієї когорти пророків-візіонерів і мистиків, які прозирають долю і майбутнє кожної окремої особистості через долю всієї спільноти, через долю свого народу. Донцов зазначав, що у своїх творах Шевченко постає як волхв, віщун і пророк, який «...відкрив нам, незрячим, за що карає нашу країну Господь, відкрив страшні грядучі дні «страшного судилища» кінця нашої Доби. Відкрив як Україна, коли її сини «схаменуться» (покаються), вийде на правдиву путь з грядучого хаосу. Відкрив хто, яка нова когорта велетнів і яким способом виведе її «із тьми, із смраду, із неволі», з «безумства віку цього», відкрив шлях духовного переродження, духовної революції, заповідаючи, що коли на нього не вступить, – «не стане й сліду на землі» від неї ...» [1, с. 11].

Українському генію, підкреслював Донцов, вихованому на «праджерелах старої культури України», Печерським Патеріку, Четьох-Мінеях, Сковороді і знайомому з містикою «халдейських магів» було відкрито «багато з езотерики християнства», «... через природу та через мистецтво, був він втаємничений в закони зримого й незримого космосу» і сам «назвав себе «волхвом» – магом, чарівником, що стоїть в контакт з небесною Силою...» [1, с. 12–13]. Як людина релігійна і до нестями закохана в Україну, Шевченко намагався пізнати позафізичний світ, від якого, на його думку, залежало життя «світу видимого», «пізнати таємниці космосу і Божественної Сили, що його створила, ввійти в контакт з незримою динамічною Силою Духа, що «всюди є і все наповняє», «дає життя» і нас «очищує од всякої скверни» [1, с. 13], заради того, щоб наповнити життя своїх співвітчизників вищим сенсом, сенсом боротьби за «свою правду й волю».

Поставивши питання про витoki поетового містичного прозріння, Дм. Донцов прийшов до висновку, що в стремлінні пізнати «правду Христову, укриту», Шевченко «переходив сам ті шаблі, ті тайни, якими в античні часи переходили в Елевзінах чи деінде, вибранці, яким в храмах, в печерах гіерофантi відкривали ці таємниці («секретні доктрини») законів космоса і його Творця», і «занурюючись в собі, бачив Бога»... [1, с. 17–18]. Дослідник підкреслював, що поет хотів побачити «сонце Правди», засвітити в своїй душі «вогнь чистий», іскру Божу, віднайти «живу, цілющу воду», щоб «покропити свою хату» (душу), напитися, і його «серце затихне як голодна дитина» [1, с. 17–18]. Поет мав геніальний дар пізнання і «відрізнення правди від брехні, добра від зла, краси від гидоти», «дивився на світ душею», оком душі, «третім оком» мистиків і мав інтуїцію, яка була даром, «властивим ясновидам» [1, с. 19]. Сполучення дару ясновидства з даром пророцтва давало поетові силу перетворювати дійсність. Будучи за своїм світоглядом християнином-реформатором, «одержимий воскресшим духом живої, святої поезії», обдарований «дарами Духа Святого» [1, с. 22], Шевченко намагався піднятися над емпіричним світом для єднання в любові з вічним

і безкінечним, що свідчить про високі злети душі у містичному пориванні для осягнення у повсякденному житті проявів вічного трансцендентного Абсолюту. Містицизм, «бажаючи любові як умови єднання, розвиває серце, як духовний інструмент людини» [5, с. 16], і цю містику великого люблячого серця сина України демонструє нам шевченкова поезія.

Все вищенаведене спонукає до думки, що у шевченковій творчості парадигма прилучення людини до Бога породжує містичне як спосіб пізнання вищого сенсу життя та сутності всіх світових феноменів і безпосередньо стосується також особливостей національної ідентифікації українського жіноцтва.

Пізнаючи сутність жіночого та особливості його проявів в українському бутті Шевченко через заглиблення у «твориво» пізнавав Творця. Поет виявив засновок містичної обдарованості українського жіноцтва як особливу здатність, навіть особливий дар. Ця здатність нагадує релігійну тугу, яка шукає Бога. У цій не окресленій тузі людина прагне вийти не лише за межі свого часового існування, але й за свої тілесні та духовні межі, намагаючись віднайти спокій у єднанні з вічним і нетлінним, божественним. Для релігійної душі, що не визнає можливості пізнання Бога, єдино можливий спосіб осягнення божественного – це єднання з ним через почуття любові. Саме так людська душа доторкається вічності. Містична харизма українського жіноцтва з точки зору поета покладається у здатності через земну любов наблизитися до вічного і незнищеного кохання, в якому обожнюється кохана людина і підноситься до рівня замітника всього життя. Поет виявив нестяжательський характер цієї любові як спроби надати вищого сенсу земному існуванню, її невідворотність, подібну до невідворотності долі, мінливість і плинність, безкінечність радості і туги в цьому почуванні. Саме завдяки дару любові відбувається містичне єднання української жінки з її долею, а повсякденне набуває епічного виміру, підносячись на вищий щабель існування.

Спосіб любовного єднання людської душі з божественним передається поетом через особливі символи, які мають єдине завдання – не пізнати, але «бодай означити напрям невтишного пориву душі» [8, с. 99–100]. О. Забужко цілком слушно зазначає, що у Шевченка є символізація української жінки як вартівниці роду, символічної родоначальниці, яка виступає як казкова яга-дарівниці, що покликана «символічно «переродити»/ «перенародити» героя, ввести його «в інший світ» ...» [2, с. 53].

В. Скуратівський зазначав, що через поета вперше у світовій літературі зазвучала сама «...субстанція пекла», його моторошна, наскрізь пропечена стражданням «речовина» [4, с. 9]. Ота речовина страждання особливо вияскравилася у інтерпретації поетом долі української жінки. Вічноплинність життя в цій долі змінює-знищує все, крім вічного і безкінечного страждання. Діалектичний світогляд Шевченка, який виокремлює у житті два протилежні потоки, спонукав

його бачити у розквіті жіночого життя його майбутній занепад, у гнучкому стані і красі дівочій відчувати, як насувається старість та неміч. Поет милується на молоду матір з дитиною, і в той же час відчуває, як крадеться лихо. Цілком слушно діалектичність шевченкового світобачення відзначає Л. Плющ, підкреслюючи, що філософія життя Т. Шевченка характеризується відсутністю застиглих категорій, догм, обрядів; це творча сукупність поглядів, що постійно рухаються в пошуках істини між протилежними твердженнями, спираючись на визначення «непорочних вічних істин», незмінних законів та цінностей, які творять внутрішню структуру шляху (життя), але ні за ким, окрім самого Бога (внутрішнього світобачення), не визнається їхнє знання» [3, с. 27].

У традиційній українській культурі жіноча харизматичність усвідомлювалася як містична вітальна сила, пов'язана з заплідненням, виношуванням та народженням нового життя. Християнство надало їй особливого софійного характеру. Реалізуючи свою містико-любовну харизматичність, жінка виступала насамперед в якості творця сакрального домашнього простору, хранительки «домашньої Церкви». Сама символіка концепту «Дім» свідчила про його облаштування як втіленого святого довкілля буття людини, де чоловіче означувалося як «своя правда, сила і воля» і доповнювалося особливим жіночим виміром. Жіноче усутнювалося у таких сімейних цінностях, як сердечне єднання, материнська ласка, родинне тепло та затишок, врешті, родинна захищеність. Поєднуючись з ідеєю храму як втілення благословення вищих сил, небесного заступництва, домашній простір перетворювався жінкою на осередок, де зустрічається небесне та земне. Дім, людська оселя завдяки жіночим зусиллям ставав місцем приєднання родини до Благодаті життя та любові. Жінка набула статусу Берегині «домашньої Церкви». Материнство було піднесене богородицькою символікою. Святість шлюбного життя та облаштування сімейної оселі як «домашньої Церкви», витворення образу «дому-храму» в нашій культурі відбулося завдяки жіночому творчому початку і стало найяскравішим втіленням її харизматичності. Освячений особливою жіночою харизмою любові, дім ставав антропоцентричним простором, в якому превалювали моральні уявлення. Тому так трагічно гинуть покритки, що порушили моральні норми, усталені у селянському середовищі.

Типовий жіночий образ в Шевченка – це образ матері, збезчещеної, всіма гнаної покритки. До описаних і досліджених в літературі аспектів містики жіночого в Шевченка відноситься ототожнення долі жінки-покритки з долею упослідженої України.

Образу ідеальної люблячої та стражденої матері, виведеному в «Марії» чи «Наймичці» протистоїть негативний образ розбещеної жінки, яка, покинувши свою дитину, «з жонатими, з парубками пила та гуляла, поки лихо не спіткало, незчулася, як минули літа молодії...» [7, с. 146]. Ненависть та заздросці

до молоді дончиної вроди спонукають горе-матір катувати-мордувати свою дитину і вчинити лихо, втопивши свою нелюбу доньку.

Життя опанованої колонізатором України, життя «внесамостійненого народу», неспівмірне з «буттям самісним» в етнокультурному мікрокосмі патріархального села [2, с. 43] перетворювало життя українки на пекло. Але, не зважаючи на обставини, українська жінка зберігала здатність до любові і вірності. Так у «Сліпому» дівчина, впізнавши у молодому скаліченому кобзареві довгоочікуваного коханого, не відреклася, а, вмовляла його залишитися: Оставайся, Степаночку! / Коли не хочеш братись, / То так будем. Я сестрою, / А ти мені братом, / А дітьми йому обоє, / Батькові старому. / Не йди, серце, Степаночку, / Не кидай нас знову [7, с. 263].

Слід зазначити, що в поезії Шевченка поряд з християнською символікою присутня і символіка язичницької архаїки (наприклад, у «Причинній» чи «Тополі») і вампіризму. Так Оксана у «Слепой» говорить матері: «Я крестилась, / И горько плакала, молилась, / Но бог отверг мои кресты, / Мои сердечные молитвы. Да, он отверг. А помнишь ты? / Нет, ты не помнишь, ты забыла. / А я так помню, ты учила / Меня, малютку, кров сосать, / Да «Отче наш» еще читать. (6, с. 157).

Темна сторона жіночої містичної обдарованості усутнена також в образі відьми. Відьма (і так само Причинна) знає всю трагічну глибину людського кохання, яке стає причиною безмірної муки, здатної звести з розуму.

На противагу намаганням патріархатної культури контролювати жіночу тілесність та чуттєвість, Шевченко діалектично протиставляє дві сторони жіночої харизматичності: святість і добро світу Діви Марії (як символу стражденого материнства і піднесеної любові, що стає мостом, «преводящим сущих от земли на небо», протиставляється світ диявола, який перетворює любов на демонічне почуття, спонукаючи жінку до згубних вчинків.

Слід зазначити, що Шевченко інтерпретує образ Діви Марії в традиціях українського богородицького іконопису. Вона являється як Ліствиця, «скорблящих радость», заступниця («плаче за козаками», «за козацькі та за її сльози» Бог «побиває ката на наглій дорозі») [1, с. 181] тощо.

Можна стверджувати, що шляхетність українського жіноцтва, яка так високо поцінювалася Шевченком, безпосередньо народжувалася зі здатності до самозречення в коханні і протиставлялася поетом прив'язаності його земляків до земних благ і насолод. Ця приземленість українських чоловіків тривожила поета. Дм. Донцов зауважує: Шевченко знав, «що хто не шукає неба, втрапить землю; що земний «реалізм» без лету вгору, розкладає, розбиває суспільство, а людину нищить морально. Знав, що ніщо є матерія без духа, що хворе коріння в землі, коли стебло не пнеться вгору» [1, с. 182]. Для Шевченка вище материнської любові, як і батьківської, стоїть лише честь.

Віра, яка зазвичай починається як бездоказова думка про існування чогось надприродного, часто цим і обмежується. Жінка, як ніхто більше потребує віри в чудо. Втікаючи від важкої реальності у світ ілюзії щасливого кохання і родинного затишку, жіноцтво формувало містичну основу для особливого виміру своєї обдарованості – здатності відроджуватися завдяки любові, оновлюватися через любов, перш за все відроджуватися через любов материнську. В результаті, як зазначав Дм. Донцов, жінка сповнюється містичною невидимою Силою, яка може наказати встати і мертвим [1, с. 43–44].

У висновках слід зауважити наступне:

– основою містичної компоненти в творчості Т. Шевченка є християнський теоцентризм, доповнений діалектичним світобаченням;

– материнська любов піднесена поетом до богородицького рівня: Шевченко – творець образу української Мадонни;

– невід’ємною складовою ідентифікаційного коду українок є дар любові, який має в своїй основі містичне поєднання земного почуття з вищим божественним сенсом людського буття.

1. *Донцов Д.* Незримі скрижалі Кобзаря (Містика лицарства запорозького) / Дмитро Донцов. – Торонто, Онт., Канада: Накладом Видавництва «Гомін України». 1961. – 231 с.
2. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / Оксана Забужко. – К.: Факт, 2009. – 4-е вид. – 148 с.
3. *Плющ Л.* Християнська філософія Шевченка / Леонід Плющ // Сучасність. – 1997. – № 3. – С. 96–101.
4. *Скуратівський В.* Шевченко в контексті світової літератури / Вадим Скуратівський // Історія і культура. – Київ: Вид. Українсько-американського бюро захисту прав людини, 1996. – 297 с.
5. *Шабанова Ю.* Трансперсональна метафізика Майстра Екхарта в контексті розвитку європейської філософії: Монографія. (Російською мовою) / Ю. О. Шабанова. – Дніпропетровськ: Національний гірничий університет, 2005. – 238 с.
6. *Шевченко Т.* Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Держ. вид-во худ. літ., 1960. – 607 с.
7. *Шевченко Тарас.* Кобзар / Тарас Шевченко. -К: «Видавництво Академії наук УРСР», 1963. – 709 с.
8. *Шлемкевич М.* Загублена українська людина / Микола Шлемкевич. – К.: МП «Фенікс», 1992. – 168 с.

3. Образно-символічна репрезентація українськості у творчості Тараса Шевченка

Ніна Авер'янова

Образотворчість Тараса Шевченка як вияв національного відродження українців

Показано, що твори образотворчого мистецтва Тараса Шевченка стверджували національну і культурну самобутність українців.

It is shown, that the creative works of Taras Shevchenko strengthened national and cultural originality of Ukrainians.

Кожний період історії залишає наступним поколінням зразки образотворчого мистецтва, що чітко фіксують суспільні, національні, духовні та естетичні проблеми епохи. Такими творами, безперечно, є полотна й офорти Тараса Шевченка, які втілили ідеї духовного і національного пробудження свого часу, яскраво відобразили специфіку й своєрідність буття українського народу. Твори митця, як образотворчі, так і поетичні, донині вражають сучасників своїм глибоким духовним змістом. «У Шевченка – унікальне поєднання народного генія з генієм індивідуальним, точніше: його особистість, увібравши в себе поетичний світ українського народу, творила цей світ далі вже на рівні самобудування і самоздійснення власної геніальної особистості» [2, с. 141].

З раннього дитинства Тарас Шевченко ріс у середовищі, де переказували легенди про Коліївщину, співали пісні про козаччину і гетьманів, про їхні переможні воєнні походи, прославляючи минуле українського люду. Атмосфера волелюбності й героїзму України відображалася вже у перших творах образотворчості Тараса Шевченка. Так, у роботах «Смерть Олега, князя Древлянського» (1836 р.), «Смерть Богдана Хмельницького» (1836–1837 рр.), «Козацький бенкет» (1838 р.) художник звернувся до знаменних історичних подій в житті України та до образу видатної особистості Богдана Хмельницького. Не дивлячись на те, що в зазначених творах Тарас Шевченко, найперше, намагався якомога точніше передати деталі архітектури, етнографічні елементи костюмів і побут епохи, тематика цих робіт вказує на культурні цінності молодого митця, на його світобачення – глибоко національне, яке було виявом його власних думок і почуттів.

Звичайно, новим етапом у житті Тараса Шевченка стало його звільнення з кріпацтва (22 квітня 1838 р.), що відкривало широкі перспективи й можливості для розвитку таланту молодого митця. Він вступив до Петербурзької академії мистецтв, став учнем Карла Брюллова, автора багатьох портретів видатних діячів свого часу та полотен на історичну тематику. Тарас Шевченко, перебуваючи в академії, ґрунтовно вивчав акварельний і олійний живопис, рисунок, техніку

гравірування на металі. Водночас він формувался і як митець з високим рівнем художньо-естетичних смаків і мистецько-стилістичних уподобань, як художник, який розуміє ціннісний сенс буття, який і переживає, і співпереживає своїм співвітчизникам. Суттєво те, що в роки навчання в академії мистецтв Тарас Шевченко створив ілюстрації до поважних на той час видань Миколи Полевого, російського письменника, драматурга та мистецького критика – «Історія графа Суворова-Римнікського» (книга включала портрет графа Суворова та близько 100 гравюр, виконаних французьким художником Коцебу, Жуковським і Шевченком – 32 ілюстрації) [6], «Російські полководці» (12 портретів авторства Шевченка); створив композиції до повісті Миколи Гоголя «Тарас Бульба», поеми Олександра Пушкіна «Полтава», що засвідчує високий професійний рівень митця.

Вважаючи себе учнем Карла Брюллова, Шевченко поступово відходив від академізму, який спрямовував майбутніх художників лише на біблійну і міфологічну тематику, на зображення моделей за античними зразками. Він торував свій шлях у мистецтві, тому поряд з академічними роботами, з їхньою театральністю композицій та умовністю моделювання, Тарас Шевченко писав картини з відтворенням побуту і звичаїв українців: «Циганка-ворожка», «Селянська родина», «На пасіці». Така тематика, взята з життя українських селян, показувала специфіку і самобутність культури України. Через ці сюжети, зміст яких втілював духовний зв'язок українців з рідною землею, були відтворені архетипи національної культури. А олійне полотно «Катерина» (1842 р.), хоча й було виконане в межах академічних прийомів, відрізнялося ідейним спрямуванням та засобами символічної образності, характерними для українського образотворчого фольклору. В ньому, як відомо, Тарас Шевченко майстерно відтворив горе української дівчини, яку покинув її коханий, гусар з Московщини. «Катерина» переповнена символічно значущими деталями, вона не ілюструвала однойменну поему митця, а доповнювала її. В цій картині Тарас Шевченко в образі Катерини-покритки відобразив соціальний та національний стан України, висловив протест проти несправедливості та

національного гніту українців. Поставлені художником проблеми у полотні «Катерина» продовжували відображатися у подальших творах Шевченка як в образотворчому мистецтві, так і в поезії. Митець створив цілу низку неперевершених жіночих образів, які ототожнювалися з тяжким положенням України та безправним становищем селянства.

Маючи велику тугу за Батьківщиною Шевченко в 1843 р. на короткий термін приїхав в Україну, де виконував начерки з натури, ескізи до власних поетичних творів; збирав народні пісні й прислів'я. Під впливом побаченого й почутого митець, втілюючи свої думки про показ специфіки української культури, вирішив створити серію робіт «Живописна Україна». В планах художника була мета змалювати колоритну, яскраву, ліричну й різноманітну природу України, показати її героїчне минуле, своєрідність побуту й традицій. Проявляючи художню сміливість, Шевченко цей задум забажав виконати в техніці офорту, яка в Петербурзькій академії мистецтв була зовсім непопулярною. Щиро переймаючись роботою і вболіваючи за її результат художник в листі до Миколи Цертелєва писав: «Якби мені Бог поміг докінчить те, що я тепер зачав [«Живописна Україна»], то тоді склав би руки та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене, мізерного» [8, с. 225]. Однак вийшло лише 6 аркушів «Живописної України»: «Дари в Чигирині 1649 року», «Судня рада», «Старости», «Казка», «У Києві», «Видубицький монастир у Києві». Володимир Овсійчук підкреслює, що «Шість офортів першого випуску «Живописної України» становили унікальну за художнім вирішенням і невідомим для попереднього мистецтва змістом серію, якою благородно завершиться духовний зв'язок з традицією, з історією, літературою. Поезією у Тараса просякло усе: портрети, красвиди, в чому й процвітала, розкріпачена від класицизму, його яскрава індивідуальність» [5, с. 420].

Звернення Тараса Шевченка в «Живописній Україні» до історії, побуту, традицій України, до постаті Богдана Хмельницького важко переоцінити, адже воно мало ідейно-патріотичне спрямування, що мало важливе значення для всього українства. Ця серія робіт засвідчувала, що українська культура вижила, існує й не згасає в найтяжчі часи. Тарас Шевченко зображав славне минуле України не тільки як предмет гордості й захоплення, а, найперше, козаччина й гетьманство в Шевченка поставали репрезентантами України й українців з ідеями свободи і національних ідеалів. Подаючи в таких аспектах козацтво, яке для нього слава, сила і воля, Шевченко прагнув відродити потребу у змаганні за своє майбутнє, вільне й незалежне. Проте особистість Богдана Хмельницького, до якої художник звертався неодноразово в своїй творчості, Тарас Шевченко розглядав двояко: Хмельницький – це і талановитий полководець, і борець за волю України, але водночас і гетьман, який угодою з Росією «занапастив еси вбогу сироту Украйну! ...Отаке-то, Зіновію, Олексіїв друже!

Ти все оддав приятелям, а їм і байдуже» [7, с. 247]. Тому тепер Україна змушена розраховуватися за ті далекі часи, за те, що не втримала здобутки Визвольної війни 1648–1654 рр., за Переяславську угоду. І сучасне становище українства для Шевченка видавалося набагато складнішим і жорстокішим, ніж у минулі роки, що породжувало антиколонізаторські, антикріпацькі та антицаристські політичні погляди молодого художника і поета.

Слід зазначити, що «Живописна Україна» навіть після смерті Тараса Шевченка продовжувала свій шлях популяризатора української культури й мистецтва. Так, Лев Жемчужников, український і російський художник, стверджуючи неповторність і естетичну цінність українського мистецтва, видавав альбом офортів «Живописна Україна» (як додаток до журналу «Основа»). На сторінках альбому Лев Жемчужников, як послідовник Тараса Шевченка, у візуальних образах передавав сьогодення та минуле України, її історичні віхи, побут, традиції та природу; змальовував козаків, чумаків, бандуристів, кобзарів, селян, унаочнюючи національний колорит українців. Тобто у подальшому «Живописна Україна», започаткована Тарасом Шевченком, відображала соціально-художні ідеали та соціальні потреби українства, спрямовувала їх на нові мистецькі цінності, формувала духовні потреби суспільства.

Отримавши звання вільного художника (у березні 1845 р.) Тарас Шевченко знову прибув в Україну. Як співробітник Київської археографічної комісії митець замальовував історико-архітектурні пам'ятки Київщини, Полтавщини, Чернігівщини, Волині – акварелі «Воздвиженський монастир у Полтаві», «Будинок І. П. Котляревського у Полтаві», «Богданові руїни в Суботові», «Богданова церква в Суботові», «Чигирин з Суботівського шляху», «Костел Св. Олександра у Києві», «Аскольдова могила» та ін. Тарас Шевченко з професійним завзяттям відтворював пам'ятки старої української архітектури – гордість і пам'ять України, детально, з найменшими дрібницями, передавав неповторність кам'яних і дерев'яних споруд. В одних акварельних роботах йому вдалося відобразити міць і велич будівель («Почаївська лавра з півдня», «У соборі Почаївської лаври», «Костел Св. Олександра у Києві»), а в інших – сум і жаль («Богданові руїни в Суботові», «Чигирин з Суботівського шляху»). Дмитро Антонович стверджує, що «якби не рисунок Шевченка, ми б так і не знали, як виглядала Богданова церква... Історично-мистецьке значення цього рисунку таке велике, що воно навіть перевищує чисто мистецькі досягнення цього акварельного рисунку» [1, с. 136]. Водночас молодий художник писав і портрети на замовлення: портрети Т. Катеринич, А. Лизогуба, І. Лизогуба, Й. Рудзинського, княгині Кейкуатової та ін. Виконував зарисовки українських пейзажів, які у Шевченка різняться ніжністю і легкістю, витонченим колоритом і точністю зображення.

Тарас Шевченко у своїх творах образотворчого мистецтва втілював не лише художній задум, а й утверджував свою громадянську та світоглядну позицію щодо суспільства. В його творчості безсумнівно визначилося намагання довести, що українці відзначаються духовним багатством, специфічним колоритом та оригінальністю. Для себе митець, на відміну від багатьох своїх колег, чітко усвідомив, що він українець, тому – український художник.

Як відомо, подальша доля Тараса Шевченка трагічна, його заарештували в справі Кирило-Мефодіївського братства – політичної організації, члени якої вперше намагалися пояснити окремішність історичного шляху українського народу, показати його самобутність і пропагували ідеї національного та соціального визволення. Оскільки Тарас Шевченко був родом із селян-кріпаків, самої обездоленої верстви населення, то зрозуміло, що він ненавидів соціальну і національну залежність, які несла Російська імперія, про що художник висловлювався на зібраннях братства та у своїх мистецьких творах. Тараса Шевченка як рядового солдата було заслано до Казахстану, при цьому йому не дозволялося ні писати, ні малювати. Проте й тут, в тяжких умовах неволі, митець зумів створити більше сотні рисунків і акварелей – пейзажі, портрети, сцени з мандрівного життя експедиції та місцевого населення («Укріплення Раїм», «Пожежа в степу», «Крутий берег Аральського моря», «Біля вогню», «Форт Кара-Бутак», «Новопетрівське укріплення з моря», «Сад біля Новопетрівського укріплення», «Портрет Агати Ускової» та ін.).

Слід зазначити, що упродовж довгого часу відбувалися спроби трактувати Тараса Шевченка як запеклого атеїста, опираючись на його певні вислови, викладені у творах. Адже у поетичних рядках митця досить часто звучали ноти розпачу-звернення до Бога – чи бачить той горе й страждання українського люду, несправедливість у суспільстві. Проте Тарас Шевченко був релігійною людиною, він щиро вірив у Бога, у його справедливість і безмежну любов, вірив у досягнення гармонії і краси в світі. Свідченням цього постала низка робіт художника на біблійну тематику («Св. Себастьян», «Благословення дітей», «Самарянка»), які він створив у роки солдатчини.

Мистецькі роботи Тараса Шевченка, виконані в період заслання, стали вагомим внеском у культурну спадщину як України, так і Казахстану.

Після звільнення з заслання Тарас Шевченко знову взявся до роботи, він прагнув бути корисним для всього суспільства. Художник бажав займатися графікою, а саме гравюрою, адже, на його думку, це найбільш доступний для всіх верст населення вид образотворчого мистецтва та найбільш потрібний. «Із усіх мистецтв мені тепер найбільше подобається гравюра. І не без основи. Бути хорошим гравером – означає бути розповсюджувачем прекрасного та повчального в суспільстві... Означає бути корисним людям і угодним Богу. Прекрасне і благородне

покликання гравера. Скільки б мистецьких творів, доступних лише багатим, зберігалось би в непривітних галереях без твого чудотворного різця? Божественний твір гравера!» [8, с. 148], – писав Тарас Шевченко у своєму «Щоденнику» від 26.06.1857 р. Навіть після довгих років заслання він не втратив свого таланту й творчої наснаги, з-під його пензля, олівця і різця вийшли: декілька автопортретів, портрети П. Клода, В. Кочубея, М. Лазаревського, М. Максимовича, М. Максимович, А. Олріджа, Ф. Толстого, М. Щепкіна та ін.

Великою радістю і водночас сумом стала чергова поїздка митця в Україну. Бо він, будучи українцем і усвідомлюючи себе українцем, відчував гострий біль за весь свій народ, за свою родину, яка залишалася в кріпачстві. Проте художник, тамуючи душевний біль, мандрував Україною, зображуючи її міста та села, писав пейзажі («Біля Канева», «В Черкасах», «В Корсуні», ін.), виконав низку портретів визначних діячів (Михайла Максимовича, братів Лазаревських). Ці художні твори Тараса Шевченка з українськими сюжетами і портретами українських діячів стверджували існування українців, а також естетичну цінність їхнього мистецтва. Вони поставали засобом збереження й утвердження того специфічного й неповторного, що притаманне лише українському народові.

Не зважаючи на політичні погляди митця, але враховуючи його професіоналізм і талант, Рада академії мистецтв присвоїла Тарасу Шевченку звання академіка з гравірування (2 вересня 1860 р.), недаремно «...історію модерної російської гравюри починають від Шевченка» [1, с. 20]. Цього ж року, шануючи Кобзаря і як талановитого художника, і як поета, і як людину, скульптор Михайло Мікешин, який знав митця особисто, здійснив першу спробу увічнити його пам'ять. Він у проекті пам'ятника «Тисячоліття Росії» намагався розмістити барельєф Тараса Шевченка разом із зображеннями таких відомих російських митців як Карл Брюллов, Михайло Глінка, Олександр Пушкін. Однак імператор Росії Олександр II категорично заперечив постать Шевченка у майбутньому пам'ятнику [4, с. 49]. Оскільки Тарас Шевченко став символом волі, символом боротьби за свободу й національну незалежність, то не дивно, що й у подальшому створення пам'ятників на його честь ставало предметом запеклих суперечок і боротьби.

10 березня 1861 р. великого художника і поета не стало. «Шевченко не мислив свого буття поза болями, боріннями й змаганнями нації; його творчість заклала нам оновлену ідеологію українськості, суттю якої стало завоювати свій культурологічний етнопростір» [3, с. 1]. Велику повагу й пошану Тарасу Шевченку віддали ще за його життя художники – Михайло Башилов, Яків де Бальмен, Лев Жемчужников, Михайло Мікешин, Василь Штернберг, а після смерті – Іван Іжакевич, Фотій Красицький, Порфирій Мартинович, Микола Пимоненко, Опанас Сластьон, Іван Соколов, Костянтин Трутовський, в наші дні – Феодосій Гуменюк, Опанас Заливаха, Іван Марчук, Валерій Франчук та ін. відомі

майстри образотворчого мистецтва, які пропонують глядачам осмислювати феномен Шевченка від іконічного образу до живого й багатогранного.

Отже, твори образотворчого мистецтва Тараса Шевченка закликали до національного та соціального визволення. Провідною тематикою у творчості митця стали історичні сюжети та побутові сцени з життя українців, зображення краєвидів України. Живописні й графічні твори Шевченка, як і його поетичні твори, стверджували національну і культурну самобутність українства, окремішність розвитку історичного шляху України. Це слугувало розвитку національної самосвідомості українців, формуванню патріотизму та поваги до власних культурно-історичних надбань, що сприяло національному відродженню українства.

Світлана Дахно

Маловідома сторінка малярської спадщини Тараса Шевченка (на прикладі малюнку «Стінка»)

Стаття присвячена дослідженню гіпотези краєзнавця А. Коваленка про можливе зображення на малюнку Т. Г. Шевченка «Стінка» із дорожнього альбому 1845 року урочища, яке знаходиться на території Смілянщини.

The article is devoted to the research of A. Kovalenko's hypothesis about a possible depicting on the picture of T. Shevchenko «The Wall» from the travelling album (1845) a natural boundary which is on the territory of Smila.

Етнографічна реальність України Шевченкової доби є органічним тлом і водночас визначальним чинником творчої спадщини поета, художника. Не випадково тема впливу української етнокультурної традиції на творчість Т. Шевченка має вже чималу історію. Поетична, прозова, образотворча та епістолярна спадщина Т. Шевченка розкриває його різнобічні етнографічні інтереси. Водночас вона є джерелом для висвітлення сутності української фольклорно-етнографічної традиції.

Перші цілеспрямовані зацікавлення Т. Шевченком українською етнокультурою пов'язані з його задумом видання «Живописної України». У листах початку 40-х років Шевченко не раз писав, що мріє побувати в Україні. В 1843 р. його бажання здійснилося: поет виїхав із Петербурга і на кінець травня був уже на Батьківщині. Під час перебування в Києві він виконав чимало малюнків.

В Україні Т. Шевченко розпочинає роботу над альбомом офортів «Живописна Україна». Тарас Шевченко планує видати серію офортів про історичне минуле, народний побут, звичаї і фольклор, природу й історичні пам'ятки України. Подорожуючи, він робить чимало ескізів для альбому, продовжує роботу над ним протягом усього 1844 р. З цього приводу Т. Шевченко в листі до М. Цертелєва писав «Якби мені бог допоміг докінчить те, що я тепер зачав, то тоді склав би руки та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного» [11, с. 95].

Шевченко сам працює над виготовленням гравюр, освоюючи складну техніку. Він планує видавати по 12 естампів щороку, але через матеріальну скруту цей

1. Антонович Д. Шевченко-маляр // Тарас Шевченко. Твори. – Том XI. – Чикаго: Ви-во Миколи Денисюка, 1963. – 352 с., іл. 2. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія, 2008. – 718 с. 3. Маричевський М. Шевченко і ми / М. Маричевський // Образотворче мистецтво. – 2004. – № 1. 4. Мокроусова О. Нездійснена мрія: до історії пам'ятника Тарасу Шевченку в Києві / О. Мокроусова // Пам'ятки України. Історія та культура. – 2012. – № 7. – С. 48–77. 5. Овсійчук В. Класицизм і романтизм в українському мистецтві / В. А. Овсійчук. – К.: Дніпро, 2001. – 444 с., іл. 6. Полевой Николай. Історія князя Італійського, графа Суворова-Рымникского, генералиссимуса російських військ. – Санкт-Петербург: Journal de St-Petersburg, 1843. – 351 с. 7. Шевченко Т. «Стоїть в селі Суботіві...» // Кобзар. – К.: Державне видавництво художньої літератури, 1961. – 607 с. 8. Шевченко Т. Г. Про мистецтво. Збірник / Т. Г. Шевченко. – К.: Мистецтво, 1984. – 256 с.

грандіозний задум реалізувати не вдалося. Замість того було видано лише один альбом, куди ввійшло 6 офортів: «Видубицький монастир» «Судня рада», «Дари в Чигирині», «Казка», «Старости», «У Києві». Митець хотів дати якнайповніший образ всього того, що українців вирізняло серед інших народів. Він прагнув не лише пропагувати культ славетного минулого України, а й збуджувати зацікавленість й любов до всього національного українського. Результатом такої роботи є альбом «Живописна Україна», який став однією з перлин української національної графіки.

У березні 1845 р. Тарас Шевченко, закінчивши курс у Петербурзькій Академії мистецтв, був удостоєний Радою академії звання «некласного художника». 25 березня Тарас Григорович на своє прохання отримує відрядження в Україну «для художніх занять».

Т. Шевченко знову їде в Україну і робить ескізи до другого випуску «Живописної України». Він багато подорожує (Полтавщина, Чернігівщина, Київщина, Волинь, Поділля), виконує доручення Київської археографічної комісії, записує народні пісні, малює архітектурні й історичні пам'ятки, портрети й краєвиди для «Живописної України». У спеціально призначеному для цієї подорожі дорожньому альбомі Шевченко створює олівцеві начерки, етюди, акварельні пейзажі.

Дорожній альбом 1845 р. містить важливу інформацію про подорожі Шевченка Правобережжям. Якщо відкинути виконані олівцем ескізи та начерки й зосередитись на малюнках, зроблених фарбами, робота над якими передбачала відносно тривалі зупинки на маршруті, то можна помітити, що малюнки

групується згідно з місцями виконання: Густинь, Переяслав, Андруші, Потоки, Чигиринщина тощо.

Дослідники спадщини Кобзаря підкреслюють, що поетичних творів Шевченка до нас дійшло понад 240, а мистецьких – олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків – майже 1200. Ця кількість свідчить про його глибоку закоханість у малярство. Не випадково його твори виставлялися на академічних виставках, а за видатні успіхи у гравюрі Шевченкові було присвоєно звання академіка [12, с. 31].

Тарас Григорович Шевченко був великим майстром станкового живопису, монументально-декоративного розпису, графіки, скульптури, акварелі, олії, пера, офорту, рисунка олівцем. Твори Шевченка – художника досліджено, класифіковано, оцінено не раз. Можна безкінечно сперечатись про академізм, романтизм, гуманізм, реалізм в його творчій манері, але його творіння такі ж безсмертні, як безсмертний народ, що породив великого художника і поета [11, с. 78].

Тарас Шевченко як художник займає чільне місце в українському образотворчому мистецтві. Він став основоположником критичного реалізму в українському мистецтві. Значне місце у мистецькому доробку митця займають пейзажні малюнки. За тематикою пейзажні малюнки Шевченка 1843–1847 рр. можна поділити на дві групи: малюнки, на яких зображено сільські краєвиди і пейзажі, на яких відтворені історичні та архітектурні пам'ятки. Малюнки здебільшого розповідають нам про убоге життя Шевченкової родини і всього покріпаченого українського села («Удовина хата», «Селянське подвір'я», «На околиці», «Хата біля річки», «Хата над ставком»). Чарівна природа на малюнках, як і в подіях, є контрастом до важких соціальних умов життя народу.

Особливо улюблені пейзажні мотиви Т. Шевченка – зображення мальовничих околиць та куточків сіл, містечок, берегів тихих степових річок, ставків, урочищ тощо («Повінь», «Комора в Потоках», «Андруші», «Урочище Стінка», «Хутір на Україні», «У В'юниці», «В Решетилівці»). Ці твори сповнені справжньої поезії, в них лагідна, мрійлива українська природа. Майстерні малюнки і з боку малярської техніки. Шевченко-художник не компонував свої пейзажі, а змальовував краєвиди, які бачив перед собою. Саме тому в його робочих альбомах так багато начерків гілок дерева, бур'янів, хат, церков.

Слід відзначити багато спільного у живописних і поетичних творах Т. Шевченка. Митець зумів передати в них свою палку любов до народу України і тривогу за її долю. Поетичне слово Кобзаря, максимально насичене змістом і асоціативними зв'язками, будить уяву читача, який уже сам домальовує сцену, події. У живописному полотні схоплено лише один якийсь момент, застиглу дію, але глядач також домислює, розширює художнє зображення. На глядача діє передусім композиція, кольорове наповнення, світло, але, розглядаючи живописне полотно, підсвідомо він

згадує поетичні рядки. Така вже сила зв'язку поетичного слова і живопису Т. Шевченка.

Важливу інформацію про другу подорож Т. Шевченка Україною містить його дорожній альбом 1845 р. В ньому поет замальовував цікаві для нього об'єкти (більшість серед них – пейзажі) та робив до них пояснювальні записи. Один із записів містить наступну інформацію: «Квітень – жовтень. 1845. Виконав рисунки олівцем «Урочище Стінка» та «Урочище Білик».

Малюнок «Стінка» розміщений у повному зібранні творів Т. Г. Шевченка у томі VII, книзі II за № 309 (рис. 1).



Рис. 1. 09. Урочище Стінка. Папір, олівець (17 × 24,2). [V – X 1845]*.

Дослідники творчості Т. Г. Шевченка досі не визначилися, який саме краєвид зображено на малюнку. Прийнято вважати, що це урочище (або хутір) Полтавської губернії.

Найчастіше висловлюється припущення, що місцем знаходження «Стінки», зображеної на малюнку Т. Шевченка, є село Обухівці поблизу Миргорода на Полтавщині. Саме там розташовувався родовий маєток О. Капніста, у якого поет гостював у 1844–1845 рр. За переказами, саме там він намалював пейзаж «Урочище Стінка». Таку назву мала густо вкрита мішаним лісом місцевість вздовж річки Артиполот, де полюблив відпочивати Шевченко [8]. За іншою версією, знаменита шевченківська «Стінка» знаходиться поблизу села Андріївка Гадяцького повіту Полтавської області (нині Роменського р-ну Сумської області) [5].

Під час своєї першої подорожі Україною в 1843–1844 рр. Шевченко не раз зупинявся в с. Андріївка в маєтку В. М. Репніна – рідного брата Варвари Репніної, з якою здружився в Яготині. Тут намалював він портрет дитей В. М. Репніна.

Удруге Андріївку поет відвідав 1845 р. Десять днів гостював він у Репніних. При спілкуванні з простими трудівниками записав народні легенди, пісні, перекази, створив пейзажний малюнок «Урочище Стінка»

* Зліва внизу олівцем рукою Шевченка напис: Стінка. Справа вгорі чорнилом позначено: № 116–35. Стінка – урочище Полтавської губ. (нині тієї ж області).

(таку назву тут ще й досі має одна з мальовничих місцевостей) [5].

Претендує на шевченківське зображення і селище міського типу Білики в Кобеляцькому районі Полтавської області. У статті Вікіпедії записано, що, перебуваючи в цій місцевості у 1845 р., Шевченко намалював два етюди олівцем – Стінка та Урочище Білики.

У дорожньому альбомі 1845 р. увагу вчених давно привернула акварель «У Василівці». Після певних досліджень науковці дійшли висновку, що це не та Василівка Миргородського повіту (тепер с. Гоголеве Шишацького району), в якій провів дитинство Гоголь, а Хорольського повіту (тепер Семенівського району). Там, у маленькому маєтку братів Віталія та Івана Родзянків, Гоголь гостював літом 1845 р. Малюнки «Урочище Білик» і «Урочище Стінка» вчені відносять до того ж періоду. Отже, за поширеною думкою літературознавців, на «Стінці» Т. Шевченка зображений пейзаж з околиці с. Василівка Хорольського повіту) [3].

Традиційну версію вчених категорично заперечує дослідниця творчого спадку Тараса Шевченка і Миколи Гоголя Рената Арсентіївна Смирнова. Літературознавець за освітою, вона присвятила все своє життя пошуку невідомих рукописів, речей, листів, портретів двох видатних митців. «Для мене висока честь – служити пам'яті двох українських геніїв, Миколи Гоголя і Тараса Шевченка», – так говорить про справу свого життя Р. Смирнова [2]. Результати її пошуків вражають: вона знайшла два невідомих портрети Миколи Гоголя, автопортрет Тараса Шевченка, його автограф та портрет роботи Карла Брюллова.

А ще Р. Смирнова розшифрувала більше 40 малюнків Тараса Шевченка, створених ним у 1843–1846 рр., і тим самим відкрила невідомі сторінки в біографіях двох геніальних синів України. Ці відкриття, всупереч усталеним запевненням дослідників про те, що Микола Гоголь і Тарас Шевченко не були знайомі особисто, доводять, що вони товаришували і листувалися.

Дослідниця, попри існуючу в науці думку про те, що Шевченко не відвідував Василівку Яновських, не малював матір і сестер письменника, довела, що Тарас Шевченко 1843 і 1845 рр. приїздив у Василівку Миргородського повіту, саме в родовий маєток Гоголів-Яновських, щоб вклонитися матері Миколи Гоголя, поцілувати їй руку. Це був візит ввічливості, обов'язковий на той час.

Про це розповідала Смирновій Софія Миколаївна Данилевська – онука сестри Гоголя Єлизавети Василівни. За її словами, Шевченко жив у Василівці у флігелі біля ставка, в будиночку бабусі Гоголя, Тетяни Семенівни Лизогуб. Крім того дослідниця упізнала на малюнку Т. Шевченка «Портрет невідомого. 1845 рік» П. Косяровського, який управляв маєтком Гоголів-Яновських у 1843–1846 рр. (вона його бачила на світлинах у сімейному фотоальбомі Данилевської). Отже, зображення Косяровського на малюнку

Шевченка доводить той факт, що поет дійсно відвідав маєток Гоголів, здійснюючи свої подорожі Україною.

Картину Шевченка «Стінка» Р. Смирнова вважає важливим доказом перебування Т. Шевченка в Василівці, у рідних М. Гоголя. Дослідниця вважає, що на малюнку «Стінка» зображена місцевість на Полтавщині у Миргородському повіті, де знаходився маєток Софії Миколаївни Данилевської. Цей маєток називався Стінка, тому що розташовувався біля вікового лісу, що стіною ріс біля річки Говтви. Р. Смирнова пояснює: «Малюнок Шевченка так і підписано – «Стінка». І в Хмелевського є фото в такому ж ракурсі. І в Нікоші Яновського є малюнок «Стінка» за 1826 рік» [2].

Відомий поет Юрій Кібець видав збірку «Легенди про Кобзаря». Всі легенди та балади, котрі склали книжку Юрія Кібця, пов'язані з перебуванням Т. Шевченка на берегах мальовничої Орілі в селі Шедієве Кобилецького повіту (нині це Царичанський район Дніпропетровщини).

У цій місцевості Кобзар, створюючи альбом «Живописна Україна», побував у 1845 році. В музеї Т. Шевченка в Києві зберігаються його три малюнки, назви яких говорять самі за себе: «На Орілі», «На Орілі (село)» і «На Орілі (половецькі «баби»)». Історик, краєзнавець і директор Царичанського народного музею Анатолій Білокін давно відшукав на рідній землі ті береги прадавньої річки, котрі привабили й захопили Шевченка-художника. Про малюнок «Стінка» краєзнавець написав: «Як на мене, то і тут легко впізнається місцевість Шедіївських околиць – і зараз на Орілі поблизу села Турового є урочище, яке називається Стінка» [6].

Павло Вакулук, професор, заслужений лісівник України, стверджує, що «Стінку» створював Т. Шевченко в урочищі «Холодний Яр», що знаходиться на території Чигиринського та Кам'янського районів Черкаської області. Побуває думка, що Т. Шевченко кілька разів відвідував Смілу і що якраз на честь перебування тут поета його ім'ям названа колишня Бобринська залізнична станція біля Сміли. У деяких дослідницьких працях можна зустріти відомості про те, що Т. Шевченко принаймні двічі був у селі Сунки (3 км від м. Сміла); що в Лузанівку він заїжджав у 1843 р. і тут навіть гостював у польського критика і письменника М. Грабовського. Проте всі ці припущення, за думкою відомого дослідника Смілянщини А. Коваленка, «помилки і домисли, виправлення яких є важливою справою у створенні правдивої біографії Кобзаря» [4, с. 60].

З високою достовірністю можна говорити про перебування поета на Смілянщині лише під час другої подорожі Україною. Про це свідчать два малюнки в його дорожньому альбомі 1845 р. Вже на другій сторінці альбому розміщений малюнок, праворуч від якого рукою Шевченка зроблений напис: «Отец Иеремия Обидовский, протоиерей села Лузановки Черкасского уезда» (VII, № 210)». Село Лузанівка Кам'янського району, але, як зазначає А. Коваленко, «до останнього часу напис цей залишався єдиним свідченням, яке

непрямо вказувало на те, що Шевченко у 1845 році відвідав Лузанівку, а це вже майже Смілянщина» [4, с. 56].

Ще одним доказом перебування Кобзаря на землях Смілянщини може бути малюнок «Стінка». Про те, що можливим місцем розташування об'єкту, зображеного на малюнку Шевченка, є Смілянщина, свідчать наступні факти. Назва «Стінка» була надзвичайно поширена на Черкащині та на території Смілянщини. «Белоусова стінка» – урочище, назване по імені колишнього заможного власника, значилося за дві версти від Чигирини (1895 р.).

У Чигирині існувало «предмістя» «Стінка» (1906 р.); відома «стінка» Ірдинського монастиря під Смілою (1710 р.). На річці «Стінка» знаходився хутір Миколаївка (1896 р.). Існував і хутір «Стінка» поблизу «села Сердюкова» (1896 р.). Рідкісна у наш час назва «Стінка» у минулому вживалася досить часто і значила вона стрімку площину, бокову крутість, крутий укіс.

Отже, можливо, урочище Стінка, зображене Шевченком на малюнку, знаходиться саме на Смілянщині? З'ясувати це непросто, оскільки старовинні назви місцевості на сьогодні вже втрачені.

Досліднику Анатолію Коваленку визначити місце розташування смілянської «Стінки», яка претендує на шевченківське зображення, допомогла об'ява в газеті «Киевлянин» за 1907 рік. У ній сповіщалося, що якийсь «Жужман Іван Николаевич» продає з торгів землю «при с. Ташлыке, под названием «Стенка», що «у села Сердюковка». Ташлик і Сердюківка – села сусідні (по прямій між ними десь близько п'яти кілометрів) [4, с. 58].

Необхідно було ідентифікувати місцевість: чи дійсно мова йшла про «Стінку», яка знаходилася на території Смілянщини. З цим допоміг розібратися М. Кагамлик, колишній голова колгоспу с. Ташлик, знавець місцевої старовини й географії.

М. Кагамлик повідомив, що в наш час урочище із ставками біля станції Сердюківка називають «Казенними ставками». Чи називалося це місце за часів Т. Шевченка «Стінкою», невідомо. Проте велику цінність для з'ясування питання мають свідчення М. Кагамлика про те, що дійсно «якийсь Жужман мав землю біля першого ставка, якщо рахувати від станції Сердюківка. Там був у нього хутір, колодязь, який зберігся до цих пір...» [4, с. 59].

Отже, виставлена на продаж паном «Жужманом Іваном Николаевичем» у 1907 р. земля «Стінка» і є тією місцевістю, яка знаходиться на території Смілянщини і має сьогодні назву «Казенні ставки». А значить Стінка могла бути тим об'єктом, який зобразив Т. Шевченко на своєму малюнку. Та про це свідчить не лише назва, але й візуальна подібність територій.

Анатолій Коваленко розповідає: «Знав я одне урочище у тому місці – точнісінько посередині між селами Ташлик і Сердюківка. Пам'ятаю до цього часу, як був вражений несподіваною красою цього тихого куточка природи, коли трапив сюди вперше років

п'ятнадцять тому. Килим шпориша покривав зовсім рівну площину лощини, – з трьох сторін, підковоподібно її оточували схили, порослі лісом, а де і фруктовими деревами – дичками яблунь, груш, слив; галявини пахли різнотрав'ям, з відкритої сторони лощини, за густим очеретом понад струмком, на тлі пронизливої блакиті неба відливав пшеничним золотом пологий схил... Такий пейзаж, треба думати, не міг залишити байдужим жодного художника» [4, с. 58].

Вивчаючи історію рідної Смілянщини, її палкий дослідник Віктор Сергійович Княжев досліджував маршрут – подорож Т. Шевченка із Лузанівки на Звенигородку і прийшов до висновку, що шлях його пролягав через урочище, яке згадується як «Стінка», і зроблений поетом малюнок, відображає пейзаж рідної природи, що замиливала душу поета [4, с. 59]. Цей краєвид і нині є казковим місцем Ташлика.

Значну допомогу у дослідженні питання можливого місцезнаходження «Стінки», зображеної Т. Шевченком, на території Смілянського району (між селами Ташлик та Сердюківка) надав Шабратко Леонід Михайлович, учитель історії, сільський голова села Ташлик Смілянського району Черкаської області, знавець історії та географії рідного краю.

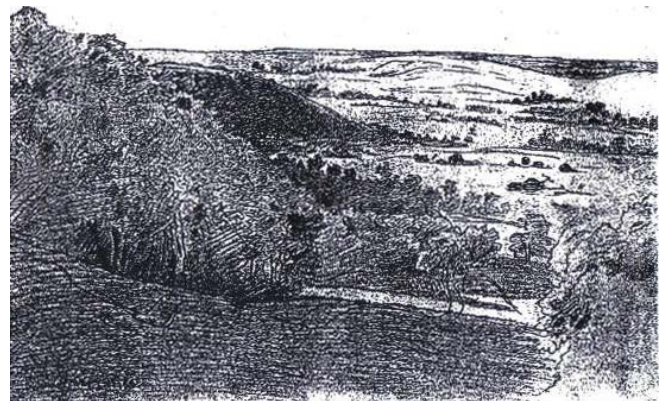


Рис. 2. Малюнок Т. Шевченка «Стінка», 1845 р.

Леонід Михайлович Шабратко зазначив, що урочище між Ташликом та Сердюківкою, яке за часів Шевченка, як уже доведено науковцями, мало назву Стінка, – надзвичайно мальовнича місцевість, яка, безперечно, могла привабити митця своєю красою. Якщо дивитися на долину «Стінки» зверху у напрямку на південний схід (зі сторони Ташлика), то її вид робиться надзвичайно схожим на зображення малюнка Шевченка! Після цього вже важко позбутися думки, що саме це урочище малював Тарас Шевченко.

На користь цієї гіпотези можна навести такі аргументи:

- це урочище розташоване безпосередньо біля Лузанівки (за чотири кілометри!), де Шевченко, безперечно, побував;

- урочище розміщене на найбільш імовірному маршруті проїзду Шевченка із Лузанівки у бік Кирилівки;

- «сердюківське» урочище відзначається рідкісною мальовничістю, привабливою для художника;



Фото 1. Урочище «Стінка» біля ст. Сердюківка, 1997 р.

– реальне урочище і зображене на малюнку мають схожі панорами і ряд спільних ознак: явний, виступаючий зліва в долину, мис; хутір у долині; круту, звивисту дорогу, що збігає до долини.

Таким чином, маємо досить переконливі підстави, щоб частину маршруту подорожі поета, яка примикає до Лузанівки вважати такою: Ярове – Лузанівка – Сердюківка – урочище «Стінка» – Ташлик. Звідси Шевченко, найімовірніше, попрямував через Ротмистрівку у Носачів, тобто до найближчої поштової станції, і далі їхав у сторону Звенигоридки вже поштовим шляхом.

Отже, «Стінка» могла бути створена на території Смілянщини, а Сердюківка, Ташлик, а також Ротмистрівка і Носачів (або замість них Куцівка) – ті населені пункти сучасної Смілянщини, які міг відвідати

Тарас Шевченко. Без перебільшення можна сказати, що Шевченкові описи мають еколого-етнографічний характер і відповідають критеріям актуального нині еколого-етнографічного підходу до етнологічних досліджень. Тарас Григорович тонко підмітив і відтворив у своїй творчості неподільну цілісність природи українського лісостепу і ландшафт давньої сільської України.

1. Вакулюк П. Холодний Яр / П. Вакулюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mskifa.narod.ru/holyar.html>. 2. Віценя Л. «Зоря Полтавщини» / Лідія Віценя [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zorya.poltava.ua/index>. 3. Знову на Україні (1845–1847) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevchenko/bio07.htm>. 4. Коваленко А. Щоб не залишалося нез'ясованим / Анатолій Коваленко // Пам'ять століть. – 2004. – № 2. – С. 49–60. 5. Костенко Л. В. Літературний музей Т. Г. Шевченка / Л. В. Костенко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ndcsoippo.at.ua/fr/0/Kostenko.pdf>. 6. Нечипоренко М. Чи там поховали Великого Тараса Шевченка, де він заповідав? / Микола Нечипоренко // Сільські вісті. Вікторок, 17 травня 2011 року № 54 (18644). 7. Остання подорож Великого Кобзаря на Сумщину [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.ua/vnz/reports/ukr_lit/18151. 8. Ротач Петро. Тарас Шевченко і Полтавщина / Петро Ротач [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pollitra.pi.net.ua/index>. 9. Тарас Шевченко і Сумщина [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pollitra.pi.net.ua/index>. 10. Тарас Шевченко – художник. Дослідження розвідки публікації. – К.: Мистецтво, 1963. – 139 с. 11. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів в десяти томах / Т. Г. Шевченко. – К., 1961. – Т. 7: Живопис, графіка 1830–1847. – Кн. 2. – 110 с. 12. Шевченко Т. Г. Живопис; Графіка: Альбом / Авт. вступ. ст. та упоряд. Д. Степовик. – Перевид. / Т. Г. Шевченко. – К.: Мистецтво, 1986. – 175 с.

Тетяна Ліщук-Торчинська

Образ «непроминального минулого» України у творах Тараса Шевченка (історіографічні рефлексії)

Визначено труднощі, що виникають у дослідників під час трактування образу минулого України у творах Т. Г. Шевченка. Акцентовано основний зміст та суперечності історіографічних студій над поетовими образами минулого України.

The difficulties for research to explain the image of the «imperishable of the past» of Ukraine in the works of Taras Shevchenko are identified, the essence and contradictions of historiographical studies of the poet's image of the past are accentuated.

Постать Тараса Шевченка приваблює дослідників багатогранним талантом, невичерпною любов'ю до України, даром не тільки митця, але й пророка. До творчості геніального поета зверталися вчені, літератори, політичні та суспільні діячі і з кола його сучасників, і з нашого сьогодення – різні за ідеологічним позиціонуванням та інтелектуальними уподобаннями люди. Пригадаймо хоча б слова М. Драгоманова: «Шевченко на стільки великий чоловік для українства, шчо зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці і неукраїнці, коли заїде розмова про українську справу» [8, с. 101].

Не претендуючи на вичерпне розкриття теми в одному дослідженні, на початку вирізимо важливі

для її висвітлення типи джерел. До них, в першу чергу, належать Шевченкові твори історичного змісту. В. Антонович здійснив наступний перелік творів Т. Г. Шевченка з історичної тематики: «...поэмы «Гайдамаки» и «Гамалия» и несколько мелких рапсодий и эпизодов: Иван Подкова, Тарас Трясило, Невольник, Выбор Гетмана, Чернець, Рассказ покойника, Швачка, Сдача Дорошенка» [1, с. 103] (найменування окремим із названих творів було дано В. Антоновичем). Проте дослідження зображення історичного минулого України у творах Т. Шевченка буде неповним, якщо брати до уваги тільки твори історичного змісту та розглядати їх осібню, поза

зв'язком з іншими текстами, поза його історіософською доктриною та його «міфом України»*.

Другий тип джерел – це праці істориків, мовознавців, літературних критиків, які звертаються до вивчення творів Т. Шевченка історичного змісту. Важливою на теренах України працею, у якій предметом дослідження стали саме історичні погляди Т. Шевченка, була лекція В. Антоновича, прочитана 1 березня 1881 р. з нагоди 20-річчя смерті поета на засіданні Історичного товариства Нестора-Літописця при Київському університеті св. Володимира і опублікована на основі стенографічних записів в газеті «Труд» (1881 р.) і «Чтениях в Историческом обществе Нестора-летописца» (1888 р.) [9, с. 756]. У працях Д. Николишина «Історичні поеми Тараса Шевченка» (1914), М. Марченка «Історичне минуле українського народу у творчості Т. Г. Шевченка (1957)», Ю. Марголіса «Исторические взгляды Т. Г. Шевченка (1964)», І. Гуржія «Т. Г. Шевченко про героїчне минуле України» (1964), а також в підготовленому Інститутом історії України Національної академії наук України Збірнику праць «Історичні погляди Т. Г. Шевченка» (1964) та ін. продемонстровано ґрунтовний аналіз образу минулого України у творчості поета. Із зарубіжної україністики загальне визнання отримали праці С. Смаль-Стоцького «Т. Г. Шевченко: Інтерпретації» (1934 р.) та П. Зайцева «Життя Тараса Шевченка» (1939 р.). Упродовж ХХ ст. на Заході було чимало видань про творчість Т. Шевченка, приурочених до поетових пам'ятних днів, матеріалів конференцій, що стало традиційним шляхом вшанування його пам'яті.

Третій тип джерел – це дослідницькі студії в царині історіографії шевченкознавства. Заслугує на увагу бібліографічний покажчик шевченкознавчих праць 1860–2003 рр., укладений В. Ігнатенком. У названій публікації в хронологічному порядку подано перелік праць авторів, діяльність яких пов'язана з Київським національним університетом ім. Тараса Шевченка. У Збірнику статей до 175-ї річниці від дня народження поета «Світи Тараса Шевченка» Я. Дзира, П. Одарченко, С. Павличко та ін. здійснили характеристику певних історіографічних періодів в осмисленні творчої спадщини Т. Г. Шевченка [3].

На нашу думку, доречно звернутися й до четвертого типу джерел – спогадів сучасників Т. Шевченка про нього; ці джерела дозволять доповнити рецепції в історіографії поетових творів історичного змісту. М. Драгоманов нарікає на відсутність спогадів про окремі періоди життя Тараса Шевченка тих людей, які знали його найближче та найкраще, та на фрагментарність наявних спогадів про окремі періоди

життя Кобзаря, що, окрім іншого, могло бути зумовлене цензурними міркуваннями видавців [8, с. 119–122].

Історичне минуле України – одна із чільних тем у творчості Т. Шевченка. Наприклад – про поему «Великий льох» («Три ворони») (1845 р.) М. Драгоманов зазначав: «...іде далі трохи не вся історія України, довгий неперирвний мартиролог українського народу» [7, с. 80]. Історичні погляди поета були предметом дослідницької уваги ще за його життя та аналізувалися по його смерті головним чином у загальному контексті оцінок творчості та життєвого шляху. М. Драгоманов висвітлив своє трактування у працях «Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя» та «Шевченко, українофіли і соціалізм», уміщених у впорядкованому ним часописі «Громада. Українська збірка», що вийшов друком в Женеві номером 4 у 1879 р. М. Драгоманов вважає, що всяке успішне дослідження видатної постаті можливе за умови «...коли роздивимось на нього власне історичним, об'єктивним поглядом, та ще і на ґрунті тижі громади, в котрій він виріс і працював» [8, с. 118]. М. Драгоманов відзначає суперечливість оцінок творчості та поглядів Т. Шевченка його сучасниками, що обумовлено, як він вважає, в першу чергу, ідеологічними позиціями інтерпретаторів. Ілюструючи суперечливість трактовок творчості Т. Шевченка, М. Драгоманов наводить ранню і пізнішу оцінку П. Кулішем історичного доробку митця, акцентуючи увагу на тому, що П. Куліш у свій час назвав поета «першим українським істориком», а пізніше відмовився від високої оцінки надбань Т. Шевченка у царині історичної науки і надкритично поставився до поетової спадщини взагалі [8, с. 101–102].

З думкою про домінування політики в оцінці поезії Т. Шевченка, посилаючись на М. Драгоманова, погоджується й І. Франко: «...в сутолоці різних партій галицьких тим творам нашої словесности, а особливо творам Шевченка, припала дуже незavidна і всяку критику вбиваюча роль – книг канонічних, священного писання, на котре покликувались, котре натягали, кождий по своїй уподобі і до своїх партійних видів» [12, с. 366]. Розвиваючи свою думку, І. Франко називає з-поміж загальних причин, які перешкоджають всебічному аналізу поетового спадку на критичній основі, – «Дві хиби нашої школи і нашого образования – застарілість наукової методи і застарілість самих поглядів на життя, світ і історію...» [12, с. 366]. М. Драгоманов, висловлюючи незгоду з багатьма критиками і прихильниками поета, підкреслює своє прагнення дати об'єктивну і всебічну оцінку творчості Т. Шевченка, з-поміж усього – його історичним творам: «...Ми б бажали тільки докладного розмежуваньня тих ступнів, по котрих проходили думки Шевченка про державу і громаду на Україні в середній і пізній вік його... Перше Шевченко виступає з словами, в котрих в загалі видно сум на чужині за своєю країною («На вічну пам'ять Котляревському»), далі спомини про долю її і, звісно, – найбільш про козаччину, як

* Для прикладу візьмемо поему Т. Г. Шевченка «Сон», в якій історична тема не є домінуючою. М. П. Драгоманов, аналізуючи описання царів в творах Т. Г. Шевченка, і, зокрема, в поемі «Сон» зауважує: «Розгяданьна города помагає Шевченкові нагадати про страшенні діла Петра, «шчо розпинав нашу Україну», про Катерину, шчо доконала українську свободу, зруйнувала Січ, завівши в нас кріпацтво і пооддавши землю панам» [7, с. 76].

вона боролась із турками, ляхами (“Іван Підкова”, “Тарасова ніч”, “Гамаліја”, “Гайдамаки”). Серед тих споминів по’являється в нього думка: чим все те зкінчилось? Хто взяв волю козацьку? Чи на віки вона заснула? – Одповідь на те проскакує в посланьїї “До Основ’яненка”» (1840) [8, с. 146].

Одним із важливих питань є питання про витоки історичних знань Т. Шевченка. Критично розцінюючи наведені в Шевченкових творах історичні факти на предмет історичної правди, І. Франко стосовно історичних джерел, що надихали поета, зазначає, що Т. Шевченко в ранній період своєї творчості, поряд з тим, що знався на «сучасній польській патріотичній поезії» та зазнав її впливу, «віршував народні казки... або брав сюжети до свої поем з історії України («Іван Підкова», «Тарасова ніч», «Гайдамаки», «Невольник» і др.)» [12, с. 368]. М. Драгоманов почасти скептично ставився до наукової значущості Шевченкових творів на історичні теми, зауважуючи брак у поета регулярної систематичної освіти. У твердженні про джерела історичної самоосвіти поета М. П. Драгоманов посилається на спомини О. С. Афанасьєв-Чужбинського і д. Мікешина [8, с. 131–132]. Порушуючи це питання, М. П. Драгоманов наводить такі факти з життя поета, як його знайомство часів перебування в Петербурзі з історичними книгами, з-поміж яких М. П. Драгоманов називає писану у 1822 р. «Историю Малой Россіи» Д. М. Бантиша-Каменського та «Историю Руссовъ», надаючи особливого значення останній: «Між 1840 і 1844 р., видно, Шевченко потрапив на «Историю Руссовъ», котру приписували Кониському, – і вона запанувала його думками своїм українським автономізмом і козацьким республіканством, своїм духом, в котрому до патріотизму козацьких літописців XVII–XVIII ст. і кобзарських дум прибавилась якась доля європейського республіканства часів декабрістів» [8, с. 147]. Отож, на думку М. П. Драгоманова, «Исторія Руссовъ» відіграла ключову роль у становленні історичних поглядів Т. Г. Шевченка. Віднайдені в історичних книгах Шевченком лейтмотиви щодо минулого України потрапили на сприятливий ґрунт, «...підновили в поета спомини його про могили козацькі, про гаїдамачину і т. п., шчо він приніс з села, од діда і інших» [8, с. 147]. М. П. Драгоманову відомо, як працював Т. Г. Шевченко над історичним матеріалом, адже він цитує рядки зі «Споминів про Шевченка» О. С. Афанасьєва-Чужбинського про роботу над «Іваном Гусом» та містерією без заголовка [8, с. 131–132]. Між тим ретельність, з якою працював Т. Г. Шевченко над поемою та містерією, що помітно із цитованої витинки, не вражає М. П. Драгоманова, для нього більш важлива несистематичність знань і занять, що на його думку, є однією з істотних причин суперечливості й непослідовності поетових історичних думок [8, с. 131]. Зокрема, М. П. Драгоманов розцінює «Послання до земляків» як твір суперечливий і як відхід від попередніх історичних рефлексій автора, суть яких полягала в оспівуванні гетьманщини і козачини як

осередків утвердження свободи та народоправства [7, с. 67]. На основі цієї поезії М. П. Драгоманов категорично висновує зміну історичних поглядів Т. Г. Шевченка: «Можна навіть думати і по “Посланію”, і по словам дд. Куліша і Костомарова, шчо в Кїїві Шевченко почав кидати “козакольубство” не стілько навчившись історії України од вивчених знакомих і пријателів, скілько з досади на те, як вони величались “українськими Брутами і Коклесами”» [8, с. 127]. Натомість М. Грушевський побачив у «Посланні...» головно відбиток інтелектуальної атмосфери, що панувала поміж українства тих часів, й ствердження Шевченком власної соціальної позиції: «В поезіях Шевченка 1845 р., особливо в його славнім «Посланні до земляків» знаходимо різкі відгомони загальних суперечок з національними романтиками, які ідеалізували сучасне народне житє й минулу славу України, манили ся «с’временноними огнями», славянофильством і західноєвропейськими теоріями й не добачали того, в чім для Шевченка лежало основне – страшної народної кривди, соціального лиха історичних гріхів українського панства перед своїм народом...» [2, с. 494]. Між тим, в іншому місці вищезгаданої праці М. П. Драгоманов трактує розвиток історичних поглядів Т. Г. Шевченка відмінним від власних попередніх оцінок чином: «В дальшому зрості свого козакольубства Шевченко, одішовши від гетьманщини, приблизивсь було до того запорожства кінця XVIII ст., котре виступало і проти московської неволі і проти повертавшої на панський лад городової гетьманщини, котра готова була за дльа свого панства поступись і частиною української волі, а особливо волі «гультаїв» – черні і запорожців (Див. «Сон» – «Гори мої високіі» 1844, «За бајраком бајрак» 1847...)» [8, с. 150].

Загальну високу оцінку історичних знань Кобзаря зустрічаємо в І. Крип’якевича: «Шевченко знав добре українську історію і в своїх і у своїх поемах пояснив народові, “за що боролись ми з Ляхами, за що вирізались з ордами, за що скородили списками московські ребра”» [10, с. 75]. Та найбільше значення Шевченкових поезій історик вбачає в тому, що «Шевченків «Кобзарь» став святою книгою для Українців. У днях горя і нещастя кожен черпав звідти надію і науку» [10, с. 75]. М. С. Грушевський також високо поціновує місце та характер відображення подій українського минулого у творчості Т. Г. Шевченка [2, с. 492]. Я. І. Дзира, визначаючи ті історичні джерела, на які спирався Т. Г. Шевченко упродовж 1843–1847 рр., зауважив: «Шевченко... виявив великий інтерес до історичних пам’яток і був добре обізнаний з усіма видатними рукописними пам’ятками минулого, зокрема XVII–XVIII ст. Задовольнити інтерес до історії допомагала Шевченку дружба з такими вченими, як М. Максимович, О. Бодяньський, М. Костомаров, М. Іванишев та ін., і праця в 1845–1847 рр. в Кїївській тимчасовій комісії для розбору давніх актів» [4, с. 76]. М. Грушевський про духовний розвиток поета, про ті товариські взаємини Т. Г. Шевченка, що зав’язалися

від 1845 р., пише: «Шевченко, Куліш, Гулак і декотрі з молодших їх знайомих близько приятелювалися і сходячи ся роздумували над минувшиною України, над кривавою наукою, яку дали їй колишні повстання народів, над гірким становищем свого поневоленого народу і способами його визволення...» [2, с. 492]. М. П. Драгоманов же говорить заледве не про позаісторичність поглядів Т. Г. Шевченка на минуле України: «Найліпшою йому здавалась старовина XVI ст., до Брестської унії і незгоди між козаками і Польщею через ксьондзів і магнатів. Тодішня Україна, з котрої, як ми знаємо, зробили були поле для виводу невільників і галерників, – здавалась Шевченкові «веселими селами», в котрих весело жилося («Невільник» 1845, «Ще як були ми козаками»)» [8, с. 150–151]. Проте (на чому наголошує не раз сам М. П. Драгоманов) увага Т. Г. Шевченка прикута до таких важливих подій української історії як козаччина, період Гетьманщини [7; 8; 12]; зображення панорамних битв показано як віддзеркалення боротьби загальнонаціональної [12]; «славне минуле» постає і центром тяжіння заради утвердження спадкоємності часів і підставою для рефлексії над уроками минулого, в якому були не тільки славні сторінки; домінування ідеї боротьби з чужинцями [7; 8; 12] тощо*.

Внаслідок впливу на оцінювання творчості Т. Г. Шевченка ідеологічного позиціонування інтерпретаторів [8, с. 102–103] відбувалося навмисне чи незумисне спотворення його ідей критиками. Цю думку немов би ілюструє Д. Дорошенко на прикладі позиції П. Куліша: «Не обмежуючись різким осудом того розуміння української історії, яке панувало серед українського громадянства, Куліш в різкій формі виступив проти Костомарова, як представника української козакофільської ідеології, і проти Шевченка, як поета козацької України...» [6, с. 112]. Шевченкові погляди на козаччину отримали критичну оцінку М. П. Драгоманова: «...Шевченкові... не доставало навіть і науки про саму українську козаччину, науки, котра провела б логично хоч би січовий погляд на Гетьманщину» [8, с. 150]. Прославлення козацтва і козацьких звитяг Т. Г. Шевченком стало центром уваги ряду наукових розвідок Дм. Донцова – знаного ідеолога націоналізму, який трактує Шевченків спадок в філософсько-історичному руслі, звертаючись до міфології минулого у творчості поета.

Високу оцінку історичним творам Т. Г. Шевченка в частині осмислення та реалістичного зображення ним картин народного життя, зокрема, опису часів Руїни, селянських повстань XVII ст. супроти польського

панування та опису общинної організації життя і побуту запорозьких козаків дає В. Б. Антонович. Особливого значення в сенсі глибини осмислення минулих подій історик надає поемі Т. Г. Шевченка «Гайдамаки». У цій поемі, на думку В. Б. Антоновича, висвітлено причини селянського повстання на Україні у XVIII столітті, відомого під назвою «Коліївщина». Ці причини пояснено на ґрунті тих соціальних відносин, що склалися між суспільними групами поневоленого народу, пануючої польської шляхти і євреїв. «По общему историческому закону, несмотря на разнородность интересов, такие отдельные группы могут выработать взаимное уважение, – вважає В. Б. Антонович, – но это возможно лишь тогда, когда господствующая группа обладает умом, сознает, что с одною эксплуатацией далеко не уйти, и готова сделать некоторые уступки. Польская шляхта не обладала таким тактом, еще менее способны были к этому евреи. В результате получилась печальная обстановка отношений, разразившаяся трагедией во второй половине XVIII века» [1, с. 105].

Час від часу Т. Г. Шевченко, оспівуючи славу України, звертається до видатних постатей її історії «Як відомо, в багатьох творах на історичну тему, і в передусім написаних 1938–1843 рр. Шевченко прославляє і оспівує вчинки справжніх народних героїв, «справжніх прадідів великих»... керівників селянсько-козацьких повстань кінця XVI – першої половини XVIII ст. Прославляє він і керівників гайдамацького руху на Правобережній Україні 1768 р. – Івана Гонту та Максима Залізняка, яких народ назвав гетьманами» [4, с. 81] та проводить розрізнення між тими, хто сприяв її величчю та могутності й тими, хто вів до загибелі, «хто за свої ганебні діла одержали від царів і королів грамоти на маєтки, села і на вільних людей. Так, наприклад, у поемі «Сліпий» («Невольник»), (1845 р.) поет висміює останнього гетьмана Лівобережної України Кирила Розумовського, який плазував й в усьому догоджав цариці Катерині II» [4, с. 86]. Тема зображення історичних постатей та історичних типів минулого України у творах Т. Г. Шевченка відображена в численних наукових розвідках [11; 14].

Значна частина зауважень критиків щодо творів історичного змісту стосується браку реалізму історичних картин у творах Т. Г. Шевченка, недостатньої достовірності опису минулих подій та зображуваних Шевченком образів історичних персон. На недостатню точність фактичних даних, які використовував Т. Г. Шевченко у своїх творах історичного змісту вказував В. Б. Антонович, М. П. Драгоманов, проте їх інтерпретації цього факту різняться. М. П. Драгоманов на цій підставі висновує брак реалізму історичних картин у творах Т. Г. Шевченка [Див., наприклад, 8, с. 150–151]. В. Б. Антонович же вважає неточності у застосуванні Т. Г. Шевченком в історичних творах фактичних даних неістотними внаслідок відмінності призначення поета й науковця у відстоюванні історичної правди та пояснює їх обмеженим доступом поета до

* В українській історіографії дана тематика творчості Т. Г. Шевченка відображена в ряді праць: С. Дорош [О. К.] Дорошевич «Кріпацтво в творах Шевченка» (1911) Д. Николишин «Козаччина у Т. Шевченка» (1914), Б. Навроцький «Гайдамаки» Т. Шевченка. Джерела. Стиль. Композиція» (1928), та «Козацькі морські експедиції в поезії Т. Шевченка» (1928), К. Г. Гуслистий «Коліївщина» у творах Т. Шевченка» (1939), М. Гнатюк «Поема Т. Г. Шевченка "Гайдамаки"» (1963), Г. Я. Сергієнко «Т. Г. Шевченко про боротьбу українського народу за своє соціальне та національне визволення в XVIII ст.» (1964) та ін.

історичних джерел та нерозробленістю піднятих ним тем в тогочасній історичній літературі [1, с. 103]. Дійсно, вимогу дотримання норм наукового дослідження недоречно застосовувати до художніх творів історичного змісту, нехай навіть їх автором є людина надзвичайної обдарованості. На цю ж обставину звернув увагу І. Я. Франко у статті, яка була написана з приводу аналізу поеми Шевченка «Гайдамаки» О. Огоновським: «... поезія має свої права, а історія – свої. Поема може бути історичною, хоч і показує чимало неісторичних, видуманих фактів: коли тільки ті видумані факти добре характеризують дану історичну добу, коли тільки її загальний характер і настрої в поемі вірно і наглядно показаний» [12, с. 369]. Між тим, висновки, які робить, ґрунтуючись на цьому міркуванні І. Я. Франко, цілком відмінні від оцінок історичних творів Т. Г. Шевченка В. Б. Антоновичем. І. Я. Франко в цілому дає невисоку оцінку «Гайдамакам», перш за все, через брак історичної правди, та через незгоду з поетовою оцінкою Коліївщини. Погляди І. Я. Франка розбіжні з оцінкою поеми М. С. Грушевським: «В Петербурзі з кінцем 1830-х років починає звертати на себе увагу своїми поезіями. Поява його першого «Кобзаря» 1840 р. і зараз потім «Гайдамаків» була многоважною подією українського життя» [2, с. 491]. Доробок Т. Г. Шевченка в царині зображення минулого України М. С. Грушевський передає за зразками високого літературного стилю: «З поза блеску гетьманських клейнотів, з поза війн і чвар вставав перед ним дійсний герой української історії: сірий нарід, що повставав на те, аби зробити своєю ту землю, на котрій працював, і бути господарем праці і свого життя. З небувалою ні перед тим ні потім силою Шевченко у своїх поезіях сього (1845) року виступав проти неправди і неволі, яка запанувала на Україні, і лукавим нащадкам пригадував забуту правду української історії» [2, с. 492]. Проте такий стиль не перешкоджає реалістичності оцінок М. С. Грушевського, підтвердженням чого може бути неупереджена характеристика істориком поглядів, що панували в Кирило-Мефодіївського товариства «... брацтво далеко не було одностайне. Були люде такі як Шевченко – настроєні незвичайно ворожо до всього, що тяжіло на українським народі: против царського деспотизму, поміщицького панування, всякого насильства і неправди спільної й духової, готові добивати ся повного, корінного знищення її й оновлення життя до самих підстав хочби насильством, повстанням, переворотом» [2, с. 494] та осуд радикалізму позиції Т. Г. Шевченка: «В сих протестах очевидні крайності, в які Шевченко впадав, показуючи як головне історичну неволю України і сучасну кривду селянства» [2, с. 495].

Отож, в українській історіографії містяться розбіжні оцінки поглядів Т. Г. Шевченка на минуле України, що, як правило, обумовлено не тільки протилежним ідеологічним позиціонуванням інтерпретаторів його творчості, але й спрямуванням на різну предметність. В одному випадку такою предметністю постає, як правило, високо оцінена історіософська доктрина

поета, в іншому – фактичний бік його праць історичного змісту, який, зазвичай, піддають критиці через недостатню реалістичність та, почасти, невідповідність історичним даним. Втілена у текстах рецепція в історіографії історичного минулого у творчості поета, відповідає особливості побудови нарації, за якої авторський образ майбутнього визначає «бачення минулого» та критичні оцінки картин минулого у зображенні інших авторів. В історіографії зразка великих історичних синтезів з історії України подано, як правило, дещо канонізований образ Т. Г. Шевченка і його творів про минуле (М. С. Грушевський, Д. І. Дорошенко, І. П. Крип'якевич та ін.), що пов'язано зі зверненням не до фактологічної основи творів історичного змісту поета, а до його історіософської концепції та значення його постаті в українській історії, а також з міфологічною основою поданого у цих працях самого образу української історії. Остання обставина – відображення впливу, який здійснили історичні праці Т. Г. Шевченка – виявилася вирішальною навіть для оцінки авторів, критичний аналіз яких побудований на позитивістській методології, підтвердженням чого може бути Франкове: «Одно, що тепер і навсігди останеться цінне в історичних поемах Шевченка... се те, що д. Драгоманов назвав його «нюхом історичним», се іменно його любов до простого люду і наклінність (зовсім рівнобіжна з напрямом сучасної історичної критики) – освічувати всі історичні факти з н і з у, а не згори, – з становища люду, не панів, як звичайно робили польські романтики» [12, с. 368].

Новий важливий період у царині шевченкознавства, що розпочався від кінця 90-х рр. ХХ ст., характеризується сплеском зацікавленості вчених-шевченкознавців зображенням непроминального минулого України у творах Т. Г. Шевченка [5]. Ми є на сьогодні його свідками та учасниками. Синтетичний образ побудованого Кобзарем непроминального минулого України в українській та зарубіжній історіографії у ХХ ст. та від початку 90-х рр. ХХ ст. до наших часів потребує все нових студій.

1. Антонович В. Произведения Шевченка, содержание которых составляет исторические события / В. Б. Антонович // Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович; упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 101–106. 2. Грушевський М. Ілюстрована історія України; Перевидання фото-друком і з видання Дніпровського Союзу Споживчих Союзів «Дні просоюз» / М. Грушевський. – Київ; Відень, 1921. – 576 с. 3. Дзира Я. Геній і платні коментарі його творчості / Дзира Я. // Світи Тараса Шевченка: зб. статей до 175-річчя з дня народження поета. – Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Львів, 1991. – С. 343–347. 4. Дзира Я. Тарас Шевченко і українські літописи XVII–XVIII ст. / Я. І. Дзира // Історичні погляди Т. Г. Шевченка: АН УРСР Ін-т історії; редкол. І. О. Гурій (відп. ред.) та ін. – К.: Наук. думка, 1964. – С. 61–89. 5. Дзюба І. Шевченкові «Гайдамаки». З відстані часу / І. Дзюба // Сучасність. – 2004. – № 6. – С. 67–92. 6. Дорошенко Д. Огляд української історіографії / Д. І. Дорошенко. – Прага: Наклад Укр. Вільного ун-ту в Празі, Друком держ. Друкарні в Празі, 1923. – 221 с. 7. Драгоманов М. Т. Г. Шевченко і його думки про громадське життя / М. Драгоманов // Громада. Українська збірка; впорядкована Михаїлом Драгомановим. – Женева: Печатня «Работника» і «Громади», 1879. – № 4. – С. 39–99. 8. Драгоманов М.

Шевченко, українофіли і соціалізм / М. Драгоманов // Громада. Українська збірка; впорядкована Михаїлом Драгомановим. – Женева: Печатня «Рабоника» і «Громади», 1879. – № 4. – С. 101–230. 9. *Коментарі* / В. Ульяновський // Антонович В. Б. Моя сповідь: Вибрані історичні та публіцистичні твори / В. Б. Антонович; упор. О. Тодійчук, В. Ульяновський; вст. ст. та коментарі В. Ульяновського. – К.: Либідь, 1995. – С. 744–773. 10. *Крипякевич І.* Історія України / І. Крипякевич. – Відень: Укр. Вид. Т-во «Вернигора», 1918. – 80 с. 11. *Оробченко Н.* Історичні сюжети у творчості Тараса Тараса Шевченка (Смерть Мазепи) / Н. Оробченко. – Сучасність. – 2007. – № 3. – С. 136–141. 12. *Франко І.* Причини для оцінення поезій Тараса

Шевченка. І. Гайдамаки / І. Франко; підготувала до друку Наталя Тихолаз // Українське літературознавство Зб. наук. пр. – Львів, 2006. – Вип. 68. Іван Франко. Статті й матеріали. – С. 366–375. 13. *Яременко В.* Історіософські аспекти відображення діяльності Б. Хмельницького у творчості Т. Г. Шевченка: До 400-річчя з часу народження Б. Хмельницького / Яременко В. І. // Український історичний журнал. – 1995. – № 4. – С. 100–114. 14. *Яременко В. І.* Історіософський зміст Шевченкових «Гайдамаків»: до 170-річчя виходу поеми / В. І. Яременко // Український історичний журнал. – 2011. – № 2. – С. 159–179.

Людмила Сорочук

Художнє відтворення волинсько-подільської подорожі в літературному доробку Тараса Шевченка

У статті розглядаються деякі аспекти перебування Тараса Шевченка на Волині та Поділлі. Значний інтерес для дослідження становлять враження, отримані поетом під час подорожі та їх вплив на його творчість.

The article deals with some aspects of Taras Shevchenko in Volyn and Podillya. Interesting question is what impression has poet in the trip and what is role they played in his work.

Вивчаючи різні друківані та архівні матеріали, багато дослідників творчої спадщини Тараса Григоровича Шевченка звертаються до теми «Подорож Тараса Шевченка Поділлям та Волиню», яка залишається до теперішнього часу дискусійною й викликає інтерес у шевченкознавців. Робоча поїздка Кобзаря колишньою Волинською губернією, до якої входили нинішні Волинська, Рівненська, Житомирська і частина Тернопільської та Хмельницької областей, відбулася восени 1846 р. Так, у статті «Подорожі Т. Г. Шевченка на Україну» П. Жур, перераховуючи місцевості Поділля та Волині, називає такі міста: Кам'янець-Подільський, Почаїв, Кременець, Острог, Дубно, Новоград-Волинський (колишній Звягель), Житомир [4]. З автобіографічних даних відомо, що восени 1846 р. Т. Шевченко побував на Волині та Поділлі. Записів або звіту про детальну роботу чи зайнятість під час цієї подорожі майже не збереглося. Шевченко мав передати звіт про перебування на Волинсько-Подільських землях у Київську археографічну комісію, але, ймовірно, звіт був знищений. Адже після цієї подорожі, в квітні 1847 р., Кобзаря було заарештовано й засуджено на заслання [6].

Молодий Тарас, після закінчення Петербурзької академії мистецтв, як вільний художник приїхав працювати в Україну. Він дуже довго чекав цієї нагоди. Освоївшись на Батьківщині, Шевченко вступив до новоствореної тоді в Києві Археографічної комісії, де разом із однопдумцями опікувався збереженням пам'яток старовини, записував унікальні зразки народної творчості, народні пісні тощо. Восени 1846 р. від Археографічної комісії, створеної в 1843 р., випала Тарасові Григоровичу Шевченку мандрівка на Волинь і Поділля. Він одержав доручення здійснити подорож на захід України, побувати в одному з найдавніших монастирів – Почаївському, відвідати цілий ряд славних своєю старовиною міст Волині й Поділля. Як співробітник Комісії, Т. Шевченко повинен був

збирати матеріали для розгляду й видання історичних документів та давніх актів, записувати народні традиції, пісні, описувати кургани й урочища, замальовувати архітектурні пам'ятки та старовинні будівлі й описувати їх. Окреме завдання отримав щодо Почаївської лаври: замалювати зовнішній та внутрішній вигляд церкви, намалювати краєвид з тераси біля Успенського собору Почаївської лаври.

Поїздка Т. Шевченка була службовою, спочатку поет побував у Кам'янці-Подільському, звідти приїхав до Житомира, тогочасного губернського центру. На шляху до Почаївської лаври Шевченко проїжджав села і містечка Рівненщини. Він не міг не зупинитися у древньому Корці. Про враження та побачене в Корці є згадка на сторінках повісті «Прогулка с удовольствием и не без морали»: «На полях Волини и Подолии вы часто любуетесь живописными развалинами древних массивных замков и палат, некогда великолепных, как, например, в Остроге или Корце. В Корце даже церковь, хранилище бальзамированных трупов фамилии графов Корецких, сама собою в развалину превратилась. Что же говорят? О чем свидетельствуют эти угрюмые свидетели прошедшего?» [9, с. 266–267]. Це тихе містечко, поділене невеликою річкою Корчик, з старими руїнами середньовічного замку князів Корецьких виглядало досить мальовничим і романтичним. Щоправда, про минувшину нагадували тут занедбані руїни замку, ошатні церкви та величний жіночий монастир. Загалом Корець був звичайним провінційним містечком. В усній народній пам'яті збереглися оповіді, легенди про руйнування замку під час татарських набігів. Досі старші люди співають пісні про походи козацького війська під проводом Богдана Хмельницького.

Наступним містечком, де зупинявся Шевченко, був Острог. Уже на під'їзді його увагу привертали величні, горді руїни колись могутнього родового маєтку князів Острозьких. У Острозі Тарас Шевченко

детально оглянув споруди Замкової гори і, очевидно, замалював їх. Пізніше він назвав їх «похмурими свідками минулого». Можливо, тоді Шевченко завітав і до Межирічського монастиря, який розташований поряд із Острогом. Зрозуміло, що Острог цікавив поета як місто давньої української культури і книжності, місто козацької слави, місто, в якому зростали славні гетьмани України Северин Наливайко і Петро Сагайдачний. На жаль, пам'ятки старої архітектури погано збереглися, адже місто пережило кілька спустошливих пожеж.

Від Острога через проміжні станції Гульча й Варковичі Кобзар дістався до Дубна. У славетному містечку поет, імовірно, затримався на кілька днів. Це місто було повітовим центром, мало ряд цінних пам'яток старовини, насамперед замок-палац Острозьких, кілька старих монастирів і церков.

Після Дубна Тарас Шевченко заїхав і до Кременця. Там він зупинявся, щоб оглянути давню архітектуру. Потім відвідав Почаїв, де залишився на інший триваліший час: не тільки вивчав старожитності Лаври, але й виконав кілька майстерних акварельних малюнків монастиря, які збереглися. Їх репродукції можна побачити у виданнях мистецької спадщини Т. Г. Шевченка. П. Кралюк, досліджуючи його творчість, зазначає: «Почаїв, без сумніву, справив значне враження на Кобзаря. Це містечко й далі фігурує в його творах. Так героїня поеми «Петрусь» (1850 р.) їде молитися Почаївській богородиці. Сюди ж прямує й герой повісті «Варнак» (1855–1856 рр.)» [5, с. 49]. «У Київ їздила, молилась, / Аж у Почаєві була / Чудовная не помогла / Не помогла святая сила... [8, с. 473].

Аналізуючи поезію «Ой, чого ти почорніло, зеленеє поле», можна зробити висновок про те, що Кобзар побував на місці історичної битви козаків під Берестечком. Зазначений вірш є непрямим свідченням цього. У ньому глибоко і влучно виражені думки і переживання поета на святому й пам'ятному місці. Під Берестечком Шевченко оглянув поле битви, козацькі могили, відвідав церкву села Пляшів. Любив розмовляти Т. Шевченко із місцевими жителями, записував народні пісні, перекази, легенди й оповідання про козацькі бої, вважає М. Дубина [2, с. 29]. «Міг розповідати Шевченкові про трагедію під Берестечком і М. Костомаров (письменник, історик, член Кирило-Мефодіївського товариства, співробітник Археологічної комісії), який раніше побував там» – зазначає у науковій розвідці «Т. Г. Шевченко і Волинь» І. Сірак [7, с. 30]. Можливо, Шевченко знав народні пісні про Берестецьку битву, адже у його поемі-містерії «Великий льох», написаної до подорожі по Волині (1845 р.), лірник співає пісню «Про містечко Берестечко». М. Жулинський у своїй праці «Шевченко: повернення “в нашу Україну”», аналізуючи національне самовизначення та історичну місію Тараса Шевченка, говорить: «Гостре, болісне реагування Шевченка на трагічні історичні події мало благородну мету: через співпережиття минулого, через

драматичні потрясіння – до пробудження національної свідомості, до морального очищення, оздоровлення духу» [3, с. 284].

Повертався Шевченко тим самим шляхом – через Вербу до Дубна, далі на Острог, Корець і Житомир. Але на зворотному шляху доводилося поспішати, бо наближалась пора осінньої негоди. Адже мандрував Шевченко невеликою кінною бричкою. Він завершував мандрівку наприкінці жовтня, «змірявши уздовж і упоперек Волинь і Поділля».

Глибокі й незабутні враження волинсько-подільської подорожі Тарас Шевченко не раз художньо осмислював у подальшій літературній діяльності. Історико-фольклорні та географічні матеріали надихнули Кобзаря на творчість. В умовах заслання, де заборонялося писати й малювати, митець часто згадував побачене й пережите і, як тільки з'являлася можливість, Тарас Григорович починав творити свою геніальну поезію. Так, 1848 р., за два роки після мандрівки Волинсько-Подільським краєм, Кобзар повернувся до дорогих спогадів і написав стислий, але вражаючий за силою почуттів та емоцій вірш:

Ой чого ти почорніло,
Зеленеє поле?
Почорніло я од крові
За вольную волю.
Круг містечка Берестечка
На чотири милі
Мене славні запорожці
Своїм трупом вкрили.
Та ще мене гайворони
Укрили з півночі...
Клюють очі козацькі,
А трупу не хочуть.
Почорніло я, зеленеє,
Та за нашу волю...
Я знов буду зеленити,
А ви вже ніколи
Не вернетесь на волю,
Будете орати
Мене стиха та, орючи,
Долю проклинати [8, с. 482].

Цитований вірш є одним із найкращих зразків Шевченкової поезії. Кобзар із болем в душі згадує загиблих козаків, славетних героїв-лицарів, які поклали голови за волю рідного народу.

Аналізуючи зміст поезії, ми неначе поринаємо в образно-символічний світ наших пращурів. «Вірш виглядає як містичний діалог між поетом та землею-полем. У певному сенсі його можна вважати своєрідним виявом традиційно українських, по суті дохристиянських релігійних поглядів, у яких земля виступає як щось сакральне, божественне» [5, с. 67–68].

Поему «Варнак» Шевченко написав дещо раніше, у тому ж 1848 р. «Поема «Варнак», – як зазначає П. Кралюк, – має однозначно волинську прив'язку. У ній Шевченко розповідає, що на чужині, «понад Елеком» він зустрів старого діда-варнака, який виявився земляком поета, бо походить з Волині [5, с. 66]. Поет дуже вдало описує образ народного месника-варнака. Перекази про народних месників Шевченкові доводилося не

раз чути на Волині, отож і цей образ тут пов'язаний з конкретною місцевістю на Волині:

Старий згадав свою Волинь святую
І волю-долю молодую...
Над Іквою було село,
У тім селі на безталання
Та на погибель виріс я.
Лихая доленька моя!.. [8, с. 419–420].

За історичними даними, у Дубенському повіті («над Іквою») колись прокотилося чимало повстань і бунтарських рухів. Шевченків «варнак» – образ відчайдушної, але стихійної помсти.

Вже незадовго у 1848 р., після написання «Відьми» та «Варнака», Т. Шевченко пише поему «Марина». В цьому творі автор багато використовує фольклору подільського краю.

Ще одна повість, у якій Т. Шевченко згадує про перебування на Волині, – «Прогулка с удовольствием и не без морали». Тут ми зустрічаємо роздуми Шевченка над побаченим під час своєї подорожі: «Могила, или курган, на Волини или Подолии большая редкость. По берегам же Днепра, в губерниях Киевской, Полтавской, вы не пройдете версты поля, не окрашенного высокой могилой, а иногда и десятком могил. И не увидите ни одной развалины на пространстве трех губерний.... Что же говорят пытливого потомку эти частые темные могилы на берегах Днепра и грандиозные руины дворцов и замков на берегах Днестра? Они говорят о рабстве и свободе. Бедная, малосильная Волинь и Подолия, она охраняла своих распинателей в неприступных замках и роскошных палатах. А моя прекрасная, могучая, вольнолюбивая Украина туго начинала своим вольным и вражьем трупом неисчислимыя огромные курганы. Она своей славы на поталу не давала, врага деспота под ноги топтала и свободная, нерастленная умирала. Вот что значит могилы и руины. Не напрасно грустны и унылы ваши песни, задумчивые земляки мои. Их сложила свобода, а пела тяжкая одинокая неволя». [9, с. 266–267]. Проникливий аналітичний погляд на минавшину рідного народу поєднується тут із живим, людяним відчуттям історії, в якому чуємо і співчуття, і співпереживання, і страждання, і гнів. Такі глибокі й переконливі роздуми могли народитися лише у великого художника-мислителя. В цьому уривку, вочевидь, один із найбільших уроків волинсько-подільської мандрівки для самого Шевченка: вона дала йому змогу відчувати як єдиний організм усю Україну, дала моральне право виступати від імені всієї своєї знедоленої Батьківщини. «Шевченко вірить, що, коли очисним потоком «прорветься слово, як вода», людині відкриється свята правда, висока доцільність буття на землі, що скривджені, пригноблені навчаться творити добро, не заподіюючи зла ближньому, що віще слово захистить душі чистих серцем від скверни і розтліваючої кривди. Тільки зцілена святим словом правди національна душа здатна відкритися

братолюбю, порозумінню і злагоді, викристалізуватися єдиномислієм» [3, с. 285].

Відвідини славетних Волині та Поділля Шевченком стало знаменною подією для мешканців цих земель і залишаються в пам'яті місцевих жителів. Уже традиційно щорічно в обласних та районних центрах, сільських школах та Будинках культури проводяться Шевченківські дні: фестивалі, виставки, поетичні вечори, конкурси. Гарним прикладом є робота двох майстринь з Рівного. Олена Медведєва та Ганна Тимошок нещодавно вишили на полотняних сторінках 8 творів Тараса Шевченка. Вишитий різнокольоровими нитками «Кобзар» є унікальною книгою, яка доповнить виставкові експонати Рівненського краєзнавчого музею. Сучасний рівненський поет М. Береза написав вірш «Тарас», в якому описує шлях Шевченка на Рівненщині:

З почаївських яруг – до Берестечка,
Де Пляшівка виняньчує лозу...
Вже й коні – в милі. Їм печуть вуздечка.
Нелегко йти. Але ж кого везуть!
Проїздом – Верба. Далі – вже на Дубно.
І там – на Корець. Двісті літ – їзда...
Було б воно нічого. От, не думав,
Що, скочивши із воза, на майдан
Піде: а люду! Кожен тут – глашатай.
За булаву. Як ні – то хоч бриля...
Під бронзовим плащем – немов пташатко! –
Стріпнеться серце: Боже, як гуля
Новітнє панство! Вереск дискотечний.
Праотчім слову – як на чужині...
Куди піти? Невже під Берестечко
Вернутись, де Нечай ще у човні?! [1, с. 20].

Отже, подорожуючи Волинсько-Подільськими землями, Тарас Григорович побачив і відчув цей багатий та славетний край з мальовничою природою й родючими землями. Свої враження, роздуми він описав у неповторних віршах та повістях, а побачене – відтворив у малюнках. Багатогранною творчістю, непохитною волею та нескореним духом Тарас Шевченко засвідчив велику любов до простих людей, до рідної землі, до України.

1. Береза М. Тарас: [вірш] / М. Береза // Літературна Рівненщина. – Рівне, 2010. – С. 20. 2. Дубина М. Шевченко і Західна Україна. / М. Дубина – К.: Вид-во Київського університету, 1969. – 197 с. 3. Жулинський М. Шевченко: повернення «в нашу Україну» / М. Г. Жулинський // Нація. Культура. Література: нац. культ. міфи та ідейно-естет. пошуки укр. л-ри / Микола Жулинський. – К.: Наук. думка. 2010. – 560 с. – С. 271–285. 4. Жур П. Подорожі Т. Г. Шевченка на Україну / П. Жур // Шевченківський словник: У 2 т. Т. 2. – К.: Інститут літератури ім. Т. Г. Шевченка, 1978. – С. 115–118. 5. Кралюк П. Волинь у житті та творчості Тараса Шевченка: монографія, оповідання. / П. М. Кралюк. – Луцьк: Твердиня. – Вид. 2-ге, 2007. – 108 с. 6. Поліщук Я. Волинські шляхи великого Кобзаря / Я. Поліщук // Література рідного краю. – Рівне, 1993. – С. 29–35. 7. Сірак І. Т. Г. Шевченко і Волинь / Волинь у житті та творчості письменників: Зб. наук. праць. – Луцьк: «Вежа», 1999. – 158 с. – С. 22–34. 8. Шевченко Т. Г. Кобзар (Вступ. ст. та примітки Р. Полянського) / Т. Г. Шевченко – Х.; Ш. «Майдан» – «Ярина», 1996. – 736 с. 9. Шевченко Т. Г. Прогулка с удовольствием и не без морали: повесть / Шевченко Т. Г. // Зібрання творів у шести томах. Т. 4. – К., 2003. – 600 с. – С. 266–267.

Олена Чебанюк

Концепт «поле» та його фольклорні джерела у творчості Тараса Шевченка

У статті розглядається символіка й семантика концепту «поле» як природного локусу, що широко використовується у творах Тараса Шевченка не тільки як тло, на якому розгортається наратив, але і як алегорії свободи, символ батьківщини, вільної України. Простежується зв'язок авторської символіки із міфо-поетичною семантикою поля в народній українській поезії як свого й чужого простору та сполученості поля як безкрайнього простору і волі як безмежної свободи.

In the article semantics and symbolism of the concept "field" in the creative works of Taras Shevchenko are considered. A comparison with the folklore semantic of a field is made. The complexity and layering of the image of a field in Shevchenko's poetry of Late-year period are analyzed.

Природний простір і локуси природи широко використовуються у фольклорі й художній літературі для передачі людських почуттів, психічного стану героїв, для вибудовування паралелей та контрастів між станом навколишнього світу й душевними переживаннями людини, а також для експлікації архетипів, глибинних світоглядних констант і широких філософських узагальнень.

Єдність з природою, відчитання природи як своєрідного тексту – одна з характерних рис як фольклорної творчості, так і творчості поетів-романтиків. «Слов'янські поети, зокрема К. Маха, А. Міцкевич, Я. Коллар висловлювали думку, що у слов'ян більша, ніж в інших народів, потреба узгоджувати свої дії з природою і мучиться у випадку їх невідповідності. Це, безперечно, пов'язано з більшою і тривалішою роллю фольклору. В кожному напрямі згідно з його естетикою і світосприйманням відбувається свій відбір природних явищ і особливе до них ставлення», – зауважує львівський літературознавець Нонна Копистянська [5, с. 93].

В українській літературі вагомий внесок у розкриття глибинного зв'язку людина – природа, осмислення природи як універсального джерела життя людини як фізичного, так і духовного, а також у становлення пейзажної лірики зробив Тарас Шевченко. Природний простір у творчості Т. Шевченка є самодостатнім і самоцінним, тобто він є тією субстанцією, де людина разом із природою творить свій неповторний та унікальний Космос. Використовуючи міфопоетичні моделі, архетипи й світоглядні константи, фольклорні образи й символіку поет створює той образ батьківщини, який у наш час називають «міфом України» [2; 3]

У поетичній творчості Т. Шевченка поле є одним із найчастіше згадуваних природних локусів, до якого поет постійно звертається не тільки як до тла, на якому розгортається його власний наратив, але і як до алегорії свободи та символу вільної України. Поле у творах Тараса Шевченка – полісемантичне, має розгорнуту символіку, яка часто перегукується із міфо-фольклорною символікою цього локусу. Протягом всієї своєї творчості Т. Шевченко звертається до образної та символічної характеристики поля, щоб передати такі діаметрально протилежні душевно-психологічні стани, як тугу, відчай, розпач, радість, надію, мрію.

З часом місце і значення образу поля у Шевченка змінювалося, ускладнюючись, виконуючи різні функції й поступово набуваючи універсального звучання.

У ранніх творах Т. Шевченка вводить поле як тло, фон, на якому відбуваються типові для поетів-романтиків жахливі й трагічні події. Поетом актуалізується міфологічно-фольклорне сприйняття поля як чужого, демонічного, ворожого людині локусу, що протиставляється таким «обжитим» локусам, як село, вулиця, хата. При зображенні поля поетом актуалізується семантична опозиція *свій – чужий*, де поле відноситься до чужого, нелюдського простору. Опозиція *свій/чужий* належить до універсальних класифікаторів у архаїчній і традиційній картині світу й співвідноситься із іншими фундаментальними опозиціями, вживаними у народній культурі: *хороший – поганий, чистий – нечистий, людський – нелюдський, праведний – гріховний, живий – мертвий* [1, с. 381–382].

У руслі романтичної поезії вживається Т. Шевченком хронотоп *нічного поля/поля вночі* як небезпечного місця, межового локусу, де грань між світом людей і демонів стирається і можливий контакт із потойбіччям: тут блукає нещасна причинна дівчина, тут з відчаю заподіяв собі смерть козак, тут можуть залоскотати до смерті русалки, дівчина з горя перетвориться на тополю тощо. У поетичних творах Т. Шевченка часто зустрічається могила *в полі / в житі* край дороги. Адже, за народними віруваннями, край дороги ховали «нечистих» покійників, тобто тих, хто помер «неправильною», «не своєю» смертю.

Поле у ранніх творах Т. Шевченка має ознаки безмежності й порівнюється з морем: *«кругом поле, як те море широке синіє»*, тут віє-гуляє вільний вітер («Тополя», 1839) [8, с. 49]. Поле наділяється характерними для фольклорної поетики епітетами *широке* і *чисте*, що свідчить про його незаповненість атрибутами людського життя, недискретність. Синонімом такого поля часто виступає *степ*, а синонімом обробленого людською працею поля – *лан, рілля, нива*. Філософське осмислення життя як поля, світу як поля, що складається із стегу і лану, Шевченко подає у перших рядках «Заповіту» (1845) [8, с. 294]. «Незнаємо поле» – так називає поет широкий і безкрайній український степ, вдаючись до інтертекстуального посилання на «Слово о полку

Ігоревім» («З передсвіта до вечора», 1860) [8, с. 607]. Проте, якщо у фольклорі *поле*, як правило, не має власного імені, що вказувало б на його конкретну локалізацію, його етнічну приналежність, у Шевченка часто порушується ця фольклорна анонімність поля згадками про Великий Луг і козацькі могили в степу або в полі: «... *осталися, / Могили по полю, / Високі ті могили, – / Чорніють як гори*» («Іван Підкова», 1839) [8, с. 59].

Особливо яскраво поле як сакральний локус богів протиставляється профанному світові людей у «Перебенді» (1939): старий кобзар, що розважає людей веселими й сумними піснями на базарі, вигоні, в шинку, на бенкеті, залишаючись насамоті, щоб не бачили люди, ходить на могилу в чисте поле на розмову з Богом: «*В степу на могилі, щоб ніхто не бачив, / Щоб вітер по полю слова розмахав, / Щоб люди не чули, бо то боже слово, / То серце по волі з Богом розмовля, / То серце щебече господню славу, / А думка край світа на хмарі гуля*» [8, с. 28].

У поезіях Т. Шевченка часто актуалізується фольклорна символіка й семантика сполученості *поля* як безкрайнього простору і *волі* як необмеженої свободи. Образ безмежного українського поля, степу як простору абсолютної свободи, козацької України є центральним для українських поетів-романтиків і часто зустрічається у творах польських романтиків т. з. «української школи» (Ю. Словацький, Ю. Крашевський, Б. Залеський, М. Чайковський). Через всю творчість Т. Шевченка від самого раннього періоду наскрізною ниткою проходить образ чужини як «чужого поля». Вже у «Причиній» (1837) вперше вводиться образ «чужого поля», яке символізує чужу землю, чужу країну. Так, дівчина тужить за милим, який довго не повертається із своїх мандрів: «*Орел вийняв карі очі / На чужому полі, / Біле тіло вовки з'їли, – / Така його доля*» [8, с. 10]. Протягом всієї творчості поета спостерігаємо постійне й широке вживання поняття своєї та чужої землі для позначення семантичної опозиції *батьківщина – чужина, Україна – Російська імперія*. Таке постійне згадування «чужого поля» для позначення чужини, звичайно, зумовлене тим, що більшість свого життя Шевченко прожив за межами України, постійно ностальгуючи за рідною землею: «*Не втирайте мої сльози, / Нехай собі плетуться, / Чуже поле поливають / Щодня і щоночі, / Поки попи не засиплють / Чужим піском очі ...*» («Думи мої...», 1839) [8, с. 25].

Більш глибоке прочитання опозиції *свій – чужий* пропонує Шевченко у поезії «І мертвим, і живим...» (1845), де поле як чужий і нелюдський простір протиставляється своєму, олюдненому простору хати: «*У чужому краю, / Не шукайте, не питайте, / Того, що немає / І на небі, а не тільки / На чужому полі. / В своїй хаті своя правда, / І сила, і воля*» [8, с. 271].

В останніх віршах Шевченка «своє» поле – більш складний, багатозаровий образ, в якому поєднується

народна і авторська символіка: це – «добрий лан», на якому трудяться люди, і який символізує «свій світ» поета, що включає як фізичний простір України, так і внутрішній простір автора, тобто, і свою країну, і місію поета, як справу всього його життя: «...*Орю / Свій переліг – убогу ниву! – Та сію слово. Добрі жнива / Колись-то будуть*» («Не нарікаю я на Бога...», 1860, жовтень) [8, с. 617]. Для поета, який відчуває/передбачає свій скорий відхід в інші світи, означення чужого краю вже не потребує евфемізмів і чужину названо чужиною: «*Пшениця, жито, / На добрім сіялись лану, А люди так собі пожнуть / І скажуть: – Десь його убито, / Сердешного, на чужині!...*» («Якби з ким сісти...», 1860, листопад) [8, с. 625].

Для ранньої поезії Шевченка характерне також поєднання концептів *доля* і *поле*. Наприклад, у поезії «Думка» (1838) він двічі поєднує їх в контексті життя ліричного героя – «сироти без роду», який «*шука долі в чужім полі*» [8, с. 21]. Тут іде майже пряме цитування народних вірувань про хорошу й погану Долю, яка уявляється в антропоморфному вигляді, яку можна побачити, зустріти [4, с. 342–374]. Згідно з народними уявленнями, хороша Доля і урожайне поле в очах українця-землероба є синонімами, погана ж Доля «*за морем блукає*» – тобто, відірвана від своєї землі, на чужині: «*В того Доля ходить полем, / Колоски збирає; / А моя десь, ледащиця, / За морем блукає*» [8, с. 21]. В поезіях Шевченка *поле, воля* і *доля* часто поєднуються, створюючи характерну для народної лірики напружену атмосферу визначеності наперед життєвого шляху героїв. Так вони поєднані у пісні, яку співає дівчина Мар'яна: «*Має поле, має волю, / Та долі не має*» («Мар'яна-Черниця», 1841) [8, с. 136].

Найяскравіше багатозаровість концепту *поле*, його полісемантика й символіка розгорнута у поезії «Сон» («На панщині пшеницю жала...», 1858) [8, с. 561]. Замучена тяжкою роботою на панщині, жниця заснула, годуючи дитину. Уві сні вона бачить себе й сина на волі. Проте у двадцяти трьох рядках цього вірша Т. Шевченко подає набагато складнішу, ніж простенька фабула, історію, що відбиває українську ментальність і традиційну картину світу. Поле, як засіяна мати-земля, у віруваннях українців уособлювало жіноче начало, що родить, дарує життя рослинам, як жінка-мати дає життя дітям. Для українців-землеробів засіяне жито, пшеницею чи іншими злаками поле є також метафорою життя людини, що знайшло відображення в таких пареміях: «на життю, як на довгій ниві», «життя прожить, що поле перейти». Поле проектувалося на життя кожної окремої особи, яка його обробляла. Так, за народними віруваннями, зробивши закрутку на полі, можна було нашкодити життю самого хазяїна цього поля. Сон на полі, на полі життя є пророчим і він обов'язково має збутися: «*І сниться їй той син Іван / І уродливий, і багатий, / Уже засватаний, жонатий – / На вольній, бачиться, бо й сам / Уже не*

панський, а на волі; / На своїм веселім полі / Удвох собі пшеницю жнуть, / А діточки обід несуть» [8, с. 561]. Не випадково тут поетом вживається епітет *веселе поле*, що зберігає глибинний зв'язок із народними жнивварськими піснями, в яких поле, на якому зібрано врожай, «веселиться». За народними віруваннями, на полі не можна лаятись, сваритися, а для того, щоб гарно воно вродило, треба співати й мати веселі настрій. Імплицитно в поезії присутнє і осмислення поля як межового простору між «цим» і «тим» світом, де можливі прориви в часі, передбачення і чудеса.

У поезіях Т. Шевченка поле також осмислюється як простір боротьби («поле борні»), боротьби між силами добра і зла. У Шевченка полісемантика поля підкреслюється різнокольоровою гамою, яку він застосовує для його змалювання, широко використовуючи асоціативні ряди. Так родюче поле має жовтий колір, зелене поле символізує поле роздолля й волі, червоний колір поля – поле битви, біле поле є полем смерті. Цікавою є гра кольорами поля, для передачі таких почуттів, як радість, смуток, туга. У поезії «Ой чого ти почорніло...» (1848), поет звертається до конкретного поля – поля під Берестечком – як до живої субстанції, як свідка минулої козацької слави: «Ой чого ти почорніло, / Зеленеє поле? / – Почорніло я од крові / За вольную волю» [8, с. 431]. В українській традиційній культурі жнива асоціювалися зі стражданнями і муками женців на полі. Тема страждання женців на полі генетично корелюється з мотивом життя, мук і смерті рослини. Дослідник історичної поетики О. Фрейденберг вважала, що мотив «життєвих мук і смерті» злакових рослин – «драма хліба» – пов'язаний з «вузлом образів про життя і смерть» і становить паралель «страждання рослини – страждання людини» [6, с. 54]. Збір врожаю пов'язаний також із метафорами боротьби, битви, вбивства та смерті на полі, що лягли в основу численних сюжетів жнивварських пісень і балад у слов'янському фольклорі [7, с. 68]. Мотив кривавих жнив, покосів на полі, як полі життя, використано Т. Шевченком у поезії «Косар» (1847): «Понад полем іде, / На покоси кладе, / На покоси кладе – гори. Стогне земля, стогне море, / Стогне та гуде!» [8, с. 326].

Одним із центральних образів поезії Тараса Шевченка є образ самотньої тополі в чистім полі, що символізує молоду дівчину/жінку, самотню сироту і, врешті, саму Україну. Образ, навіяний народною баладою, піднімається поетом до широкого узагальнення й стає загальнонаціональним символом. У ранніх поезіях Т. Шевченко часто порівнює дівчину, якій судилась

нещаслива доля, із тополею в чистім полі: «...Та й вироста Ганна кароока, / Як тополя серед поля, / гнучка та висока» («Утоплена, 1841) [8, с. 142]. Катерина, покидаючи рідне село «Як тополя, стала в полі / При битій дорозі; / Як роса та до схід сонця, / Покапали сльози» («Катерина», 1838) [8, с. 36]. У вірші, написаному в казематі, наслідуючи стиль народних пісень, Шевченко порівнює сироту, у якого нікого й нічого немає, із билиною в полі: «Ой одна я, одна, / Як билиночка в полі, / Та не дав мені Бог, / А ні щастя, ні долі» [8, с. 315]. Баладний мотив метаморфози, перетворення дівчини у тополя ліг в основу авторської балади Т. Шевченка «Коло гаю в чистім полі» (1848). Дві сестри отруївши зрадливого козака, самі заподіяли собі смерть. Поле в даній поезії є основним місцем, де розгортається трагедія – тут відбуваються побачення, тут шукають отруйне зілля, тут знаходять останній притулок всі три герої: «А Бог людям на науку / Постає в полі / На могилі тополями / І тії тополі / Над Іваном на могилі, Коло того гаю; / І без вітру гоїдаються, / І вітер гоїдає» [8, с. 414].

Образ тополі серед поля вживається в пейзажній ліриці поета. Згодом він стане не тільки загальним літературним топосом, але й іконографічним символом України. У пейзажній ліриці Шевченка імплицитно зберігається зв'язок з народною баладою, де молода дружина або дівчина перетворюється на гнучку тополь, що озивається до милого. Наприклад, в поемі «Сон» (1844) «Тополі по волі / Стоять собі мов сторожа, / Розмовляють з полем» [8, с. 205].

Аналізуючи образ поля в творчості Тараса Шевченка, можемо констатувати наявність його глибинного зв'язку із фольклорною картиною світу українців. Концепт *поле* у творчості поета має полісемантичну палітру значень, розгорнуту символіку, яка часто перегукується із міфо-фольклорною символікою цього локусу.

1. Белова О. Свой – чужой / О. Белова // Славянские древности: Этнолингвистический словарь в 5-ти томах. – Т. 4. – М.: Международные отношения, 2009. – 656 с.
2. Грабович Г. Шевченко як міфотворець: Семантика символів у творчості поета / Григорій Грабович. – К.: «Радянський письменник», 1991. – 221 с.
3. Забужко О. Шевченків міф України / Оксана Забужко. – К.: Абрис, 1997. – 150 с.
4. Иванов П. Народные рассказы о Доле / П. Иванов // Українці: народні вірування, повір'я, демонологія. – К.: Либідь, 1991. – 640 с.
5. Копистянська Н. Час і простір у мистецтві слова / Н. Копистянська. – Львів: ПАІС, 2012. – 343 с.
6. Фрейденберг О. Поэтика сюжета и жанра / О. Фрейденберг. – Ленинград: Худ. лит.-ра, 1936. – 454 с.
7. Чебанюк О. Сюжетнотвірні функції концептів *життя – страждання – смерть* у жнивварських піснях слов'ян / О. Чебанюк // Слов'янський світ. – 2010. Вип. 8. – С. 65–73.
8. Шевченко Т. Кобзар / Тарас Шевченко. – К.: Радянська школа, 1954. – 676 с.

Андрій Червінський

Проблеми і тенденції розвитку скульптурної шевченкіани Прикарпаття на межі ХХ–ХХІ ст.

У статті описується скульптурна шевченкіана на Прикарпатті, розкриваються ключові проблеми пам'ятникотворення та основні тенденції його розвитку у 90-х роках ХХ століття та на початку ХХІ століття. Автор відстежує генезу їх створення та показує процес увічнення у пам'ятках монументального мистецтва постаті Т. Шевченка на Прикарпатті за сучасної доби національної державності, узагальнює пов'язані з цим труднощі й здобутки, визначає перспективи їхнього подальшого розвитку.

The article describes a sculptural Shevchenkiana in Prykarpattia region. The key problems of monuments creation and the main tendencies of its development in the 90 years of the twentieth century and early twenty-first century are analyzed. The author traces the genesis of monuments creation and shows the process of immortalization of figure Shevchenko in Prykarpattia Region, summarizes the difficulties and achievements, identifies prospects for their future development.

Актуальність проблеми, заявленої у назві статті, зумовлюється суспільно-політичними та науково-теоретичними обставинами. Тарас Шевченко – знаковий символ українського народу, який вагомо вплинув на формування його національної свідомості та культури і духовності загалом. У радянський період формування культу Т. Шевченка не заборонялося, але спотворювалося ідеологічною кон'юнктурою, що відповідним чином позначилося на увічненні його постаті у монументальній скульптурі. Ці тенденції, явища в силу інертності проявилися і за доби незалежності. Увага громадськості до цієї сфери посилює факти руйнування пам'ятників Кобзареві та дискусії щодо їхнього спорудження, місця встановлення тощо.

За два останніх десятиріччя з'явилося чимало різнопрофільних (пам'яткознавчих, історико-краєзнавчих, мистецтвознавчих) досліджень, де порушується широкий комплекс питань, пов'язаних з вивченням нерухомих об'єктів культурної спадщини, зокрема, й пам'яток монументального мистецтва. З-поміж них важливе науково-методологічне значення мають дві ґрунтовні праці, підготовлені під егідою Інституту історії України НАН України, які узагальнюють досвід, практику, організаційно-методичні засади підготовки Зводу пам'яток історії та культури України загалом та щодо зазначеного виду нерухомих об'єктів, зокрема [1, с. 183–249; 12, с. 320–370]. Таке ж значення має монографія, написана співробітниками згаданої академічної установи та Центру пам'яткознавства НАН України, де зазначена проблема розглядається в ракурсі наукових парадигм і суспільних викликів, зумовлених ухваленням Закону України «Про охорону культурної спадщини» (2000 р.).

Поряд із цим з'явилося чимало літератури про збереження і використання пам'яток історії та культури на Прикарпатті [7; 14; 15; 16; та ін.]. Маємо й окремі праці, де висвітлено здобутки увічнення Т. Шевченка у творах монументального мистецтва в краї, передусім, за радянського періоду [4, с. 5–21; 9; 10]. Однак у заявленому в назві статті ракурсі це питання в українській історіографії ще не розглядалося.

У статті ставимо за мету відстежити генезу та показати процес увічнення у пам'ятках монументального мистецтва Т. Шевченка на Прикарпатті за сучасної доби національної державності, узагальнити пов'язані з цим

труднощі й здобутки, визначити перспективи їхнього подальшого розвитку. Підстави для цього дають різноманітні джерела: матеріали періодичної преси та поточного архіву науково-редакційного відділу «Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область», довідникова література тощо.

Становлення скульптурної шевченкіани у роки незалежності спиралося на попередні традиції, успадковуючи таким чином як старі проблеми і хиби, так і стимули, чинники її розвитку. Пам'ятників Кобзареві на Івано-Франківщині встановили більше, ніж у будь-якій іншій області України. У літературі та різних джерелах фіксується стрімка динаміка їхнього зростання, але подаються різні дані про загальну кількість: стосовно кінця 1980-х рр. указувалося на існування 80–110 монументів; щодо середини 1990-х рр. – 120–140, а 2008–2010 рр. – 170–200 [2; 3; 27; 28; 4, с. 14; 14, с. 160]. Такі суперечності, гадаємо, попри похибки в підрахунках, пояснюються і тим, що в одних випадках, окрім пам'ятників, указувалися ще й пам'ятні дошки Кобзареві, а в інших не бралися до уваги «низькопробні» пам'ятки або ті, що перебували в «поганому стані» тощо.

У досліджуваній період скульптурна шевченкіана на Прикарпатті розвивалася у двох напрямках: через відновлення та реконструкцію старих пам'ятників та шляхом зведення нових. Краєзнавці дискутують щодо часу появи (1862 р. чи початок ХХ ст.) її первістка – пам'ятника біля Соکیلської гори між селами Тюдів і Великий Рожнів на Косівщині, який вважається одним із перших у світі. Усього до 1914 р. у краї спорудили понад 20 скульптурних зображень Кобзаря, більшість з яких були знищені чи пошкоджені під час воєнного лихоліття [2; 3; 19; 28].

Чимало з них відновили на межі 1980-х – 1990-х рр. зусиллями місцевих громад та органів влади. На місці згаданої реліквії біля Соکیلської гори, яку нищили двічі – у 1915 і 1930 рр., встановили третій пам'ятник. У с. Вовчинці біля Івано-Франківська відновили і реставрували зведений в 1911 р. пам'ятник Т. Шевченка у вигляді піраміди з брил каміння, що вивершена хрестом. У її верхній частині вимурувано барельєф поета та дошка з написом: «В 50 річницю смерті Тараса Шевченка. 1861–1911» [14, с. 157]. Пам'ятник Кобзареві в с. Надіїві Долинського району,

встановлений у 1912 р. за проектом односельця Г. Басараба, у 1976 р. «радянлізували», знявши хрест та інші національні символи. В 1997 р. йому повернули первісну пірамідальну композицію із вимуруваним барельєфним зображенням поета на горі [26]. Неодноразово реставрували споруджений в 1912 р. та подібний до згаданих пам'ятник Т. Шевченкові у с. Сілець на Тисмениччині, який зберігся після відновлення у 1937 р. За ініціативи й на кошти обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури нове погруддя роботи скульптора (далі – скульп.) М. Тимківа встановили на місці зруйнованих під час Першої світової війни меморіальної дошки і бюста поета (скульп. Г. Кузнецов) на будинку «Українського сокола» в Івано-Франківську (нині вул. Грушевського, 18) [2; 3; 11; 28].

У радянський період громадськість Прикарпаття вбачала один зі шляхів національного волевиявлення саме у встановленні пам'ятників Т. Шевченкові, культ якого не заборонявся офіційною пропагандою. «Ювілейний» характер увічнення його пам'яті негативно позначався на їхньому художньо-мистецькому рівні, тож ці та інші явища даються взнаки і за досліджуваного періоду. Лише за повоєнні 1945–1960 рр. в краї встановили близько 20 монументів Кобзарю й надалі цей процес тривав хвилеподібно, так що лише під час відзначення 175-річчя від дня його народження встановили ще два десятки монументів [2; 3; 4, с. 11–13; 28].

Радянські та сучасні пам'яткознавчі дослідження як здобутки скульптурної шевченкіани вказують на доволі обмежене коло пам'яток високого художня рівня: у с. Шепарівцях біля Коломиї (один із кращих сільських монументів), у м. Калуші, м. Рогатині, м. Галичі та ін. [4, с. 10–14; 27]. З іншого боку, у радянський період з'явилася і в 1990-х рр. тривала тенденція, спричинена «самолюбством багатостраждального народу», коли, згідно зі спостереженнями Ю. Угорчака, сусідні села за принципом, «а ми чим гірші» ставили у себе пам'ятники Т. Шевченка, зваживши свої скромні фінансові можливості та знайшовши «першого-ліпшого самодіяльного скульптора, який пообіцяв зробити “шедевр”». Їх виготовляли різні кооперативи, «аби тільки швидше за всяку ціну», тож характерними рисами пам'ятників і меморіальних дощок (і не лише Кобзареві) стали низька якість та «гранична простота і сіра одноманітність» [27].

Згідно з нашими підрахунками [17; 18], із близько 70 пам'ятників Т. Шевченку, зведених у 1991–2005 рр., майже 3/4 припало на першу половину 1990-х рр. Ця, найпотужніша за доби державної незалежності хвиля, прикарпатської скульптурної шевченкіани мала неоднозначні наслідки. З одного боку, погіршився її художньо-мистецький рівень, що проявилось в зростанні чисельності однотипних невиразних скульптурних творів, поширенні штамтів і зниженні їхнього професійного рівня. Причини цього явища та знецінення монументального

мистецтва загалом П. Рибчак, головний художник управління і містобудування Івано-Франківської ОДА, вбачав у неконтрольованій безвідповідальній праці самодіяльних художників і скульпторів, які, не маючи належних професійних знань і навичок, бралися за спорудження пам'ятників, пам'ятних знаків, меморіальних дощок. Як результат – з'явилися пам'ятники Т. Шевченку в м. Снятині та с. Драгасимові і с. Попельниках цього ж району, м. Надвірній, с. Микуличині, с. Братківцях, що не відповідали художнім традиціям краю, недостатньо відтворювали образ, мали низький технічний рівень виконання, невдале розташування тощо. Це ж стосується і пам'ятника Кобзареві в с. Космачі Косівського району (1992 р.): на його зведення уродженець села, канадський меценат С. Кушнірчук, надіслав 3,5 тис. амер. дол., а львівський скульптор «зробив тільки фігуру... нашвидкуруч, на низькому художньому рівні» [25].

З іншого боку, монументальну шевченкіану поповнювали високохудожні твори, зокрема, встановлені у селах Кліщівня на Рогатинщині, Рудники на Снятинщині, Кремінці на Яремчанщині, Іванківці на Богородчанщині (скульп. В. Вільшук), Максимівці на Долинщині, а також бюст Кобзаря перед СПТУ № 21 в Івано-Франківську (скульп. П. Сопільник) та ін. Вони з'явилися з нагоди 130-х роковин смерті поета, коли Івано-Франківщина пережила останню широку хвилю монументального увічнення Т. Шевченка. Позитивний суспільний резонанс одержав оголошений тоді ж перший в області всеукраїнський конкурс на кращий проект пам'ятника Кобзареві в м. Коломиї.

Помітними подіями в розвитку скульптурної шевченкіани Прикарпаття стало відкриття в 1992–1994 рр. пам'ятників у смт. Верховині [24], с. Добровлянах Тисменицького району, м. Косові та с. Середній Березів цього ж району [7], у смт Богородчанах та ін. Серед її найбільших здобутків відзначимо відкритий у березні 1997 р. монумент у центрі м. Калуша поруч з костелом св. Валентина (бронзова фігура поета у плащі, Шевченко сидить із розкритим Кобзарем), пам'ятник установлений на мармуровому постаменті у формі паралелепіпеда (1,5 x 2 м). До речі, старий монумент калушани подарували м. Севастополю, завдяки чому в Криму з'явився перший пам'ятник Т. Шевченка. У с. Білих Ославах Надвірнянського району постав пам'ятник Т. Шевченка в образі кобзаря, що сидить на камені, тримаючи однією рукою бандуру, а другою опирається на камінь. Поет зодягнений у народний одяг, його обличчя сумне. Замислений погляд відповідає авторському задуму (скульп. В. Римар, архітектор Я. Ходан з Косова), який артикулюють викарбувані на таблиці слова: «Думи мої, думи мої...», що вмонтована у широкий викладений з річкового каменю постамент у вигляді зрізаної піраміди [21]. Більшість таких монументів зведено на кошти місцевих громад.

Кожен присвячений Кобзареві твір монументального мистецтва має свою історію, часто пов'язану з гострими суперечками щодо його зведення і встановлення. Це явище красномовно засвідчують перипетії зі спорудженням пам'ятника в м. Івано-Франківську, який майже два десятиріччя залишався чи не єдиним обласним центром України, що не мав більшого монумента Т. Шевченка, а лише його погруддя. Нарешті 22 червня 2011 р., у день 150-ї річниці перепоховання поета, урочисто відкрили його пам'ятник, який передав у подарунок міській громаді всевітньо відомий канадський скульптор Лео Мол (Леонід Молодожанин), автор пам'ятників Шевченку у м. Вашингтоні, м. Буенос-Айресі, м. Санкт-Петербурзі. У скульптурі заввишки 2,8 м. він зображений молодим у повний зріст із книгою в руці. Споруда обійшлася міському бюджету в 250 тис. грн. і стільки ж витратили на облаштування прилеглої території. Щоправда три роки її тримали на складах, доки тривали дискусії і громадські слухання щодо мистецького рівня, розмірів та, головне, місця встановлення скульптури. За згоди автора для цього обрали міський парк, хоча частина громадськості налягала на центрі міста, де свого часу різні політичні режими ставили пам'ятники своїм кумирам [5].

Із середини 1990-х рр. громадсько-патріотичний рух з увічнення у монументальній скульптурі Т. Шевченка помітно згасає. Це зумовлюється низкою причин. По-перше, відбулося певне «насичення» населених пунктів їхніми скульптурними зображеннями (усього близько 230–250), тим паче, якщо пам'ятники на честь Кобзаря зводили повсюдно як вияв національної гідності і самодостатності окремих громад. По-друге, посилювалися вимоги до художньо-мистецького рівня пам'ятників та контроль за формально-дозвілєвою процедурою щодо їхнього встановлення. По-третє, і головне, відбулася переорієнтація уваги громадськості на увічнення пам'яті про осіб та події, пов'язаних з героїкою національно-визвольних змагань.

До розвитку скульптурної шевченкіани Прикарпаття долучилися меценати з українського зарубіжжя. Пам'ятник Кобзареві в с. Космачі на власні кошти спорудив його уродженець, мешканець м. Детройта (США), С. Кушнірчук, хоча його рівень міг бути кращим. Виділяючи кошти на монумент Кобзареві у своїй малій батьківщині, канадець М. Жекела в серпні 2000 р. у листі до односельців писав: «Хай назавжди красується постать гіганта праці в моєму рідному Голині [Рожнятівщина]» [20, с. 6]. Одним з найвідоміших сучасних меценатів виступив уродженець с. Єзуполя Тисменицького району, житель м. Нью-Йорка В. Войцук. На його кошти в 2000 році були встановлені й освячені бронзовий пам'ятник Т. Шевченкові і погруддя І. Франка в рідному селі, а також пам'ятник визначному українському вченому і пасічнику П. Прокоповичу в м. Івано-Франківську, де наступного року з'явився ще один подарований ним пам'ятник на честь 85-річчя ЗУНР [8].

Таким чином, за доби державної незалежності на Прикарпатті тривали складні процеси з розвитку скульптурної шевченкіани. За динамікою і масштабом вони дещо поступалися радянському періоду, що зумовлювалося посиленням уваги громадськості до вшанування діячів національно-визвольних змагань ХХ ст. При цьому окреслилися тенденції щодо поліпшення художньо-мистецького рівня монументів Кобзареві, його скульптурний образ звільнився від певних ідеологічних нашарувань. Зберігалось становище, коли монументи Шевченкові прагнула спорудити кожна міська і сільська громада. Постать Тараса Шевченка продовжує посідати провідне місце в мармуровому літописі краю.

1. Актуальні питання виявлення і дослідження пам'яток історії та культури (На матеріалах зводу пам'яток історії та культури України) / Інститут історії НАН України: Частина друга. – К., 1999. – 255 с. 2. *Арсенич П.* Пам'ятники Кобзареві: До 190-річчя від Дня народження Т. Шевченка / П. Арсенич // Освітнє слово – 2004. – 11 березня. 3. *Бойко С.* Шевченкіана Прикарпаття / С. Бойко // Слово Просвіти. – 2005. – 10–16 березня. 4. *Бурдуланюк В.* Пам'ятки культури Івано-Франківщини / В. Бурдуланюк. – Івано-Франківськ: Нова зоря, 1998. – 56 с. 5. В Івано-Франківську відкрили пам'ятник Шевченку, як «проміжний варіант» // Електронний ресурс. Режим доступу: <http://news.if.ua/>. 6. Відкрито меморіальну дошку героєві Івана Франка // Коломийська правда. – 2011. – 2 вересня. 7. *Гаврилів Б.* Пам'ятки історії та культури Івано-Франківщини: історико-краєзнавче дослідження / Богдан Гаврилів, Микола Гаврилів. – Івано-Франківськ, 2001. – 96 с. 8. *Гаврилів Б.* Патріот і меценат з Єзуполя / Богдан Гаврилів, Франя Мединська, Юрій Угорчак. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2002. – 104 с. 9. *Грабовецький В.* Скульптурна Франкіана Прикарпаття: Путівник / В. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ: Облполіграфвидав, 1990. – 28 с. 10. *Грабовецький В.* Скульптурна Шевченкіана Прикарпаття: Путівник / В. В. Грабовецький, Б. В. Грабовецький. – Івано-Франківськ: Облполіграф видав., 1989. – 9 с. 11. *Греплиняк М.* Гуцульська Шевченкіана / М. Греплиняк // Радянська Гуцульщина. – 1985. – 8 березня. 12. Історико-культурна спадщина України: Проблеми дослідження та збереження / НАН України; Інститут історії НАН України. – К., 1998. – 399 с. 13. *Моравський В.* Відкриття меморіалу / В. Моравський // Гуцульський край. – 2006. – 2 вересня. 14. На сторожі культурної спадщини Прикарпаття. До 40-річчя створення Івано-Франківської обласної організації Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – Івано-Франківськ: Типовіт, 2006. – 208 с. 15. Пам'ятки історії Івано-Франківської області // Вісник Івано-Франківської обласної ради та Івано-Франківської обласної державної адміністрації. – Івано-Франківськ, 2005. – № 31. Частина перша. – 172 с. 16. Пам'ятки історії Івано-Франківської області // Там само. – № 32. – Частина друга. – 167 с. 17. Пам'ятники Т. Шевченкові на Прикарпатті // Полек В. Тарас Шевченко і Прикарпаття. – Івано-Франківськ, 1991. – С. 34–39. 18. Пам'яткознавчі студії в Україні: Теорія і практика / Інститут історії України НАН України; Центр пам'яткознавства НАН України і УТОПІК. – К., 2007. – 336 с. 19. *Полек В.* Пам'ятник на Сокильській скелі / В. Полек // Прикарпатська правда. – 1989. – 29 січня. 20. По місцях перебування й увіковічнення пам'яті Івана Франка на Прикарпатті (екскурсійні маршрути): Путівник. – Авт.-упор. В. Федорак, З. Федунків, Р. Гандзюк. – Івано-Франківськ: Місто-НВ, 2006. – 48 с. 21. Поточний архів науково-редакційного відділу «Звід пам'яток історії та культури України. Івано-Франківська область» (далі: Поточ арх. наук.-ред. від.) Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про відрядження Максимців Галини у с. Білі Ослави Надвірнянського р-ну 28 жовтня 2008 р. – Арк. 23–24. 22. Поточ арх. наук.-ред. від. Звіти відряджень в Надвірнянський район. Звіт про виконану роботу в с. Лісна Тарновиця Надвірнянського району Олійник Мирослави 5 грудня 2008 р. – арк. 51. 23. Поточ арх. наук.-ред. від. Звіти відряджень в Рожнятівський район.

Звіт про відрядження З. Федунківа до м. Рожнятова, с. Голинь, с. Нижній Струтинь, смт. Брошнів 9–10 вересня 2003 р. – Арк. 4–6.
24. *Пришляк Н.* Пам'ятник – від слова пам'ять? / Н. Пришляк // Світ молоді. – 1992. – 8 травня. **25.** *Рибчак П.* Не дай Боже спом'янути ... халтурою в граніті... / П. Рибчак // Галичина. – 1992. – 13 листопада.
26. *Ровенчак О.* Козаки надіялись на захисток. І з'явилося село

Надіїв / О. Ровенчак // Галичина. – 1997. – 4 лютого. **27.** *Стефурак Н.* «Він, ким зайнялось і запалало» / Неоніла Стефурак // Галичина. – 2008. – 8 березня. **28.** *Угорчак Ю.* Які пам'ятники потрібні, або Чи не краще менше та краще / Юрій Угорчак // Галичина. – 1990. – 19 вересня.

Олена Щербаківа

«Нев'яну́ча квітка» українського балету («Лілея»): Шевченкові смисли образів і сценічна доля вистав

Стаття присвячена ретроспективному оглядові етапних подій національної культури, які пов'язані зі сценічною долею знакових однойменних балетних вистав за баладою Тараса Шевченка «Лілея» (1846) на музику Костянтина Данькевича.

The article is dedicated to the retrospective revue of the turning points of the national culture which are connected with the stage destiny of the ballet performances staged under the same name according to Taras Shevchenko's ballad «Lileya» (1846) set to Konstantyn Dankevych's music.

Маємо на меті привернути увагу поціновувачів образно-символічної репрезентації українськості у спадщині Тараса Шевченка до одного з унікальних музично-сценічних шедеврів національної культури, який влучно названо у заголовку однієї зі статей Павла Білаша «нев'яну́чою квіткою» українського балету (Київ, 1994) [2]. «Лілея» стала першою ластівкою і дорогоцінною перлиною національного хореографічного мистецтва з утілення шевченкових поетичних образів на балетних сценах України та займає особливу сторінку у літописі театральномузичної і кінематографічної шевченкіани. До її аналізу долучилися такі відомі українські мистецтвознавці, як-то: Ванда Володько, Степан Дубенко, Марія Загайкевич, Юрій Станішевський, Василь Туркевич, Олена Шаповал та багато інших, а також численні дослідники-початківці (зокрема, й авторка статті).

Зосередимося на ретроспективному оглядові етапних подій у його творенні, коротко характеризуючи деякі особливості творчих шукань українських хореографів (І. Балашова, Галини (Ганни) Березової [далі – Галини Березової], Вахтанга Вронського (Надірадзе) [далі – Вахтанга Вронського], Василя Лапокниша, Анатолія Шекери (Шикеро) [далі – Анатолія Шекери], Германа Ісупова, Валерія Ковтуна, Віктора Троценка) та прослідковуючи за перипетіями головних шевченкових образів, сюжетів і мотивів на театральних сценах незалежної України.

Створена понад 167 років тому (Київ, 25 липня 1846 р.) [10, с. 373–375; 753–754] шевченкова балада «Лілея» й до сьогодні не залишає байдужими поціновувачів не тільки шевченкового поетичного таланту, а й багатьох митців із плеяди долучених до творення чи аналізу «нев'яну́чої квітки» українського балету – лібретистів, композиторів, хореографів, диригентів, постановників, акторів, сценографів, режисерів, художників, костюмерів, декораторів, музикантів, журналістів, театральних критиків, мистецтвознавців тощо. «Лілеїв» відлік починається із 1939 р., з тим (1940, 1945–1946, 1951, 1956, 1958–1959, 1964, 1976, 1989, 1990 рр.) однойменна вистава

час-від-часу ненадовго з'являється в репертуарі декількох провідних балетних театрів, даючи змогу глядачеві прослідкувати за ретроспекцією подальших перипетій шевченкових образів (зокрема, таких важливих і щемливих для його творчості – жіночих), сюжетів і мотивів у культурно-мистецькому житті України початку ХХІ століття (2002/2003–2013 рр.). І якщо самі вистави зазнавали більш сучасних змін балетного лібретто та нових хореографічних версій відомого балету, незмінним в усіх «Лілеях» залишався автор їх музичного супроводу – Костянтин Данькевич, який за життя не припиняв роботи над своїми музичними образами.

1. Перша етапна подія у творенні першого національного класичного балету, який став значною віхою в українській хореографії кінця 30-х – початку 40-років ХХ ст., пов'язана із підготовкою до прем'єрного показу «Лілеї». 1939 р. в Україні широко відзначалося 125-річчя від дня народження Тараса Шевченка; до цього ювілею було призначено прем'єру балету у Києві. Це був рік творення балетної музики Костянтина Данькевича, побудованої на матеріалі українських народних пісень, лібретто Всеволода Чаговця за мотивами шевченкового «Кобзаря» та хореографії Галини Березової із синтезом класичних і фольклорних елементів. За їхнім задумом, Лілея – не просто головна дійова особа однойменної балади, а збірний образ багатьох шевченківських героїнь; на прикладі її життя відтворено еволюцію жіночого образу у шевченковій творчості – з покірної і боязкої дівчина перетворюється на рішучу й мужню, яка мститься князеві за свою зневажену честь. В основу сюжету свого першого балету композитор, лібретист і балетмейстер поклали не один твір Тараса Шевченка, а мотиви численних його поезій, серед яких насамперед згадуються «Лілея», «Сліпий», «Утоплена», «Русалка», «Княжна», «Марина», «Відьма». Це, на думку знаних мистецтвознавців, не завадило сприйняттю драматургії твору як єдиного цілого. Прем'єра «Лілеї» у Київському театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка здійснилася лише у серпні 1940 р. Через репресії 1937–1938 рр.,

яких зазнали представники української творчої інтелігенції, цей намір постійно відкладався. У червні 1941 р. життя першої «Лілеї» на сцені столичного театру перервалося, – вдруге до неї повернулася евакуйована балетна трупа у 1945 р. На цей час (1945–1946) припадають постановки вистави у Львові і Харкові. А наступна київська редакція балету здійснена Галиною Березовою у 1951 р.

2. Другою знаковою подією у творенні однойменного балету стала поява нової «Лілеї» наприкінці 60-х років ХХ ст. – першого україномовного радянського фільму-балету, створеного на основі балетної постановки Вахтанга Вронського (1956) і відзнятого на Київській кіностудії художніх фільмів імені О. П. Довженка (1958) [1; 5, с. 124–131; 11]. Прем'єрні покази відбулися 1959 р., надалі її побачили й добре сприйняли у багатьох країнах світу [5, с. 131]. Ця кольорова кінострічка – здійснена за сценарієм і постановкою Вахтанга Вронського та Василя Лапокниша (музика Костянтина Данькевича, лібретто Всеволода Чаговця) у виконанні балетної трупи й оркестру Київського державного ордену Леніна театру опери і балету ім. Т. Г. Шевченка. На екрані розгортається трагічна історія чистого кохання закріпаченої дівчини Лілеї (Євгенія Єршова) та її милого парубка Степана (Роберта Візиренка-Клявіна), яких люто переслідують князь. Лілея гине від руки смертельно пораненого князя, так і не встигнувши розквітнути повним цвітом; Степан, який втратив зір і щастя, стає грізним месником, піднімає народ на повстання проти поневолювачів [5, с. 125]. Лейтмотивом образу головної героїні у стрічці стала одна з улюблених пісень Тараса Шевченка «Ой зйди, зйди, ти, зіронько та вечірняя». Цікавою особливістю фільму визнано вдало дібраний Андрієм Малишком дикторський текст, який містить цілу низку поезій Кобзаря – від пристрасного заклик «Заповіту» до пророчих Поетових слів: «І на оновленій землі / Врага не буде, супостата, / А буде син, і буде мати, / І будуть люде на землі».

3. Третьою етапною подією вважаємо другу редакцію хореографічного втілення «нев'яучої квітки» українського балету, здійснену Анатолієм Шекерою як головним балетмейстером на київській сцені в 1976 р.; за 12 років до цього він уже мав такий досвід у львівському театрі (1964). За деякими відгуками і рецензіями у пресі, незважаючи на низку «не зовсім вдалих лексико-хореографічних нововведень», його київська «Лілея» привернула увагу поціновувачів хореографічного мистецтва цікавою драматургічною знахідкою – відмінним, порівняно з іншими редакціями, висвітленням постаті князя (зніжений галантний красень, який ставиться до оточуючої його «черні» з неприхованою погордою і байдужістю представника «вищої» раси) тощо. Зауважимо: ця сторінка з літопису театральності-музичності шевченкіани увіходить до контексту магістерської роботи Віктора Щербаківа «Хореографічна спадщина Анатолія Федоровича Шекери (Шикеро) як мистецьке явище в історії

української і світової культури: досвід системного осмислення» [15]. До розгляду цього питання можна залучити матеріали газетно-журнальної періодики, вибираючи із загального кола статей, відгуків і театральних рецензій власне ті, котрі безпосередньо стосувалися двох згадуваних Шекерівських постановок «Лілеї». На превеликий жаль, відеозаписів цих вистав не збережено, й архів Анатолія Шекери ще не вивчено. Його вдова – народна артистка України Елеонора Стебляк (яка, до речі, була київською виконавицею головної партії у цій виставі) лише нещодавно почала розбирати стоси документів із записами свого чоловіка; деякі з архівних документів вона люб'язно надала В. Щербаківу як своєму вихованцеві (із 2005 р.) для дослідження. Наскільки мені відомо, про «Лілею» там відомостей небагато, проте віднайдена єдина програма балету на три дії [9] із зазначенням постановників, дійових осіб і виконавців та коротким змістом вистави.

4. Наприкінці 90-років ХХ ст. Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької із 1989 р. й до сьогодні презентує двоактну виставу «Лілея» на музику Костянтина Данькевича. Із балетним лібрето Всеволода Чаговця за мотивами творів Тараса Шевченка можна ознайомитися на сайті Львівської опери [8]. Воно має наступний виклад: 1). Тепла весняна ніч на Івана Купала. Кидуючи вінки у воду, дівчата загадують свою долю. Вродлива, уквітчана вінком із лілей дівчина, Лілея зачарувала парубків. Вона зростала разом зі Степаном, а тепер прокинулось нове, досі не відоме їм почуття – кохання. Князь дає згоду на заручини закоханих. Та краса дівчини ранить серце магната. У нього виникає думка роз'єднати молодят: наказує привезти Лілею до замку, а Степану – стати до князівського двору за наймита. Але громада вирішує вирядити юнака до Запорозької Січі, а дівчину вберегти від кривд князя. 2). Ховаючись від погоні, Лілея опиняється на березі озера. Утомлену й самотню її знаходять цигани й оточують добротою і любов'ю. Від переживань, дівчина засинає і бачить дивний сон: у колі русалок її Степан. Та сон обривається... Йдуть сліпі, а за ними Степан, якого по дорозі до Запорізької Січі князеві гайдуки упіймали й осліпили. Знайшовши тут Лілею, Князь намагається вбити свого суперника. Та раптом приходить захист. Невблаганною є помста народу. Селяни вбивають Князя-злочинця. Сліпий Степан-Кобзар закликає до боротьби за волю і щастя [8].

5. Початок нинішнього століття (2002–2003 – 2013 рр.) ознаменовано декількома постановками. Одеська прем'єра відбулася напередодні Дня незалежності України і стала однією з перших балетних постановок на сцені відреставрованого театру (Одеса, 2002). Цікаво, що сучасні одеські постановники (І. Балашов і Віктор Трощенко) створили нове лібрето – на противагу оригіналові, де оповідалося про любов дівчини-кріпачки Лілеї й парубка Степана, переслідуваних князем, а завершувалося дійство сценою народного повстання. Вони надали оповідам

біографічного характеру – у них беруть участь і сам великий український мислитель, і герої його численних творів, – так що у новій редакції балет має назву «Лілея, или Вернисаж Т. Г. Шевченко» (на афіші значилося: «“Лілея или вернисаж Т. Г. Шевченко”. 11 годовщине Независимости Украины посвящается!». – О. Щ.) [12]. Музика у виставі збережена повністю; у ній звучать українські пісні «Ой, не світи, місяченьку», «Коло млину, коло броду», «Тихо, тихо Дунай воду несе» та ін. [Там само]. Детальніший презентаційний матеріал про створення цієї вистави як оригінальної балетної постановки (у двох актах, 6 картинах з прологом) в Одеському академічному театрі опери і балету знаходимо на інтернет-сторінці [«rockshop.te.net.ua»](http://rockshop.te.net.ua) [12]. У ньому зазначено, що у новій редакції балету Костянтина Данькевича «Лілея» в основу лібрето авторами покладено (із загальнолюдською вічною темою – протиріччя між особистістю художника і навколишньою дійсністю) життя і творчість Тараса Шевченка. Тож балет було задумано як вернісаж життєво важливих для Художника подій; він є хореографічним утіленням Заповіту великого генія в добу становлення незалежності українського народу. Є у цих матеріалах про балетну виставу і короткий виклад лібрето [12]. Знаходимо у театральних рецензіях на цю прем'єру критичні відгуки й коментарі [7], які можуть послугувати предметом для подальших студіювань.

6. Роком пізніше у телевізійних «Подобицях» (а згодом – через Інтернет) пройшов сюжет Анатолія Зорина «Премьерой «Лилеи» в Национальной опере закрыли театральный сезон» (Київ, 2003 р.) [6] (за 30 червня). Ця культурно-мистецька подія не могла залишитися не поміченою українською громадськістю. Як зазначає кореспондент, диригентові Олексію Баклану «вдалося створити музичну композицію з різних творів Костянтина Данькевича», що надало виставі динамізму; до того ж «глядачі побачили абсолютно оновлений спектакль – від лібрето і музики, до костюмів і декорацій». У новій редакції «менше бунту – більше лірики», «головна дійова особа – усуперемагаюча любов». У телеінтерв'ю Олексій Баклан розповідає, що, за задумом, вони «прагнули створити романтичну легенду-баладу про те, що любов невмируща. Лілея, яка віддає своє життя за коханого, не вмирає – вона перетворюється на мільйони, мільярди квіток, які прикрашають землю...» [6]. Прем'єрою виконавицею головної жіночої партії стала провідна прима-балерина Національної опери України Олена Філіп'єва; також цю партію виконували Наталія Лазебникова й ін. Про цю ж подію детальніше читаємо у статті Мар'яни Олейник «“Лілея”: облегченний вариант» з газети «День» (від 9 липня) із підзаголовком «Еще одна премьера, которой Национальный театр оперы и балета им. Тараса Шевченко завершил свой 135-й сезон, – балет Константина Данькевича “Лилея”» [13]. Авторка зазначає, що сьогодні, 27 років потому (мається на увазі поновлення «Лілеї» на київській

сцені Анатолієм Шекерою. – О. Щ.), «один из лучших образцов украинской хореографической классики снова в репертуаре Национального театра оперы и балета им. Тараса Шевченко» [13]; й не дивно, що прем'єра пройшла за повного аншлагу і з великим успіхом. Однак журналістка на докір співтворцям вистави поставила «недооцінку свого глядача»: постановники ж сьогоднішнього балету (водночас вони ж є і творцями сучасної версії балетного лібрето) «зосередились виключно на темі всепоглинаючої любові та самопожертви, геть виключивши з розповіді «прояви соціального протистояння». За її коментарем, «з точки зору переоголошеного серіальним “милом” глядача вільне поводження з класикою не пішло на користь постановці, зокрема, друга дія балету виявилась дещо “усічена” і в плані драматургії відчутно програє першій» [13]. Й насамкінець, висловлює сподівання, що сценічна доля нинішньої «Лілеї» буде щасливішою, аніж у її попередниць.

Так, після тривалої перерви «нев'янучу квітку» українського балету знову було поставлено на сцені Національної опери України. Тепер це здійснив Валерій Ковтун до відзначення подвійної дати – 60-річного ювілей та 40-річчя його творчої діяльності. Із публікації Тетяни Поліщук [14] дізнаємося, що для нього цей мистецький твір є знаковим: він неодноразово танцював у цій виставі, а минулого сезону зробив нову хореографічну версію відомого балету Костянтина Данькевича. Ювіляр твердив, що «у київському театрі “Лілею” ставили декілька разів, але балетові не дуже таланило»; «партійних босів лякала його національна тематика»; «мабуть, через це дирекція, від гріха подалі, виставу надовго викреслила з репертуару». Валерій Ковтун повідомив культурно-мистецький загал, що він «значно змінив сюжет; адже спочатку лібрето складалося з десяти шевченківських творів»; «зробив акцент на самій “Лілеї”»; а з соціально-побутового балету, який ставили його попередники, «поставив філософську притчу про кохання» [14].

7. Останнім часом балет «Лілея» (чи фрагменти з нього) скоріше можна побачити у репертуарі українських театрів (чи у концертній програмі окремих хореографічних колективів) на Шевченкові свята. Так нещодавно (10 березня 2013 р.) виставу показував Львівський національний академічний театр опери та балету імені Соломії Крушельницької [8]. До речі, 1 березня у цьому ж приміщенні відбувся Ювілейний вечір з нагоди 90-річчя корифея театру, провідної солістки балету (1944–1968 рр.) педагога-репетитора балету, народної артистки України Наталії Слободян – однієї з нечисельних виконавиць образу шевченкової Лілеї (поряд із Антоніною Васильєвою, Аллою Гавриленко, Лілією Гражуліс, Ольгою Голицею, Євгенією Єршовою, Анастасією Ісуповою, Наталією Лазебниковою, Христіною Мордзік, Ольгою Павловою, Ольгою Рожевич, Людмилою Сморгачовою, Елеонорою Стебляк, Тетяною Таякіною, Оленою Філіп'євою, Раїсою Хилько й небагатьма ін.). Тому Лілеєве питання «Скажи

ж мені, мій братику, / Королевий Цвіте, / Нащо мене Бог поставив / Цвітом на сім світі?» й досі залишається риторичним. Відтак, попри свою нетривку сценічну долю балет «Лілея» був і залишається справжньою окрасою балетних труп українських театрів. У моєму ж особистому сприйнятті цей узагальнений образ шевченкової героїні здавна стояв поруч із такими поетичними жіночими образами нашої класичної літератури, як Ярославна із «Плачу Ярославни» Тараса Шевченка, Мавка з «Лісової пісні» Лесі Українки і Меланка зі «Свіччиного весілля» Івана Кочерги. Він є уособленням чистоти і вірності, вишуканості і гідності, віри, надії і любові.

Таким чином, подана до розгляду стаття присвячена ретроспективному оглядові етапних подій національної культури, які пов'язані зі сценічною долею знакових однойменних балетних вистав за мотивами шевченкових творів, в основі яких – балада «Лілея» (1846). Ми привернули увагу поціновувачів образно-символічної репрезентації українськості у спадщині Тараса Шевченка до одного з унікальних музично-сценічних шедеврів національної культури. Поява першого музично-сценічного твору «Лілея» (музика Костянтина Данькевича, лібретто Всеволода Чаговця, хореографія Галини Березової) ознаменувала народження першого національного балету і стала утіленням поетичних шевченкових – передусім жіночих – образів на провідних балетних сценах (Києва, Донецька, Львова, Одеси та Харкова). Вона стала першою ластівкою і дорогоцінною перлиною національного хореографічного мистецтва з утілення шевченкових поетичних образів на балетних сценах

України та займає особливу сторінку у літописі театральнo-музичної і кінематографічної шевченкіани.

1. Балет «Лілея» // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mz/2009_16/39.pdf. 2. Білаш П. «Лілея» – нев'януча квітка / Павло Білаш // Музика. – 1994. – № 2. – С. 4–5. 3. Бирзин Виктор. Парад прем'єр / Виктор Бирзин // Юг. – 2002. – 29 авт. [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://yugahiv.narod.ru/sn29_8/8.html. 4. Володько В. Ф. Роль класичного танцю у створенні українського національного балету (до сторіччя з дня народження заслуженої артистки України Г. О. Березової) / Ванда Володько // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/portal/Soc_Gum/Mz/2009_16/39.pdf. 5. Дубенко С. В. Тарас Шевченко та його герої на екрані / Степан Дубенко. – К.: Наук. думка, 1967. – 207 с. 6. Зорин Анатолий. Прем'єрой «Лілея» в Национальной опере закрыли театральный сезон / Анатолий Зорин // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://podrobnosti.ua/culture/theatre/2003/06/30/66085.html>. 7. Колтунова Елена. Танцуют все! / Елена Колтунова [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://porto-fr.odessa.ua/index.php?art_num=art020&year=2002&numb=39. 8. Лілея. Балет на 2 дії // [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://visitlviv.net/event/ua/557_lileya; <http://www.lvivopera.org/contents/history/facts/history.html>. 9. Лілея. Балет на 3 дії. К. Данькевич: Програма. – К.: б/вид-ва, 1976. – б/номер. 10. Лілея. 1846 // Шевченко Тарас. Зібрання творів: У 6 т. / Тарас Шевченко. – К., 2003. – Т. 1: Поезія 1837–1847. – 784 с. 11. Лілея (1958) // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wm-portal.com/film/3316-lileya.html>. 12. «Лілея или вернисаж Т. Г. Шевченко». 11 годовщине Независимости Украины посвящается! // [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://rockshop.te.net.ua/lileya/lileya.html>. 13. Олійник М. «Лілея»: полегшений варіант / Мар'яна Олійник // День. – 2003. – № 115. – 9 июля. 14. Поліщук Тетяна. «Лілея» для Валерія Ковтуна. Завтра знаменитий український танцівник, педагог і балетмейстер відзначить своє 60-річчя / Тетяна Поліщук // День. – 2004. – № 190. – 21 жов. 15. Щербаков В. В. Хореографічна спадщина Анатолія Федоровича Шекери (Шикеро) як мистецьке явище в історії української і світової культури: досвід системного осмислення: Магістерська робота / Віктор Вікторович Щербаков / Нац. ак. керівних кадрів к-ри і мистецтв; каф. хореографії. – К.: НАКККиМ, 2012. – 118 с.

Жанна Янковська

Відображення архетипів національного буття у поемі Т. Шевченка «Катерина»

Літературна творчість Тараса Григоровича Шевченка надзвичайно різноманітна. Стосовно правдивого віддзеркалення національного буття найглибшими є його малярство і поетична творчість. На основі методу міждисциплінарних зв'язків та культурологічно-філософського концепту С. Кримського «Дім – Поле – Храм», у цій розвідці зроблено спробу проаналізувати соціально-побутову поему Кобзаря «Катерина» на предмет відображення в ній національно-знакових архетипів, які засвідчують внутрішньо-глибинні рецептивні зв'язки його поезії із народною творчістю, а отже, притаманність їм такої риси, як фольклоризм.

Literary works of Taras Shevchenko are extremely diverse. His painting and poetry are true reflection of national life. Applying to the method of interdisciplinary relations and S. Krymskiy' cultural and philosophical concept «Home – Field – The Temple», this exploration attempts to analyze social poem «Catherine» to find national iconic archetypes, which confirms the presence of intra-deep receptive relationship between his poems and folk art and inherency such features as folklorism.

Літературна творчість Тараса Григоровича Шевченка надзвичайно багатогранна й різноманітна. Особливо знакові його поетичні твори, оскільки в них сконцентровано ментальні, психологічні, архетипні коди національного буття. Мабуть, через це вони ось уже більш як півтора століття є невичерпним джерелом не лише для звичайних читачів, але й для дослідників, кожен із яких знаходить у поезіях Кобзаря щось нове, щоразу ніби заново відкриваючи для себе й для інших нову грань його творчого генія.

На кожному етапі розвитку літератури, а відповідно й літературної критики, вчені знаходять нові аспекти для аналізу і тлумачення творів Тараса Шевченка. Проте в кожному разі це ніби відкриття ще одного шляху, ще одне етапне потрактування, ще одна сходинка, спроба осягнути глибину його непересічного слова. Власне, пізнання Шевченка нескінченне, мабуть, тому, що його твори «позачасові»: глибоко занурені в минуле, правдиво змальовують сучасне йому буття і прозріливо, навіть пророчо націлені в майбутнє. Інтерес

до них не згасає і не згасне, бо вони глибоко закорінені в національну буттєвість з усіма її різноманітними проявами, завжди передають глибоку екзистенцію, переживання та відчуття найтонших порухів душі героїв, вихоплених із реального життя.

Марне намагання – перерахувати праці вчених, які аналізували твори Кобзаря. Проте все ж зазначимо, що від перших відгуків П. Куліша, М. Костомарова та інших письменників середини XIX ст. донині доробок митця досліджували І. Франко, І. Дзюба, Ф. Погребенник, О. Засенко, Г. Грабович, М. Шамота, Т. Комаринець, Н. Крутикова, Н. Чамата, Д. Чалий, Є. Шабліовський, Л. Новиченко, В. Шубравський, Н. Зборовська, Г. Сидоренко, В. Смілянська, В. Шевчук, Ю. Барабаш, М. Коцюбинська, В. Погребенник, Є. Нахлік, О. Вертій, П. Іванишин, Я. Гарасим та багато інших.

Для сьогоденного етапу пізнання творів Т. Шевченка, як і загалом літератури, характерний інтердисциплінарний підхід, методологія, яка, на думку В. Давидюка, є «головним інструментарієм», що «дає змогу стереоскопічного бачення багатьох культурологічних явищ, які важко зауважити в площинному вимірі» [3, с. 73].

Із виникненням та розвитком різноманітних міждисциплінарних наукових галузей художні твори інтерпретують, залучаючи категорії філософської та літературної герменевтики, етнофілософії, етнокультурології, етностетики, етностилістики, етнографії, фольклористики та інших, що плідно застосовують окремі вчені (О. Вертій, П. Іванишин, Я. Гарасим) і для аналізу творчості Т. Шевченка.

Деякі дослідники, маючи на увазі інтердисциплінарні зв'язки, вбачають у розширенні рамок дослідження художніх творів небезпеку «розмивання» самого предмета дослідження. Однак, на нашу думку, на сучасному етапі розвитку теоретичної науки, зокрема й літературознавства, без таких зв'язків не обійтися. Понад те, вони не лише не руйнують поняття про предмет дослідження, а навпаки – дають змогу глибше пізнати його, перевівши в іншу площину, аналізуючи під іншим кутом зору. Спираючись на думки М. Гайдеггера, висловлені в «Бутті і часі», П. Іванишин пише, що «здатність літератури у свій специфічний спосіб пізнавати, розуміти, витлумачувати на значеннєвому рівні зближує її з герменевтикою, і з філософією. А це дає змогу виявити найбільш концептуальну проблему, нехтування якою загрожує віддаленням і від інтенціональної сутності справжнього красного письменства, і від літературної герменевтики як буттєвого мислення» [4, 30].

«Національний спосіб розуміння» художнього твору приходить через осягнення ключових національних сутностей буття, «тут-буття», а також національних архетипів, віддзеркалених у творі, що є стрижневим, притаманним етносу взагалі й що під впливом різноманітних чинників може трансформуватися, але не втрачає сутності.

Присутність модусу «національного буття» та національних архетипів можемо констатувати й у соціально-побутовій поемі Т. Шевченка «Катерина».

Зважаючи на обсяг розвідки, власне, й ставимо собі за мету обґрунтувати національне спрямування художнього мислення поета на основі потрактування українських ментальних архетипів у творі. За основу такого аналізу візьмемо універсальний міжгалузевий концепт «Дім – Поле – Храм», який відомий український філософ і культуролог С. Кримський, спираючись на теорію архетипних структур М. Гайдеггера, вивів у площину української культури. Особливо цікава в цьому плані праця вченого «Архетипи української ментальності» [7].

С. Росовецький зазначений ментально-архетипний концепт, на наш погляд, не зовсім справедливо вважає своєрідною «сіткою», яка нібито стандартизує підхід до творів, не дає змоги вільно характеризувати їх, «заганяє» в певні «рамки» [8, с. 206]. Хочеться заперечити вельмишановному автору. Адже ця «рамка» не є чимось закостенілим, «нерухомим». Це, радше, національно-буттєва основа епічного твору, без усвідомлення якої зображені в ньому події сприймаються справді «площинно». В тому чи іншому творі можуть бути більше або менше представлені один чи два локуси зазначеного концепту, а наявність іншого(их) – мається на увазі лише рефлексивно. Вони здатні переплітатися, «вростати» один в одного, утворюючи цікаві колізії, що віддзеркалюють картину народного буття у всій її складності. Найбільш рівномірно та чітко цей концепт простежується в панорамних епічних наративах на кшталт «Чорної ради» П. Куліша, причому як на рівні буттєвого простору, так і на рівні системи образів.

Проте не менш репрезентативно представлено зазначені локуси й у поемі Тараса Шевченка «Катерина». За жанром літературознавці визначають її як соціально-побутову, але з огляду на пропоновану схему аналізу, можемо вважати її ще й психологічно-філософською, досить помітна також історично-етнографічна канва твору.

Найчіткіше в «Катерині» виявляються локуси «Дім» і «Поле». Локус «Храм» проявляється вужче, проте є. Можна говорити також про міжлокусні архетипні константи у творі – «шлях» («дорога»), «тополя», «доля» тощо, які ніби «зв'язують» все в єдину цілісну картину національного буття.

Архетип «Поле» представлено в поемі повною бінарною семантикою. Спочатку це земля, частина буттєвого простору українця з одвічним «баладним» образним об'єктом – тополею, котра, як відомо, в народній творчості символізує дівочу долю або й загалом дівчину, яка виглядає коханого з далекої дороги («як тополя стала в полі»), виявляє глибинну рецепцію до фольклору, засвідчуючи природно-світоглядний, «внутрішній» фольклоризм твору. Інше значення архетипу «Поле» – це «Степ» – світ «чужий», ворожий. Отже, зважаючи на сюжет поеми та щодо

головної героїні, можна вибудувати семантичну лінію головних та міжлокусних архетипних констант, що становлять національно закоріненний змістовий базис твору: «Дім – Поле – дорога – тополя – доля – Степ».

З перших рядків твору поет знайомить читачів із представником «чужого» простору в «своєму» для героїні. Це «москаль», котрий, відповідно, сприймається як «чужий», а тому ворожий, оскільки виявляє не властиву для представників даного простору поведінку:

Кохайтесь, чорнобриві,
Та не з москалями,
Бо москалі – чужі люде,
Роблять лихо з вами.

Москаль любить жартуючи,
Жартуючи кине,
Піде в свою Московщину,
А дівчина гине... [9, с. 27]

«Московщина», як і «Туреччина» – це «Поле-Степ», який, за визначенням Є. Більченко, – це антипод «Дому», тобто світ чужий, ворожий [1, с. 86]. Москаль – представник «Поля», як Катерина – «Дому». В них різні топоси буття. Власне, в поемі кривдник Катерини лише на короткий час вирваний із топосу, представником якого він є. Після короткої сцени прощання з Катериною він постійно або «у поході», або «в дорозі», «на шляху», де й зустрічається і з Катериною, і з сином Івасем, їдучи в «берліні». Для нього ніби й не існує «Дому», який для українця є основним буттєвим простором і поза яким головна героїня почувається самотньою, незахищеною:

...Світ, бачся, широкий,
Та нема де прихилитись
В світі самотнім [9, с. 34].

Спочатку в поемі локус «Поле» постає влітку. Це ще межі осяжного буття героїні, ще «своя» земля, хоч уже й не «Дім», проте знаний, свій простір, у якому й небезпеки лише «природні», а тому сприймаються не так загострено-трагічно. Автор, виявляючи екзистенції жалю, співчуття, турбується, де ніч застала його героїню:

...Де ж Катрусю пригорнула:
Чи в лісі, чи в хаті?
Чи на полі під копою
Сина забавляє,
Чи в діброві з-під колоди
Вовка виглядає? [9, с. 36]

Настає зима, коли Катерина минає рідні краї, йдучи «на Московщину». Це вже чужий, незвіданий простір – «Степ», який не приймає, не співчуває її горю, як і його представники. Тут вона зустрічається з коханим, але він теж «чужий», він не виходить за рамки свого простору:

Реве, стогне хуртовина,
Котить, верне полем;
Стоїть Катря серед поля,
Дала сльозам волю [9, с. 38].

Або:

Реве, свище заверюха.
По лісу завило;

Як те море, біле поле
Снігом покотилось [9, с. 40].

Не витримавши фізичних, а головне – моральних та психологічних випробувань, без підтримки, серед чужих людей у чужому просторі, героїня ніби залишає ці поневіряння в спадок синові, у якого після її смерті немає

...Ні родини, ні хатини;
Шляхи, піски, горе... [9, с. 43]

Локус «Дім» текстуально в поемі розкрито вузько, проте у підтексті закорінено дуже глибинно: це рідне село, односельці, криниця, вишневий садок, батьківська хата. Порушення патріархальних устоїв соціуму-«Дому», порушило й рівновагу та спокій (лад) у рідному «Домі»:

Сидить батько кінець стола,
На руки схилився;
Не дивиться на світ божий:
Тяжко зажурився.
Коло його стара мати
Сидить на ослоні... [9, с. 31]

Мало того, через знехтування морально-звичаєвими нормами простору між героїнею та найближчими (як і дальшими) її представниками зазначеного локусу зміщуються константи в дихотомії «свій – чужий»:

Батько, мати – чужі люде,
Тяжко з ними жити [9, с. 29].

Або:

Та не кажи добрим людям,
Що є в тебе мати [9, с. 31].

Чи:

Будь щаслива в чужих людях,
Дитя моє любе,
Йди од нас... [9, с. 32]

У щастя «в чужих людях» не вірять ні старі батьки, ані сама Катерина, яка прозріливо передбачає свою трагічну долю:

В чужу землю, чужі люде
Мене заховають,
А своєї ся крихотка
Надо мною ляже... [9, с. 32].

«Крихотка» рідної землі, взята в батьківському саду, уособлює для Катерини весь простір її звичного буття, все найрідніше з локусу «Дім».

До локусу «Храм» герої рефлектують насамперед на рівні молитви, звернень до Бога:

...Нехай тебе Бог прощає
Та добрії люде;
Молись Богу та йди собі –
Мені легше буде [9, с. 32].

Або:

...Пішла в садок у вишневий
Богу помолилась [9, с. 32].

Чи:

...Встали сіромахи,
Помолились на схід сонця,
Пішли понад шляхом [9, с. 44].

Досить цікаво спостерігати, як у сюжетно-життєвих перипетіях твору один архетипно-буттєвий локус «проростає» в інший. Це, як ми зазначали, відбувається

через зміщення глибинних буттєво-смыслових акцентів, найчастіше за допомогою міжлокусних символічних констант, які поєднують складові концепту «Дім – Поле – Храм» у єдине ціле і разом з тим зберігають межі між локусами всередині тріади. Насамперед – це архетип дороги, шляху, який є своєрідною межею між «Домом» і «Поле», між світом «своїм» і «чужим», «тим» і «цим». Ця «лімінальність» добре проглядається у фольклорі, до якого як у зовнішніх зв'язках, так і у внутрішніх значеннях рефлексує автор:

Як тополя, стала в полі
При битій дорозі... [9, с. 33]

Або:

...Та тим часом розпитаю
Шлях на Московщину.
Далекий шлях... [9, с. 35]

Чи:

...Ідуть шляхом чумаченьки,
Пугача співають [9, с. 36].

Тощо.

«Чумаченьки» в народній свідомості, як і козаки, є національними представниками «Поля», хоча кінцевою метою подорожі «шляхом» чумаків є повернення до «Дому», а козаків – не завжди. Тому можна стверджувати, що в аналізованій поемі символічна константа «дорога» вступає в об'єктивно-міжлокусні відносини між основними ментальними архетипами «Дім», «Поле» і «Храм» більше з двома першими.

Зв'язки іншого, духовно-емоційного, порядку між зазначеними локусами здійснюють, як їх означає П. Іванишин, «модуси екзистенції» [4, с. 38], такі, як туга, радість, турбота, жаль, страх, любов, ненависть і подібні. Адже саме перебування чи й просто апелювання до іншого топосу національного буття та відносини між їхніми представниками й викликають ці почуття. І чи позитивними, чи негативними вони є, в будь-якому випадку їхня емотивна енергія, сила чуттєвості концентрується і проходить через «серце». Засобами художнього слова поету вдається передати «чуттєве» й змусити відчутти «надчуттєве» в яскравих народних образах та сценах із народного життя. Власне, тут спостерігаємо тяжіння до кордоцентризму, що виявляється в аналізованому творі численним апелюванням до «серця». Скажімо, глибоким співчуттям наповнене Кобзареве народнопоетичне звертання до героїні «серце моє». Не менш щирі та глибоко чуттєві емоції простежуємо й у інших рядках твору:

Серце в'яне, співаючи,
Коли знає, за що;
Люди серця не побачать,
А скажуть – ледащо [9, с. 27].

...Як буде серденько
По волі гуляти [9, с. 34].

Де ж ті люде, де ж ті добрі,
Що серце збиралось
З ними жити, їх любити? [9, с. 34]

...А серденько одпочине,
Поки сльози ллються [9, с. 37].

Вилле сльози на могилу –
Серденько спочине [9, с. 43].

Про намір Катерини піти з життя, не витримавши випробувань, які випали на її долю, Шевченко пише:

Коло серця – як гадина
Чорна повернулась [9, с. 39].

Свого часу М. Костомаров щодо таланту Т. Шевченка передавати поетичним словом найтонші та найпотаємніші переживання писав: «Я побачив, що муза Шевченка роздирала завісу народного життя. І страшно, і солодко, і боляче, і чарівно було заглянути туди!!!» [6, с. 165].

Отже, можна стверджувати, що віддзеркалення архетипів національного буття у поемі «Катерина» перебуває в смысловому полі аналізу фольклоризму творів Тараса Шевченка та є одним із багатьох векторів його прояву. За висловом О. Вертія, це є «проблема синтезу, діалектичної єдності двох світоглядів, двох систем художньо-естетичних цінностей» [2, с. 31]. А щодо такої єдності у творах Кобзаря Т. Комаринець зазначав, що «інтерес до фольклору, зумовлений розвитком романтизму, відповідав переконанням і потребам Шевченка», і, пишучи високохудожні твори, він керувався «не модою чи якоюсь літературною школою», а потребами часу, якостями свого таланту і традиціями, серед яких зростав і виховувався, слухаючи «пісні матері, оповідання діда, розповіді й перекази старих людей та думи кобзарів» [5, с. 29].

1. Більченко Є. Мотив чужого у формуванні етнокультурної ідентичності українців / Є. В. Більченко // Вісник Чернігівського державного університету. – Вип. 75. – Серія «Філософські науки». – Другі Кулішеві читання з філософії етнокультури. – Чернігів, 2010. – С. 84–88. 2. Вертій О. Народні джерела національної самобутності української літератури 70–90-х років XIX століття: Монографія / Вертій О. – Суми: Собор, 2005. – 486 с. 3. Давидюк В. Генетично-порівняльний метод: нові можливості фольклористичної компаративістики / В. Давидюк // Література. Фольклор. Проблеми поетики. Вип. 36. – К.: Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2012. – С. 66–86. 4. Іванишин П. Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, Є. Маланюка, Л. Костенко / Іванишин П. – К.: Академвидав, 2008. – 392 с. 5. Комаринець Т. Народна словесна творчість і Т. Г. Шевченко / Т. Комаринець // Шевченківський словник. – Т. 2. – К.: Головна редакція УРЕ, 1977. – 410 с. 6. Костомаров Н. И. Воспоминание о двух малярах / Н. И. Костомаров // Воспоминания о Тарасе Шевченко / Составл. и примеч. В. С. Бородин и Н. Н. Павлюка, предисл. В. Е. Шубравского. – К.: Днипро, 1988. – 606 с. 7. Кримський С. Архетипи української ментальності / Кримський С. // Проблеми теорії ментальності / Відпов. ред. М. В. Попович. – К.: Наукова думка, 2006. – С. 273–301. 8. Росовецький С. Український фольклор у теоретичному висвітленні. Підручник / С. Росовецький – К.: Київський університет, 2008. – 623 с. 9. Шевченко Т. Кобзар / Т. Шевченко. – К.: Дніпро, 1983. – 647 с.

4. Націєтворча роль Тараса Шевченка: світовий контекст

Наталія Єржиківська

Рецепція Тараса Шевченка в російській літературі кінця XIX – початку XX ст.

У статті аналізується рецепція Т. Шевченка в російській літературі на межі XIX і XX століть. Словесні й малярські портрети українського поета, звертання до його набутку в цей час остаточно закріплюються на правах символів українського національного духу, мови і мистецтва та водночас стають символами єднання, взаємозв'язку і пошанування між російською та українськими культурами.

Reception of Taras Shevchenko in Russian literature in the end of XIX – beginning of XX centuries is analyzed in the article. The verbal and painter portraits of the Ukrainian poet, appeal, to his creation at this time are finally consolidated as the symbols of the Ukrainian national spirit, language and art, and at the same time became the symbols of unity and respect between Russian and Ukrainian cultures.

Шевченкіана кін. XIX – поч. XX ст. – це насамперед постійна і тривала пошукова й дослідницька праця, спрямована на збирання й упорядкування творчої спадщини: виявлення автографів, рукописів поетичних і прозових текстів, епістолярію, малярських робіт. Російські вчені, письменники, перекладачі, журналісти, а також представники різних професій і різного роду занять у той чи інший спосіб зацікавлені в популяризації творчості Кобзаря, оприявлювали на сторінках періодичних видань і в книжках біографічні, археографічні, літературознавчі й критичні матеріали та спогади сучасників. З-поміж них – О. Матов, М. Барсуков, В. Биков, М. Стороженко, П. Щоголев, К. Арабажин, В. Перетц, В. Краніхфельд, О. Колонтаєвська, І. Анненський, М. Гершензон, Д. Мордовцев, П. Висковатий, К. Юнге та ін. Розпросторенню інтересу до постаті Т. Шевченка сприяли не тільки поети-народники, а й представники новітніх літературних і мистецьких течій – модерністи і футуристи. У поширенні Шевченківського слова в цю переходову добу чималу роль відіграли російські поети, прозаїки, перекладачі та митці: І. Белоусов, І. Бунін, В. Брюсов, І. Гіляровський, М. Горький, К. Горюнов, М. Козирев, М. Микешин, В. Хлебніков, К. Чуковський та ін. До речі, серед них вирізнялися особливою активністю ті, які мали українське коріння, мешканці Москви і Петербурга.

Стосовно М. Микешина, то саме цей талановитий скульптор і художник з білоруського походження, ініціював появу двомовного (український оригінал та російський переклад) «Ілюстрованого “Кобзаря”» Т. Шевченка, взявши на себе підготовку й видання його випусків. Та, на жаль, встиг лише оформити три перші випуски – 28 малюнків до «Катерини», «Причинної», «Пустки», «Перебенді», «Тарасової ночі», «Наймички» тощо. А передмову написав письменник Д. Мордовцев. Таке плідне починання стало поштовхом ілюстрування видань творів Т. Шевченка російськими художниками.

М. Микешин, який особисто знав українського майстра слова, був одним із тих, хто настійливо клопотався й неодноразово звертався до Міністерства внутрішніх справ про створення в Петербурзі «Товариства шанувальників Шевченка» та написав декілька варіантів його статуту. Передісторія створення товариства сягає початку останнього десятиліття дев'ятнадцятого століття, коли петербурзьке помешкання Реріхів, батьків майбутнього живописця Миколи Реріха, стало місцем зустрічей представників української й російської інтелігенції. Утворився гурток, ядро якого складали К. Реріх, Д. Мордовцев, К. Білиловський, М. Микешин. При «Товаристві...» планували відкриття Музею ім. Т. Шевченка. Між іншим, загальна атмосфера навколо імені українського поета вплинула на написання молодим художником М. Реріхом вірша «Думка» [8, с. 101–106].

1898 року після довготривалих і неоднорічних звертань до відповідних інстанцій (за дієвої участі Д. Менделєєва, І. Рєпіна, Ф. Берга, Д. Яворницького, О. Пипіна), на основі запропонованого Микешиним статуту, але з суттєвими змінами, відбувся процес легалізації Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям Південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Петербурга. На його рахунок багато корисних справ і проведення літературних й ювілейних вечорів. Щорічні вшанування пам'яті Т. Шевченка в Петербурзі відбувалися завдяки зусиллям не лише української, а й російської інтелігенції. Так, у 1894–1898 рр. одним із головних організаторів цих заходів був К. Білиловський, автор статей «Поминки Шевченка в Петербурзі», «Шевченкові роковини в Петербурзі», які проливали світло на ідеологічне підґрунтя вшанування пам'яті великого українського поета в тогочасній Росії. Серед учасників таких заходів – М. Анненський, О. Пипін, В. Соловйов, Спасович, В. Вересаєв, Д. Овсяннико-Куликовський та ін.

На цей час посилюється інтерес до перекладів творів Т. Шевченка. Протягом 1890-х рр. поет і драматург М. Пушкар'єв адаптував більше, ніж тридцять текстів. Всі вони увійшли до складу «Кобзаря» в перекладах російських письменників за ред. І. Белоусова та у додаток до нарису життя та творчості Т. Шевченка, виданого В. Чехихініним-Ветрінським. П. Вейберг переклав баладу «Тополя», дещо послабивши її фольклорний колорит. С. Дрожжин створив переспіви віршів «Чого мені тяжко, чого мені нудно», «Гоголю», «Ой пішла я у яр за водою», «І день іде, і ніч іде». Його товариш – гуртківець Сурикова – М. Козар'єв тлумачив «Не тополю високою», «Думка. Нащо мені чорні брови», «Ой пішла я у яр за водою». Письменник і журналіст А. Коринфський інтерпретував вісім поезій, які увійшли до зб. «У променях мрії».

Із початком нового століття спостерігається більша інтенсивність до зацікавлень поетичним багажем українського барда. У «Кобзарі» в перекладах російських письменників 1900, 1906 рр. подибуємо тлумачні студії В. Гіляровського, серед яких – «Ой, три шляхи широкії». О. Богданов переспівав «І небо невмите, і заспані хвили». В. Брюсов переклав «Заповіт», «Пророк», «Ой чого ти почорніло», «Мені однаково чи буду», «Огні горять, музика грає» тощо. Близький до групи «селянських» митців Л. Трефолев переклав вірші «Чого мені тяжко, чого мені нудно» і «Чума». А. Колтоновський опрацював понад 40 віршів, які вийшли вийшли 1901 року окремою книжкою «Кобзарь». К. Чуковський, аналізуючи їхню художню вартість, назвав Колтоновського «перекладачем-самородком, який володів неабиякою винахідливістю і гнучкістю мови, значним версифікаторським завзяттям», але все ж таки йому не вистачало професійної віршотворчої культури, звідси в деяких перекладах виявляються «страшенні провали й несмак» [11, с. 395].

Суттєвою допомогою для перекладацької справи стало нове, хронологічно вивірене і упорядковане В. Доманицьким, перше повне на той час і без цензурних виправлень, видання «Кобзаря» (СПб., 1907, перевид. – 1908, 1910, 1911). Безперечно, редактори «Кобзаря» в російських перекладах і, зокрема, І. Белоусов, готуючи нове перевидання віршів Шевченка, опиралися на нього.

Названі вище тексти показові з огляду на загальні тенденції російських перекладів з Шевченка наприкінці ХІХ – поч. ХХ ст. На відміну від перекладачів 1860–1880-х рр. російські перекладачі рубежу століть набагато ширше репрезентували поезію Кобзаря вітчизняним читачам, прагнули якомога точніше передати зміст творів. При тому, що часто вибір віршів і поем для перекладу обмежувався: перекладачі не мали права інтерпретувати заборонені в царській Росії поезії Т. Шевченка, а також окремі цензори з власної ініціативи вдавалися до вилучення офіційно

дозволенних творів. Однак, більшості перекладів зашкодило спрощене уявлення про поетику Шевченка та про співвідношення в ній народнопісенної та літературних традицій, а також декому з них насправді забракло справжнього поетичного хисту. Цим пояснюється й певна одноманітність у виборі текстів для тлумачення й відсутність відчуття архітектоники Шевченківської поезії. Звідси – певна неточність у відтворенні змісту та неадекватність у передачі стилю та ритмомелодики шевченківських текстів. На всі вказані огріхи часто й із занепокоєнням звертали увагу сучасники. Неодноразово підкреслювалася складність перекладу з однієї спорідненої мови на іншу, приміром О. Грузинський 1907 р. надрукував рецензію на видання «Кобзаря» Т. Шевченка у перекладах російських письменників, в якій наголошував саме на цьому аспекті. Після 1911 року з'являються і нові імена, зосібна помітним був перекладацький дебют Ади Чумаченко. Намічаються нові підходи до перекладу: притримуватися достатньо точного збереження суті авторського тексту, але здебільшого за рахунок шевченківської ритміки.

Помітною стає робота над передруками перекладів з Т. Шевченка, що належали авторам початку-середини ХІХ ст., з'являються нові адаптації та видання. Так, В. Гіляровський упорядкував ««Кобзар» в перекладах російських письменників» (1906, перевид. 1911). За ред. І. Белоусова вийшов адаптований російський «Кобзар» 1900, 1906, який продовжував розпочатий наприкінці 1880-х рр. широкий видавничий проект: 1892 р. Белоусов випустив збірник своїх тлумачень з Шевченка під назвою «Маленький Кобзар», а також відбулися кілька видань «Пісні і думи Кобзаря» (1906, 1911) за його ж редакцією. В. Вересаєв оприлюднив і виступив редактором збірника «Пісні Тараса Шевченка» (1911); М. Калинович уклала збірник поезій Шевченка, до якої ввійшли твори, раніше заборонені цензурою, серед них – «Сон – У всякого своя доля», «Кавказ», «Розрита могила», уривки з поем «Великий льох» та «Єретик». Протягом 1916–1917 рр. книговидавництво «Парус» планувало видати «Збірник української літератури», випуск якого готував М. Горький спільно з В. Брюсовим. Як співредактор останній залучив до роботи велике коло перекладачів, власноруч доводив не досить вдалі чужі переклади до адекватного відтворення оригіналу [7].

Творчістю Шевченка захоплювався І. Бунін. 1891 року опублікував статтю «Пам'яті Т. Г. Шевченка», оцінивши доробок поета за найвищою шкалою, вважаючи його одним із найталановитіших і найблагородніших людей. У романі «Життя Арсен'єва» герой захоплено читає рядки з поезії «До Основ'яненка». Перекладацькі практики Буніна випали на початок двадцятого століття – це фрагменти забороненого на той час цензурою «Заповіту» та «Закувала зозуленька».

Постать Т. Шевченка захоплювався і киянин Сергій Олександрович Бердяєв (1860–1914) – письменник, перекладач, журналіст, видавець, старший брат філософа Миколи Бердяєва, літературна спадщина якого ще належно неопрацьована. Із відомих на сьогодні творів – вірш «Пам'яті Т. Г. Шевченка», що завершується такою строфою: «...В роковое, горестное время / Он ронял глубокой веры семя / Постоянно в робкие сердца; / Ждал в грядущем он победы права, – / И за то не пожалела слава / Для него лаврового венца» (Век. – СПб., 1882. – № 4). Інший твір, що має назву «Кобзар», – данина пам'яті «славному поетові», «великому нашому батьку Тарасу». І саме в день, коли він полишив земний світ, співають панахиду в Софіївському соборі; земляки вшановують вінками із живих квітів поетову могилу (Жизнь и Искусство. – К., 1900. – 26 февр.). Вірш «Желанный гость», опублікований в «Киевских откликах» (1905. – 26 октяб.), присвячений М. Златовратському. В розлогій примітці автор розповів про відвідини 1886 р. поетом-народником могили українського побратима й подальшу публікацію ним у московському збірнику шанувальників російської словесності «Почин» оповіді про своє паломництво на канівські круті береги Дніпра, до «певца свободы и добра» [9].

Безпосередній вплив шевченкової поезики проявляється в творчості різних щодо літературних течій та напрямів авторів. Впадають в око генетичні контакти групи «селянських поетів» і окремо – вірші С. Єсеніна та М. Ключєва. Перший, так само, як і Шевченко, з етнографічною точністю змальовував звичаї, обряди, повір'я, захоплювався народним мистецтвом і фольклором, міфологією, історичною старовиною. Народнопісенна основа лірики Єсеніна тягнє до діалектизмів, повниться широтою відображення народного характеру, включає біблійну символіку. А другий – осмислював й порівнював своє місце в російській поезії з Шевченковим в українській. Спонукою до цього була подібність доль і біографій: «Тарас Николе как собрату, / Ковыльнуу вверяет кобзу! – / И с жемчугом карельским розу / Подносит бахарь Украине!» [5, с. 211]. Найявний типологічний зв'язок філософсько-естетичні поглядів Ключєва і Шевченка проявився не лише в окремих спільних мотивах, як от мотиву очищення від гріха (Шевченкова «Молитва» й «Очищення серця» Ключєва) або мотиву хати, а й у магістральному для поетик обох авторів образу «мужицької ліри» [4, с. 62–70].

Характерною є згадка про Т. Шевченка в поемі В. Хлебнікова «Ладомир», де апелюється до біографії того періоду, коли захоплений мистецтвом юнак удень служив у Шеряєва, а вільний час для малювання в Літньому саду мав тільки в білі ночі. Тут російський поет метафорично означає майбутнє митця такими рядками – «и не боится дня Шевченко» [6]. Вагомість

творчої незалежності підтвердив у листі до художника М. Кульбіна, написаному восени 1916 року. Вказував на те, що Поет має «свій складний ритм», своє особливе призначення. Зламати його («участь Шевченка та ін.») – значить змусити «замовкнути». Щоб цього не сталося – потрібно шанувати таланти. А той, за словами Хлебнікова, хто «дав присягу Поезії» – свідомий свого покликання й своєї високої місії [10, с. 364–365].

Беззаперечним стало твердження літературознавців, що у п'єсі А. Чехова «Вишневий сад» ключову роль відіграє шевченківський синтетичний образ України з поезії «В казематі» («Садок вишневий коло хати»). Це прочитується як на лексико-семантичному, так і на образно-символічному рівні. К. Станіславський пригадував, як протягом певного часу доводилося репетирувати п'єсу без назви. Аж потім назва з'явилася, але з незвичним для тогочасної російської вимови наголосом на другому складі (що надалі закріпився у мові саме під впливом популярної вистави «Вишневий сад» у Московському художньому театрі). Незвичним для Росії був і образ вишневого саду, «закріплений» за малоросійською культурою [1, 2, 3,].

Зверненням до образу Шевченка та його поетичного спадку російські письменники й перекладачі кінця XIX і поч. XX ст. свідомо та цілеспрямовано підтверджують вагомість постаті українського поета, як поета народного, національного, завдяки якому українське слово виходило на світову арену, одного з найвеличніших поетів слов'янства, гуманістична думка котрого має загальносвітове значення.

1. Звинятковський В. А. П. Чехов і Україна / Володимир Звиняцьковський. – К.: Дніпро, 1984. – 28 с.
2. Левченко М. Чехов у зв'язках з Україною / Михайло Левченко. – К.: Держлітвидав, 1960. – 136 с.
3. Капустін В. Творчість А. П. Чехова і українська література / В. Капустін. – К., 1960. – 64 с.
4. Кисельова Л. Шевченко і Ключєв (До проблеми типологічних зв'язків української та російської літератур) / Л. Кисельова // Дослідження творчості Т. Г. Шевченка: Тематичний збірник наукових праць. К., 1992. – 200 с.
5. Кравченко Т., Михайлов А. Наследие комет: Неизвестное о Николае Ключеве и Анатолии Яре / Татьяна Кравченко, Александр Михайлов. – Смоленск, 2006. – 304 с.
6. Кравець В. «Щоб розкрились високі могили...» (Міф і реальність у Шевченка і Хлебнікова) / Віктор Кравець // Слово і час. – 1990. – № 9. – С. 62–67.
7. Сиволов Б. Редактор, перекладач, популяризатор (Брюсов і українська поезія) / Б. Сиволов // Радянське літературознавство. – 1973. – № 12. – с. 47–51.
8. Скиба М. Участь родини Реріхів у вшануванні пам'яті Тараса Шевченка в Петербурзі / М. Скиба // Матеріали IV міжнародного семінара «Шевченківський Петербург». К 190-літтю со дня народження Т. Г. Шевченка. 11–14 мая 2004 года. СПб., 2005. – С. 101–106.
9. Україна. Російська поезія XX сторіччя: Поетична антологія / Упоряд. Ю. Каплан. – К.: ТОВ «Юг», 2007. – 784 с.
10. Хлебніков В. Собр. соч.: В 3-х т. – Т. 3: Проза, статті, декларації, заметки, автобіографіческие матеріали, письма, дополнения. – СПб.: Академический проект, 2001. – 685 с.
11. Чуковський К. Собр. соч.: в 6 т. – Т. 3 / Корней Чуковский. – М.: Худ. лит., 1966. – 839 с.

Юлія Коруняк

Англомовна поетична Шевченкіана у рецепції Михайлини Коцюбинської

Стаття присвячена дослідженню рецепції англомовних перекладів поетичної спадщини Т. Шевченка літературознавцем М. Коцюбинською. Розглянуто літературно-критичну позицію М. Коцюбинської щодо наукового осмислення англомовних перекладів Шевченкового слова та наукові судження й висновки дослідниці щодо цього питання.

The reception of English translations of Taras Shevchenko's poetic heritage by literary scholar Mykhailyna Kotsyubynska is deared up in the article. It is investigated the literary-critical position of Mykhailyna Kotsyubynska relatively to scientific understanding of English Shevchenko's translations and scientific judgments and conclusions on this issue.

Літературно-критична рецепція англомовних перекладів поетичної спадщини Тараса Шевченка є досить значною. До цієї проблеми зверталось не одне покоління дослідників. У контексті сприйняття в Україні літературного доробку великого Кобзаря в англомовному звучанні серед немалої кількості дослідників, на нашу думку, найбільш вагомий внесок зробили Богдан-Ігор Антонич, Роксолана Зорівчак, Анна Косів та ін.

Проте наукове осягнення феномену художньої спадщини Шевченка у перекладах англійських письменників не було б цілісним без ґрунтовного його осмислення та рецепції видатним літературним критиком, літературознавцем, перекладачем Михайлиною Хомівною Коцюбинською. Наукова спадщина вченої у галузі українського шевченкознавства надзвичайно багата, має широкоохоплювальний та багатоаспектний характер, включає наукове осмислення значного масиву художніх текстів автора.

Спроба систематизації англомовних перекладів Шевченкового слова, започаткована статтею М. Коцюбинської «Шевченко в англійських перекладах», є однією з перших в українському критичному дискурсі. Попри те, що дане дослідження є зразком раннього періоду літературно-критичної діяльності (М. Коцюбинська виступала із згаданою доповіддю на Шевченківській конференції Інституту літератури, будучи студенткою п'ятого курсу), можемо стверджувати, що англомовна перекладна творчість Т. Шевченка досліджена авторкою як організована художня цілість з урахуванням різних перекладацьких методів письменників. Студія, написана у 50-х роках минулого століття, мала великий успіх. Недаремно авторка пригадує у «Книзі споминів», як літературознавець Дмитро Косарик після доповіді кинувся до трибуни, вирвав по дорозі з вазону квітучу примулу і урочисто вручив їй [4, с. 26]. Цей факт, безумовно, свідчить про потужний науковий потенціал дослідниці ще у зовсім молодому віці.

Ведучи мову про літературно-критичну творчість М. Коцюбинської, присвячену англомовним перекладам Т. Шевченка, варто ще раз наголосити, що це був початковий етап науково-критичної роботи вченої та становлення її як молодого критика. Цей період наукової діяльності М. Коцюбинської є особливим насамперед з погляду історичного часу. Адже дослідниця працювала в добу досить жорсткого

ідеологічного тиску, недооцінки ролі особистості в історії, в умовах цензури та чіткої обумовленості тематики дослідження. Саме тому розвідки цього часу частково спрямовані у руслі соцреалізму як єдино можливого методу художньої творчості на теренах Радянського Союзу. Звичайно, ми не можемо говорити про абсолютну «радянську» інтерпретацію творчості Т. Шевченка чи зведення її до єдиної соцреалістичної «ноти», можемо лише спостерігати певне дотримання меж, визначених політикою партії, що жодним чином не позначилося на науковій цінності матеріалу. На нашу думку, попри загальні несприятливі умови, авторка своїм дослідженням зуміла привнести в українську літературну критику свіжу, незаангажовану думку.

Матеріали англійської Шевченкіани, на думку М. Коцюбинської, мають неоднакову історико-літературну вартість, тож вона здійснила їх ґрунтовний аналіз, критично оцінивши у хронологічній послідовності англомовні поетичні переклади Т. Шевченка. Рецепція англомовного матеріалу здійснюється вченою за основними критеріями, що є фундаментальним для багатовікової традиції вивчення явища «художнього перекладу», зокрема:

– органічне злиття з оригіналом та проникнення в ідейний зміст твору;

– збереження ритміки оригіналу.

Пропонуємо ознайомитися з літературно-критичною позицією М. Коцюбинської щодо наукового осмислення англомовної спадщини Т. Шевченка. Розглянемо наукові судження та висновки вченої щодо цього питання відповідно до виокремлених критеріїв.

Першим і найвагомим критерієм рецепції англомовного Шевченка у творчості М. Коцюбинської є органічне злиття перекладу з оригіналом. У теорії та практиці художнього перекладу загальновідомо, що для перекладача надзвичайно важливим є прагнення засобами однієї мови максимально адекватно передати зміст, гармонію усього вірша. Тому визначальними вимогами до художнього перекладу у розумінні дослідниці є максимально уважне ставлення до першотвору та відтворення його в перекладі в єдності змісту і форми. Небезпідставно неперевершений перекладач і глибокий теоретик перекладацької справи М. Рильський підкреслював, що перекладач повинен у кожного великого поета знайти творчу доміную – те найхарактерніше, найсуттєвіше, що властиве тільки його творчості.

«Передати іронію Генріха Гейне і Анатолія Франса, гнівний пафос Тараса Шевченка і Миколи Некрасова, сарказм Володимира Маяковського і т. д. Щоб досягти цього, перекладач повинен мати якусь спорідненість з автором оригіналу, бути творцем, що відбирав собі оригінал для перекладу» [7, с. 67].

Така концепція перекладу передбачає відтворення в іншій мові усієї системи твору-оригіналу, збереження його образів, його духу. М. Коцюбинська як прихильниця якомога більшої відповідності тексту-оригіналу та його перекладу зазначає: «Нелегко перекладати Шевченка на іноземну мову. Нелегко передати своєрідні образи поета, органічно зв'язані з народною творчістю..., а головне – передати все багатство змісту творів Шевченка. Для цього недостатньо просто добре знати українську та англійську мови. Треба бути не тільки поетом, а й аналітиком, проникнути в глибину світогляду автора, вірно відчувати дух його творчості» [5, с. 5–6].

Відомо, що переклад поетичних творів Т. Шевченка англійською мовою натрапляє на чималі труднощі, пов'язані із стосунками між українською та англійською мовами як різноструктурними, неблизькоспорідненими, дистантними, бо, чим віддаленіші мови за особливостями своєї будови, тим більшими бувають утрати в перекладі художнього твору. Проте розуміючи суть перекладу в якомога точному передаванні існуючої інформації, М. Коцюбинська ні в якому разі не наполягає на дослівній передачі змісту. Основною умовою продуктивності та успішності перекладу авторка визначає не тільки передачу існуючої інформації, а й створення нового твору мистецтва.

Аналіз англійських перекладів творів Т. Шевченка М. Коцюбинська розпочинає з праць Вільяма Річарда Морфіла (відомого англійського славіста). Авторка визнає, що при всій шанобі до українського поета, Морфіл все ж таки був далекий від глибинного розуміння Шевченка. «Морфіл вузько розуміє народність Шевченка. Він весь час підкреслює, що культура і цивілізація не торкнулися поета, і це добре» [5; 7].

Серед англійських перекладів творів Т. Шевченка М. Коцюбинська виокремлює перекладацьку творчість Персі Поля Селвера. П. Селвер – англійський перекладознавець, фразеограф, перекладач. Він переклав «Заповіт», «Огні горять, музика грає...», «Якби ви знали, паничі...» (перші 42 рядки), «І небо невмите, і заспані хвилі...». Середніми за якістю називає дослідниця Селверові переклади, оскільки вони не передають сили Шевченкового вислову та не справляють враження цілісності. «Селвер сумлінно передає зміст віршів Шевченка, але не вміє створити засобами англійської мови переконливих образів, що відповідали б оригіналові» [6, с. 314].

Якісно вищий рівень художньої еквівалентності перекладу поетичного доробку Шевченка М. Коцюбинська вбачає у перекладацькому матеріалі англійської письменниці початку ХХ століття Етель

Ліліан Войнич. Вона, на думку авторки, намагалася і не безуспішно передати дух оригіналу, не забуваючи про деталі. Письменниця опублікувала у власному перекладі 156 Шевченкових рядків. Крайці серед перекладів: «Минають дні» («From Day to Day»), уривок з «Княжни» «Зоре моя вечірняя» («Only Friend»), «Заповіт» («Gig my Grave»), «Понад полем іде» («The reaper»), «Мені однаково» («I care not»), «Минули літа молодії» («Winter»). Дослідниця слушно переконує читача, що особливо вдаються Е. Войнич інтимно-ліричні твори, зокрема поезія «Минули літа молодії» («Winter»), у якій письменниця зберегла багатство змісту і своєрідність стилю першотворів. Та показовим щодо глибокого проникнення у зміст образів Шевченка, художнього злиття з ним М. Коцюбинська вважає переклад уривка з «Княжни». На думку дослідниці, перекладач, витворюючи синтетичний літературний образ, дещо переосмислює деякі образи Шевченка, заміняє конкретні – метафоричними:

Як сон-трава при долині	How the magic flowers open
Вночі розцвітає	In the moonbeam's touch
	(Як розкриваються чарівні квіти при дотику місячного проміння)
Аж по воді розіслала	How her green boughs
Зелені віти	Kiss the water
	(Як її зелені віти цілують воду.)
	[6, с. 313]

На переконання дослідниці, у даному випадку таке переосмислення не вадить художній цілісності перекладу, а навпаки сприяє зближенню з оригіналом.

Вартий уваги й ґрунтовний аналіз вченої творчого доробку відомого англійського письменника Джека Ліндсея. «Письменник, критик, перекладач, Дж. Ліндсей, вивчаючи сильні постаті в історії літератури («poets of stubborn integrity» – «поетів впертої цілісності»), захопився у 30-х рр. Т. Шевченком як надзвичайно самобутнім майстром слова і пензля», – зазначає літературознавець Р. Зорівчак [3, с. 12]. Переклади (6 поезій) включали: «Заповіт», «Якби ви знали, паничі...», «Сон» («На панщині пшеницю жала...»), «Садок вишневий коло хати...», «І золотої й дорогої...», «Ой діброво – темний гаю...». М. Коцюбинська характеризує переклади як змістовно точні, революційно пристрасні. Найбільш вдалим з цього приводу, на думку авторки, є поезія «Якби ви знали, паничі...».

А може й те ще... ні, не знаю,	Maybe there is more. No, I can't say...
А так здається... сам еси...	Only it seems to me that rather
(Бо без твоєї, боже, волі	(Since by your will, your God, alone,
Ми б не нудились в раї голі).	In thus our ragged heaven we groan).
А може й сам на небеси	Maybe how you yourself, our father
Сміється, батечку, над нами	Sit in the skies and mock us folk
Та може радишся з панами,	Plotting with masters to fit the yoke
Як править миром.	And rule the world [6, с. 315].

Разом з тим авторка зазначає, що у перекладах Ліндсея відверто відчувається, що автор не знав української мови і не перекладав з оригіналу. «Ліндсей працював з підрядковим текстом, і це не могло не позначитися на перекладах. Він почуває себе чужим у живій стихії української мови, і це зв'яже його» [5, с. 13].

У рамках означеного питання увагу дослідниці привернули також переклади поезій Шевченка, здійснені американськими письменниками, зокрема Флоренс Ляйфсей, Персіваль Канді, Колмен, Една Андервуд. М. Коцюбинська схильна вважати, що вище згадані переклади не надто близькі до оригіналу і переконливо відносять їх до авторських інтерпретацій та вільних переспівів.

Найвищий ступінь наближення перекладу до оригіналу зі збереженням цілісності відтворенням ідейного змісту оригіналу притаманне, на думку М. Коцюбинської, україномовним перекладачам Шевченка. У цьому контексті одне з визначних місць у перекладацькій Шевченкіані посідає виходець з української імміграції Іван Федорович Вив'юрський, відомий у літературі як Джон Вір. Переклади Віра дослідниці називає найбільш повними і художньо досконалими. Незважаючи на значну неподібність англійської та української мов, у переважній більшості перекладів Джону Віру вдалося віднайти бажаний семантичний та образний відповідник, передати напругу Шевченкового слова. «Вірші Шевченка у перекладі Віра звучать по-шевченківськи». Так лаконічно та влучно М. Коцюбинська сформулювала свою критичну думку щодо перекладацької майстерності Дж. Віра. Абсолютне збереження внутрішнього характеру вірша авторка вбачає в уривку з перекладу «Минають дні»:

Where art thou, Fate? Where art thou, Fate?
I have no fate at all.
If you begrudge good fortune, Lord,
Let evil fate befall.
Don't let me walk about asleep,
A dead heart in my breast,
And roll about a rotten log,
A hindrance to the rest [5, с. 25].

Здійснивши аналіз цілої низки перекладів Віра, вчена стверджує, що секрет успіху у тонкому відчутті усіх особливостей мови Шевченка «зі збереженням її схвильованості, емоційної переривчастості та численних перенесень» [5; 27].

Тож М. Коцюбинська на матеріалі англійських перекладів простежує різний ступінь значеннєвої близькості до оригіналу поетичних творів Т. Шевченка. Перекладачі по-різному досягали збереження змісту оригіналу під час перекладу, але у кожному окремому перекладі здійснювалось це у різний спосіб, часто засобами перевтілення. А перевтілюватися легше, коли світогляди автора та перекладача – близькі. Саме тому серед найкращих перекладачів Т. Шевченка М. Коцюбинська називає Е. Войнич та Дж. Віра.

Безумовно, концепція перекладу передбачає відтворення в іншій мові усієї системи твору-оригіналу, збереження його образів та духу. Проте не менш

важливим для художнього перекладу є збереження ритму твору-оригіналу. Тому другий та не менш важливий критерій, який виділяє М. Коцюбинська – це *збереження ритміки оригіналу*.

Надзвичайно уважно ставиться дослідниці художніх англійських текстів до збереження віршованої структури, метра, ритму. Цей підхід був творчим кредо видатного українського поета-перекладача Бориса Тена, який зазначав: «Я в першу чергу намагаюся зберегти ритм оригіналу. У моїй перекладацькій практиці це стало законом. Оригінал твору і переклад його обов'язково мусять бути еквіритмічними» [2, с. 484]. Такого ж принципу дотримувалась і М. Коцюбинська. На переконання вченої, принцип еквіритмічності, тобто збереження ритміки твору-оригіналу, цілком витримується в перекладах Войнич. Авторка наводить приклад уривок «Зоре моя вечірняя». Звичайно, абсолютно точної відповідності в цьому аспекті Войнич досягти не вдається, однак письменниця, враховуючи смислові та естетичні якості оригіналу, усе ж таки «зберігає ритмічне звучання оригіналу» [5, с. 12].

Не передають точного ритмічного малюнку творів Шевченка, на думку М. Коцюбинської, і переклади Ліндсея. У порушенні принципу еквілінеарності (від лат. *aequus* – рівний та *Linea* – лінія, рядок), звинувачує дослідниці перекладача. «Не відчуваючи українського звучання віршів, Ліндсей у деяких перекладах надмірно подовжує рядок, що великою мірою віддаляє звучання перекладу від ритміки оригіналу і заважає легкості і граціозності вірша» [6; 315]. Особливо це помітно, – вважає М. Коцюбинська у вірші «Заповіт»:

Bury me deep, but yourselves rise up
And break your chains in glee!
And with the oppressors evil blood
Sprinkle liberty
And when that great new family's born,
The family of the free,
O, have a kindly and peaceful word
With which to remember me [6, с. 316].

Попри те, що переклад відзначається змістовною точністю, авторка нарікає на абсолютній неорганізованості ритму (особливо перших двох рядків) та неадекватності ритміки оригіналу й перекладу.

Низку ритмічних порушень простежує дослідниці у перекладах відомого американського письменника О. Хантера. Перекладам Хантера властиве чітке відтворення змісту зі збереженням авторської думки. Проте письменник навмисне порушує структурно-ритмічні особливості оригіналу. У передмові до збірки «The Kobzar of the Ukraine Being selected Poems of Taras Shevchenko» Хантер пише: «Шевченків дух був занадто незалежний, щоб обмежувати себе вузькими рамками метру і ритму» [1, с. 5]. Дослідниці переконливо доводить, що перекладач не тільки не адекватно відтворює ритмомелодіку оригіналу, а й почасти ігнорує його ритм, змінюючи розмір вірша там, де у Шевченка цього немає. Наприклад, у «Наймичці»:

Та ввечері й охрестили,	And even they christen him
І Марком назвали.	And Mark is the name of him.
Росте Марко: старі мої	So Mark grows
Не знають, де діти.	And so it goes [6, с. 318].

Дослідниця, аналізуючи перекладацький матеріал Хантера наголошує на ритмічній невпорядкованості чи, радше, стихійності, що заважає правильному сприйманню вірша та зменшує художню цінність перекладів.

Найбільш еквіритмічно досконалыми вважає М. Коцюбинська переклади Джона Віра. На переконання вченої, перекладацька майстерність Віра щодо ритміки якісно відрізняється від Ліндсея та Хантера. Авторка зазначає, що Вір намагається зберегти розмір вірша Шевченка й підбирає слова так, щоб при вимові кількість складів рядка перекладу відповідала оригіналові. На підтвердження цього авторка подає розгорнутий аналіз ритмічної структури уривка з «Кавказу». Авторка наголошує на гнучкій зміні ритмів та синтезі змістовного й ритмічного.

Отже, М. Коцюбинська у перекладацькому арсеналі англійських інтерпретаторів Шевченка відзначила різні засоби наслідування ритміки поезій великого Кобзаря, що по-різному наближає переклади до своєї і неповторної ритміки оригіналу.

Підводячи підсумки аналізу сприйняття творчості Шевченка у англійському світі, М. Коцюбинська

підкреслює, що надзвичайно важливим завданням перекладача є збереження національної специфіки першотвору. Розмірковуючи над головними концептами вдалого літературного перекладу поезії Т. Шевченка, вчена звертає увагу на основні чинники, що зумовлюють своєрідність даної поезії та впливають на специфіку її адекватної передачі засобами англійської мови, зокрема органічне злиття з оригіналом та збереження ритміки оригіналу. У зв'язку з цим дослідниця, подаючи характеристику найвагоміших перекладів Шевченкового поетичного слова англійською мовою, виокремлює високомистецькі переклади Джона Віра та Етель Войнич, які сприймаються як повноцінні художні твори та повністю відтворюють красу Шевченкового слова.

1. Kobzar of the Ukraine: Being select poems of Taras Shevchenko / done into Engl. verse with biogr. fragments A. J. Hunter. – Teulon, Manitoba, 1922. 2. Жадань і задумів неспокій: З творчої спадщини Бориса Тена (вірші, переклади, статті, листи, спогади) / Упоряд.: А. Ф. Журавський, К. В. Ленець. – К.: Рад. письменник, 1988. – 550 с. 3. Зорівчак Р. Сприйняття особистості та творчості Тараса Шевченка у Великій Британії / Р. Зорівчак // Всесвіт. – Київ: Видавничий дім «Всесвіт», 2011. – № 3–4. – С. 211–215. 4. Коцюбинська М. Книга споминів / Михайлина Коцюбинська. – Х.: Акта, 2006. – 288 с. 5. Коцюбинська М. Поезії Т. Г. Шевченка в англійських перекладах / М. Коцюбинська // Твори Тараса Григоровича Шевченка в перекладах на західні мови (Зб. ст.). – К., 1958. – С. 5–31. 6. Коцюбинська М. Шевченко в англійських перекладах / М. Коцюбинська // Зб. пр. 4-ї наук. шевченк. конф. / Відп. ред. Є. П. Кирилюк; АН УРСР. Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 1956. – С. 309–327. 7. Рильський М. Мистецтво перекладу / М. Рильський – К.: Дніпро, 1975. – 343 с.

Світлана Пилипишин,
Богдан Роман

Предметність критичних оцінок українського письменства в російській науковій думці кінця XIX століття: від Тараса Шевченка до Пантелеймона Куліша

У статті подано нове трактування творчості Т. Шевченка та П. Куліша в російському літературознавстві кінця XIX століття, що увиразнює питання рецепції української літератури в російському суспільстві. Зважаючи на геополітичні виміри, російські погляди на творчість українських поетів дослідники рестаурують за текстами й літературно-критичними оцінками того часу, зберігаючи при цьому правописні, граматичні, стилістичні норми. Враховано ретроспекцію в переосмисленні літературного фактажу.

The article provides new interpretation of the works of T. Shevchenko and P. Kulish in the Russian literary criticism in the end of the nineteenth century to show perception of Ukrainian literature in the Russian society. Taking into account geopolitical aspects, a researcher restores Russian views of creation of Ukrainian poets from literary texts and critical evaluations of that time keeping thus spelling, grammatical and stylistic norms. Retrospection is taken into account in the process of reconsideration of the literary facts.

Постать Тараса Шевченка – його біографію і творчість – вивчало чимало дослідників. Проте і до сьогодні немає конструктивної оцінки творчості цього митця в російськомовному світі періоду 70–90-х років XIX століття, хоча літературознавці певною мірою розглядали цю проблему. Але та переоцінка цінностей, що охопила на початку 90-х років XX століття усі сфери українського суспільства, дає підстави вважати їхні праці такими, що писалися на вимогу часу. У проекції нашої теми йдеться про історизм прийнятих оцінок. Текстуальний матеріал (критичний та художній) унаочнює відтінки складних колізій, конфігурацію і логіку процесів, що стають тепер

предметом уваги та оцінок з погляду компаративістики. У наш час феномен предметності оцінок, те, про що висловлювалися протягом XIX століття російськомовні дослідники українського письменства, може набувати концептуальної трансформації за орієнтирами Р. Козеллека [5; 6].

Уже з часу появи першого видання «Кобзаря» Т. Шевченка російська критика звернула на тодішнього початківця певну увагу. І відтоді зацікавленість його постаттю зростала.

Окрім російські публіцисти відзначали його як «последняго кобзаря и перваго великаго поэта новой великой литературы славянского мира» (Аполлон

Григорьев, «Время», 1861 апрель). О. Кониський натомість вважав інакше: «Написать биографию Шевченка, а тъмъ болѣе сделать всестороннюю критическую, безпристрастную оцѣнку его поэтическихъ произведений значитъ написать исторію культуры и просвѣщенія въ Россіи вообще и въ частности на Украинѣ за столѣтіе, начиная съ пятидесятихъ годовъ XVIII вѣка» [7, с. 175]. Цей письменник та історик, мотивуючи свою думку, продовжував: «Нельзя указать другого поэта въ исторіи всемірної літератури, который былъ бы къ народу болѣе близокъ во всѣхъ отношеніяхъ, болѣе понятенъ народу, – болѣе, такъ сказать, народенъ, чѣмъ Шевченко. Вотъ почему въ средѣ народной массы ни одинъ поэтъ не былъ такъ понятенъ, какъ Шевченко, и такъ популяренъ «подъ сельскою стріхою» (кровлей), какъ онъ» [7, с. 176]. Жодному із попередників Т. Шевченка (І. Котляревський, Л. Боровиковський, П. Гулак-Артемівський, Г. Квітка-Основ'яненко) цей діяч російсько-української культури не надавав такого значення.

Коли пізніше, уже в другій чверті XIX століття, з'явився селянин у творах західноєвропейської літератури, то майже одночасно з Ауербахом це відгукнулося і на Україні. «Это былъ голосъ ясный, определенный, сильный и тъмъ болѣе могучій, что онъ былъ не просто голосъ писателя, но стонъ, вопль писателя изъ убогой темной избы крепостного крестьянина» [7, с. 180].

Одним із перших відгукнувся у Росії на твори Т. Шевченка М. Добролюбов: «Появление стихотворений Шевченка интересно не для одних только страстных приверженцев малороссийской литературы, но и для всякого любителя истинной поэзии. Его произведения интересуют нас совершенно независимо от старого спора о том, возможна ли малороссийская литература» [2, с. 379]. М. Добролюбов не відкидав права існування української мови, але виключно для простого люду: «Но само собою разумеется, что никто не откажет малороссийскому, как всякому другому народу в праве и способности говорить своим языком о предметах своих нужд, стремлений и воспоминаний, никто не откажется признать народную поэзию Малороссии. И к этой-то поэзии должны быть отнесены стихотворения Шевченка» [2, с. 380]. Публіцист навіть у російській літературі не бачив такого народного поета, як Шевченко в українській. «У Шевченка весь круг его дум и сочувствий находится в совершенном соответствии со смыслом и настроением народной жизни. Он вышел из народа, жил с народом и не только мыслью, но и обстоятельствами жизни был с ним крепко и кровно связан» [2, с. 380].

М. Добролюбов не сумнівався, що Україна з захопленням зустріне Шевченкового «Кобзаря», бо віднаходив у Т. Шевченка всі елементи народної пісні. Так, «Гайдамаків» він вважав близькими до «малороссийских исторических дум». Російський критик зазначав, що поет настільки проймається

настроями зображуваної епохи, що сучасного йому оповідача видно лише у ліричних відступах.

Відгомін малоросійських пісень відчув М. Добролюбов і в поемах «Катерина», «Наймичка». Публіцист-критик писав, що спокійний сум, не схожий ні на тугу романтичних героїв, ні на гіркий відчай, але такий, що стискає серце, є постійним елементом поезії Т. Шевченка.

Російський критик не заперечував неабиякого таланту митця, вважаючи його творчість цікавою не лише для українців, а й для росіян, такою, що може в будь-кого викликати співчуття.

Зазначимо, що в період валуєвсько-емських акцій самодержавства в російській періодиці того періоду практично не зустрічається рецензій, журнальних заміток, статей про життя і творчість Т. Шевченка. Винятком були поодинокі публікації в розділі «Бібліографія» київського часопису «Кіевская старина». Щоправда були й окремі монографії, присвячені постаті генія (Маслова, Чалаго, С. Н. Кулябки, барона Battaglia «Taras Shewchenko. Zycie i pisma jego», Lwów, 1865). Але всі вони були суто біографічні, тобто популяризували загальновідомі факти з життя поета.

Так, В. Г-ко (очевидно, Василь Горленко) у рецензії на книгу С. Н. Кулябки «Тарасъ Григорьевичъ Шевченко (По книгѣ Чалаго и по «Кобзарю»)» зазначав: «...» все что у нас раньше посвящено было личности поэта, далеко отъ типа творческой, художественной характеристики» [1, с. 676]. Причини цього різні: не всі твори поета вийшли тоді у світ, не утвердилося ще його значення в суспільній свідомості, адже до 1883 року «Кобзар» не друкувався в Росії шістнадцять років. А в останньому виданні, яке вважалось найповнішим, не вміщені чотири поеми і тридцять три інші твори, а в тих віршах, що надруковані, є суттєві зміни, які пропустила цензура. Не були видані ще повісті Т. Шевченка, надрукована лише частина його листування. Проте, вважає Г-ко, всебічне розкриття цієї особистості необхідне, бо: «Среди невзгодъ и испытаній пронесъ онъ (Т. Шевченко) свой крестъ и, вмѣстѣ съ Гоголемъ, разомъ явился вѣщимъ выразителемъ живихъ, великихъ духовныхъ силъ того племени, которое въ то время казалось почившимъ духовно (...). Образы такихъ людей – достояніе потомства, и всякая черта ихъ жизни для него значительна» [1, с. 676]. Надзвичайно влучною була логіка такої оцінки.

У 1888 році вийшли «Поэмы, повести и рассказы» Т. Г. Шевченка, написанні на руському мові. Съ портретомъ поета. Изд. редакції «Кіевской Старини». У тому ж році в журналі «Вѣстникъ Европы» на це видання відгукнувся О. Пипін. Він визнавав, що раніше не публіковані твори українського поета – це літературний факт надзвичайно цікавий, адже слава Т. Шевченка створена його поезіями, писаними українською мовою. У російську літературу він увірвався тільки в перекладах, і то не завжди вдалих. І лише наприкінці 80-х років XIX століття, на думку О. Пипіна, Т. Шевченко постав перед читачами як

письменник російський, бо «то небольшое что было имъ издано по-русски, было забыто за его главной славой, стихотворениями малорусскими» [8, с. 246].

У своїй статті автор дорікав М. Костомарову за те, що отримавши рукописи російських творів Т. Шевченка від М. Лазаревського, історик протримав їх приблизно тридцять років. І навіть через стільки часу думка про видання належала близьким до М. Костомарова любителям творчості славного поета, на прохання яких ці твори М. Костомаров передав до друку. «Отнынѣ эти русскія сочиненія Шевченка должны стать необходимымъ источникомъ для определения его личности и поэзии, какъ неразрывное дополнение къ его малорусскимъ произведениямъ: тѣ и другія проникнуты однимъ общимъ духомъ – той же грустной рефлектирующей поэзіей, той же глубокой привязанностью къ родинѣ, ея народу, сходными картинами изъ современного быта», – вважав О. Пипін [8, с. 248].

Поезію Т. Шевченка російські вчені 70–90-х років XIX століття розглядали й вивчали тільки у зв'язку з його біографією. Творчість поета, починаючи ще з 40-х років XIX століття, деякі критики сприйняли з різко вираженою антипатією. Досить згадати виступи В. Белінського, які відзначалися гострою критикою не лише віршів Т. Шевченка, а й української літератури в цілому. О. Пипін намагався пояснити цю антипатію кількома десятиліттями пізніше: «Происхождение этой антипатии можетъ быть объяснено: лучшія силы русской литературы того времени, т.-е. сороковых годовъ, были поглощены вопросами искусства, въ которыхъ сосредоточивались у нихъ и вопросы философскіе, и вопросы практической общественной жизни; было настоящимъ требованіемъ выяснитъ себѣ основныя нравственныя начала, личное право, за которымъ вдали виделось и право общественное, и въ этой заботѣ о первоначальныхъ общихъ принципахъ не только забывалась, но даже отталкивалась та дѣйствительность, которая казалась слишкомъ частнымъ явленіемъ и возвеличеніе которой казалось узкимъ ограниченнымъ пристрастіемъ, безсознательной непосредственностью» [8, с. 248].

Російський учений добре розумів, що з точки зору зацікавлень 40-х років XIX століття, коли вся увага освіченого суспільства зосереджувалася на філософії Гегеля, Шеллінґа чи на творчості Шекспіра, Байрона, Гете, в яких вбачались найглибші здобутки людської думки і поетичні одкровення загальнолюдського духу, українська література могла здаватися вузьким провінціалізмом, який намагався лише втримати людей, апелюючи до звичаїв, до старовини. Самобутня література, вважали російські вчені, оспівувала патріархальний побут, змальовувала сільські картини, відшуковувала моменти патріотичного захоплення в народних повстаннях.

Так звані народні поети, зазвичай, або повторювали народні сюжети в цілому; або у форму народного вірша вкладали власні думки; або користувалися

народними темами для новітніх намірів, які були народу незбагненні. Натомість об'єднатися, злитися з народнопоетичним змістом, перейнятися його стилем вдавалося тільки геніальним літературним талантам. У Т. Шевченка, на думку О. Пипіна, таке єднання складало органічну рису його творчості. Учений у такому ракурсі високо поцінував драму «Никита Гайдай», поеми «Безталанний», «Сліпа» українського поета, які були надруковані в журналі «Маяк». Цей часопис відзначався прихильністю до «обласних» інтересів, у тому числі і до української літератури. «Маяк» захищав права цієї літератури, друкував статті з української етнографії.

Аналізуючи повість «Близнецы», О. Пипін зазначив: «Повѣсть любопытна въ разныхъ отношеніяхъ. Разсказъ, какъ и въ другихъ русскихъ повѣстяхъ Шевченка очень простъ и непритязателенъ; народный бытъ извѣстенъ автору наизусть, какъ пережитый имъ самимъ, а не изученный постороннимъ человекомъ, – какъ последнее бываетъ заметно у иныхъ повествователей изъ народного быта. Наконецъ, въ разсказѣ есть интересныя подробности чисто автобиографическаго характера» [8, с. 265].

Схвальний відгук О. Пипіна отримала і повість Т. Шевченка «Художник»: ««...» въ цѣломъ разсказѣ дышетъ правдой, если не реальной, то идеальной, и во всякомъ случаѣ остается чрезвычайно характернымъ биографическимъ матеріаломъ, какъ отраженіе внутренняго состоянія поэта въ критическую эпоху его жизни. Передъ нами проходитъ цѣлая драма освобожденія отъ крепостной власти талантливого юноши, который уже скоро послѣ того сталъ первостепеннымъ малорусскимъ поэтомъ» [8, с. 267].

Підсумовуючи свої дослідження російськомовної спадщини Т. Шевченка, О. Пипін твердив, що у всіх цих творах незмінно наявні картини кріпосного насильства. Це зумовлювалося не лише особистою долею поета. Кріпацтво – це одна з найболючіших виразок на житті українського народу, на яку завжди спрямовувалась увага письменників.

Та з іншого боку, О. Пипін гадав, що російські повісті Т. Шевченка не можна оцінювати тільки з естетичної точки зору, як тільки художні твори. Автор, на думку російського критика, не ставив перед собою конкретно художнього завдання. Про це свідчив той факт, що Т. Шевченко як автор завжди виступає очевидцем подій, його повісті насичені автобіографічними подробицями, і дійові особи – достовірні постаті, а у повісті «Музикант» персонажі навіть виступають під справжніми іменами. Усе це свідчить про те, що метою письменника була не просто вільна творчість. Він хотів розповісти про те, що пережив сам, а форма повісті лише узагальнювала ті явища, які йому доводилося спостерігати і які насправді не були одиничними, а навпаки, належали до загального характеру суспільного ладу.

Таким чином, попри вимоги російської реальної критики, у творах Т. Шевченка треба бачити лише те,

чим вони (твори) могли вийти в умовах його особистого життя: це не стільки повісті, скільки нариси власних спогадів, портретів, картини улюблених українських візій. І з цієї точки зору, вважав О. Пипін, можна знайти в них багато цікавого для вивчення самої особистості письменника.

Читаючи і досліджуючи Т. Шевченка, російський критик закликав не забувати, що йдеться про людину в повному розумінні з народу, яка лише у двадцять чотири роки стала з кріпака вільним малярем, вперше могла навчатися і ввійти у вище суспільство. І якщо незадовго можна було побачити його твори українською і російською мовами, то треба лише дивуватися, як швидко він засвоїв літературну форму і знайшов у ній вираження для свого поетичного таланту.

Таким чином, зважаючи на політичні умови 70–90-х років XIX століття, російський критик схвально і вирозуміло оцінює творчість Т. Г. Шевченка, не відкидаючи її національного характеру.

У 1897 році в часописі «Русская мысль» була надрукована стаття І. Іванова «Шевченко въ кругу народныхъ поэтовъ». Возвеличуючи такі постаті світової літератури, як І. Тургенєв, Гете, Бернс, Беранже та інші, автор затруднявся, яке ж місце у цій когорті віддати Т. Шевченкові. На його думку, він не досягає величі згаданих поетів, адже «хлопъ, смѣнвшій ярмо на ножъ, герой только для такого же безправнаго и презрѣннаго хлопа, какъ онъ самъ: для всѣхъ другихъ онъ – разбойникъ, собака, въ бѣшенствѣ бросающаяся на своего господина. Попробуйте воспеть такую исторію и такихъ героев!» [3, с. 145].

«Бути народним» публіцист розуміє по-різному. Можна любити і високо цінувати народ як велику, але внутрішню силу. Можна до найменших подробиць вивчати народне життя і психологію, але тільки як предмет знань та спостережень. «Есть третья любовь. Она не восторгается и не нуждается ни въ какихъ изслѣдованіяхъ, она просто естественное тождество личности съ предметомъ, деятеля съ народомъ. И практическіе результаты этого народничества часто совершенно противоположны понятіямъ и идеаламъ народниковъ по разуму и по политике. Мы это видимъ на примерѣ Шевченка» [3, с. 146]. На думку критика, він залишиться при своїй самотній хаті, при піснях бідняків, при синьому морі, але поет тим самим «ризикуює» залишитися при таких самих слухачах. Т. Шевченко, вважав І. Іванов, послідовний у своєму плебействі – від поезії до найменших подробиць особистого життя.

На протигагу російським критикам український учений М. Сумцов не так різко критикував Т. Шевченка за його народність, але вважав її головною проблемою вивчення його поезії, оскільки неможливо, на його думку, чітко провести межі між українською народною поезією і власною творчістю поета. Учений навіть окреслив два споріднені елементи в народності Т. Шевченка:

1) народність зовнішня, запозичена (у А. Міцкевича, О. Пушкіна, М. Лермонтова);

2) народність внутрішня, психологічно успадкована. Душа Т. Шевченка, на думку М. Сумцова, настільки сповнена народності, що будь-який, навіть чужий, запозичений мотив набуває в його поезії українського національного забарвлення [9].

У 1857 році в журналі «Русская Бесѣда» друкувався історичний роман П. Куліша «Чорна рада». Цей факт не залишився поза увагою російської критики (О. Пипін), особливо епілог, де автор заперечував припущення, що виданням свого роману по-українськи він прагнув до творення окремої літератури. О. Пипін підмітив непослідовність П. Куліша в його поглядах на народність і літературу, а також в оцінці творчості письменників (Г. Квітки-Основ'яненка та Т. Шевченка).

Не менше зацікавила російських критиків і праця П. Куліша «Відокремлення Малоросії від Польщі». Так, у «Русскомъ вѣстникѣ» були надруковані історико-критичні замітки Г. Карпова про цю публікацію. Російський публіцист обурювався, що П. Куліш «сочинилъ книгу, изумляющую обиліемъ бранныхъ эпитетовъ, которыми чуть не на каждой страницѣ quasi-историческаго труда просвѣщеннаго польскими источниками малоросса надѣляется «казацкій батько» Богданъ Хмельницкій. Ухо благовоспитаннаго читателя не мирится съ такими приставками къ имени знаменитаго гетмана: «свирѣпый разбойникъ, кровожадный звѣрь, безпутный варваръ, вѣчно пьяный отъ горілки и проливаемой крови, людоѣдъ, соръ Рѣчи Посполитой, уродъ нашей малороссійской семьи, лицемѣръ, плуть, пройдоха, развратникъ, грязная душа, измѣнникъ, предатель по природѣ и воспитанію» [4, с. 300]. Автор дивувався, як Імператорское Общество Истории и Древностей Россійскихъ надрукувало подібне у своїх «Чтеніяхъ», не змусивши П. Куліша очистити твір від подібних виразів, пояснюючи це тим, що «Відокремлення Малоросії від Польщі» як дослідження «въ предѣлахъ находившихся у автора подъ руками источниковъ и пособій, составлено, по его убѣжденію, добросовѣстно; за выводы же изъ этихъ изслѣдованій, изъ уваженія къ свободамъ науки, отвѣчаетъ авторъ, и редакція съ его историко-политическими взглядами себя не объединяетъ. Но ругань не есть выводъ изъ научныхъ изслѣдованій, а является плодомъ личной изобрѣтательности сочинителя, никакого уваженія не заслуживаетъ и ничего общаго съ свободою науки не имѣетъ» [4, с. 300–301].

На думку Г. Карпова, П. Куліш поглумився не лише над історією запорізького козацтва, а й над росіянами, носіями духу «руської» народності в Речі Посполитій. Публіцист слушно відзначив, що автор з повагою ставився лише до польського панства і предметом свого захоплення вибирав таких його представників, як Станіслав Жолкевський, Станіслав Конєцпольський. Проте, продовжував Г. Карпов, «личное мнѣніе и личныя чувства г. Кулиша, пишущаго на своемъ

хуторъ исторію «отпаденія» Малороссіи отъ Польши по «собственнымъ» источникамъ, ни въ чемъ не выражаютъ «малорусскаго признанія», которое краснорѣчиво выразилось за одно съ великорусскимъ общественнымъ мнѣніемъ въ сооруженіи памятника знаменитому гетману, по праву занимающему въ нашей исторіи почетное мѣсто въ ряду воистину великихъ собирателей земли русскої. Г-нь Кулишъ можетъ сколько угодно утѣшать поляковъ и протягивать имъ руку на какихъ угодно условіяхъ, но только благоволилъ имъ все это говорить имъ отъ себя лично, а не отъ имени великороссійскаго и малороссійскаго народовъ» [4, с. 302].

П. Кулиш, здогадувався Г. Карпов, користувався переважно польськими джерелами, нехтуючи іншими документами російського походження, чим і пояснюється до певної міри те, що в основу його тритомної праці покладена ідея зради. Але якщо ненависть поляків до постаті Б. Хмельницького можна пояснити, то неприязнь до нього П. Кулиша залишається нерозгаданою.

Російська цензура завжди уважно стежила за діяльністю П. Кулиша та ретельно вивчала будь-які його прохання. Так, у «Русскомъ обозреніи» М. Шаховський наводив уривок з відгуку тодішнього начальника III відділу Долгорукова, що стосується альманаху «Хата»: «Имѣю честь, увѣдомить ваше превосходительство, что, принимая въ соображеніе свѣдѣнія о губернскомъ секретарѣ Кулишѣ, которія ясно доказываютъ, что онъ въ литературной своей дѣятельности слѣдуетъ прежнему направленію, бывшему причиной особыхъ мѣръ, принятыхъ противъ него правительствомъ, я полагаю бы разрешеніе губернскому секретарю Кулишу изданія журнала отклонить» [10, с. 210].

Прочитавши повість П. Кулиша «Михайло Чернишенко», Шевиричів вітав її наступними рядками, які також цитував М. Шаховський: «Г. Кулишъ первымъ своимъ опытомъ не измѣняетъ тому высокому мнѣнію,

которое мы уже имѣемъ о его соплеменникахъ, и общаетъ много прекрасныхъ надеждъ въ будущемъ своемъ развитіи» [10, с. 214].

Підсумовуючи свій нарис про П. Кулиша, М. Шаховський зазначав, що вболіваючи постійно за гірку долю Галичини, П. Кулиш не тільки горів бажанням підтримати в русинах національну самосвідомість, а й намагався подати російській громадськості правильне розуміння становища українців в австрійському підданстві. Він був переконаний, що літературна форма повісті відкриє найлегший і найпростіший шлях для того, щоб зацікавити російських читачів і привернути їх увагу до закордонної України.

Таким чином, за працями російських учених ми вибудовували конструктивні оцінки творчості Т. Шевченка, П. Кулиша в російськомовному середовищі кінця XIX століття. Подібні акценти вчених і становлять предметність їхніх критичних оцінок українського письменства окресленого періоду.

1. Г-ко В. Тарасъ Григорьевичъ Шевченко (По книгѣ Чалаго и по «Кобзарю») С. Н. Кулябки. Киевъ, 1884 г. / Горленко В. // Киевская старина. – 1883. – Т. 7. – № 12. – С. 675–676.
2. Добролюбов Н. «Кобзарь» Тараса Шевченка // Избранное / Николай Добролюбов. – М.: Правда, 1985. – С. 379–389.
3. Ивановъ И. Шевченко въ кругу народныхъ поэтовъ / И. Ивановъ // Русская мысль. – 1897. – № 6. – С. 135–154.
4. Карповъ Г. Въ защиту Богдана Хмельницкаго: [Историко-критическія объясненія по поводу сочиненія П. А. Кулиша «Отпаденіе Малороссіи отъ Польши», Москва, 1890] / Г. Карповъ // Русскій вѣстникъ. – 1890. – № 2. – С. 300–305.
5. Козеллек Р. Минуле майбутнє: [про семантику історичного часу] / Райнгард Козеллек; [пер. з німец.: В. Швед]. – К.: Дух і літера, 2005. – 380 с.
6. Козеллек Р. Часові пласти: [дослідження з теорії історії] / Райнгард Козеллек; [пер. з німец.: В. Швед]. – К.: Дух і літера, 2006. – 436 с.
7. Конисскій А. Дѣтство и отрочество Т. Г. Шевченка / А. Конисскій // Русская мысль. – 1893. – № 3 – С. 175–180.
8. Пыпинъ А. Русскія сочиненія Шевченка / Александръ Пыпинъ // Вѣстникъ Европы. – 1888. – № 3. – С. 246–286.
9. Сумцовъ Н. О мотивахъ поэзии Т. Г. Шевченка / Николай Сумцовъ // Киевская старина. – 1898. – № 2. – С. 210–228.
10. Шаховской Н. Памяти П. А. Кулиша / Н. Шаховской // Русское обозрѣніе. – 1897. – № 3. – С. 192–227.

Василь Чабанов

Тарас Шевченко про збереження етнокультурної самобутності українців в контексті євроінтеграційних процесів

У статті розглядається вплив творчості Т. Шевченка на збереження та відтворення етнокультурної самобутності українців в контексті європейських інтеграційних процесів.

This article examines the influence of the works of Taras Shevchenko on the preservation and restoration of ethno-cultural identity in the Ukrainian context of the European integration process.

*Учітєся, читайте і чужому научайтєся,
а свого не цурайтєся*

Т. Шевченко

Постать геніального пророка України Тараса Шевченка в національній культурі, мистецтві, науці щоразу актуалізується кожним новим поколінням у відповідності до конкретних вимог часу. Адже Шевченкове «Чиї сини, яких батьків ми діти?» закликає пам'ятати

славне минуле наших предків, задуматись над сьогоденням та майбутнім нашого самобутнього розвитку.

Сучасні європейські інтеграційні процеси спонукають вітчизняних дослідників звертатися до життєвих настанов Тараса Шевченка щодо збереження етнокультурної самобутності українців. Ці процеси є важливою складовою світових глобалізаційних перетворень, що несуть об'єктивні соціально-економічні та соціокультурні зміни, актуалізуючи потребу тео-

ретичного осмислення і особливої уваги у контексті етнокультурного розвитку європейських народів. Постає необхідність вирішення питань, пов'язаних із формуванням, відтворенням та збереженням їх етнокультурної самобутності в умовах позитивних і негативних впливів глобалізації.

За словами української дослідниці Л. Ази: «культурне розмаїття має свої переваги. По-перше, значно збагачується забарвленість життя. По-друге, потенційним є виникнення можливості здорової конкуренції. І, по-третє, підвищується здатність соціальної системи до адаптації, завдяки доступності альтернативних способів життя» [1].

На сучасному етапі розвитку перед українським суспільством, що духовно й національно відроджується після довготривалої асиміляції та прагне за умов глобалізаційних та євроінтеграційних процесів перейти на якісно нову модель розвитку, постає важливе завдання – вироблення нових механізмів (моделей) етнокультурної взаємодії, що є важливим компонентом у формуванні української політичної нації, зокрема, та сконсолідованої європейської спільноти загалом. Це й обумовлює актуальність даної статті.

У контексті формування європейської ідентичності в українському суспільстві визначення ролі, місця і впливу євроінтеграційних процесів на етнокультурну самобутність українців на особливу увагу заслуговують праці вітчизняних дослідників, а саме: Т. Шевченка [15], М. Шульги [16], Н. Пелагеші [12], В. Стецюка [14], В. Дорошенка [7], Т. Воропаєвої [5], Л. Ази [1], М. Козловця [8], В. Бакальчук[4].

Однак, не зважаючи на численні наукові розвідки, дещо поза увагою вітчизняних науковців залишаються питання характеру етнокультурного поступу українців під впливом життєво необхідних настанов Кобзаря.

Після розпаду Радянського Союзу більшість з пострадянських республік заявили про бажання і готовність стати на проєвропейський шлях розвитку з можливістю подальшої інтеграції і формуванням європейської системи цінностей. Інтеграція до об'єднаної Європи була проголошена і стала чи не наймасштабнішим зовнішньополітичним проєктом й України. Однак, на відміну від офіційного декларування, реальні процеси наближення до європейських стандартів та цінностей відбувається досить повільно. При цьому, євроінтеграційні процеси досліджуються в науковому й політичному просторі переважно в економічній та політичній площинах. Тому така політико-економічна пріоритетність залишає дещо осторонь етнокультурні процеси інтеграції об'єднаної Європи.

З огляду на це, при написанні праці нами окреслено завдання, що полягає в з'ясуванні впливу творчості Т. Шевченка на збереження та відтворення етнокультурної самобутності українців в контексті європейських інтеграційних процесів.

Україна, здобувши незалежність, і, формуючи власну національну ідею, пріоритетними напрямками обрала формування і розвиток принципів державності – полі-

тичних, соціальних, економічних, культурно-духовних. Тому ідеологією сучасного українського суспільства має стати, за словами вітчизняного дослідника Ю. Алексєєва, «формування національної ідеї через консолідацію націй і суспільства, формування засад громадянського суспільства, утвердження поліетнічної спільноти навколо вирішення загальнонаціональних завдань, реалізації національних інтересів» [2, с. 115].

Безперечно, на характер етнокультурного поступу українців, формування та розвиток власної самобутності величезний вплив справила творчість видатного українського митця, прозаїка, художника, громадсько-політичного діяча Тараса Григоровича Шевченка. «Історія мого життя, – писав Т. Шевченко, – становить частину історії моєї Батьківщини», тим самим позиціонуючи себе із Україною, висловлюючи готовність нести відповідальність за долю власного народу, адже він вийшов із народу і все своє життя прожив з народом, навіть будучи далеко за межами України.

Геній поета справив куди більший вплив на формування та розвиток української культури, духовності та етнокультурної самобутності українців, ніж діяльність багатьох державно-політичних мужів. Т. Шевченко у прекрасній віршовій формі зумів сформулювати й донести до людей те, чого Україна не чула до того часу, і ще довго не чула після смерті Кобзаря: палкого заклик до відчайдушної боротьби за власну волю й майбутню долю, формулювання демократичних цінностей, ідеалів свободи, власної гідності.

Будучи безкомпромісним поборником української національної ідеї, в часи жорсткої асиміляційної політики тодішнього царського уряду, Т. Шевченко своєю творчою спадщиною та громадсько-політичною діяльністю сміливо доводив етнокультурну самобутність українців та виборював право на окремішній етнокультурний поступ українського народу. І як відзначають вітчизняні дослідники І. Тюрменко та О. Горбула: «Митець самопожертвою, всеохоплюючою любов'ю до України зумів залучити усі скарби народного духу, всю героїку української історії до процесу національного відродження. Уже перша його книжка «Кобзар» (1840 р.) засвідчила воскресіння нації у драматичний період національної історії. Так! Нація відчула, що у неї є духовна сила, з якою можна і варто йти в майбутнє. Ця духовна сила сконденсована в Шевченкових творах» [10].

Творчість та громадсько-політична діяльність Т. Шевченка, його суспільно-політичні виступи заклали основу для національно-культурного відродження у середині XIX століття. Цей період відомий український дослідник, представник новітньої історіографії, І. Лисяк-Рудницький називає народницьким (1840–1880 рр.), який не піддавався знищенню імперським шовінізмом. Ідеї митця не залишили байдужими молоду українську інтелігенцію, тим самим не давши їй денационалізуватись. Нове покоління українофілів – М. Костомаров, П. Куліш, М. Білозерський, а також, безперечно, Т. Шев-

ченко, перетворили українофільство на національну ідеологію [11, с. 192].

У радянський період фальшивим перекичуванням стало твердження «шевченкознавців» А. Річицького та В. Коряка про зміну митцем своїх поглядів після повороту з неволі, начебто він відкинув ідеалістичні погляди на світ і став матеріалістом. А також послідовне зведення дослідниками Шевченка до «мужицького» рівня та «національної обмеженості» всього того, що, звичайно, диктувалося не його походженням, а широтою обрії, глибокою проникливістю в оцінці історичного минулого і сучасного [18, с. 172–174]. В радянську добу урядова лінія вимагала відібрати у Т. Шевченка «пальму першості», тобто неодмінно придумати йому «попередників», зробити його «учнем», адже тоді стверджувалося, що «за нинішнього курсу “сусідства” Шевченка з російськими письменниками і публіцистами бути не може» [18, с. 192]. Партійною верхівкою тодішньої влади була дана чітка вказівка – «ученим наказати, щоб якомога обережніше висловлювали свої думки там, де справа йде про народність або мову України й інших підвладних Росії земель, не даючи переваги любові до рідного краю над любов'ю до батьківщини – імперії, відкидаючи все, що може цій любові шкодити» [18, с. 200].

Мужньо зносячи всі поневіряння, які випали митцеві на його важку долю, та залишаючись вірним своїй ідеям, Т. Шевченко зазначав: «Караюсь, мучуся, але не каюсь» (у поезії «О, думи мої! О славо злая»), написаній 1847 року в Орловській кріпості [7, с. 55]. Це свідчило про безмежну любов до своєї Батьківщини і готовність самопожертви заради незалежного її майбутнього.

Шевченкові ідеали «братерства і любові та віра в прихід українського Вашингтона єднають всі наші покоління і генерації в одну нерозлучну силу, з одним спільним завданням, що його ставить перед нами митець: “за правду пресвятую стать, за свободу”» [14, с. 264]. Адже люди створені за своєю природою рівними і володіють невід’ємними правами на життя, свободу і щастя. «Новий і праведний закон Вашингтона» передбачає існування уряду задля забезпечення відповідних прав і влада їхня здійснюється за згодою тих, хто її обирає. Коли ж влада стає згубною для обраної мети народу і не виправдовує його очікувань, народ наділений правом змінити її і обрати нову, діяльність якої найкращим чином реалізовуватиме інтереси громади у досягненні своєї безпеки й щастя. Сповідуючи такі європейські цінності, Т. Шевченко власне сформулював національну ідею української нації, об’єднавши минуле, сучасність та майбуття цивілізаційного поступу українства: «бо де нема святої волі, не буде там добра ніколи», – писав поет.

Особливістю творчості Т. Шевченка є вираження загальнолюдських цінностей, відстоювання формування національно-державницьких ідей через апелювання автора до тягlosti історії українського народу,

моральних та християнських цінностей українців, нездоланності українського духу.

Ці цінності, проголошені Кобзарем, звучать як заклик до боротьби та самоутвердження усім поколінням («і мертвим, і живим, і ненародженим»), є актуальними і ключовими в розрізі сьогодення, коли йде мова про успішність інтеграційного курсу українського соціуму зі збереженням та відтворенням власної етнокультурної самобутності. Як зазначає вітчизняна дослідниця Н. Пелагеша: «поява європейської ідентичності є наслідком кількох тенденцій та процесів. По-перше, вона постає як колективна ідентичність усередині спільноти, сформованої в межах кордонів Європейського Союзу. По-друге, поява наднаціональної ідентичності “європеєць” є також необхідною з огляду на потребу легітимації існування наднаціонального існування “Європейський Союз” для громадян країн-членів» [12, с. 61].

Визначаючи поняття «європейська ідентичність», можна виокремити принаймні два підходи. Одні дослідники розглядають її як могутній вираз мети, що визнається багатьма європейцями, котрі після століть війн нарешті визнали свою відповідальність за власний континент [19]. Інші розглядають європейську ідентичність як поєднання цінностей демократії та громадянського суспільства, що коріняться в християнстві.

Представник технократичної концепції європейської ідентичності Клаус Хелм зазначає, що «Європа, яка спирається на те, що саме економічна інтеграція є першопочатковим і найважливішим процесом, розуміє, що за нею неухильно слідують процеси об’єднання ідентичності. ...Європейська ідентичність не є заміником національної ідентичності, а є її доповненням. (Ідентичність надає позитивному націоналізму – тобто гордості за власну країну – глибокого значення і збільшує її вартість)» [17, р. 38]. Хоча слід зазначити, що такий підхід критикується з точки зору концепції багатокультурності, як однією з головних складових постнаціональної ідентичності, яка апелює до європейської політичної культури.

На практиці це виявляється, як зазначає Н. Пелагеша, в тому, що в громадянина держави з’являється ще одна колективна ідентичність. В результаті таке наднаціональне утворення стає щоденною реальністю особи [12, с. 62].

За словами української дослідниці М. Шульги, «термін “європейська інтеграція” інколи коротко розшифровують як “усупільнення суверенітетів”. Концепція і практика інтеграційної розбудови ЄС базується на трьох принципах. Перший принцип – інтеграція є засобом, а не метою. Це означає, що інтеграція передбачає взаємну вигоду і не є панацеєю, а ще одним інструментом для вирішення суспільних проблем. Другий принцип – інтеграція потребує поступовості «крок за кроком». Третій принцип – інтеграція потребує адекватного механізму, який дозволяв би, з одного боку, сприймати існуючі протиріччя як дже-

рело подальшого розвитку інтеграційних процесів, а, з іншого, приймати збалансовані стосовно інтересів різних сторін рішення та доводити їх до виконання» [16, с. 142]. Що ж до інституційних акторів формування об'єднаної Європи, то українські дослідники В. Копійка та Т. Шикаренко, керуючись принципом географічної приналежності, вважають, що до структур, які проводять європейську інтеграцію, крім ЄС слід віднести й Раду Європи, Вишеградську групу, Співдружність Незалежних Держав.

На нашу думку, процеси європейської інтеграції не вимагають від жодної країни втрати своєї самобутності і, в тому числі, етнокультурної. Це можна простежити на країнах Центрально-Східної Європи, які вступивши в Європейський Союз, не розчинилися в європейському просторі, а, принципово відстоюючи власні національні інтереси, зберігають свою самобутність. За словами австрійського дослідника У. Альтерматті, за умов сучасної європейської інтеграції неминуче зберігатимуться подвійна та множинна ідентичності: «Європейський Союз буде функціонувати тільки в тому випадку, якщо люди офіційно й публічно зможуть відчувати себе громадянами своїх держав, що мають тривалу історію розвитку та свою приналежність до якоїсь культури» [3, с. 145–146].

Євроінтеграція, що супроводжується процесами так званої «вестернізації», об'єктивно вносить зміни в культурно-цивілізаційний розвиток країн, які першопочатково взаємодіючи в політико-економічному контексті, асимілюються в культурно-ціннісному просторі. Хоча при цьому слід зазначити, що якщо великим країнам (таким, як Китай, Індія) вдається краще протистояти етнокультурній асиміляції, зберігаючи свою самобутність, то для малих європейських народів існує реально більша загроза уніфікації в культурному розвитку. Тому, як зазначає український дослідник М. Козловець, «з огляду на такі процеси, у жодному разі не йдеться про “зняття” європейською ідентичністю національної, а про вироблення багаторівневої моделі співіснування різних народів та культур під спільним знаменником Євросоюзу, основними рисами якої є мультикультурність і толерантність. Філософія європейського інтеграційного розвитку відображається формулою “єдність в різноманітті”» [8, с. 79].

Ми вже згадували про акцентування євроінтеграційних процесів на політико-економічній взаємодії. Але ж будь-які такі дії розвиваються в конкретно-наєвних і постійно динамічних культурних контекстах. Тобто трансформація сьогодення здійснюється людьми, які є носіями певних культурних та ментальних характеристик, тобто індивідуально-унікальної «Я-культури». Взаємодія ж і формування колективної ідентичності створює загальносуспільну «Ми-культуру», що наділена здатністю та прагненням самозбереження через механізми передавання культурних кодів новим поколінням (через традиції, звичаї, шаблони культурної поведінки) та процеси соціалізації [4, с. 286]. Тому саме етнокультура постає тим засобом і середовищем

інтеграції до колективної спільності в протистоянні глобалізаційним тенденціям з поширенням масової культури.

Майже кожне суспільство (в тому числі й українське) є поліетнічним. Тому етнокультурна взаємодія в межах політичної влади дає можливість реалізуватися кожній етнічній спільноті в рамках одного суспільства і на наднаціональному рівні в межах, скажімо, інтегрованої Європи. В функціонуванні цих процесів важливу роль відіграє державна політика регулювання та розвитку успішної взаємодії. Хоча така політика регулювання очевидно має бути помірною, щоб не викликати суспільного невдоволення.

На сьогодні глобальні масштаби уніфікації етнокультурних особливостей здійснюються за допомогою масової культури, яка, звичайно, також має певне етнокультурне забарвлення, але є спрощеною і вихолощеною формою самобутності. Її поширення на індивідуальному та загальносуспільному рівнях, у формі продукування комерціалізованої культури певним чином впливає на самобутність творення сучасної культури українців. За словами української дослідниці В. Бакальчук, «форми етнокультури є формами повноти. Зміст-сутності яких, переповнюючи власні форми, швидше наділені прагненням до “діалогу взаємодії” з іншими культурними формами етнічних спільнот у межах певного суспільства чи інших суспільств для заповнення смислами нових форм культури. Даний процес зустрічі та форм взаємодії одної культури з іншою (іншими) має не негативний характер поглинання, а позитивний – діалогу культур» [4, с. 288].

Етнокультурний розвиток українців впродовж історичного поступу складався досить драматично, враховуючи особливості формування соціокультурних систем цінностей в окремих регіонах під зовнішнім впливом сусідніх народів: Росії, Польщі, Австро-Угорщини. Такі особливості значною мірою впливають на євроінтеграційні процеси, адже є перепорою до вироблення спільної соціокультурної системи українського суспільства. У цьому контексті українська дослідниця Т. Воропаєва пропонує застосовувати інтегративний підхід, який би ґрунтувався на таких засадах, як: системне вивчення процесу становлення української ідентичності в контексті етногенетичних, націєтворчих та соціокультурних процесів; обов'язковий розгляд української ідентичності як динамічної структури, для якої характерний нелінійний і нерівномірний розвиток; вивчення системоутворюючої ролі ноетичного (смыслового) виміру процесу ідентифікації суб'єктів (як індивідуальних, так і колективних) [5, с. 4].

Євроінтеграційна взаємодія українського суспільства в практичних кроках реалізується через досить велику кількість проектів політико-економічного, освітнього, культурного, соціального характеру. Це проведення «європейських тижнів», запровадження серії «європейських років», присвячених актуалізації окремих тем, пов'язаних з ЄС; святкування щорічно

навесні Днів Європи в Україні, досить популярною стала ініціатива «Європейська культурна столиця». Вагомим і інтенсивним є співробітництво в галузі освіти й науки, з можливостями освітньо-наукового обміну, реалізуються програми етнокультурної взаємодії [10].

Сприяння розвитку етнокультури відкриває можливість до піднесення її в новому світі на європейському просторі. Також це, безперечно, буде сприяти консолідації поліетнічного українського суспільства в процесі побудови політичної нації. Етнокультура українського народу у взаємодії з культурами інших європейських народів значно розширює горизонти загальнолюдської культури. У таких процесах важливу роль посідає відкритість до взаємодії і толерантність, що має реалізуватися в діалозі культур та повноті самореалізації кожної спільноти. Очевидно, що такі процеси матимуть позитивний ефект, якщо саме індивід буде визначений як суб'єкт культури через взаємодію індивідуальної етнокультури і культури іншого. Він має бути носієм старих усталених культурних надбань і генератором нових інтеграційних культурних кодів.

Так, українські дослідники В. Сергійчук, Т. Воропаєва, В. Піскун серед кількох архетипічних образів, які присутні в українській свідомості, виділяють образ «європейської людини» як соціально відповідальної, закоріненої в українській національній традиції та європейській культурі; її діяльність базується на національних і загальнолюдських цінностях [13, с. 51].

Сьогодні євроінтеграційні процеси реалізуються через цілеспрямовані заходи щодо вироблення й засвоєння цілого комплексу смислів, символів, ідей, що є пов'язаними з новою Європою, виробленням нових європейських цінностей. Тут головними чинниками постають бажання європейців до інтеграції, етнокультурні, історичні та релігійні особливості. Ось тут то вже багато чого залежить від українського суспільства в розумінні того, як ми будемо реагувати на такі інтеграційні виклики. Адже етнокультурне визначення є поняттям не статичним. Це довготривалий перманентний динамічний процес. Євроінтеграція стимулює пізнання та взаємопроникнення між багатими національними культурами. Зумовлює зближення й усвідомлення спільності походження, цінностей та інтересів.

Для етнокультурного поступу української спільноти питання євроінтеграції це не просто взаємодія з європейськими політичними чи економічними структурами. Це інтеграція на рівні глибинних пластів традиційних культур з подальшим виробленням чогось спільного. В ці процеси українське суспільство повинно входити з гордою поставою, з окресленою метою і завданнями. Адже ще до недавня європейці сприймали українську спільноту як «інших». Дещо на краще ситуація змінилася після 2004 року, коли євроінтеграційні процеси України прискорилися. Але й сьогодні єдиним бажанням (часто просто декларативним) української еліти тут не обійтися, адже потрібно, щоб українське суспільство сприймало, виробляло і засвоювало нові

європейські цінності. І це вже питання поступових змін ментальних характеристик українців.

Іншими словами, ці та інші складові етнокультурного поступу української спільноти мають однозначно довести культурно-цивілізаційну спроможність України позиціонувати себе складовою частиною спільної об'єднаної Європи. Адже на основі успішної аналітики європейських і українських соціокультурних процесів можна виробити програму реальних, а не просто декларативних чи бажаних євроінтеграційних кроків, які б враховували справжні інтереси українського суспільства. Це б дозволило винайти якісно нові форми наднаціональних чи національних спільностей, які б відповідали відкритій, але самобутній особистості як на Заході, так і на Сході.

У світлі зазначених процесів, творча спадщина великого сина України спонукає до вшанування його пам'яті та посилення уваги до етнонаціональних та суспільно-політичних проблем сьогодення українського соціуму в період утвердження незалежної української держави та формування політичної нації.

А дослідження творчої спадщини Кобзаря наступними поколіннями має сприяти усвідомленню людьми значимості універсальності та загальнолюдської цінності ідей Т. Шевченка. Це сприятиме формуванню самосвідомості та проукраїнського типу мислення, насамперед, у молодих людей, що має характеризуватися співпереживанням за долю країни.

Т. Шевченко виступав за європейські цінності свободи й демократії, закликаючи український народ бути вільними у своїх думках й боротися за свою незалежність, що й простежується у його роздумах у «Заповіті»:

І мене в сім'ї великій,
В сім'ї вольній, новій,
Не забудьте пом'янути
Не злим тихим словом [15, с. 371].

Прислухаючись до мудрих Тарасових слів, схилиємось до думки, що потрібно водночас творчо запозичувати європейські цінності та формувати, зберігати, відтворювати й шанувати власні. Тут також дуже важливим є вміле використання духовних цінностей у власному житті.

А пишучи: «І чужому научайтесь і свого не цурайтесь!», очевидно, Т. Шевченко мав на увазі європейський ціннісний досвід, який творчо буде розвивати та доповнювати етнокультурний поступ українців, через зміцнення та вдосконалення українських традицій, ціннісних орієнтацій. Якщо європейці у вирі сучасних глобалізаційних процесів сприймають українців у повноті їхньої національної ідентичності, то запозичення та використання позитивного культурного досвіду видається нам цілком позитивним.

Олесь Гончар колись писав про великого пророка української держави Т. Шевченка: «Народився, щоб осяяти Україну» [6, с. 3]. Безперечно, таке творче «освячення» Великого Кобзаря сприятиме етнокультурному поступу українців у майбутньому.

1. Аза Л. Інтеграційні процеси в поліетнічному просторі України [Електронний ресурс] / Л. Аза // Збірник наукових праць. – режим доступу: <http://pressaukr.narod.ru/duma5.htm>. 2. Алексєєв Ю. Особливості сучасної етнополітики України в контексті євроінтеграційних проблем / Ю. Алексєєв // Україна – Європа Світ. Збірник наукових праць. – С. 115–127. 3. *Альтерматт У.* Етнонаціоналізм в Європі / *Урс Альтерматт* // Національна ідентичність: Хрестоматія / Упор. Т. С. Воропай. – Харків: Крок, 2002. – С. 134–151. 4. *Бакальчук В. О.* Етнокультура українського суспільства в динаміці зовнішніх та внутрішніх тенденцій // Український соціум / Власюк О. С., Крисаченко В. С., Степико М. Т. та ін. / За ред. В. С. Крисаченка. – К.: Знання України, 2005. – 792 с. 5. *Воропаєва Т.* Формування національної та європейської ідентичності громадян України: теоретико-емпіричні аспекти (1993–2010 рр.) [Електронний ресурс] / Т. С. Воропаєва // Збірник наукових праць ІМФЕ ім. М. Рильського. – режим доступу: http://www.etnolog.org.ua/index.php?option=com_content&task=view&id=107&Itemid=58. 6. *Гончар О.* «В сім'ї вольній, новій...» / О. Гончар // Шевченківський збірник. – Випуск 2. – К.: Радянський письменник. – 1985. – 300 с. 7. *Дорошенко В.* Шевченко про свою неволю / В. Дорошенко // Календар-Альманах Нового Шляху на 1961 рік. – Видавничка спілка «Новий Шлях». – Вінніпег, Манітоба, 1961. – 144 с. 8. *Козловець М. А.* Європейська ідентичність: уніфікація чи «єдність в різноманітті»? / М. А. Козловець // Гуманітарний вісник ЗДІА. – Вип. 37. – 2009. – С. 72–86. 9. *Круглашов А. М., Озимок І., Астапенко Т. С., Руссу В. В.* Європейська інтеграція на початку нового тисячоліття: довідник / склад. А. М. Круглашов, І. Озимок, Т. С. Астапенко, В. В. Руссу. – Ч. 1. Чернівці, 2010. – 212 с.

10. Культурологія: теорія та історія культури [Електронний ресурс] / За ред. І. І. Тюрменко, О. Д. Горбула. – режим доступу: <http://textbooks.net.ua/content/view/full/6521/50/>. 11. *Макаренко Н. Ю.* Національна ідентичність: особливості формування / Н. Ю. Макаренко // Політологічні студії. Збірник наукових праць. – 2010. – Вип. 1. – С. 190–195. 12. *Пелагеша Н.* Українська національна ідентичність: шляхи європеїзації / Н. Пелагеша // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 60–67. 13. *Сергійчук В.* Трансформація національної ідентичності: історіософські, культурологічні та соціально-психологічні аспекти / [В. Сергійчук, В. Піскун, Т. Воропаєва та ін.] // Фундаментальні орієнтири науки. – К., 2005. – С. 24–53. 14. *Стецюк В.* Підсумки конгресу української вільної науки / В. Стецюк // Тарас Шевченко: Збірник доповідей світового Конгресу української вільної науки для вшанування сторіччя смерті патрона НТШ / За ред. В. Стецюка, Б. Кравціва. – Нью-Йорк; Париж; Торонто, Накладом Наукового Товариства ім. Шевченка в США, 1962. – 270 с. 15. *Шевченко Т. Г.* Заповіт / Т. Г. Шевченко // Повне зібрання творів: у 12 т. / Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – Т. 1: Поезія, 1837–1847. – 935 с. 16. *Шульга М.* Принципи та аспекти європейської інтеграції / М. Шульга // Освіта регіону. Український науковий журнал. – 2011. – № 1. – 277 с. 17. *Dylematy tożsamości europejskiej pod koniec drugiego tysiąclecia (praca zbiorowa).* – Toruń, 1996. – P. 38. 18. *Memoirs of the Shevchenko Scientific Society. Vol. 161. Collected Papers by the Philological Section. Vol. 24.* – New York; Paris, “America”, 1953. – 207 p. 19. *Smith R.* Culture, Identity and European Integration // Culture and European Union Law. Ed. By Rachel Smith. – Oxford: Oxford University Press, 2004. – 414 p.

Тетяна Шептицька

Зарубіжне українство в утвердженні образу Тараса Шевченка як «конструктора української нації»

У статті розглядаються підходи українських зарубіжних шевченкознавців, публіцистів, громадських діячів. Підкреслюється, що у своїх працях вони обґрунтовують погляд на Т. Шевченка як творця української нації.

Approaches of Ukrainian foreign scientists, publicists and public men are examined in the article. It is underlined that in their works they ground a look on T. Shevchenko as a creator of Ukrainian nation.

Тарас Шевченко справедливо вважається невмирущим символом державного відродження України. У його розмаїтому та багатожанровому доробку постав цілий комплекс ідей, образів, тем, міцно пов'язаних як із життям конкретної людини, так і з шляхами та роздоріжжями цілої нації. Т. Шевченко показав світові національне буття українців, красу і неповторність української землі з її розкішною природою, унікальними традиціями та щирими і нескореними людьми. Самою долею судилося митцю виконати історичну місію генія та національного пророка, відстоявши гідність власного народу і вказавши йому шляхи подальшого поступу.

Уявлення про буття українства, пізнання української естивності, глибоке занурення у національний образ світу, розуміння особливостей української ментальності неможливе без ґрунтового та всеосяжного вивчення творчої спадщини Тараса Шевченка. Попри те, що на сьогодні існує величезна кількість праць, присвячених великому поетові, пересічний читач і наукова громада продовжують віднаходити у його пристрасному художньому слові нові нюанси, зернини незамуленої істини, відповіді на життєво значущі питання. Ідейна сутність та емоційний потенціал Тарасової творчості долають часові та просторові обмеження, засвідчуючи

вічну актуальність його думок, їх суголосність із роздумами та переживаннями українців.

Зрозуміло, що на дослідження життєвого шляху Т. Шевченка, його літературного та малярського доробку, щоденників та епістолярію, розлогого кола спілкування та лектури впливало безліч різноманітних чинників, і, на жаль, не завжди наукового характеру. Соціокультурні та політичні трансформації, яких зазнавало українство упродовж останніх двох століть, вагомо позначались не лише на основах суспільного устрою, мовній ситуації в країні, але й на духовній сфері. Відтак, художній набуток Тараса Шевченка так само потрапляв у полон стереотипів, панівних міфологем, псевдотлумачень, які зазвичай перешкоджали об'єктивному науковому аналізу, приховували незручні для дискусій теми чи проблеми.

Зарубіжне українство завжди дбало про нерозривність зв'язку із материковою Україною, турбуючись про збереження власної національної ідентичності. Відтак, українці у чужих світах робили усе можливе, аби передати нащадкам справжні народні цінності, високу етику родинних стосунків, життєдайну, правдиву силу добра і співчутливості. Окрім цього, представники української діаспори прагнули до

якомога ширшої популяризації культурних здобутків та знакових постатей національного відродження, аби продемонструвати світові великий потенціал країни свого походження. Відповідно, на пильну увагу здобувся і доробок Тараса Шевченка як найяскравіше втілення українськості.

Українські науковці закордоння, перебуваючи у відносній свободі, намагалися у своїх розвідках не просто порушувати табуовані теми із царини шевченкознавства, застосовувати до аналізу модерні методологічні прийоми та підходи, а утвердити радикально інше бачення поетової спадщини. Особливо зарубіжних науковців, митців, публіцистів цікавили – виразний україноцентризм творчості Т. Шевченка, його визвольні імперативи та антиімперське спрямування поезії. В утвердженні образу поета як своєрідного творця української нації зарубіжне українство виразно протистояло радянській парадигмі, яка розглядала Т. Шевченка як «співця революції». Початки протистояння двох методологічних, а радше світоглядних позицій припадають на першу третину ХХ ст. після остаточного утвердження більшовицької влади на Україні.

1920-ті – 1930-ті роки у розвитку української гуманітарної науки були складним і суперечливим періодом, коли поєднувалися інтелектуальний академізм, плюралізм думок, обмін ідеями, співіснування різних методологічних підходів – на початках та партійний догматизм, винищення вільного слова та його носіїв – наприкінці. Якщо у 1920-х роках вивчення спадщини Тараса Шевченка набувало інституційного характеру (заснування НДІ-в) і відбувалося разом з активним оприлюдненням різноманітних концепцій, нових праць, в яких висвітлювались малознані факти з біографії Т. Шевченка, аналізувались знайдені автографи його творів, то вже у 1930-х на підрадянській Україні спостерігається звуження дослідницького поля, схематизація постаті поета, гостра боротьба з альтернативними поглядами, санкціоновані на вищому владному рівні. Такі трансформації в шевченкознавчій науці мають чітке датування – 1934 р. Опосередковано на це вказав і Євген Кирилюк, який писав: «Потрібен був певний поворот від академічного, почасти об'єктивістського дослідження спадщини поета до справді партійного, марксистсько-ленінського шевченкознавства. Поворот цей був здійснений у «Тезах до 1920-річчя від дня народження Т. Г. Шевченка» Відділу культури і пропаганди ленінізму ЦК КП(б)У 1934 року, в статтях В. Затонського, А. Хвилі, Є. Шабліовського, Ю. Йосипчука та ін. Великий поет, за аналогією з ученням В. І. Леніна про Бєлінського, Чернишевського, Добролюбова, Некрасова був визначений як селянський революційний демократ» [14, с. 176].

Прикметно, що у тому ж 1934 році у Варшаві вийшла друком і книжка С. Смаль-Стоцького «Т. Шевченко. Інтерпретації», яка репрезентувала радикально інший методологічний підхід до пізнання й розуміння творчої

спадщини великого поета. І хоча, за справедливим твердженням д-ра Л. Луціва, «Інтерпретації» не відомі були в Україні під большевицькою окупацією, бо, коли вже появились друком, – там панував такий режим, що не було майже жодного зв'язку тоді з вільним світом» [8, с. XII], думки та висновки автора дозволяють говорити про заочну полеміку або й запекле протиборство марксистської критики та націоналістичної (національно зорієнтованої).

У націоналістичному дискурсі, представленому дослідниками-емігрантами, твори «Кобзаря» розглядалися як своєрідна «програма дій», спрямована на деконструкцію офіційних імперських практик поневолення, виборювання невід'ємного права кожної спільноти (а української й поготів) жити самостійно. Потрібно зауважити, що з-поміж праць теоретиків цього дискурсу (Д. Донцов, Є. Маланюк) розвідки академіка С. Смаль-Стоцького вирізняються глибоким аналізом та чітким методологічним підходом, сформульованим так: «роз'яснювати й вивчати Шевченка передовсім із самого поета, підходити до окремих його творів не тільки зі становища того твору, що його розбираєш, а у зв'язку з поемами, найперш написаними більш-менш у тому самому часі, а далі – з іншими» [8, с. 7]. Доскіплива інтерпретація тексту, увага до найдрібнішого слова, ритміки, логічна умотивованість того чи іншого слововживання, того чи іншого образу, на переконання дослідника, робить Т. Шевченка зрозумілішим, ближчим до сучасників. Він, зокрема, твердить, що «досі тільки тому не розуміли поема Шевченка так, як треба, бо не розбирали їх філологічною метою» [8, с. 109].

Розвідки С. Смаль-Стоцького, ґрунтовані на «філологічній методі», безумовно, вигравали у порівнянні з емоційними й полемічними текстами Д. Донцова. Редактор «Літературно-наукового вістника», в якому й було надруковано частину статей, що згодом увійшли до «Інтерпретацій», постійно нехтував точністю цитат, посиланнями на першоджерела й швидше випробовував творчість Т. Шевченка на відповідність власним переконанням та поглядам на українську літературу. Проте і Д. Донцова, і С. Смаль-Стоцького єднало щире переконання, що саме великий Тарас є мірилом правди, символом справжнього українства [2; 3].

Зарубіжні українці у своїх дослідженнях-інтерпретаціях не лише зауважували терапевтичну й визвольну силу Шевченкового, а й підкреслювали його глибоку закоріненість у народному світогляді й світобаченні. Прадавній український етос, споконвічне волелюбство та правдошукання, хліборобське єство, на переконання багатьох вчених, стали підґрунтям творчості Т. Шевченка, визначили й розуміння поетом явищ історичного, соціально-політичного, культурного буття українців.

Представники еміграційного шевченкознавства одними із перших утвердили в українській критичній думці погляд на Т. Шевченка як на творця української нації. С. Смаль-Стоцький підтримав і розвинув це

твердження, наголосивши, що Т. Шевченко «ще й тепер духовну й етичну культуру народу посуває все далі наперед, він, як ніхто інший, є все ще єдиним непереможним речником правопорядку, оснований на волі, справедливості і правді, на християнській етиці, на людському правосудді; він ще й тепер будить громаду з отупіння й немов силує її, щоб або йому противилася, або визнала його ідеї за правдиві й їх поклала в основу свого думання, свого діяння в щоденному житті» [8, с. 157].

Важливе місце у дискусії між марксистською та націоналістичною критикою займало вияснення ставлення Т. Шевченка до Москви. Так, А. Хвиля наполягав на існуванні помилок і протиріч у творчості Шевченка, які використовувала буржуазія та петлюрівці, аби відкинути революційні поезії митця. У статті, присвяченій відкриттю пам'ятника Шевченкові у Харкові, основну ідею якого визначено як незламність революціонера-кріпака в боротьбі проти царизму, дослідник наголошував: «Українська націоналістична зграя увесь час намагається тлумачити творчість Шевченка, як зброю проти Москви, як зброю проти росіян, але кожен розуміє, проти якої Москви виступав Шевченко. Він виступав проти царської Москви. В той же час він ішов разом з російськими демократами-революціонерами» [11, с. 152]. Солідаризувався з А. Хвилею й Є. Шабліовський, який підготував монографію «Шевченко і російська революційна демократія». У традиціях того часу автор, затаврувавши «буржуазних націоналістів» – Винниченка, Донцова, Олеся, Грушевського, Ніковського та «націонал-переродженця» Скрипника, постулює думку, що «основна лінія ідейно-творчого, політичного розвитку Шевченка йшла в напрямку поступового визволення спід націоналістичних поміщицьких впливів, в напрямку розвінчування українських націоналістів, в напрямку братерського єднання з революційно-визвольним рухом інших пригноблених народів царської Росії, особливо найщільнішого єднання з російським революційно-демократичним загоном» [12, с. 9]. Обом працям, написаним цілком у дусі радянської пропаганди 1930-х років, бракувало аргументів, а подекуди й фактів, на що пізніше вказував, зокрема, Є. Маланюк, виступаючи проти втягування Т. Шевченка в лоно «ліберал-всеросійських «демократичних» обрусителів» [7, с. 39–40]. Схожі міркування мав і С. Смаль-Стоцький, який наголошував, що «у Шевченка, ніхто ніде не знайде ні одного слова якихнебудь федераційних, чи союзних міркувань. Навпаки. Він усяку злуку України з Московщиною уважав за найбільшу недолю, за найбільше нещастя України, за джерело її фізичного, духового, матеріального, культурного й морального занепаду...» [8, с. 14]. Неприйняття будь-якого поневолення, прадавнє українське волелюбство, любов до рідної землі, на тверде переконання ученого, спонукали поета кинути гасло повної державно-політичної самостійності України.

Представники українського зарубіжжя наполягали, що Російська імперія завжди намагалася пригальмувати, а то й повністю призупинити процес формування української національної ідентичності. На їхнє глибоке переконання, таке ставлення до українського руху, найвиразніше проявилось у долі Тараса Шевченка та реакції на його творчість деяких російських критиків та цензорів. «Вперта, систематично похмура й цілком свідомо ненависть Белінського до Шевченка може вважатися класичним зразком відношення свідомого Росіянина до української проблеми [...]. Фанатичному «єдинонєделімцю» в літературі – Белінському було ясно, що творчість Шевченка – це вже не Прованс, не «листи до любезних землячків» і навіть не оповідання Марка Вовчка. Як для людини з артистичним чуттям, для нього було ясно, що Шевченко – пророцтво і осторога, вогняна проекція в історичне майбутнє, підземний рокіт тієї сили, що в 1917 р. захитала імперію російську [6, с. 246]». Шевченко як виклик малоросійству, комплексу національної меншовартості був надто небезпечним для існування імперії, чим і пояснювали діаспорні критики постійні намагання російських літераторів перетворити геніального поета на «малороса» шляхом перекрученого трактування його творів, замовчування державницької спрямованості його поезії, зрештою, називання його Кобзарем.

Ґрунтовно аналізуючи такі знакові для національного самовизначення українців твори, як «Чигирин», «Великий льох», «Сон», Д. Донцов, Є. Маланюк, згодом М. Павлишин, М. Шкандрій доводили, що саме Шевченко став виразником потужного і безпощадного духу національної самокритики, збудником того «національного сорому», що є потребою й передумовою національного відродження. Захищаючи творчість Тараса Григоровича від фальсифікації, спроб перетворити поета на такого собі малороса, Д. Донцов видобуває із Шевченкової поезії провідний мотив протесту і гніву проти смиренного спокою «мільйонів свинопасів». Звісно, гнів цього «великого вигнання» звертався і проти «кесаря», і проти сильних світу, але глибша провина лежить на тих, що дають безкарно розпинати свого Бога, що не помічають українського пекла, а живуть щасливо у своєму рабстві.

Гоголівський міф про солодку «співаючу і танцюючу Малоросію», котра коли й мала якесь самобутнє минуле, то майбутнього вже аж ніяк мати не може, отримав гідну відповідь у вигляді шевченківського міфу «воскресаючої України». Безжурному, напівсонному існуванню малоросів протиставив Шевченко бунт, «вогнь кривавий, пламенний меч, нарізані на людських душах», свобідне і повне життя. «Не тягар боротьби і страта лякали його, лише – «в багні колодою гнилою валятися» – твердить Д. Донцов. – Не кари лякався він, не того, що затулено йому уста, лиш того, що голос його залишиться без відгону, що не удариться дзвінкою луною о уха оспалих землячків, що не зрозуміють його

пророчої фантазії їх порослі цвіллю серця [2, с. 59]». Дійсно, Шевченкова правда – не пасивно-несхоплена просто-правда, лише активно-заперечуюча «правда-помста», що народжується в епіцентрі людського лиха, звітуючи смерть в ім'я майбутнього. «Ідеологи українства, що капітулює, – пише критик, – стараються скинути сього неспокійного духа з постаменту, на який винесла його нація. Він (Тарас Шевченко – Т. Ш.), мовляв, не мав «завершеного національно-політичного світогляду, живши переважно не на Україні»... Ах, сі критики забувають, що вони можуть жити на Україні по сорок і по сто літ, і ще не знати, як удосконалити свій світогляд, а все ж не будуть гідні одв'язати ремінь від ноги його... [2, с. 74]».

Міжвоєнний період на підрадянській Україні характеризувався не лише владним втручанням у розвиток науки, а й намаганням більшовиків змінити духовно-культурне єство українців, вплинувши на способи поведінки, побутово-звичаєве самовираження тощо. Одним із проявів такого «ментального колоніалізму» стала пропаганда атеїзму як ідеології та практики. Заперечення Божого існування та богоподібності людини поєднувалося із доктринацією марксистського вчення, розкладовою роботою всередині церкви, гострою критикою альтернативної думки та вчинку. Підпасовувалися під панівну атеїстично-матеріалістичну концепцію і літературознавчі дослідження, присвячені Т. Шевченку. Великий поет оголошувався ледве не безбожником, богохульником, який не визнавав світотворчої ролі Спасителя.

Однак ідейне звучання Шевченкових творів, їхня зорієнтованість на духовне очищення й піднесення, обстоювання світла істини й любові змушували вдумливих критиків дещо корегувати свої твердження (хоча й у межах канону). Так, Ю. Лавріненко справедливо зауважив на тогочасній потребі суспільства у живому, а не препарованому Шевченкові, наполягаючи на об'єктивному вивченні його життя й творчості, а не лише пієтичному «оспівуванні». Автор, що задекларував себе марксистом, не міг оминати гарячої побожності поета, яскраво виявленої особливо в ранніх текстах. Проте для її пояснення знайшов не морально-етичну, а соціальну мотивацію: «Справді, як міг бути не релігійний молодий Шевченко, коли він органічно був зв'язаний з тією упослідженою кріпацько-рабською клясою, що цілком залежала і від природної і від суспільної стихії, а через це жила в пазурях надії на бога, марновірства, забобонів і упокореності?» [4, с. 61].

Ю. Лавріненко запропонував ідею довгої, складної, болючої еволюції в релігійних шуканнях Шевченка. Ця еволюція, на його думку, відбувалась у такому напрямку – евангелізм, який зіштовхнувся з «соціальним чуттям» поета, спричинив затятий антиклерикалізм, а згодом богоборство, що призвело на межу безвір'я. Дослідник, однак, із сумом констатував, що Шевченко не став атеїстом: «через те богоборець і є богоборець, а не атеїст, що він визнає існування бога, і може в

хвилини відчаю та зневіри, може підкоритись йому» [4, с. 65].

На відміну від радянських шевченкознавців, С. Смаль-Стоцький обстоював щирі релігійність Шевченка. Наполягаючи на синонімічному вживанні – заміщенні слів «Бог», «правда» у поетовій творчості, він підкреслював, що «глибока релігійність Шевченка це не є звичайна церковна релігійність з її формалістикою, з її спекуляцією-догмами про особистість, смерть і воскресення Ісуса Христа. Не так це, а могутні етичні ідеї науки Ісуса Христа стали Шевченковою релігією... Вулканічна сила могутніх етичних ідей науки Ісуса Христа термосить душу Шевченка, і ми від цього чуємо в його поезії неначе громіт землетрусу, що все наново виривається наверх, щоб усім «суєсловам, лицемірам», усім тим, що «прославляють византийство», пригадати «слово істини», пригадати правдивий закон Ісуса Христа про любов брата, щоб поставити їх – і «слово істини» і закон братньої любові – понад усі норми й догми, і для цього первісного, ідейного християнства натхнути душу християнської громади новим, як-найбільшим запалом. Бо Шевченко кріпко вірив, що тільки перемога християнських етичних ідей у житті людському, в його практиці, спасе людство, знищить пекло на цьому світі, принесе «і мир і радість на землю людям»... [8, с. 133].

Там, де Ю. Лавріненко вбачав оскарження Божої влади і Божого ладу, С. Смаль-Стоцький, визнаючи війну з церквою, знаходив не заперечення Шевченком Христа, а поетову вимогу до всіх, щоб визнавали Бога, мали його в серці і жили за його заповідями. В умовах більшовицького наступу на українську духовність думку про християнську віру як основу Шевченкового світосприйняття і світорозуміння, висловлювали не критики (які або були змушені мовчати, або піддалися атеїстичній агітації), а священнослужителі. Так, Митрополит УАПЦ В. Липківський у своїх проповідях, зауважував, що і твори, і щоденник поета свідчать, що він горів духом істини, і саме цей дух примусив повстати проти національних кайданів і проти неправди в церкві. Обґрунтоване С. Смаль-Стоцьким твердження про релігійність Шевченка згодом будуть обстоювати і Л. Білецький, і Л. Рудницький, і Є. Сверстюк.

Літератори українського зарубіжжя неодноразово підкреслювали, що у творчості великого поета Україна постає як певна цілість, а найголовніше для нього – «доля-воля рідного краю, рідного народу, державно-політичне становище України в теперішньому відповідно до того, як було в минулому... [9, с. 420]». Культ Т. Шевченка, його «нещадно-відважне випікання історичних язв... і справжній мажор закованої, але внутрішньо вільної, психологічно здорової української особистості» [5, с. 637], становлять ідейне підґрунтя антималоросійського дискурсу української літератури [16] та української політичної думки

Зарубіжнє українство, популяризуючи творчість Тараса Шевченка у світовому культурному просторі, обстоювало його провідне значення для формування

повноцінної української ідентичності. Поширюючи у своїх літературно-критичних розвідках та публіцистичних статтях образ Т. Шевченка як «конструктора української нації», представники діаспори сприяли у такий спосіб зростанню національної свідомості українців як на Батьківщині, так і поза її межами.

1. *Бойко Ю.* Вибрані праці / Ю. Бойко. – К.: «Медекол», 1992. – 381 с.
2. *Донцов Д.* Пам'яті великого вигнанця (До 65 роковин смерті Т. Шевченка) / Д. Донцов // ЛНВ. – 1926. – Т. 90. – Кн. 5. – С. 66–74.
3. *Донцов Д.* Правда прадідів великих / Д. Донцов. – Філадельфія, 1952. – 95 с.
4. *Лавріненко Ю.* Проти обожнення великого богоборця / Ю. Лавріненко // Плуг. – 1930. – № 3. – С. 59–67.
5. *Маланюк Є.* Українська література в світлі сучасності / Є. Маланюк // ЛНВ. – 1932. – Т. 109. – Кн. 7. – С. 626–633.
6. *Маланюк Є.* Шевченко і Росія / Є. Маланюк // ЛНВ. – 1927. – Т. 94. – Кн. 11. – С. 239–249.
7. *Маланюк Є.* Шлях до Шевченка. – Серія Ucrainica: ad fontes. Книга II. – Ужгород: Гражда, 2008. – 48 с.
8. *Смаль-Стоцький С. Т.* Шевченко. Інтерпретації. – Нью-Йорк, Париж, Торонто, 1965. – 239 с.
9. *Смаль-Стоцький С.* В Шевченкові роковини // ЛНВ. – 1930 – Т. 102. – Кн. 5. – С. 413–424.
10. *Т. Г. Шевченко.* 1814–1934. Тези до 120-річчя від дня народження // Червоний шлях. – 1934. – № 2/3. – С. 5–12.
11. *Хвиля А.* Пролетаріат збудував пам'ятник Т. Г. Шевченкові // Червоний шлях. – 1935. – № 3. – С. 150–154.
12. *Шабліовський Є.* Шевченко і російська революційна демократія. – К., 1935. – 145, [3] с.
13. *Шамрай А.* Мотиви «національної туги» в творчості І. Галки та А. Могили // Харківська школа романтиків. Том другий. – Харків, 1930. – С. 23–24.
14. Шевченкознавство. Підсумки й проблеми. – К.: «Наукова думка», 1975. – 562 с.
15. *Шкандрій М.* В обіймах імперії: Російська і українська літератури новітньої доби / Пер. П. Тарашук. – К.: Факт, 2004. – С. 51.
16. *Шептицька Т.* Антималоросійський дискурс української літератури 1920-х – початку 1930-х (на матеріалі «Літературно-наукового вістника»). Автореф. дис... канд. філол. н. 10.01.01. – українська література. – К., 2005. – 17 с.

5. Сучасне прочитання творчості Тараса Шевченка: українознавчий аспект

Галина Александрова

Шевченкознавчі студії Івана Стешенка: національна форма і всесвітнє значення

У статті аналізується шевченкознавча спадщина відомого українського письменника, літературознавця, культурного та громадського діяча, педагога Івана Стешенка (1874–1918). Визначаються особливості його дослідницьких пошуків, співвіднесеність їх із теоретичними проблемами шевченкознавства, характерними для початку ХХ ст.

The article analyses the Shevchenko's studies heritage of famous Ukrainian writer, literary scholar, cultural and civil figure, educator Ivan Steshenko (1874–1918). Features of his research quest, their correlation with theoretical problems of Shevchenko's studies in the beginning of XX century are identified.

Стешенко Іван Матвійович (1874–1918) – письменник, літературознавець, перекладач, педагог, громадський і політичний діяч, театрознавець – постать, що повернулася в українську культуру після довгих років забуття. 1896 р. він закінчив історико-філологічний факультет університету Святого Володимира. Викладав у Київській жіночій гімназії, у 1-ій комерційній школі, Фребелівському інституті, на Вищих жіночих курсах, у музично-драматичній школі Миколи Лисенка, у Тетянівській гімназії. Виступав із публічними лекціями з української літератури в Лук'янівському та Троїцькому народних домах, в осередках «Просвіти», у Соловцовському театрі. Працював у редакціях літературного альманаху «Нова Рада», журналів «Шершень», «Гедзь», «Сяйво», газети «Киевские отклики». Був членом Товариства Нестора-літописця, секретарем Українського Наукового Товариства у Києві. Дійсний член НТШ (з 1917). Брав участь у роботі Револуційної української партії (РУП), Української демократичної партії (УДП), Української соціал-демократичної робітничої партії (УСДРП). Після подій 1917 р. стає організатором і головою Товариства Шкільної Освіти, генеральним секретарем (міністром) освіти, членом Центральної Ради. Убитий у Полтаві невідомими злочинцями. Похований на Байковому кладовищі у Києві.

За життя побачили світ дві поетичні збірки І. Стешенка: «Хуторні сонети» (1899) та «Степові мотиви» (1901). Він часто виступав як літературознавець, був прихильником теорії наслідування [3, с. 362], хоча цієї методології він дотримується не в усіх працях. Удостоєний Пушкінської премії Санкт-Петербурзької імператорської академії наук за працю «Поезія І. П. Котляревського» (1899).

Педагогічна, громадсько-політична діяльність та поезія І. Стешенка нині вже поцінована (праці В. Білоцерківського, В. Головченка, В. Верстюка, Н. Миронець, Т. Осташко, Г. Титаренка, Ю. Хорунжого та ін.), а літературознавча спадщина залишається малодослідженою, найповніше представленою у ювілейному збірнику «Український педагог Іван

Стешенко» (К., 1994) та окремих статтях [1; 2]. Заслужують на увагу і студії І. Стешенка, присвячені творчості Тараса Шевченка, які досі не актуалізовані в науці (зокрема, у Шевченківському словнику у двох томах (1978) цього прізвища немає). Тому наша мета – проаналізувати ці статті, які свого часу були помітним явищем в українській науковій пресі, і залучити їх до наукового контексту шевченкознавства кінця ХІХ – початку ХХ ст.

У статті «Новейшая украинская поэзия» (1902) І. Стешенко наголошував на спадкоємних зв'язках, які поєднували Шевченка із попередниками – І. Котляревським і П. Гулаком-Артемівським: йшлося про наслідування пісень і зображення картин народного життя. Науковець указував на роль Шевченка в українській поезії, на піднесення ним престижу вітчизняної літератури. Дослідник акцентував на соціально-художньому, антикріпосницькому аспекті його творчості, на ідеї всеслов'янської єдності, пробудженні людської особистості в сучасниках. Літературознавець виокремлював основні мотиви Шевченкової «обурливо-бурхливої» і водночас «сумно-ідилічної» творчості: відчуття навколишнього свавілля і власного безсилля, повної ізоляції кращих представників дворянства і народу, відчаю і підбадьорення, усвідомлення неможливості власного щастя серед світу зла і водночас гаряче прагнення до нього. Кобзарєва лірика для І. Стешенка є зразком високої поезії, близької до західноєвропейської, зі щирими почуттями і грандіозними образами, силою почуттів і пластичністю картин, що співвідносна зі словом О. Пушкіна і М. Лермонтова, а в описі народних страждань переважає їх. Але критик помічає й огріхи у віршовій техніці: недбале ставлення до розміру, іноді невлучні рими. Але в особі Шевченка, переконаний І. Стешенко, українська поезія 1840–1850-х рр. досягла апогею і за змістом, і за формою. Дослідник нагадав, що російський історик літератури М. Скабичевський долучив Шевченка до письменників, «спільних» для всієї слов'янської Росії: це, зазначав І. Стешенко, «хоч формально і неправильно, але для значення

української літератури знаменно» [16, с. 46]. Водночас певні думки автора статті «Новейшая украинская поэзия» видавалися суперечливими. Йшлося, зокрема, про відзначення такого, за його словами, «дефекту» Шевченкової поезії як «відсутність звернення до інтелігенції і нерозвиненість суб'єктивної лірики», а вже через кілька рядків він поставав «яскравим представником» [16, с. 44] тієї самої суб'єктивно-інтелігентної, за висловом І. Стешенка, лірики. Рецензенти цієї статті зазначали «дивний масштаб» [14, с. 122], за яким автор оцінював українських письменників. Згідно з ним, «продовжуючи справу попередників (Котляревського і Гулака), Шевченко, зрозуміло, не створив нічого нового й оригінального, що дало б підставу думати про постійне життя і здатність до розвитку української поезії» [16, с. 41]. Проти такої позиції дослідника, «тенденційності й плутанини» [8, с. 59], виступив С. Єфремов, що належав до «пересторожних» [13, с. 141] критиків і перебував під впливом народницько-ідеологічної концепції [12, с. 173]; тому вважав, що така оцінка Шевченка, як у І. Стешенка, це «здіймання руки» [9, с. 196] на поета; між обома критиками на сторінках «Літературно-наукового вістника» за 1903 р. спалахнула гостра дискусія [див. 8; 9; 19], яка демонструвала різне бачення проблем літературного розвитку в Україні, зокрема, проблеми канону в письменстві, впливу російського письменства та стимулювала нові пошуки дослідників.

І. Стешенко був проти панегіричного захоплення Шевченковою творчістю, яке, зокрема, продемонстрував С. Єфремов у збірці статей «Шевченко» (1914), доводячи, що геніальнішого поета немає у всесвітній літературі. У рецензії на це видання (на жаль, надрукованій лише нещодавно) [15] І. Стешенко зауважував, що книжка має більше публіцистичний характер, аніж науковий. Він не сприймав тверджень С. Єфремова про особливу інтуїцію Шевченка і був переконаний, що останній був поетом «експериментального типу, що творив через спостереження і досвід» [15, с. 108]. Заперечив І. Стешенко і тезу С. Єфремова, про те, що патріотичні виступи Шевченка в перших його творах постали «без чужої допомоги, майже самостійно» [7, с. 17]. Говорити про повну Шевченкову самостійність, вважав І. Стешенко, означає нехтувати здобутками дослідженнями М. Дашкевича, О. Колесси та ін., які показали, що на історичні погляди Шевченка впливали представники польсько-української школи, К. Рилєєв, М. Маркевич, А. Метлинський та ін. Визнання факту цієї залежності, – акцентував І. Стешенко, – не знижує Шевченкової геніальності, бо «важливо не тільки що, але й як (виокремлення автора – Г. А.) позичати та висловлювати» [15, с. 108], і тут, звичайно, першість належить йому. Тому І. Стешенко переконаний: немає потреби звеличувати українського поета, принижуючи чи протиставляючи йому інших геніїв, оскільки від такого протиставлення не виграє ніхто,

і насамперед його не потребує Шевченко. «...Наш геній міг явитися тільки через те, що до нього шляхи правди розкидані були вже Заходом. Се нам треба пам'ятати завжди, як і те, що національна культура є мішанина самих різних впливів, через те кожного національного генія ми мусимо поставити в зв'язок не тільки з рідними попередниками, але і з чужими» [15, с. 109]. С. Єфремов часто забував про це, і Шевченко «являється в нього ніби одірваним од землі і таким з'явищем, про якого в світі і не чували. Що ми не чували, то правда, але Захід нами не здивуєш. Здивуєш хіба одним: визнанням своїх таланів чимсь виключним» [15, с. 110]. Цим І. Стешенко не перекреслював геніальності українського поета: значення його, на думку літературознавця, годі переоцінити, тому в конспекті своїх лекцій наголошував: «Він поет трудящих мас, поет національний, поет всеросійський, всеслов'янський і всесвітній, бо писав про різні народи і висловлював думки, усім поступовцям спільні» [21, арк. 6]. Полемізував він із С. Єфремовим і з приводу того, кого варто вважати «класиком». І. Стешенко не погоджувався з тим, що «Шевченко – ще не класик. Шевченко – не історії належить, а живому життю» [10, с. 261]. Згідно з С. Єфремовим, класик – той, хто належить не історії, а вічності. І. Стешенко вважає Шевченка класиком, «бо він є геній вічності» [23, арк. 19]. Любов до рідного народу, до рідної національності і братерства з чужими національностями – такі доміанти Шевченкової творчості, за визначенням І. Стешенка. «В сих трьох струнах, оздоблених вищою красою, постає гармонія його поезії» [23, арк. 17].

У статті «Українські шестидесятники» (1908) І. Стешенко акцентував на ідеї всеслов'янської єдності, висловленій Шевченком у поемі «Гайдамаки», ідеї, яку сповідували автори першого українського журналу «Основа» – діячі Кирило-Мефодіївського братства. Розглядаючи дискусію між В. Ламанським і П. Житецьким з приводу самостійності української мови, І. Стешенко долучається до думок останнього: творча індивідуальність Т. Шевченка була органічною, бо він писав рідною мовою; підтримує погляди П. Житецького про те, що твори Шевченка російською мовою (зокрема, поема «Тризна») були посередніми, і якби поет дослухався до порад російських критиків писати чужою мовою, то російська література «збагатилась би зайвими віршами і віршоплетами, подібними більш на вимочки, як на живе слово» [26, с. 75].

Особливу популярність і привабливість постаті поета І. Стешенко пояснював не громадянською позицією Шевченка, не внеском у малярство, а його величчю як митця слова, яке є найвищою національною вартістю (стаття «Т. Г. Шевченко як великий митець слова», 1914). Дослідник осмислював основні прикмети слова Шевченка – сльози, кров і вогонь – які розчулювали, викликали переживання, гнів. Ідеалом поета Стешенко називав «Господнє слово», «голосне й правдиве» (поезія «До Основ'яненка»). Він вважав Шевченка

митцем-теоретиком і практиком, який розумів силу впливу національного слова. Критик називав його поетом почуття; його лірику трактував, з одного боку, як «обвіяну чорною шатою» [25, с. 36], з другого, бачив у ній ознаки щастя, віри, надії, гарячі переконання в оновлення суспільства. Колосального враження поет досягав, на думку І. Стешенка, сполучаючи ліризм з епікою. Умовою слави Шевченка і його впливу, – переконаний він, – могло бути лише слово національне за формою, натхненно-щире за тоном. І. Стешенко означив такі загальнолюдські мотиви творчості поета: любов до людей і правди, прагнення до вдосконалення у житті, що поєднувалося із закликком утілювати найкращі людські якості в мистецьких творах, уміння показати прекрасне у великих поривах і потворність зла, проголошення прощення як вищого завдання людини.

У статті «До характеристики творчості Т. Г. Шевченка» (1915) І. Стешенко і далі прагне виокремлювати основні мотиви, конспективно визначити теми Шевченкової лірики, окрім того, задекларував прагнення з'ясувати поетове «літературне і загальнолюдське обличчя» [17, с. 10]. У поезії 1839–1845 рр., за спостереженнями літературознавця, переважають твори про нещасливе кохання; сумний, песимістичний настрій її, «колір песимізму» [17, с. 11] він пояснював причинами особистого життя. Другий мотив творчості – патріотично-громадянський (туга за рідним краєм, жаль за минулим Україною, визвольно-народний зміст, соціально-класові проблеми). Як доводив І. Стешенко, основний зміст Шевченкової творчості до заслання – любовні та патріотично-політичні сюжети, позначені історичним колоритом. Водночас він констатував майже повну відсутність пейзажної та філософської лірики: «Йому ходить головно про те, щоб змалювати свою або чужу душу людську, щоб переказати думки про долю рідного краю» [17, с. 11], – такі причини неухиляючої поети до краси природи та філософських абстракцій, на думку І. Стешенка. Дивним вважає дослідник і той факт, що у Шевченковій поезії в цей час мало соціальної класової лірики; це він пояснює захопленням національно-політичними справами (соціальний аспект у такому разі відходив на другий план) і перебуванням у середовищі панів-кріпосників (тому поет уникав драматичних тем). Літературознавець не підтримував думку про те, що вершин своєї творчості Шевченко досягнув до заслання, і відзначив її жанрово-тематичне розширення і поглиблення, більшу виразність і силу вислову в пізніші часи. У творах періоду заслання він окреслив теми нещасного кохання, відчуття сирітства, любов до рідного краю, туги в неволі і сумні спогади про минуле, роздуми про талант і славу, про власне поетичне призначення, релігійний настрій, мотив всепрощення і братолюб'я, соціальний тон. У роки після заслання відзначив перевагу мотивів громадського оптимізму, поряд із відчаєм, особистим песимізмом, усвідомлення творчості як служіння ідеалу громадського добра, що, за словами І. Стешенка, є ознакою «дійсно великого духу» [17, с. 21]. Проповідь

правди, релігійні сюжети, гостра критика соціального устрою – ці ознаки зовсім не свідчать про те, що цей період творчості є часом спаду в Шевченковій поезії, як стверджували деякі критики. Щирість, сміливість і надзвичайний ліризм, уміння злити індивідуальне і соціальне – ці риси поезії, роблять її, на думку І. Стешенка, надзвичайно цікавою в психологічному і соціальному сенсі. Водночас стаття не позбавлена помилкових тверджень (про закоханість поета в княжну В. Рєпніну та про те, що приналежність Шевченка до Кирило-Мефодіївського братства ілюструється лише в поемі «Єретик» – Г. А.). Прагнення І. Стешенка до постійної класифікації, каталогізації, виокремлення основних мотивів, рис поезії кожного періоду дали підстави П. Зайцеву назвати статтю лише «схемою для великої праці» [11, с. 180].

Стаття «Життя і твори Т. Шевченка» (1917) присвячена дитячим і юнацьким рокам поета. Докладно опрацьовуючи та перевіряючи відомі матеріали, І. Стешенко зауважив помилки сучасників (А. Козачковського, О. Лазаревського, П. Мартоса), та пізніших біографів Шевченка (О. Кониського, В. Маслова, М. Чалого та ін.) зокрема, зробив поправки про побут селян пана Енгельгардта, про перших Шевченкових учителів: Губського (Совгиря), Богорського, Нестеровського, про «невдячність» поета до імператорської родини. Недаремно О. Грушевський зазначав, що уважне ставлення до джерел і докладний перегляд висловлених поглядів «роблять сю статтю дуже корисною» [6, с. 117]. Важливими були висновки про те, що справжнім поетом Шевченко став лише після знайомства з Є. Гребінкою і В. Жуковським. «По одержанню від першого книг і по ознайомленню взагалі з письменством, своїм і чужим, він зрозумів, що йому треба для творчості. Чужі іскри торкнулися пламених скарбів його генія і запалали його світлом невмирущим довіку» [18, с. 58].

У статті «Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка» (1916) І. Стешенко розвинув погляди І. Франка, викладені ним у габлітаційній лекції ««Наймичка» Т. Шевченка» (1895) на однойменній Шевченкові твори. І. Франко, як відомо, доводив, що першою була написана повість, яка пізніше була перероблена на поему. Дискутуючи з попередником, І. Стешенко прагнув з'ясувати причини написання російськомовних повістей і порівняв сюжети поем «Наймичка», «Варнак» «Княжна» і, відповідно, повістей «Наймичка», «Варнак» «Княгиня». Він, на противагу І. Франкові, доводив, що першими були написані однойменні українські твори. Появу повістей перед поемами І. Стешенко вважав неможливою, нелогічною, для цього, на його думку, не було жодного внутрішнього чи зовнішнього стимулу, оскільки Шевченко вже мав невдалий досвід написання поетичних творів російською мовою. Перехід від чужих, неорганічних форм до рідних літературознавець вважав ненормальним явищем. Вважаючи, що психологічно російськомовна творчість Шевченка не

могла розвиватися до 1848 р., І. Стешенко доводив, що повісті було написано в найтяжчі роки заслання після заборони писати рідною мовою. Вони, на його думку, засвідчували згасання творчої енергії, оскільки вона йшла на опанування незвичною формою втілення думки.

За спостереженнями І. Франка, Шевченко-поет наслідував прозаїка, повість редукується до поеми; за І. Стешенком – навпаки, поетичний твір розростається до масштабів повісті. І. Франко розглядав усі скорочення як свідомий художній прийом поета, який дотримувався думки, що «поезія – то згущена, сконцентрована, скристалізована дійсність» [28, с. 457], а І. Стешенко у збільшенні обсягу бачив тільки негативні наслідки. Розгортання поетичного сюжету в повістевий він порівнює з ефектом вкидання грудки цукру, замість склянки, у відро води. Повість і поему, на його думку, писали ніби два різних письменники – великий і малий.

І. Стешенко досить різко називає Шевченкову прозу довжелезною, розтягнутою, безбарвною, пояснюючи її невдачі нехтуванням законами творчості: 1) вибір епічної форми, невластивої для ліричної натури автора; 2) ламання поетичної творчості незвичністю прозової мови; 3) негармонійність загальної будови; 4) писання чужою мовою; 5) творчість без натхнення, можливо, задля заробітку, що не відповідає внутрішнім потребам духу автора [24].

Висновки І. Стешенка ґрунтувалися на законах психології творчості, засвідчили тонке відчуття природи поетичного і прозового слова, обізнаність автора не лише із сучасним йому літературознавством, а й із здобутками філософії, психології, естетики, логіки (докладніше див. [1]). Спостереження над художньою своєрідністю однойменних творів Шевченка, особливостями аналогій продовжили М. Марковський, Б. Навроцький, О. Багрій, М. Зеров, О. Білецький, Л. Кодацька, Н. Чамата та ін.

У статті «Наша велика книга» (1918) І. Стешенко вирізняє Шевченка поміж інших поетичних талантів за силою і загальнопоетичними здібностями. Автор переконаний, що той – поет європейський, сповнений усесвітніх ідеалів, а зміст його творів вічний. Вічними у його творчості критик називає прекрасну мистецьку форму, народність, мову. Суто національна форма не перешкоджає їхньому всесвітньому значенню. У багатьох творах Шевченко, стверджує І. Стешенко, відступає від народних поглядів (не засуджує покриток, пробуджує народну самосвідомість, гостро висловлюючи думки про національне становище України, про стосунки з іншими народами). Цим поет доповнював народні ідеали, відкривав нові шляхи до єднання з іншими народами, із цілим світом. У цьому – особлива, велика заслуга Шевченка, тому читач отримує високу естетичну насолоду від його творів. Знову літературознавець визначає основні мотиви його лірики: горе через насильство над людьми, проповідь любові, братерства, прощення; намагається знайти «вразливі місця» в його творчості:

«розтягненість, ухиляння од розроблення головного образу набік, взагалі – брак відповідного оброблення», виправдовуючи такі недоліки тим, що це «річ зрозуміла і, на жаль, звичайно розповсюджена. Тому-то митці одержують титул невмирущого не за всі свої твори і не за все навіть в невмирущому творі» [22, с. 221]. Характеризуючи метод дослідження І. Стешенка, А. Ніковський зазначав, що він «хоч і не розкриває творчості поета у всіх деталях, але дає зате... загальний вступ до «Кобзаря», виявляючи основні сюжети та характер і значення форми. З таким методом можна писати й величезну розправу про Шевченка, можна й обмежитись короткою статтею, яка проте вчить, як підійти до оцінки творчості поета» [4, с. 3].

В Інституті рукопису НБУВ зберігаються реферати «Біографія Т. Г. Шевченка» (Ф. І, № 8612), «Ідеалізм в поезії Т. Г. Шевченка» (Ф. І, № 8609), начерки до праці «Про Т. Г. Шевченка» (Ф. І, № 8608), рецензія на збірку «Шевченко» за ред. С. Єфремова (1914) (Ф. 207, од. зб. 205). Зокрема, з рефератом «Ідеалізм в поезії Шевченка» він виступив 23 березня 1906 р. в залі Купецького зібрання і зазначив, які були «національно-політичні та соціальні ідеали поета» [5, с. 2]. Шевченко в концепції І. Стешенка посідає перше місце серед ідеалістів ХІХ ст. Ознаки «елементарного, але очевидного ідеалізму» [20, арк. 2] літературознавець «прочитує» в автобіографічних віршах: уникання від чужих очей, одночасний спів та плач, моління Богу, поривання в якусь чарівну далечінь. Ця неясність незабаром перейшла в яскраву форму Шевченкового ідеалізму як артиста-малювача. Своїм хистом він переміг призначення бути лише кріпаком і проклав собі інший шлях – до життя в сфері вільної думки і творчості. Його душа, що рвалася від буденщини, стала найкращим ґрунтом для всього ідеального, і з юнака вигартувався один з найкращих ентузіастів-ідеалістів. Першим проявом Шевченкового ідеалізму І. Стешенко називає плач про занедбану волю України в ранніх творах. Ідеалізм поета не зникає і під час перебування в Україні, де його твори здобули широке коло прихильників і водночас викликали гнів захисників самодержавства; і в заслання, де він переважно думав про долю рідної землі, сподівався на близьке торжество добра. Після заслання лише тимчасово поета огортає гострий прояв безнадійності і самотності; його попереднє ідеалістичне життя не допускає такого настрою. Першим найдорожчим ідеалом Шевченка І. Стешенко називає боротьбу за національно-політичну та соціальну волю України. Ідеалізм правди та добра мали бути метою тієї волі і водночас допомогти її здобуттю. Усі поетові думки і бажання, доводить І. Стешенко, обертались навколо ідеалу блага рідного краю. Підсумком його ідеалізму стало слово, яке розбудило національну свідомість України.

Отже, в осмисленні І. Стешенком Шевченкової творчості означаються загальнотеоретичні проблеми, характерні для його часу: до суто літературознавчих,

естетичних критеріїв додаються соціальні, національні і вселюдські чинники. Особливістю дослідницьких пошуків І. Стешенка є внесення коректив у студії попередників, моделювання творчої еволюції Шевченка, відстеження динаміки зростання його як поета, дискусійний тон розвідок, прагнення проникнути у внутрішній світ генія, концептуально осмислити його біографію і творчість, акцентувати її домінуючі естетичні тенденції, контактні зв'язки й типологічні схожості у контексті української і всесвітньої літератури, утвердити в літературознавстві порівняльний метод.

Іван Стешенко присвятив Шевченкові і кілька віршів. Зокрема, в альманасі «Вінок Т. Шевченкові із віршів українських, галицьких, російських, білоруських і польських поетів» (О., 1912) він опублікував поезії: «Цвітка на могилу Шевченка» («Обличчя горді гетьманів...»), «Шевченкові» («Стояла тиха ніч. В надзорянім просторі...»); раніше вірш був надрукований в антології: На вічну пам'ять Тарасові Шевченкові. Золочів, 1910), «Т. Шевченко» («Я знав забутий пишний храм...»). Переклав українською мовою повість Шевченка «Близнецы» (відділ рукописів Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, ф. 78). Поетичні твори і переклади Івана Стешенка 2013 р. вийшли окремою книжкою [27] і засвідчують багатогранність таланту цього активного діяча української культури кінця ХІХ – початку ХХ ст.

1. *Александрова Г. А.* Два погляди на дві «Наймички» (до порівняння різножанрових однойменних Шевченкових творів) / Г. А. Александрова // Теорія літератури. Компаративістика. Художній діалог з історією. На пошану доктора філологічних наук Лідії Павлівни Александрової (з нагоди її 90-річчя). – К., 2007. – С. 43–50. 2. *Александрова Г. А.* Іван Стешенко: без наслідування обійтися не можна і в ньому... рятунок оригінального духу // Галина Александрова // Слово і час (далі – СІЧ). – 2008. – № 8. – С. 52–59. 3. *Білецький Л.* Основи української літературно-наукової критики / Леонід Білецький. – К.: Либідь, 1998. – 405 с. 4. *Василько А.* Шевченківська книжка / Ан. Василько // Рада. – 1914. – № 133. – С. 2–3. 5. *Гамма В.* Шевченківський вечір / В. Гамма // Громадська думка. – 1906. – № 69. – С. 2. 6. *Грушевський О.* Шевченківська література за останні роки / Ол. Грушевський // Україна. – 1917. – Кн. 1–2. – С. 116–127. 7. *Єфремов С.* Правда і наука sui generis

(відповідь профана) / Сергій Єфремов // ЛНВ. – 1903. – Кн. 12. – С. 176–208. 8. *Єфремов С.* Апостол правди. На 50-ті роковини смерті Т. Шевченка // Сергій Єфремов. Шевченко. – К.: Вік, 1914. – С. 3–40. 9. *Єфремов С.* Критика sui generis / Сергій Єфремов // Літературно-науковий вісник (далі – ЛНВ). – 1903. – Кн. 4. – С. 57–60. 10. *Єфремов С.* Щасливий Шевченко // Сергій Єфремов. Шевченко. – К.: Вік, 1914. – С. 258–263. 11. *Зайцев П.* Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814–1914). Видання Українського наукового товариства в Києві. – К., – 1915. – 257 с.; Записки Наукового товариства імені Шевченка. Том СХІХ–СХХ. Львів, 1917. Стр. 365 / Пав. Зайцев // Наше минуле. – 1918. – Ч. 1. – С. 180–182. 12. *Меленчук О.* Шевченкознавчий дискурс Сергія Єфремова у контексті українського літературознавства / Ольга Меленчук. – Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2013. – 240 с. 13. *Наєнко М.* Сергій Єфремов і ранні модерністи / Михайло Наєнко // Збірник праць П'ятих Єфремовських читань – Черкаси: видавець Ю. Чабаненко, 2012. – С. 140–148. 14. *Научное обозрение, декабрь.* Ив. Стешенко. Новейшая украинская поэзия Стр. 36–55 // Киевская старина. – 1903. – Февраль. – С. 122–123. 15. *Рева Л.* Тарас Шевченко у критиці: Іван Стешенко проти Сергія Єфремова (за архівними джерелами Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського (далі – НБУВ) / Лариса Рева // СІЧ. – 2013. – № 6. – С. 106–111. 16. *Стешенко И.* Новейшая украинская поэзия / И. Стешенко // Научное обозрение. – 1902. – № 12. – С. 36–55. 17. *Стешенко І.* До характеристики творчості Т. Г. Шевченка / Ів. Стешенко // Збірник пам'яті Тараса Шевченка (1814–1914). – К., 1915. – С. 10–23. 18. *Стешенко І.* Життя і твори Т. Шевченка / Ів. Стешенко // Записки Наукового товариства імені Шевченка. – 1917. – Т. 119. – С. 1–58. 19. *Стешенко І.* З приводу уваг д. Єфремова / Ів. Стешенко // ЛНВ. – 1903. – Кн. – С. 7. – С. 39–51. 20. *Стешенко І.* Іdealізм в поезії Т. Г. Шевченка / Іван Стешенко // Інститут рукопису (далі – ІР) НБУВ. – Ф. І. – № 8609. – 8 арк. 21. *Стешенко І.* Конспект лекцій по історії української літератури, читаних на інструкторських курсах у Києві / Іван Стешенко // ІР НБУВ. – Ф. І. – Од. зб. 12553. – 13 арк. 22. *Стешенко І.* Наша велика книга / Ів. Стешенко // ЛНВ. – 1918. – Т. 70. – Кн. 2. – С. 217–225. 23. *Стешенко І.* Про Т. Г. Шевченка / Іван Стешенко // ІР НБУВ. – Ф. І. – № 8608. – 19 арк. 24. *Стешенко І.* Російсько-українські паралелі в творчості Т. Г. Шевченка / Ів. Стешенко // Український науковий збірник. – М., 1916. – Вип. II. – С. 63–87. 25. *Стешенко І.* Т. Г. Шевченко як великий митець слова Ів. Стешенко / Ів. Стешенко // Сяйво. – 1914. – Лютий. – С. 34–37. 26. *Стешенко І.* Українські шестидесятники / Ів. Стешенко // Записки Наукового товариства у Києві. – 1908. – С. 38–83. 27. *Стешенко І. М.* Твори. Переклади. Вибране листування / Іван Стешенко // Упорядник та автор біографічного нарису Г. В. Титаренко, післямова Г. А. Александрової. – Полтава, 2013. – 628 с. 28. *Франко І.* «Наймичка» Т. Шевченка. Вклад реабілітаційний, виголошений у Львівському університеті 18 лютого 1856 року // Іван Франко. Зібрання творів у 50 т. – Т. 29. – К.: Наук. думка, 1981. – С. 447–469.

Тетяна Антонюк

Ювілей Тараса Шевченка як фактор активізації міжнародних зв'язків українських ВНЗ

У статті акцентується увага на можливості посилення міжнародних зв'язків українських ВНЗ з закордонними в контексті святкування 200-річного ювілею Тараса Григоровича Шевченка.

In the article attention is accented on possibility of strengthening of international communications of the Ukrainian higher learning establishments with foreign ones in the context of celebration of the 200-years-old anniversary of Taras Shevchenko.

Загальнонародний рух з увічнення пам'яті Великого Кобзаря, ініційований Президентом України, може стати своєрідним каталізатором міжнародної співпраці та поширення знань про Україну та українство в світі, істотно підняти авторитет нашої держави на міжнародній арені, утвердити її суб'єктність. Тема

ювілею Кобзаря здатна об'єднати українців в Україні та українців діаспори, розширити міжнародні перспективи нашої держави. Творчість Кобзаря давно вже вийшла за рамки суто літературної і мистецької діяльності, а його погляди й ідеї визначають усе наше життя, вони близькі й зрозумілі кожному українцеві. Слава

нашого пророка лине по всьому світу, а його поетичний доробок став надбанням усього людства. Об'єднання зусиль і можливостей держави та діаспор на Сході і на Заході сприятиме інтеграції українського суспільства, культури, освіти у світовий освітній простір. Всесвітня рада українців разом з посольствами України здатні здійснити велику роботу з напрямку увічнення пам'яті Т. Шевченка та гідно представити Україну в світі [1].

У цьому контексті, на нашу думку, надзвичайно важливу роль можуть відіграти вищі навчальні заклади України, які маючи реальні зв'язки з закордонними ВНЗ, і здійснюючи міжнародне співробітництво, реалізуючи міжнародні програми та зовнішню академічну мобільність, здатні наповнити співпрацю шевченкознавчим змістом, активізувати культурно-просвітницьку діяльність за кордоном, донести до своїх партнерів знання про українську культуру і сучасне ставлення українського суспільства до свого національного генія. Кожен університет, готуючись до славетного ювілею, здатен посилити міжнародну складову і достойно представити ставлення українців до Тараса Шевченка в світі.

Вищі навчальні заклади України, як і будь-якої країни світу, є справжніми осередками освіти, культури і центрами гуманітарної політики держави. Їх активна співпраця на сучасному етапі розвитку із закордонними ВНЗ має велике значення для реформування сфери вищої освіти, модернізації всієї освітньої індустрії та відіграє велику роль у пропаганді України і українства в світі. 200-літній ювілей Тараса Шевченка, який Україна відзначатиме 9 березня 2014 року має надзвичайно велике значення для активізації міжнародних зв'язків. Адже саме в університетах формуються визначальні тенденції суспільного мислення, відгук на які несе в собі гуманітарна політика держави.

Знаменна Шевченкова дата безпосередньо пов'язана з формуванням нової гуманітарної політики України, оскільки в її контексті протягом найближчого часу домінують стає саме Шевченківська ідея. Вона покликана виконати місію духовного єднання української нації шляхом актуалізації творчості Кобзаря в різних контекстах. Україна стає центром уваги усього світу, за ходом святкування ювілею свого національного генія стежитиме світова інтелектуальна спільнота і за результатами святкування цього ювілею буде визначено духовний вектор України в європейському й світовому просторах. Шевченківська ідея, шляхи її утвердження в Україні визначають як внутрішню гуманітарну політику, так і її репрезентацію на міжнародному рівні.

Визначальна тенденція сучасної світової гуманітарної політики – пошук і розвиток напрямків, які сприяють інтеграції різних національних гуманітарних просторів в один світовий контекст при збереженні особливостей кожного з них. Вища освіта і наука, як сфери, що найбільше здатні до інтеграції в сучасному світі, беззаперечно зможуть зробити надзвичайно багато для забезпечення позитивного іміджу України

за кордоном. Шевченківська ідея покликана єднати націю, утверджувати в ній почуття національної єдності та ідентичності, репрезентувати духовне обличчя нації в світі, визначити правонаступність і безперервність національної традиції в контексті світової.

Оскільки освітня сфера як ніяка інша тісно й безпосередньо пов'язана з гуманітарною політикою, то наука, зокрема університетська, виробляє ті цінності, які максимально швидко доносяться до суспільства через студентську аудиторію. Це забезпечує динаміку вишівської науки, її тісний контакт із суспільством, дискусії та розвиток. Указ Президента України № 257/2012 «Про додаткові заходи з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка» від 11 квітня 2012 року заклав базу для формування стратегії загальнодержавного відзначення ювілею Кобзаря, ним визначається важливий складник гуманітарної стратегії України. У ньому накреслені завдання й шляхи їх реалізації на два роки вперед, визначено динаміку гуманітарної сфери України. Оголошення 2014 року Роком Тараса Шевченка свідчить про пріоритетність Шевченківської ідеї в національному гуманітарному просторі. На державному рівні створено Координаційну раду й Організаційний комітет із підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Т. Шевченка, заплановано провести низку ювілейних заходів не лише в Україні, а й у Російській Федерації, в Республіці Казахстан, у Литовській Республіці та Республіці Польща.

Зокрема, заплановано проведення в 2014 році всеукраїнського Шевченківського форуму «Свою Україну любіть!» та Шевченківського міжнародного літературного конгресу, що посилить контакти із українською діаспорою в усіх куточках світу, через яку Україна має можливість презентувати свою нову гуманітарну політику в світі. Визначено розроблення й затвердження державної цільової програми «Шевченківський дім», що потребує обговорення в суспільстві, залучення провідних освітніх і наукових установ. Об'єднавчим для України покликаний стати гуманітарний проект «Шевченківські читання». Планується завершення видання повного зібрання творів Т. Шевченка у 12 т. і «Шевченківської енциклопедії» в 6 т., факсимільного видання рукописних збірок творів, альбомів та листів Шевченка, видання «Кобзаря» іноземними мовами, зокрема англійською, німецькою, французькою, російською, польською, казахською, литовською, літопису життя і творчості Шевченка, альбому репродукцій його художніх творів. Цікавою є ідея про створення музею Кирило-Мефодіївського товариства. Виконання цих заходів об'єднає Україну шевченківською ідеєю.

Кожен вищий навчальний заклад України, а надто національний, котрий носить ім'я великого Кобзаря, готується якнайповніше і змістовніше відсвяткувати цей ювілей, засвідчити не тільки свою шану і любов до Т. Шевченка, а й показати його актуальність у сьогоденні і майбутньому.

У кожному ВНЗ навчаються іноземні студенти, отже важливо їх задіяти у святкуванні ювілею, що дозволить їм не лише дізнатися багато нового про Кобзаря і Україну, її культуру, літературу, а й відчутти атмосферу свята, шани і поваги до Поета, краще зрозуміти ментальність нашого народу, цінність для сучасників постаті Т. Шевченка і поширити ці знання і відчуття у світі.

Так само важливо в період підготовки і святкування ювілею наповнювати всі заходи міжнародної компоненти університетів шевченківською тематикою. Адже відбуваються численні зустрічі, підписуються нові угоди про міжнародну співпрацю, проводяться круглі столи, семінари, конференції, українські студенти і викладачі від'їжджають на навчання і стажування до закордонних університетів. Вся ця діяльність також може бути наповнена ідеєю ювілею. Важливо продумати подарунки-сувеніри, які будуть наповнені шевченківською тематикою, організувати і провести наукові зустрічі і дискусії, концерти, конкурси, організувати екскурсії до музеїв Т. Шевченка, місць, пов'язаних з його життям і творчістю тощо.

Важливим і фактично ідейно продуктивним центром відзначення ювілею Кобзаря стає Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Указом ректора академіка Л. Губерського створено Оргкомітет і Робочу групу на чолі з проректором С. Вижвою з відзначення ювілею. Вчена рада університету затвердила план заходів із підготовки й відзначення 200-літнього ювілею Тараса Шевченка. План ураховує Указ Президента, а також пропозиції всіх структурних підрозділів університету, Інституту літератури НАН України, Національного музею Тараса Шевченка в Києві щодо відзначення ювілею Кобзаря.

Місія цього плану заходів полягає насамперед в утвердженні Шевченківської ідеї, піднесенні її до рівня загальнодержавної значущості, а також виведенні на міжнародний рівень. Шевченківська ідея в університетському плані утверджується в двох визначальних аспектах: освітньому й науковому, кожен із яких передбачає внутрішній і зовнішній рівні реалізації. Тут чітко визначені участь КНУТШ в заходах міжнародного рівня, а також загальноуніверситетського рівня. Заплановано низку міжнародних і всеукраїнських конференцій, круглих столів тощо, на яких будуть озвучені найновіші досягнення в галузі сучасного шевченкознавства. Студентський парламент КНУТШ активно відгукнувся на Шевченківську ідею, запропонувавши низку цікавих акцій. Системно проводитимуться культурно-просвітницькі заходи в усіх структурних підрозділах університету.

Наприкінці 2012 року розпочато реалізацію цього плану. Так, Інститут філології разом з Національним музеєм Тараса Шевченка провів міжнародну наукову конференцію «Святої правди голос новий...». На конференції виступили науковці з Російського державного гуманітарного університету, а також голова правління Східно-Європейського Інституту Розвитку

Мрідула Гош з Індії. Ректор університету Л. Губерський підписав угоду про співпрацю КНУТШ з Національним музеєм Тараса Шевченка. Стратегічно важливим у здійсненні затвердженого плану буде 2013 рік, на який і заплановано виконання більшості його пунктів.

У КНУ імені Тараса Шевченка розроблено комплексну стратегію відзначення ювілею Тараса Шевченка. Вона кореспондує з державними документами, позиціями провідних освітніх і культурних центрів, а також студентською громадськістю. Університет надає особливо великого значення як вивченню і популяризації творчості Тараса Шевченка загалом, так і підготовці до відзначення його ювілею зокрема, засвідчуючи таким чином свою активну участь у формуванні гуманітарної політики держави [6].

Відповідно до Указу Президента України від 1 вересня 2011 року № 884/2011 «Про Положення про стипендії Президента України переможцям Міжнародного мовно-літературного конкурсу учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка», тридцяти дев'ятьом найкращим українським учням, студентам-переможцям буде призначено стипендії Президента України.

До змагань активно долучилися учні і студенти серед українців, які проживають за кордоном. У зарубіжжі конкурс проводиться з 15 січня до 20 лютого. Переможці отримують дипломи Міністерства освіти і науки України.

Міжнародний мовно-літературний конкурс учнівської та студентської молоді імені Тараса Шевченка, започаткований у 2010 році Указом Президента України від 30 вересня 2010 року № 928, проводиться Міністерством освіти і науки України, Інститутом інноваційних технологій і змісту освіти [5].

Ювілейна дата – хороший привід для того, щоб об'єднати українців різного віку і соціального стану, як в Україні, так і тих, хто живе або народився і виріс за кордоном. Головне – привернути увагу до ролі Т. Шевченка, не тільки історичної, але й у сучасності.

Підготовка до проведення світового конгресу, міжнародної конференції в ООН, присвячених ювілейній даті Тараса Шевченка, здійснюються спільними зусиллями МЗС України, Українською Всесвітньою Координаційною Радою, Національним музеєм Тараса Шевченка. Університет бере активну участь у підготовці та проведенні національного гуманітарного проекту «Шевченківські читання», розпочав підготовку до Міжнародної наукової конференції «Творча спадщина Тараса Шевченка у світовому культурному контексті» за участю Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Національного музею Тараса Шевченка, Луганського національного університету імені Тараса Шевченка, Придністровського державного університету ім. Т. Шевченка (м. Тирасполь), Московського державного університету імені М. В. Ломоносова, Санкт-Петербурзького державного університету, Євразійського національного університету імені

Л. М. Гумільова (м. Астана), університетів США, Канади, Аргентини та ін.

Спільно з Московським державним університетом імені М. В. Ломоносова та Національним музеєм Тараса Шевченка планується участь у конференції «Святої правди голос новий». В усіх структурних підрозділах будуть організовані і проведені ювілейні Шевченківські читання в рамках «Шевченківської весни» та Днів науки Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

На базі Шевченківського національного заповідника у травні 2013 року була проведена Всеукраїнська наукова конференція «Тарас Шевченко у формуванні національної ідентичності українців», спільно з Шевченківським національним заповідником готується академічна дискусія «Концепти Тараса Шевченка» в рамках проекту «Українська гуманітаристика: діалог культур між Сходом і Заходом».

Велику організаційну роботу проводять органи студентського самоврядування Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Зокрема, це – відвідування студентами Київського національного університету імені Тараса Шевченка Національного музею Тараса Шевченка, Шевченківського національного заповідника, Канівського природного заповідника та інших шевченківських місць. У всіх підрозділах Університету планується проведення конкурсу студентських творчих робіт на тему «Тарас Шевченко і сучасність». Здійснюється підготовка до проведення вечора-вікторини для студентів-іноземців «Що я знаю про Тараса Шевченка?» Інститут біології організовує проведення студентської наукової конференції «Перспективи збереження природи Шевченківського краю».

Протягом 2013–2014 років в усіх підрозділах університету будуть розгортатися постійно діючі виставки на шевченківську тематику. У жовтні – листопаді 2013 року планується проведення студентського конкурсу на кращий інтерактивний веб-проект «Шевченко-online». Постійно проводитиметься студентський фотоконкурс «Тарасу Шевченку присвячується»: «Пам'ятники Тарасові Шевченку», «Рідні місця Тараса Шевченка».

Для студентів 1-го курсу у жовтні – листопаді 2013 року заплановано проведення спартакіади, присвяченої ювілею Тараса Шевченка. Студенти університету беруть участь у створенні Інтернет-версії Шевченківської енциклопедії, упорядкуванні меморіального комплексу на Тарасовій горі в Каневі, Канівського природного заповідника та інших шевченківських місць тощо.

Сприятиме поширенню міжнародних контактів університет і через видавничу та рекламну діяльність. Планується ціла низка важливих видань: ювілейне видання «Кобзаря» Тараса Шевченка; презентаційне видання повного зібрання творів Тараса Шевченка в одному томі; видання «Захалавної книжки Тараса Шевченка»; створення документальних фільмів

про Тараса Шевченка і Київський університет, про Тараса Шевченка в Росії; ювілейний випуск збірника наукових праць «Шевченкознавчі студії»; ювілейне видання «Тарас Шевченко і Київський університет»; видання довідників «Університетська шевченкіана», довідника про історію університетської Премії імені Тараса Шевченка та її лауреатів; видання окремих поезій Тараса Шевченка українською та іноземними мовами; видання ювілейних календарів до 200-річчя Тараса Шевченка; видання ювілейних альбомів «Тарас Шевченко – художник», «Тарас Шевченко. Грав'юри»; підготовка та видання публікацій у вітчизняних і закордонних ЗМІ про життя й творчість Поета; підготовка і друк видання «Леонід Білецький. Шевченкознавчі студії: у 3 т.»; підготовка і друк видання «Рецепція Тараса Шевченка у Польщі» у 3 т.; підготовка і друк видання «Шевченкіана діаспори» у 5 т., видання матеріалів академічної дискусії «Концепти Тараса Шевченка»; видання монографії професора кафедри давньої та нової історії України В. Сергійчука «Український державник: Тарас Шевченко»; видання монографії професора кафедри історії української літератури і шевченкознавства О. Сліпушко «Духовна держава Тараса Шевченка»; видання монографії завідувача кафедри сучасної української мови А. Мойсієнка «Слово в контексті Шевченкового тексту»; видання навчального посібника доцента кафедри історії української літератури і шевченкознавства «Тарас Шевченко і романтизм»; укладання і видання бібліографічного покажчика літератури «Тарас Шевченко і Університет Св. Володимира. Спогади сучасників»; видання колективної монографії «Шевченкознавство у сучасному світі»; видання навчального посібника «Історія української політичної думки», підготовленого колективом Центру українознавства філософського факультету; видання монографії професора кафедри російської мови Н. Слухай «Світ сакрального слова Тараса Шевченка»; підготовка і видання міждисциплінарного збірника «Тарас Шевченко і сучасна гуманітарна наука»; створення циклу теле- і радіопередач про Тараса Шевченка, його творчу спадщину; створення електронного словника мови Тараса Шевченка; створення електронного порталу «Шевченко-info» на сайті Університету, організація і забезпечення карбування та введення в обіг у встановленому порядку ювілейної монети «Тарас Шевченко і Київський університет»; випуск та уведення в обіг поштової марки і конверта «Тарас Шевченко і Київський університет».

Культурно-просвітницькі заходи, заплановані на період 2013–2014 років стануть вагомим змістовним наповненням святкових подій славетного ювілею та активізації міжнародних зв'язків університету. Заплановано проведення циклу лекцій для студентів усіх підрозділів університету про життя і діяльність Тараса Шевченка, проведення телемосту Київ – Москва – Санкт-Петербург – Астана – Канів, тиждень

Шевченкової книги в Науковій бібліотеці імені М. Максимовича, забезпечення запису хороших творів на слова Тараса Шевченка, ювілейні Шевченківські читання у всіх підрозділах Київського національного університету імені Тараса Шевченка, розробка еколого-культурного маршруту «Тарасовими стежками України», організація книжкових виставок «Шевченкове слово у віках не старіє» у підрозділах Університету, організація постійно діючих виставок у Науковій бібліотеці імені М. Максимовича та Музеї історії університету, присвячених Тарасу Шевченку, віртуальна книжкова виставка видань «Кобзаря» Тараса Шевченка на сайті Наукової бібліотеки ім. М. Максимовича, оновлення експозиції «Тарас Шевченко і Київський університет» у Музеї історії Університету, влаштування експозиції «Кирило-Мефодіївське братство» на базі Національного музею Тараса Шевченка, мистецька акція «Поезія мовами світу» за участю представників дипломатичного корпусу, літературно-мистецький вечір «Тарас Шевченко і музика» в інституті філології за участі хороших колективів «Дніпро» і «Роксоланія», організація перегляду в кіноклубах Університету художніх і документальних фільмів на шевченківську тематику, проведення екскурсії «На Батьківщину Тараса Шевченка», квест «Шевченківські місця у м. Києві», відкриття виставки досягнень Університету на базі аудиторії № 201 Головного корпусу Університету [4].

Отже, така ґрунтовна підготовка святкування славетного ювілею національного генія в провідному українському ВНЗ здатна, на нашу думку, активізувати життєдіяльність вищого навчального закладу, суспільства, вивести цю святкову енергію на міжнародний рівень через тісну співпрацю з закордонними вищими навчальними закладами-партнерами. Досвід підготовки і святкування ювілею Кобзаря, запропонований КНУ імені Тараса Шевченка може стати гарним прикладом для творчого використання іншими вищими навчальними закладами України.

З року в рік кожний ВНЗ України відзначає шевченківські дні. Усталилися добрі традиції святкування. У НТУУ «КПІ» щороку у перші дні весни колектив кафедри української мови, літератури та культури факультету лінгвістики проводить заходи, присвячені Т. Шевченку. Цього року 13 березня відбулася студентська науково-практична конференція «Шевченківські читання».

Частими гостями на урочистостях, організованих кафедрою, є студенти Національної музичної академії України ім. П. І. Чайковського. З цікавими доповідями виступають наукові співробітники Національного музею Тараса Шевченка, котрі розповідають про перебування Тараса Шевченка в Києві, про його улюблені куточки прадавнього міста. За допомогою світлин XIX ст., малюнків та офортів видатного художника, на яких він зобразив київські краєвиди, присутні на таких святкових зустрічах глибоко ознайомлюються з життям і творчістю Т. Шевченка.

Змістовні доповіді представляють на конференції також студенти університету. З надзвичайною цікавістю сприйняли учасники цьогорічного заходу презентацію на тему «Мотиви родини / самотності в поезії Т. Г. Шевченка» (підготував Олександр Гулак з ФІОУ). Студент представив маловідомі факти про поета, багато цікавих світлин, сучасний погляд на життя і творчість Кобзаря.

Лунає на конференції і Тарасове слово. Схвилювали слухачів виступи студентів ФЕА Данила Трінчука, який продекламував поезію «Дівочії ночі», та Христини Бідак – вона прочитала всю баладу «Тополя». І чи не вперше почули учасники конференції «Заповіт» Т. Шевченка у перекладах кількома мовами: румунською його декламувала Олександра Мельниченко (ВПІ), французькою – Аюб Мааші (ММІФ), туркменською – Дунягозел Мантиєва (ФММ). А студентка-іноземка з ІЕЕ Крістіана Аденій прочитала поезію «Світає, край неба палає».

Звучали пісні на слова Т. Шевченка, зокрема, «Ой, чого ж ти, доле», яку виконала першокурсниця теплоенергетичного факультету Інна Беднарська.

В НТУУ «КПІ» кілька років поспіль з нагоди Шевченківських днів викладачі кафедри української мови, літератури та культури проводять вікторину серед студентів і співробітників Київської політехніки, які цікавляться життям і творчим доробком Кобзаря. Переможницею цьогорічної вікторини стала студентка 4-го курсу ФІОТ Анастасія Курчинська [7].

Змістовно і цікаво святкують Шевченківські дні в НМУУ ім. О. О. Богомольця [3].

У рамках Шевченківських днів в Університеті відбуваються музично-літературні вечори, присвячені творчості Великого Кобзаря. Гостей – студентів та співробітників університету приймає в ці дні «Українська світлиця». Програму готують учасники художньої самодіяльності Міжнародного культурного центру на чолі з директором І. Терпелюком. Чарівні голоси, вишукане національне вбрання, завзяті народні танці, звуки колоритних музичних інструментів, звучання поетичних рядків Тараса Шевченка створює атмосферу справжнього свята і глибокої шани до Кобзаря [2].

200-літній ювілей Тараса Шевченка – чудова нагода активізувати культурне і наукове життя вищих навчальних закладів, максимально використати міжнародну складову в життєдіяльності українських університетів, посилити зв'язки з вищими навчальними закладами-партнерами як в Україні, так і за кордоном. Важливою, на нашу думку, є шевченківська тематика при підготовці і підписанні двосторонніх угод про співробітництво між вишами, підготовці спільних наукових проектів літературознавчого, культурологічного і мистецькознавчого напрямів, концертів і конкурсів, інших культурних і освітніх заходів. Поширення ювілейної шевченківської тематики в світі через міжнародне співробітництво між вищими навчальними закладами стане гарним доробком

до утвердження України як суб'єкта міжнародної діяльності та сприятиме поглибленню інтеграційних процесів у сфері вищої освіти.

1. Вшанування Тараса Шевченка – консолідація суспільства. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poltava.pl.ua/news/21071/>. 2. Курілова Н. Шевченківські дні в Університеті / Н. Курілова // Медичні кадри. – № 5–6 (2568–2569). – 31 березня

2011 року. 3. Медичні кадри. – № 4 (2099). – 4 березня 2004 року. 4. План заходів з підготовки та відзначення 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.univ.kiev.ua/news/official/676/>. 5. Проведено фінальний етап Шевченківського конкурсу // Освіта України. – № 7 (1328). – 18 лютого 2013 року. 6. Сліпушко О. Університет готується до знаменної дати / О. Сліпушко // Київський університет. – № 5–6 (2205). – Березень 2013 року. 7. Шевченківські читання в КПІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://kpi.ua/links>.

Ірина Даниленко

Пророцтво Осії у поетичній рецепції Т. Г. Шевченка

У статті містяться результати докладного компаративного аналізу Шевченкової вірша «Осія. Глава XIV. Подражаніє» з метою виявити специфіку співвідношення сакрального й профанного на усіх структурно-семантичних рівнях твору українського поета у світлі історичного контексту його доби та особливостей його світогляду.

In the article there are the results of the detailed comparative analysis of Shevchenko's poem "Hosea. Chapter XIV. Imitation". Author finds out the specific of correlation of sacral and profane in all structural-semantic levels of the noted work of Shevchenko's poem in the light of the historical context of his epoch and the special features of his axiology.

Загальновідомо, що Біблія неодноразово ставала для Шевченка джерелом поетичного натхнення. Втім, дискусії дослідників навколо питання про особливості Шевченкової інтерпретації біблійних текстів тривають і до сьогодні, спричинені як амбівалентною свідомістю власне самого поета, так і неоднозначним, а подеколи упередженим (особливо за радянських часів) ставленням науковців до проблеми Шевченкової релігійності (пор.: Ю. Івакін, Г. Грабрвич, Я. Гріцковян, Ю. Барабаш, М. Ласло-Куцюк, В. Мокрий, Д. Наливайко, Є. Нахлік, Л. Плющ тощо). Це надзвичайно актуалізує необхідність ретельного філологічного аналізу та реінтерпретації поезій Шевченка, інспірованих біблійними текстами, з урахуванням історичного контексту відповідної доби та авторської аксіології.

Пропонована стаття присвячена віршу «Осія. Глава XIV. Подражаніє», написаному Шевченком 25 грудня 1859 року у С.-Петербурзі. Ця поезія замикає низку інших біблійних «подражаній» поета – «Подражаніє 11 псалму» (15 лютого, 1859), «Ісаія. Глава 35 (Подражаніє)» (25 березня, 1859), «Подражаніє Іезекіїлю. Глава 19» (6 грудня, 1859), – і вирізняється з-поміж них передусім тим, що, не розраховуючи на цензурний друк, експлікує асоціативну паралель *Ізраїль – Україна*.

Варто зауважити, що Осія (івр. *Hoshea, Oshéa* – «*Бог спасає*»), до пророцтва якого звернувся Шевченко, – це один з дванадцяти так званих «малих» біблійних пророків, котрі боролися проти боговідступництва свого народу, згубних чужоземних впливів (зокрема ідопоклонства) та громадських чвар. Діяльність Осії припадає на VIII століття до н. е. – період Ізраїльського, або Південного царства (існувало поряд з Юдейським, або Північним царством на території колись єдиного Ізраїлю) напередодні його знищення Ассирією у 722 р. до н. е. З пристрасною емоційністю пророк Осія передрікав сучасникам крах Ізраїльського царства як невідворотну кару Божу за гріхи свого народу й, насамперед, за його недостойних духовних і політичних

проводирів, що сприяли релігійно-духовному й соціально-політичному занепаду народу. Але з-поміж погроз і суворого викриття Осія передрікає і вельми далеке щасливе майбуття, котре випливає із здатності вірного й милостивого Бога прощати зрадливість свого народу за умови розкаяння останнього.

Виходячи із Шевченкової жанрової самоназви вірша, твір є наслідуванням останньої – 14-ї глави старозавітної Книги пророка Осії, в якій він закликає своїх співвітчизників до покаяння (Ос. 14: 1–4), передрікаючи їм повернення за таких умов Божої ласки (Ос. 4–10). Слова розкаяння, що пророк бажав би вкласти в їхні уста, чергуються тут з відповідями на них Господа, як це чує Осія. Поет наслідує загальну композицію 14-ї глави Книги Осії, яка розпочинається зверненням суб'єкта-пророка до Самарії – столиці Ізраїльського царства – із пророцтвом про її руйнування (пор.: «*Погибнетъ Самарія, яко сопротивися и Богу своєму...*», Ос. 14: 1–2)*; але, не відтворюючи слів народного розкаяння, використовує лише одне вставне мовлення, котре надає винятково Богові, очевидно, з метою якомога вагомішого впливу на головного адресата – неслухняний народ. При цьому з 10-ти віршів сакрального першотексту найбільш точно поет відтворює зміст 1-го і 2-го віршів, значно актуалізуючи й ампліфікуючи (розширюючи) їх смисл, і віддалено – 3-й і 4-й вірші, вельми вільно переробляючи їхні мотиви згідно зі своїм художнім задумом – перед лицем розгніваного Творця змусити співвітчизників замислитися над питаннями національної унікальності та великої історичної відповідальності за доленосні рішення. Лише у фіналі поезії звучить характерний для біблійних пророцтв оптимістичний мотив Божого втручання, що має «виправити» історію, привести її у

* Тут і далі текст пророцтва Осії цитується за церковнослов'янським («єлизаветинським») виданням Святого Письма, яким свого часу користувався й Шевченко. Для зручності сприйняття деякі церковнослов'янські голосні було замінено українськими відповідниками.

відповідність зі «святою правдою» (традиційний для Шевченкової поезії концепт). Визначальними рисами стилю Шевченкового вірша є вимогливо-суровий пафос речень, поєднаний з піднесено-урочистою інтонацією. Майстерно використавши у творі величезний арсенал художніх засобів виразності (з-поміж яких головне місце посідають різноманітні повтори й паралелізми, вельми характерні для біблійної поезії), Шевченко блискуче відтворив високу риторичну Святого Письма, що мала на меті уславлення Бога.

Твір побудовано як звернення до України суб'єкта-пророка («Погибнеш, згинеш, Україно, Не стане знаку на землі...», р. 1–2 [6]), а згодом у його містичній рецепції – і власне Бога із сумним пророцтвом про її загибель через морально-етичну та соціально-історичну провину перед лицем Всевишнього. Вірш великою мірою інспірований загостренням соціально-політичної боротьби напередодні селянської реформи, планами царського уряду розв'язати селянське питання в інтересах поміщиків і запопадливою позицією українського ліберального панства перед милостями самодержавства. Втім, цим історичним контекстом зміст вірша не вичерпується. Використовуючи ключові мотиви першоджерела, поет актуалізує їх згідно з власною концепцією метаісторії України, яка вияскравлюється у роздумах пророка стосовно *причин* Божої кари щодо його батьківщини. Шукаючи відповідь на це питання («...За що тебе Господь кара, / Карає тяжко?...», р. 6–7), ліричний суб'єкт-пророк насамперед пригадує ключові історичні постаті – гетьмана Б. Хмельницького та російського імператора Петра I, дії яких спричинили політичне поневолення України та кріпосне рабство на її теренах («...За Богдана, Та за скаженого Петра / Та за панів отих поганих...», р. 7–8). Передрікаючи Україні загибель, Шевченко ампліфікує другу частину першого вірша 14-ї глави Книги Осії («*оружием падутъ сами, и младенцы ихъ разбьются, и во утробе имущия ихъ разсядутся*», Ос. 14: 1) і з використанням різноманітних засобів виразності (enjambement'и, паралелізм, плеоназм, порівняння) докладно змальовує нещастя, якими «довготерпеливий» Господь карає колись розкішний край, («...I рек во гніві: – Потреблю / Твою красу, твою оздобу, / Сама розіпнешся. Во злобі // Сини твої тебе уб'ють / Оперені, а злосочаті / Во чреві згинуть, пропадуть, / Мов недолежані курчата!..», р. 15–21).

Наступний момент у розвитку ліричного сюжету – звернення суб'єкта-пророка до України із закликом вернутися у «світлицю-хату» («Воскресни, мамо! I вернися / В світлицю-хату; опочий, / Бо ти аж надто вже втомилає, / Гріхи синовні несучи», р. 26–29) є теж наслідуванням сакрального першоджерела (пор.: «*Обратися, Израілю, ко Господу Богу своему, зане изнемогль еси въ неправдахъ твоихъ*», Ос. 14: 2), у подвійному (поетичному й сакральному) контексті якого Шевченків образ «світлиці-хати» сприймається виключно у духовному вимірі – як сфера Божого благодатного впливу, що відверне Україну від

неправедного шляху. (Пор.: образ «теплої хати» у поезії «Світе ясний! Світе тихий!», 1860).

Услід за закликом України до духовного воскресіння у Шевченковому вірші виникає ще один ключовий мотив – мотив слова, котрий також, вочевидь, інспірований першоджерелом. Щоправда, в першоджерелі пророк, звертаючись безпосередньо до своїх співвітчизників, закликає їх звернутися з покайною молитвою до Бога: «*Возьмите словеса и обратитесь ко Господу Богу вашему, рцыте ему: (можеша всякъ отверещи грехъ:) яко да не приимете неправды, но да приимете благая, и воздадимъ плодъ устенъ нашихъ*» (Ос. 14: 3). У Шевченковому вірші пророк, звертаючись до України-матері, навчає її тим словам, що вона мусить промовити до своїх «лукавих чад», чий «гріх синовні» – «безчестіє, і зрада, і криводушіє» позначилися на її історичній долі. При цьому погроза про Божу кару для зрадливих «синів», котрих не врятує навіть «добрий цар», у Шевченка переформується також і з 4-м віршем 14-ої глави Книги Осії (пор.: «*Ассуръ не спасетъ насъ, на кони не възидемъ...*», Ос. 14: 4), зміст якого Шевченко теж вільно переспівує, розширюючи за допомогою низки синонімічних епітетів, градацій, паралелізмів, увиразнюючи це також анафорами, алітерацією, асонансами, enjambement'ами (пор.: «Спочивши, скорбная, скажи, / Пророчи своїм лукавим чадам, / Що пропадуть вони, лихі, / Що їх безчестіє, і зрада / Кривавим, пламенним мечем / Нарізани на людських душах, / Що крикне кара невсипуща, / Що не спасе їх добрий цар, / Их кроткий, п'яний господар / Не дасть їм пити, не дасть їм їсти, / Не дасть коня вам охляп систи / Та утікати; не втечеш... р. 30–42, див. також р. 44–61). Звучить тут і мотив народної «правди-мсти», який, до того ж, двічі підкреслений ритмічним курсивом – enjambement'ами типу *double-rejet* й *contre-rejet* («I не сховається; всюди // Вас найде правда-мста; а люде // Підстерезуть вас на тоте ж, / Уловлять і судить не будуть...», р. 43–46). За радянських часів саме цей мотив помсти висувався дослідниками на перший план і трактувався ними виключно у світлі революційно-демократичних поглядів поета, який, викриваючи фальшиве народолюбство царя Олександра II та його єдність з панством, буцімто «прорікає майбутню революцію» [див.: 4, с. 70].

Втім, важко не помітити, що гнів Шевченкового пророка вгасає, зойно він згадує про Господа, яким народ знехтував, пішовши за чужими богами, зокрема про Боже «не ветхе[є], не древле слово», тобто слово новозавітне, яке має врятувати людей. Тож концепт *Правди* знов виникає у вірші, але разом з іншим традиційним для Шевченкової поезії концептом *Слова* має тут вже інші, більш широкі конотації *Божої правди*, підсилені у тексті багатою інструментовкою (алітерація, асонанси) і синтаксисом (градація, параномазія): «...Ні не те, / Скажи їм ось що: – Брешуть боги, / Ті ідоли в чужих чертогах, / Скажи, що правда оживе, / Натхне, накликає, нажене...» (р. 61–65). Тут, очевидно, дається ознака як християнський спосіб мислення поета, так і

добре знання ним сакрального першоджерела – усієї Книги Осії, що, дійсно, містить месіанські віщування, в котрих вгадується постать Ісуса Христа, або Бога-Логоса (див.: 1: 10, 2: 23, 9: 25–26, 6: 2, 13: 14). Зокрема, саме Осії належить фраза, котра стала особливо знаменитою за християнських часів завдяки тому, що віддзеркалює віру у воскресіння і спасіння людей через спокутування їхніх гріхів Сином Божим: «*От руки адовы избавлю я и отъ руки смерти искуплю я: где прѣя твоя, смерте; где остень твой, аде?»* (Ос. 13:14). Дається взнаки тут і амбівалентність свідомості поета, котрий в пошуках найефективніших шляхів і засобів досягнення соціальної ідилії хитався, за влучним висловом В. Мокрого, «між Прометеем і Христом» [7, с. 35–129], або, за Л. Плющем, між «правдою-мстою» і «правдою-любов'ю» [5, с. 28]. Дуже прикметно, що у своїй поезії Т. Шевченко локалізує рятівну дію «слова нового», котре, за його варіантом пророцтва, «спасе людей» не від рабства смертного гріха, як, мабуть, слід було очікувати, а «од ласки царської...». Як справедливо зауважує І. Дзюба, «зосередженість на цій антицаристській ідеї супроводжує всю Шевченкову поезію, принаймні від «Сну», і має позаособовий, принциповий характер» [1, с. 552]. Таким чином, як і остання глава Книги Осії, заключні рядки Шевченкового вірша звучать досить оптимістично, але в душі поетових історіософських, міленарних (месіанських) ідей (про це докладніше див.: [2]), скерованих проти національного та соціального гніту і задивлених у невизначене далеке майбутнє, на яке великою мірою спонукувала тодішня політична ситуація в Російській імперії, а надто – у підневільній і досить інертній Україні, яка не залишала надії на швидкі зміни.

Поетика вірша підпорядкована Шевченковому задуму й змісту, який втілено у формі астрофічного тексту обсягом 70 рядків, написаного 4-стопним ямбом зі змішаним (вільним) римуванням. Розхитуючи цей класичний і нормативний розмір, вільне римування наблизило художнє мовлення до біблійного вільного вірша речитативного характеру, властивого саме для пророцьких та драматичних промов [3, с. 530–531].

Цілком поетичними книгами Святого Письма визнано лише Псалтир і Книгу Приповістей Соломонових, решта ж є напівпоетичними [див.: 3, с. 561]. Експресивні викривально-профетичні інтонації старозавітного пророка відтворено за допомогою широкого спектру лексико-стилістичних, фонетичних і синтаксичних засобів виразності. З-поміж них: використання церковнослов'янізмів, а також лексем, укладених за зразком церковнослов'янської мови («Довготерпеливий», «гріховную», «утробу», «рек во гніві», «злосочаті», «ісполню», «гради», «зрить», «розтлінная», «Держитель», «прорци», «безчестіє», «криводушіє», «зрище», «розтленное» тощо), численні окличні речення, риторичні запитання, інверсії, широке використання градації, ампліфікації, анафори, паралелізмів, плеоназмів, алітерацій, асонансів; а також – значної кількості enjambement'ів усіх типів (pp. 3–5, 9–10, 15–16, 17–18, 19–20, 43–44, 45–46, 56–57, 57–58), що разом допомагають поетові відтворити стиль природного ораторського мовлення, властивого біблійним пророцтвам, надаючи інтонації вірша особливої вагомості й піднесеності.

Отже, у розглянутому вірші поет пристрасно висловив глибокий біль за трагічну долю «любого краю», підкріпивши свої історіософські та релігійні міркування авторитетом і поетичною силою Святого Письма, наснаживши текст патетикою біблійних інвектив.

1. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість / Іван Дзюба. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 720 с.
2. Наливайко Д. Історія і міфологія у Шевченка: (у контексті європейського романтизму) / Дмитро Наливайко // *Наливайко Д. Теорія літератури й компаративістика*. К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2006. – С. 226–238.
3. Олесницький А. Ритм и метр ветхозаветной поэзии / А. Олесницький // *Труды Киевской Духовной Академии*, 1872. – Т. III. – С. 530–531.
4. Осії. Глава XIV. Подражаніє // *Шевченківський словник: у 2-х тт.* – Т. 2. – К.: Наукова думка, 1978. – С. 70–71.
5. Плющ Л. «Причинна» і деякі проблеми філософії Шевченка / Леонід Плющ // *Сучасність*. – 1979. – Ч. 3 (219). – С. 11–28.
6. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: у 12 т. / Тарас Шевченко; редкол.: М. Г. Жулинський (голова) [та ін.]. – К.: Наукова думка, 2001. – Т. 2. Поезія 1847–1861. – С. 332–333. Текст вірша у статті цитується за цим виданням із зазначенням номера рядків.
7. Mokry W. *Literatura I myśl filozoficzno-religijna ukrainskiego romantyzmu*: Szewczenko, Kostomrov, Szaszkevicz / Włodzimierz Mokry. – Krakov, 1996. – 211 s.

Вікторія Краснощок

Концепти «геніальність» та «месіанство» в шевченкіані Є. Маланюка

Стаття присвячена дослідженню шевченкіани Є. Маланюка, яке здійснюється через виявлення певних смислових згущень, що набули усталеності, парадигматичності і почали існувати у формі змістових системно організованих цілісностей, які можна іменувати як концепти «геніальність» і «месіанство».

The article is devoted to the investigation of E. Malaniuk's Shevchenkiana through the identification of specific semantic condensed that entered general paradigmatic principles and began to exist in the form of content organized system integrity, which can be called as concepts, "genius" and "messianism".

У своїх есеях, присвячених Тарасу Шевченку, Євген Маланюк неодноразово звертався до «вічної» філософсько-естетичної проблеми генія і

таланту. Від кінця XIX століття і до 20–30-х років XX століття вона набувала все нових і нових парадигм осмислення. Саме тоді закладаються основи сучасного

потрактуювання поняття «геній». Актуалізується екзистенціалістський підхід в осмисленні цього феномену, що стимулює дослідження персональних психологічних, психофізіологічних, біографічних, духовних (ментальних) факторів формування особистості генія.

Концептуальним осердям Маланюкової теорії стало розуміння творчості як феномену властиво духовного, відповідно, геній – носій і виразник трансцендентного, часто прихованого або закритого, незрозумілого загалові. Геній завжди виходить за межі знаного, зрозумілого, поясненого, він творить цілком нове. Талант же у своєму прагненні досягти недосяжного рідко виходить за межі вже відкритого іншими, проте, коли йому це вдається, то це стає стартом в наближенні до генія.

У праці «Ідея прекрасного в мистецтві або ідеал» В. Ф. Гегель розвинув гердерівсько-шеллінгівську ідею «духу народу» як змістовного чинника мистецтва, трансформувавши її в категорію «національне» [1, с. 294–297]. Національне, в естетиці німецького філософа, – це специфічний зміст духу народу, те, що вирізняє його з-поміж інших народів, специфічна культурна форма вияву абсолютного духу, котрий творить історію. Виявлення народно-національного стає у В. Ф. Гегеля центральною проблемою естетики й базисом для формування естетичної оцінки творів мистецтва.

Окрім того, ознаки геніальності, виведені В. Ф. Гегелем, знайшли своє послідовне відбиття у теорії Є. Маланюка. Зокрема, розуміння генія як творця нового, оригінального, своєрідного; творіння генія є виявом абсолютного духу і не є наслідком його індивідуальних особливостей (він лише інструмент, завдяки якому промовляє Абсолют), його творчість одухотворена, на відміну від таланту, де превалює віртуозність і формальна майстерність, геній від природи обдарований, йому легко дається створення внутрішнього змісту й зовнішнє технічне оформлення. Але однією із провідних рис геніальної особистості є *трагізм світопереживання, трагізм світопочування*, що детермінує формування піднесеного і сповнює потужною катарсичною силою геніальні творіння. Цей принцип стає другим (після принципу національного) основоположним у теорії Є. Маланюка для ідентифікації генія.

Є. Маланюк підходить до оцінки генія, зважаючи на те, що він є особливим індивідумом з одного боку, але й виявом «тотальності» людського духу, з іншого, адже «...геній настільки злитий зі своїм часом і настільки концентрує в собі сили і прикмети епохи, почуття і помисли сучасників, що навіть його особисті враження і настрої виступають не тільки живою, але й дійсною, діючою силою в художній свідомості сучасників і наступних поколінь. Завдяки цій особливості крупний художник стає «органом» і представником суспільства, часу, людства» [3, с. 163].

Отож, такий підхід зумовив формування парадигми авторської оцінки творчої постаті, у тому числі і геніальної особистості, за кількома параметрами: а) естетичний; б) персоналізаційний (біографічні та психобіографічні фактори становлення та динаміки творчої особистості, становлення світогляду, характер, поведінка тощо); в) соціальний або рецептивний (образ митця у національній свідомості; вплив творчості художника на свідомість мас). Об'єднавчим принципом для окреслених нами вище чинників геніальності митця був, як зауважувалося вище, принцип національного.

З такою системою оцінок Є. Маланюк підійшов до центральної постаті української культури і літератури – Т. Шевченка. Критик наголошує на специфічній властивості постаті і творчого набутку митця – інтуїтивності (неусвідомленості, провіденційності за К. Г. Юнгом, діонісійстві зі Ф. Ніцше чи містичністю за теорією С. Грузенберга), що вимагає й особливого дослідницького підходу – національної критики: «розуміння творчості Шевченка і висвітлення його особистості можливі лише за національного підходу до національного генія. <...> з таким великим генієм, як Шевченко, саме лише раціоналістична аналіза в багатьох випадках буде безпорадна й, що найменше, неповна. Без творчої й при тім національної інтуїції тут, напевне, не обійтись. Шевченко-бо – явище далеко не «раціональної категорії» [2, с. 124–125]. Таким чином, автор актуалізує оригінальність свого феноменологічного підходу в осмислення геніальної особистості, центральним принципом якого є принцип національного.

Послугуючись обраним методом, в осердя своїх роздумів критик покладає твердження: Тарас Шевченко – виразник національного духу українства. Воно стає наскрізним для парадигми осмислення творчого генія митця.

Торкаючись естетичних вимірів спадщини Т. Шевченка, Є. Маланюк акцентує увагу на архетипності його поетичних образів і смислів, що з одного боку, є виявом ментальної специфіки українства, а з іншого, забезпечує впливовість, психо-емоційну дієвість його ліричного слова.

Торкаючись дискурсивного питання ґенези реалізму в творчості Т. Шевченка, взаємодію романтичного і реалістичного у його ліриці, Є. Маланюк висунув гіпотезу про *психологічну реальність романтичного образу* Вітчизни, створеної поетом, що було обумовлене архетипністю його мислення: «Романтизм його завжди проектується на реальну Україну, він має контакт із дійсністю, з краєвидом, з історією, з долею народу. Був це романтизм, що знайшов своє адекватне органічно реальне втілення» [2, с. 127] і «Романтизм Шевченка, завдяки національній повнокровності, був завжди доведений до кінця, опуклий, яскравий, живий і реальний» [2, с. 128].

Міркуючи над факторами, які обумовили психологічну реалістичність образу України у ліриці Т. Шевченка, Є. Маланюк наближається до відкриття механізму

формування геніальної особистості, вказуючи на момент усвідомлення митцем духовної, ментальної, особистісної невід'ємності власної долі від долі свого народу. Для Т. Шевченка цим моментом стало переживання колізії воля / неволя, особиста воля і кріпосна неволя в Україні.

К. Г. Юнг, описуючи візіонерський тип творчості, заґрунтований на ретрансляції колективного несвідомого, зазначав: «Кожна доба має свою одностайність, свою упередженість і своє духовне страждання. Кожна епоха – це як душа окремої людини, у неї свій, особливий стан підсвідомості і потребу певної компенсації, яка потім, власне, й відбивається через колективне підсвідоме в той спосіб, що поет або віщун надає словесного виразу невисловлюваному цим моментом часу і, чи то образами, чи виводить на сцену те, чого очікує незабгненна потреба усіх, – в Добрі чи уві сні, для спасіння епохи чи для її знищення» [4, с. 102].

Саме такими властивостями і ознаками наділена творчість Т. Шевченка, що дає право віднести її до *провісницького (візіонерського)*, стимульованого активністю колективного несвідомого, типу мистецької практики. Приналежність до цього типу творчості є ознакою геніальності митця.

Є. Маланюк виділяє кілька вагомих структурних складових поетичного світу Т. Шевченка, що сприяли реалізації програми національного самозбереження або, як говорить критик, те «зачароване коло», що допомагало боротися із «винародовленням», дозволяло боронити націю, і були *проявом революційних зрушень* у національній культурній парадигмі, в літературі зокрема, формуючи цілком новий погляд на українство й українську державність.

По-перше, здобутком Т. Шевченка було те, що всією своєю творчістю (темами, сюжетами, образами) він *протестує* проти спрощеного, спрIMITивізованого комічно-пародійною та сентиментальною традицією попередньої літературної традиції (Є. Гребінка, М. Гоголь, І. Котляревський, Г. Квітка-Основ'яненко) образу українства, бо усвідомлює, що «космішування самих себе, висміювання власної історії, власного народу, його культури й мітів при одночасній присутності сталого персонажу – безконкурентного *Москаля-Чарівника*, – це був проклятий психологічний шлях філоросійського ренегатства» [2, с. 137]. Натомість Т. Шевченко свідомий необхідності творення іншого образу українця – героїчного. Тому-то сльозливо-сентиментальній традиції української літератури він протиставляє «плач»-протест, вольовий бунт, *героїчний лафос* пробудженої національної пам'яті, *трагічність переживання недосконалої дійсності, що провокує збурення духу і волі*.

По-друге, Т. Шевченко своєю полум'яною поезією *формує психологічне неприйняття несвободи*, що у XIX столітті асоціювалося із миколаївським царатом. Є. Маланюк вельми точно визначив психологічне підґрунтя геніальних авторських відкриттів щодо

природи і механізмів імперської свідомості і політики: у сучасній йому добі, в історичній долі України *поет бачив* не стільки конкретні форми поневолення, а основу, *складові імперської ментальності*, які були в природі самої російської державності. Він розриває механізми колоніальної політики, «дає геніальну аналізу психології російського імперіалізму», формуючи тим самим в українстві усвідомлення принципів їхнього поневолення і пригноблення. Їхнє розуміння – це шлях до протистояння і боротьби з ними. Таким чином, Т. Шевченко дає *українству «психологічну вакцину» (Духовний Меч, за Є. Маланюком) проти російського колоніалізму*.

По-третє, звертаючись до історії України поет переслідує завдання побудити в українців войовничість, духовну незалежність, стимулювати їх до боротьби. Він прагне дати *ідеал героїзму*, стимулювати в народові волю і чин. Т. Шевченко «був свідомий, що своєю визвольною, переможною, панівною поезією випростує тих, що «похилились», розробились «душевновбогими», відродить інстинкт панування» [2, с. 147].

Це ідейне завдання сформувало четверту концептуальну естетику поета складову – *новий образ української людини, сформувані національний ідеал, детермінований національною ідеєю*. «Крім ідеологічного прозріння, – зауважує Є. Маланюк, – кінцевим було «стати людьми», внутрішнім моральним подвигом стовпити «людей в громаду», осягти в умовах реальної України «одностайність» і «односердність» чи, вживаючи ще більш характеристичного й глибокого виразу Шевченка, – «вміти панувати» [2, с. 135].

Ідейно-естетична програма і художній світ Т. Шевченка оцінюється Є. Маланюком як втілення повнокровного національного духу. Ідеалізм як домінанта світогляду, філософії, мистецької платформи поета інтерпретувався критиком як прояв духовного здоров'я, як пріоритет національного на протигагу матеріальному, соціальному. Загалом доба романтизму, під впливом котрої формується Т. Шевченко як митець, характеризується Є. Маланюком як «реакція духа на матеріалізм, на матеріалістичний тоталізм» і особливо відчутним і знаковим він був «у тій області, де панував і прометействував Шевченко, отже в області народу, нації, її культурно-історичної особливості та її історичної долі» [2, с. 144].

Таким чином, даючи оцінку творчості Т. Шевченка з позиції глобальних ідеологічних і конкретних суспільно-історичних зрушень і змін, Є. Маланюк приходять до тези про *пророчість* лірики митця, що було обумовлене духом романтизму XIX століття. «Романтизм XIX с. був пророчим бунтом проти того страшного, що непомітно набрякало в знерухомленій, знечуленій і заколисаній всілякою оффенбахівщиною Європі» [2, с. 144], – зауважує культуролог. У цих умовах з'ява Т. Шевченка «з тіла вже наполовину мертвої, урочисто оголошеної за «неісторичну» націю сприймалася як *диво* на протигагу «законам» канонізованого

матеріалізму і раціоналізму» [2, с. 145]. Більше того, його поява, мистецька програма, детермінована інстинктом національного самозбереження оцінюються критиком як вияв національної волі. Система його художніх образів, поетичний світ загалом, пафос був продиктований колективним підсвідомим, в якому домінуючою була ідея волі і панування – ідея державності як єдиної форми самозбереження нації. В умовах колоніальної дійсності ця лірика набувала пророчого пафосу, а Т. Шевченко ставав пророком. Критик вперше відкрив феноменологічну сутність творчості Кобзаря: подібно біблійному пророкові Мойсеєві, котрий прагнув повернути іудеїв у віру в істинного Бога, утверджував духовний ідеал на противагу вірі в «золотих тільців», що символізували матеріальне, а по суті через духовну єдність прагнув досягти єдності національної, давав гебреям ідеал єдності, підґрунтям якої була національна ідея, утвердження народного духу, так само й Т. Шевченко у критичний історичний час здійснив неможливе – дав українцям духовну концепцію їхньої єдності і незалежності, відкрив шлях до усвідомлення і відчуття себе народом. Є. Маланюк пише: «...вогнем своєї романтичної душі, інстинктом своєї благородної раси і чуйністю своєї вірної крові – відчув і закипів таким гнівом до псевдоімперської потвори і такою любов'ю до свого загроженого народу, що і цим гнівом, і цією любов'ю *нарід його віджив, живе і житиме*» [2, с. 145] (курсив наш – В. К.).

Він — бувший кріпак — вогнем своєї романтичної душі, інстинктом своєї благородної раси й чуйністю своєї вірної крові — відчув і закипів таким гнівом до псевдоімперської потвори, і такою любов'ю до свого народу, що і цим гнівом, і цією любов'ю *нарід його віджив, живе і житиме*»

Разом із тим виголошена поетом програма визволення й порятунку українства як нації має *позачасовий характер*, що складає *месіаністичний пафос* його творчості. Філософія месіанізму має довготривалу історію, проте актуалізація цієї теорії відбулася якраз у часи романтизму XIX століття і традиційно пов'язується із розвитком польської національної ідеї, речником якої був А. Міцкевич. Приклад польських визвольних змагань як вияв волелюбності народу, інспірований і підтриманий якраз націософським пафосом творчості митця був для Т. Шевченка прикладом духовного впливу поета-Месії на свій народ.

Пророчий і месіаністичний пафос творчості Т. Шевченка, безсумнівно, був закорінений в природі митця, в його особистості, специфіці його світовідчуття і світобачення. Є. Маланюк, досліджуючи життєвий шлях поета, прагнув виокремити й увиразнити ті його індивідуальні особливості, які стали основою зростання його таланту до рівня геніальності. Критика цікавлять насамперед фактори духовного буття особистості. Є. Маланюк вирізняє кілька факторів, які обумовили геніальність творчої постаті Т. Шевченка:

I. Генетичний чинник. Акцентуючи увагу на селянському походженні митця, критик виводить дві якості його натури – *елітарність і цілісність*. Перша особливість обумовлена «козацьким» началом особистості Т. Шевченка. «Недарма і Тургенєв, і Полонський в своїх спогадах про Шевченка ужили слова “козак”. Воно в половині XIX с. ще носило на собі національний і, що дуже важне, елітарний відблиск провідної верстви України XVI–XVII століть», – зауважує автор. Селянство ж Є. Маланюк, протиставляючи «духовно підупалій шляхті», вважав тією частиною українства, в якому зберігся національний інстинкт, здоровий національний дух, культурні традиції, воно несло на собі «почесний тягар вікових національних обов'язків», було «фактичним спадкоємцем періодично відумираючої шляхти» [2, с. 146]. Тож Т. Шевченко вирізнявся расовою чистотою, був носієм світоглядних і духовних цінностей свого народу, що забезпечувала йому «духовну монолітність».

II. Тенденція інтелектуального і духовного росту. Досліджуючи біографію Т. Шевченка, Є. Маланюк приходять до висновку щодо *процесу «готичного росту»* (критик називає це процесом «думання» / переживання поетом неволі як духовного фатуму українства), вершиною якого стало формування державницького світогляду і мислення митця, склавши ідейний пафос його лірики: «...перше завдання поетове – зв'язати розірвані в «малоросійській» дійсності доби української історії. <...> *Так соціально-кріпацька, сказати б, «класова» свідомість Шевченка, зумовлена його походженням, переісточується, в міру його духовного росту, в свідомість вищу й ширшу, в свідомість національно – державну* [2, с. 131] (курсив наш – В. К.).

Стимулом до «готичного» зростання Т. Шевченка був *III чинник – трагічність світосприймання*, становлення якого відбулося, за визначенням Є. Маланюка, у період «трьох літ», коли у свідомості поета кристалізувалося розуміння віддаленості його міфу України від реальності, виразнішим стало розуміння трагічності «тієї дійсності в цілому історичному її обсязі, то «мужик» Шевченко не мав собі рівних серед найвищої інтелігенції тодішньої України. *Це знання і це відчуження було в нього, перш за все чинне, динамічне*» [2, с. 129–130]. Додамо: воно сприяло становленню *національної волі* і остаточно сформувало духовну суверенність національної істоти Т. Шевченка.

IV ознакою геніальної особистості митця, за Є. Маланюком, є *духовний аристократизм або духовна височина* як вияв цілісності особистості Т. Шевченка, обумовленої потужністю національно-державницького інстинкту, його расовістю, національною волею. Точніше – націоцентризмом митця, виявом якого був його патріотизм. Критик наводить низку відгуків, спогадів, спостережень сучасників поета, в яких превалюють такі характеристики: «пристрасна натура <...>, здушена, але не зломана долею», «поет і

патріот», «не робив вражіння людини, прибитої долею: він поводився вільно і просто і ніколи не ніяковів, як то буває в осіб, фортуною покривджених і тому опанованих бісом постійної амбітної гризоти», був «людиною у вищій мірі нелукавою <...>, безстрашною». Зрештою Є. Маланюк констатує: «Шевченко не був з тих, що легко мирилися з інакодумцями, надто коли предметом тих думок чи дискусій була його батьківщина» [2, с. 140].

У чинник. Цілісність або суверенність його особистості мала складну, синтетичну природу: в Шевченковій особистості з'єдналися національна емоція (чуттєве переживання дійсності), що складало основу його поетичного таланту, й національна воля (розум), який забезпечив масштабність націософських міркувань і прозорість митця, що втілилися в ідеалові національного буття, розгорнутого в «Кобзарі» і програмі відродження «української людини». Цю особливість натури Т. Шевченка Є. Маланюк визначив як «гармонію духовності», «в якій співжили найскрайніші і найрізніші складники психічної повноти», як повноту «повноцінної, нескаліченої української людини, що ціле життя благала у Бога одного <...> – жити повно, повним життям цілковито вільної людини у цілковито повнім організмі вільної нації» [2, с. 154].

Тож, у «шевченкіані» Є. Маланюк, практично реалізуючи свої теоретичні висновки і спостереження щодо творчого потенціалу (таланту і генія), підійшов

до формування оригінальної системи оцінки геніальної особистості, створив струнку аналітичну парадигму дослідження постаті такого типу, осердям якої стало різноаспектне осмислення її духовного простору. Літературознавець вичленив психологічні, генетичні, психобіографічні, естетичні складові, які визначають геніальну творчість і геніальну особистість. Уперше в вітчизняному літературознавстві Є. Маланюк запропонував персоналізаційний підхід до осягнення особистості митця на протигагу панівним ідеологічним кліше того часу, поклавши в основу своєї теорії розуміння генія як носія і виразника національної ментальності. Прагнучи подолати обмеженість заідеологізованої літературознавчої думки кінця XIX – початку XX століття, що творила деформований (неповний) образ Т. Шевченка, Є. Маланюк порушує питання наукової рецепції творчості генія. Окрім того, у визначенні критеріїв диференціації геніальності і талановитості, дослідник звертається до проблеми міри, характеру, знаковості впливу геніальної творчості на маси, порушує проблему діалогу генія і нації.

1. Гегель В. Идея прекрасного в искусстве или идеал // Эстетика: в 4-х томах / В. Ф. Гегель. – М.: Искусство, 1968–1973. – Т. 1. – С. 294–297. 2. Маланюк Є. Книга спостережень. Статті про літературу / Є. Маланюк. – К.: Дніпро, 1997. – 430 с. 3. Сморг Л. Естетика: навч. посібник / Л. О. Сморг. – К.: Кондор, 2009. – 334 с. 4. Юнг К. Г. Психологія і поезія / К. Г. Юнг // Антологія світової літературно-критичної думки XX століття / за ред. М. Зубрицької. – Львів, 1996. – С. 93–107.

Анна Мазурак

Синтетизм художнього мислення Тараса Шевченка як чинника його «кіномови»

У статті розглядається проблема синтетизму художнього мислення Т. Шевченка як чинника його «кіномови», аналізуються існуючі спроби дослідити функціональність елементів кіномови в літературних творах. На матеріалі аналізу поезії «І досі сниться: під горою...» продемонстровані можливості рецептивної поетики в аналізі елементів кіномови шевченкового тексту.

The article is devoted to the problem of synthetism in Shevchenko's creative thinking as a factor in cinemalanguage. Author analyse the current attempts to explore the functionality of cinemalanguage's elements in literary works. On the material of the analysis of poetry "Still dreaming: under the mountain..." we demonstrated opportunities of receptive poetics in analysis of elements of cinemalanguage in Shevchenko's text.

Художня література є мистецтвом візуальним. Щоправда, ця візуальність особлива – вона породжується в свідомості реципієнта в процесі сприймання ним художньо-літературного тексту. Не зважаючи на це, проблемам візуальності художньої літератури приділялося недостатньо суто наукової уваги. Пояснюється це відсутністю адекватного методологічного та методичного інструментарію, здатного розкривати «секрети» художнього впливу літературного тексту, у якому домінує візуальний компонент.

Один із способів розкрити поетику візуальності полягає у виявленні в художньо-літературних текстах елементів кіномови. Це актуалізує проблему компаративістського підходу до аналізу поетики візуалізації. Завдання статті полягає: 1) у розгляді синтетизму художнього мислення Тараса Шевченка як

чинника його «кіномови»; 2) в аналізі існуючих спроб дослідити функціональність елементів кіномови в літературних творах та у виявленні методичних підходів, з допомогою яких такі дослідження здійснюються; 3) на матеріалі аналізу поезії «І досі сниться: під горою...» продемонструвати можливості рецептивної поетики в аналізі елементів кіномови шевченкового тексту.

Аналізуючи зв'язок словесного мистецтва та кінематографу, багато дослідників висловлюють думку, що найбільше точок перетину існує саме між кіномистецтвом та поезією. «У вірші, – зазначає І. Сепман, – смисл будь-якого слова виявляється лише в замкнутій єдності віршового рядка, лише в зіставленні із сусідніми словами. І так само в кінематографічному кадрі кожен елемент зображення

виявляє свій внутрішній смисл у зіставленні з іншими предметами, з кадром загалом» [4, с. 99].

Для демонстрації ознак кінопоетики в поетичному творі «докінематографічного» періоду доцільно звернутися спершу до творчості Тараса Шевченка, поетика візуальності якого вирізняється наявністю яскравих зорових і слухових образів, змонтованих за шуканими наразі принципами.

Синкретизм художнього мислення поета вже тривалий час є сферою досліджень науковців. Так, ще І. Франко у трактаті «Із секретів поетичної творчості» звертався до творів Шевченка як до одних із найкращих зразків пластичного мислення в поезії та, розглядаючи спосіб, завдяки якому пов'язуються образи («ідеї») в поетичному творі, фактично вів мову про монтаж. Науковець уважав, що саме цей спосіб (монтаж) забезпечує колорит поетичного твору [5, с. 65].

Франко переконливо показав, що Шевченко з винятковою майстерністю монтує не лише пластичні, а й слухові, нюхові, дотикові образи. З царини смаку дослідник наводить такий приклад:

А їлась би смачненька каша!
Та каша, бачите, не наша,
А наш несолений куліш,
Як знаєш, так його і їж!

У цій строфі, зазначає Франко, поет образами, взятими зі смакової сфери, малює контраст між вільним та невільним життям [5, с. 81]. А в іншій поезії образами вже з дотикового відчуття Шевченко створює сцену, повну руху і трагічної сили: «Ви тяжкий камінь положили / Посеред шляху і розбили / О його, бога боячись, / Моє малес та убоге / Те серце, праведне колись».

Особливе зацікавлення у Франка викликає той факт, що поет якимось великим зоровим або слуховим враженням розбирає на дрібні дотикові враження. І таким способом викликає в душі образ, зовсім відмінний від його складників. Тобто дослідник має на увазі, що поет, монтажно поєднуючи дотикові образи, створює єдиний пластичний зоровий образ

Поклони тяжкій б'ючи...
Взяли Петруся молодого
Та в город в путах одвезли.
Його недовго мордували –
В кайдани добре закували,
Переголили про запас;
Перехрестивсь, оттак убраний,
І поволік Петрусь кайдани... [5, с. 84]

Франко виокремлює образи, які первісно є дотиковими, підкреслюючи, що й сам виклад є простим, навіть сухим, проте поезія викликає безліч різних почуттів, пластичних образів, «що шарпають нараз різні змисли і не дають увазі спинитися ні на однім» [5, с. 85]. Те ж саме Шевченко пророблює і зі слуховими образами, з яких в результаті складається цілість, яка апелює до інших рецепторів, а зовсім не до слуху.

Автор трактату відзначає також, що поезії Шевченка сповнені різними слуховими, точніше, музичними, образами. Яскраво це проявилось, на думку дослідника,

при описі бурі в баладі «Причинна» та українського ранку в поемі «Гамалія» [див.: 5, с. 87–88]. У цих творах наявні образи, які створюють суто музичні ефекти або такі, що апелюють до нашої слухової пам'яті.

Особливо цікавим є те, як Т. Шевченко малює тишу та безсоння. І. Франко підкреслює, що він створює не просто один образ, а цілу драму, сповнену руху: «ніч входить у хату, думи сідають довкола поетової постелі, розбивають його серце і надію, прогонюють усякі бажання, а в кінці спиняють біг часу, і ми чуємо, як над поетом пливають безмежні простори часу «глухо», без шелесту, без змін» [5, с. 95]. Створюючи виразні пластичні образи тиші та безсоння, Т. Шевченко передає нам свої враження, стан своєї душі, – за І. Франком. І досягти такого ефекту не під силу іншим мистецтвам.

Висновок Франка щодо апеляції Т. Шевченка до всіх сфер почуттів при створенні пластичних образів, малюванні картини-візії підкріплений багатьма прикладами: «За думою дума роєм вилітає, / Одна давить серце, друга роздирає, / А третя тихо-тихесенько плаче, / У самому серці, може й бог не бачить».

Аналізуючи цей початок поезії «Гоголю», Франко зазначає, що поет досягає драматичного ефекту, «торкаючи один за одним різні наші змисли. У першій рядку він показує нам рої якихось невловимих істот, що летять в далечинь; у другім рядку він торкає наш дотик, у третім ми чуємо плач і т. д.» [5, с. 92]. А в першій строфі поезії «Садок вишневий коло хати...» «перший рядок торкає змисл зору, другий – слуху, третій – зору і дотику, четвертий – зору і слуху, а п'ятий – знов зору і дотику» [5, с. 101]. Таким чином, завдяки апелюванню до всіх відчуттів, образи встають перед нашою уявою з усіма подробицями як живі, – доходить висновку дослідник.

Отже, І. Франко був першим, хто з позицій рецептивної поетики підійшов до художньої літератури, зокрема до поезій Шевченка. Уперше на застосування поетом саме «кінематографічних» прийомів вказав Ю. Івакін [2, с. 196], проте розвила цю думку вже сучасна дослідниця Леся Генералюк у праці «Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва» (2008). На її думку, чинники геніальності творів поета полягають, з одного боку, у психофізіологічних особливостях його творчого обдарування. Це насамперед його «висока сенситивність, синестезія, інтуїтивно-асоціативний тип світовідчуття» [1, с. 231]. Іншою причиною є, за висловленням дослідниці, збіг у його особі професійного художника, визначного поета та чудового знавця музики, що сприяло виробленню синтетичного способу мислення з домінантою візуального сприйняття. Л. Генералюк відзначає домінування зорових образів у поезіях Шевченка, зображальність його мови та пластичність описів, наявність багатьох екфразисів. Дослідниця, аналізуючи синестезійне світовідчуття митця та процес створення ним пластичних образів, зазначає, що «зазвичай він фіксує зоровий ряд, який потім посилює

звукообразами» [1, с. 245]. Його візії майже завжди озвучені, мають «акустичний супровід» [1, с. 246]. Міркування Л. Генералюк підтверджені багатьма прикладами, зокрема уривком з поеми «Іван Підкова»: «Чорна хмара з-за Лиману / Небо, сонце криє, / Сине море звірюкою / То стогне, то виє».

Дослідниця підкреслює, що Шевченко дотримується принципу візуально-звукової взаємоактивації як у поезії, так і в прозі: «Ідеальний пейзаж у Шевченка мусить звучати» [1, с. 248]. Відсутність же мелодійного звуку є негативною прикметою для поета, ознакою дисгармонії або навіть біди – доходить висновку Л. Генералюк [1, с. 253].

Л. Генералюк відзначає також наявність у творах Шевченка смакових і тактильних асоціацій. Їх менше, ніж зорових і слухових, але вони є невід'ємним складником пластичних образів поета. Як приклад смакових асоціацій науковець наводить декілька цитат з поетичних та прозових творів митця: «за *гірко* шага медяник купила» («Катерина»), «*ядовиту* горечь оскорбления» («Прогулка с удовольствием и не без морали»), «*сахарною* Психеею» (там само), «упоительный аромат распускавшейся зелени оживил, как *глоток свежей воды*» (там само) (курсив мій – А. М.). Тактильні асоціації, на думку науковця, стосуються передусім різних абстрактних категорій [1, с. 241], проте найважливіше полягає в тому, що Шевченко об'єднує ці асоціації та зорово-слухові образи в єдиний колаж, монтажно поєднує їх в асоціативні ряди, комплекси. Л. Генералюк підкреслює, що розуміння цього є ключем до розуміння психології всієї творчості поета. Так, у повісті «Близнець» митець подає спогади оповідача кількома асоціативними комплексами: спочатку це зорові картини – кадри різних пейзажів України, другий ряд – це «кадри» минулого, а наступний комплекс – це вже розгортання сюжету стосунків автора-оповідача з двома незнайомками [1, с. 258–259]. Дослідниця наголошує, що Шевченко монтує ці «кадри» як вільний у часопросторовому континуумі творець.

Той самий принцип можна простежити на початку повісті «Наймичка» та в повісті «Княгиня», де поет подає серію сільських пейзажів, що йдуть один за одним: «У центрі одного виблискують біленькі хатки, що наче усміхаються з темної зелені; далі – Козелець і храм растреллівської архітектури; наступним є опис погорілого села з чорними вулицями й за контрастом – декілька замальовок сільських куточків по той бік Трубайла» [1, с. 260]. Л. Генералюк називає цей принцип асоціативного колажу також коментованою кінорозповіддю. Літературознавець пише, що «коли принцип колажу поєднується з тропами, покликаними візуалізувати дію чи перебіг подій, можемо виокремити ще один новаторський прийом художника-синестета, завдяки якому в реципієнтів активується аспект діалогічності, співтворчості їхньої уяви, візуальної асоціативності та, головне, ментального осягнення сенсів, максимально наближених до авторського

концептуального задуму. Принцип кінетики руху, динаміки, проявлений в архітектоніці поезії й прози Шевченка, в поєднанні з візуально-акустичним рядом, наближається до архітектонічних прийомів кінематографу» [1, с. 261].

Проаналізувавши ряд поем та повістей, дослідниця доходить висновків щодо кінопоетики поета: візуальності початку багатьох творів (пластичні образи пейзажу – «Кавказ», візії пожежі – «Єретик» або своєрідний «пролог фільму», як на початку поеми «Наймичка» та в поемі «Княжна»), виражальної системи, що характеризується кінетичними ефектами та різкою зміною кадрів, завдяки чому досягається емоційна інтенсивність. При цьому, зауважує дослідниця, чим ближче до кульмінації, тим більше кінематографічних прийомів застосовує поет і тим контрастніше поєднує кадри, застосовує перехресний монтаж. Часто Шевченко застосовує принцип панорамування, крупні плани, міжкадровий монтаж. Такі «кінокадри», як «Все йде, все минає... Одне зацвіло, / А друге зав'яло, навіки зав'яло... / І листя пожовкле вітри рознесли» («Гайдамаки») або «Минають дні, минають ночі, / Минає літо, шелестить / Пожовкле листя, гаснуть очі» («Минають дні, минають ночі...») тощо дозволяють показати час візуально, сколапсовано або розтягнуто, при цьому важливу роль відіграє зміна монтажних ритмів. Для Шевченка в більшості випадків характерна динаміка часу, її підсилення, і це поет здійснює через прийоми, близькі до кінематографічної виразності [1, с. 271–272].

Отже, Л. Генералюк при аналізі творчості Шевченка виявила застосування митцем численних кінематографічних прийомів, передусім – активне використання монтажу, різних ракурсів та планів. Вона першою стала розглядати стиль Шевченка як єдиний стиль художника-поета-прозаїка, що розвивався на основі органічного взаємозв'язку мистецтв.

Підсумовуючи, слід зазначити, що багато факторів посприяли тому, щоб твори Шевченка постали неначе сценарії до фільмів з чіткою побудовою мізансцен, з використанням різних кінематографічних прийомів, з монтажним ритмом. На підтвердження цієї тези С. Фрейліх у праці «Теорія кіно: від Ейзенштейна до Тарковського», аналізуючи сцену з поеми Шевченка «Катерина» («*Біга Катря боса лісом, / Біга та голосить; / То проклина свого Йвана, / То плаче, то просить. / Вибігає на возлісся; / Кругом подивилась, / Та в яр... біжить... серед става / Мовчки опинилась. / «Прийми, боже, мою душу, / А ти моє тіло!» / Шубовсь в воду!.. Попід льодом / Геть загуркотіло*»), розрізняє монтаж за крупностями (босі ноги – став), послідовну зміну точок зйомок – ліс, яр, став [6, с. 414].

На думку С. Фрейліха, тут наявний також прийом непрямого зображення в епізоді. Дослідник зазначає, що Шевченко не показує, як Катерина кидається до става, а подає лише крупний кадр: «Попід льодом геть загуркотіло». Цей момент є також прикладом застосування Шевченком атракціону: «Дія, таким

чином, розпочавшись на загальному плані, – аналізує С. Фрейліх, – завершується на крупному, і він вступає раптово, тривожно, немов ударом трансфокатора» [6, с. 414]. Отже, у цьому невеличкому епізоді Шевченко, неначе справжній кінорежисер, застосовує різні кінематографічні прийоми, завдяки яким візія цієї трагічної події вибудовується напрочуд завершеною, емоційною, яскраво образною. Поет зміг створити завдяки прийомам монтажу декілька справжніх картин-кадрів, які поєднуються в один загальний короткий фільм про загибель Катерини.

Подібний погляд на творчість поета розділили й інші сучасні дослідники. Серед них насамперед треба назвати Григорія Клочка, автора монографії «Поетика візуальності Тараса Шевченка», у якій з позицій рецептивної поетики проаналізовано низку творів поета. Аналізуючи «під мікроскопом» такі поезії, як «Садок вишневий коло хати...», «Катерина», «У Бога за дверми лежала сокира» та інші, дослідник помічає в них велику кількість чудово виписаних мізансцен, які, ідучи за вказівками поета, можна було б відтворити на полотні або на сцені театру. На думку Г. Клочка, Т. Шевченко – майстер таких кінематографічних прийомів, як «кадри» різних планів і ракурсів, повільні переходи від загальних до крупних планів і навпаки, еліптичність речень (що є аналогом побудови монтажних фраз у кіно та має завершальний ефект), суворо витриманий монтажний ритм [3, с. 81], «репортажний» стиль при змалюванні катастрофічних подій [3, с. 166] і монтаж різних атракціонів.

Цікавим видається зіставлення дослідником особливостей кінопоетики А. Тарковського, який був прихильником так званого повільного кіно та поетики ідилічних творів Шевченка. Кадри у фільмах режисера, пояснює Г. Клочек, тягнуться довго й повільно, що дає глядачу можливість через такий неспішний плин часу «уважніше вдивлятися у предметний світ кадру та вдумуватися і вчуватися, розкодовуючи втілені у ньому смисли» [3, с. 139–140]. Той же самий процес відбувається й у поезії «Садок вишневий коло хати...» На думку дослідника, тут Шевченко виявив себе майстром повільного зображення. На цю його особливість звернув увагу ще Франко у вищезазначеній праці [5, с. 254]. «Кадри» в аналізованій поезії є протяжними в часі, зазначає Клочек, «кінокамера» неспішно спостерігає за тим, як мати готує постіль, укладає дітей спати, сама лягає біля них, засинає. Плинність часу поет передає через монтаж «кадрів». Дослідник вважає, що ці «кадри» Шевченка повністю відповідають концепції Тарковського про кадр як фіксатор часоплину [3, с. 142].

Отже, Г. Клочек, підійшовши до поезій Шевченка як до кінотекстів, пояснив природу кінематографічних елементів у літературних творах. На його думку, відтворення світу засобами слова – не що інше як його відображення переважно у формі зорових образів. А виражальність їм надає використання певних «технічних» прийомів. «І чим талановитіший митець, –

вважає дослідник, – тим досконалішими вони є. Так вироблявся арсенал прийомів, які за природою були «кінематографічними» – це виявилось пізніше, коли кіно сформувалося як візуальне мистецтво» [3, с. 242].

Таким чином, щоб показати прийоми монтажу зорових образів-«кадрів» у поетичному тексті, ґрунтуючись на принципах аналізу елементів кінопоетики, застосованих Л. Генералюк та Г. Клочком, звернемося до поезії Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...» У ній помітні чотири цілком завершені мізансцени: 1) «біленька хаточка біля води»; 2) «дід і онук»; 3) «мати»; 4) «захід сонця». Кожна з цих картин складається з різних «кадрів», які, своєю чергою, мають власні вирішення щодо планів та ракурсів. Спробуємо розглянути зазначену Шевченкову поезію на предмет виявлення кінематографічних прийомів.

Спочатку сприймемо поезію цілісно, а потім розглянемо її за фрагментами в послідовному порядку:

І досі сниться: під горою,
Меж вербами та над водою,
Біленька хаточка. Сидить,
Неначе й досі, сивий дід
Коло хатиночки і бавить
Хорошее та кучеряве
Своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати,
Цілує діда і дитя
Аж тричі весело цілує,
Прийма на руки, і годує,
І спать несе. А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: – Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги? –
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, Отче наш.
Крізь верби сонечко сіяє
І тихо гасне. День погас,
І все почило. Сивий в хату
Й собі пішов опочивати [7, с. 233].

Вірш починається з картини-«кадру», що побудована за кінематографічним принципом панорамування. При прочитанні у свідомості реципієнта вибудовується чіткий пластичний образ української хатинки в досить виразному пейзажному контексті. Шевченко створює завершену мізансцену-панораму, у композиційному центрі якої – «біленька хаточка». Завдяки ефекту оберненої воронки пластичний образ швидко наповнюється різними деталями, з'являється відчуття тиші та спокою.

Далі Шевченко використовує принцип перехресного монтажу. За Л. Генералюк, його суть у тому, що «одні частини твору будуються за принципом мізансцен і представляють певну послідовність подій з життя героїв, а в основі інших, вмонтованих частин, – застосовується принцип панорамування» [1, с. 264]. На думку дослідниці, цей кінематографічний прийом Шевченко використовує досить часто для підсилення контрастності й експресії подій, або з метою акцентувати увагу на якійсь окремій деталі.

В аналізованій поезії поет, використовуючи принцип перехресного монтажу, показує спочатку «кадр-панораму», у центрі якої – української хата, а потім у наступному «кадрі» вимальовує мізансцену, де головним героєм є сивий дід. «...Сидить, / Неначе й досі, сивий дід / Коло хатиночки і бавить / Хорошее та кучеряве / Своє маленькеє внуца». Це вже друга мізансцена. Пластичне вирішення цього «монтажного кадру» побудоване на показі крупним загальним планом діда та онука. Цей пластичний образ знову вмикає ефект оберненої лійки. В уяві реципієнта одразу починають домальовуватися різні деталі побуту, передається ідилічний настрій.

Третя мізансцена складається з кількох різних планів. З'являється третя дійова особа – мати. Спочатку поет показує її загальним планом:

І досі сниться: вийшла з хати
Веселая, сміючись, мати...

Далі «камера» неначе наближається до постаті матері й показує її вже ближче. Це вже середній план: «Цілує діда і дитя, / Аж тричі весело цілує...». Цей «кадр» емоційно заряджений, він дає можливість завдяки принципу наближення «роздивитися» матір і щасливу родину, відчувати настрої взаємоповаги й любові, який панує в ній.

Наступний кадр – це вже окрема картина, довершена картина Шевченка-художника: «Прийма на руки, і годує...»

Митець подає постать матері першим середнім планом, щоб можна було роздивитися її щасливе обличчя, ніжну посмішку, очі, повні любові до свого немовля. Мати з дитям на руках – портрет української мадонни. Завдяки ближнім планам у реципієнта виникає відчуття причетності до цієї ідилічної картини.

Завершуючи цей «монтажний ряд», митець знову звертається до загального плану: *І спать несе*.

В уяві реципієнта виникає зорова картина: мати, пригорнувши до грудей дитя, йде до дверей своєї біленької хати.

Наступний «кадр» вирішено в загальному плані:

...А дід сидить,
І усміхається, і стиха
Промовить нишком: – Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги? –
І нищечком старий читає,
Перехрестившись, Отче наш [7, с. 233].

Ці рядки створюють не тільки зоровий образ. Мізансцена тонко озвучена пошепки промовленою молитвою. Завдяки цьому цей монтажний «кадр» дає змогу реципієнту не тільки візуалізувати образ діда, а й дізнатися про його ставлення до життя, релігії, відчувати його внутрішній стан.

Наступними рядками автор переводить увагу читача на чудово зображену картину заходу сонця: «Крізь верби сонечко сіяє / І тихо гасне. День погас, / І все почило». Це кадр-панорама, що немовби супроводжується слуховим образом тиші.

У фінальному «кадрі» – знову «сивий дід», який по заході сонця йде відпочивати: «...Сивий в хату / Й собі пішов опочивати».

Ця маленька «кінострічка» почалася із загального плану, ним і завершується – у цьому слід вбачати композиційний прийом, що «працює» на цілісність твору.

Таким чином, поезію Шевченка з повним правом можна розглядати як режисерський кіносценарій з чітко визначеним сюжетом, який реалізується через детально визначені мізансцени. А та особливість художнього мислення поета, що він був водночас і художником, проявилася в образах, які він конструював за правилами мистецтва живопису. Це обумовило наявність у його текстах значної кількості художньо виразних, закодованих у слово зорових картин-«кадрів». Вони, своєю чергою, продумано змонтовані з «кадрів» різних планів – від загальних (панорамних) до середніх і крупних за принципами кінематографічного монтажу. Здійснений аналіз підводить до висновку, що елементи кінопоетики є органічним складником художньої системи Шевченка. Вони є добре замаскованими «секретами» художності, які лише почали нам відкриватися.

Отже, аналіз поезії Тараса Шевченка «І досі сниться: під горою...», що вибудована як коротка, але вищою мірою майстерна «кінострічка», у якій засіб монтажу візуальних картин є одним із чинників її високої художності, однозначно засвідчує наукову перспективність досліджень, спрямованих на компаративістський аналіз взаємозв'язків поетики кіно й поетики літератури.

1. *Генералюк Л.* Універсалізм Шевченка: Взаємодія літератури і мистецтва / Л. Генералюк. – К.: Наукова думка, 2008. – 544 с.
2. *Івакін Ю.* Нотатки шевченкознавця: літературно-критичні нариси / Юрій Івакін. – К.: Радянський письменник, 1986. – 311 с.
3. *Клочек Г.* Поетика візуальності Тараса Шевченка: монографія / Григорій Клочек. – К.: Академвидав, 2013. – 256 с.
4. *Сэпман И.* Кино и поэзия. Принцип ретрансляции поэтического текста на экран / И. Сэпман // Зримое слово. Кино и литература: диалектика взаимодействия: сборник статей. – Л.: «Искусство», 1985.
5. *Франко І.* Зібрання творів у 50 томах / Іван Франко. – Т. 31: Літературно-критичні праці (1897–1899). – К.: Наукова думка, 1981. – 596 с.
6. *Фрейлих С. И.* Теория кино: от Эйзенштейна до Тарковского: учебник для вузов / Семен Фрейлих. – М.: Академический проект, 2005. – 512 с.
7. *Шевченко Т. Г.* Кобзар / Тарас Григорович Шевченко; вступна стаття О. Гончара; приміт. Л. Кодацької; іл. худож. О. Данченка. – К.: Дніпро, 1984. – 606 с.

Віталій Назарець

Адресована лірика Тараса Шевченка

У статті досліджується внесок Т. Шевченка у становлення жанрового феномену адресованої лірики в українській поезії першої половини XIX ст. Аналізуються жанрові форми адресованої лірики (послання, присвята і віршованій лист), їхня типологія та поетика.

The author investigates T. Shevchenko's contribution into formation of the genre phenomenon of addressed lyrics in Ukrainian poetry in the first half of XIX century. The genre forms of addressed lyrics (letter, dedication and poetical letter), their typology and poetics are analyzed in the article.

Серед проблем літературного шевченкознавства важливе місце посідає питання комплексного дослідження лірики великого українського поета, зокрема, у контексті генологічних аспектів її становлення та подальшої творчої еволюції.

Літературна творчість Т. Шевченка вже понад сто п'ятдесят років незмінно залишається в центрі уваги українських літературознавців. Значний пласт серед досліджень та публікацій, присвячених його творчості, займає й поетична шевченкіана, представлена працями відомих вчених-літературознавців – О. Білецького, П. Кононенка, М. Русанівського, Г. Сидоренко, М. Гнатюка, М. Дубини, Д. Наливайка, М. Бондаря, Ю. Івакіна, П. Жура, Є. Кирилюка, І. Пільгука, В. Смілянської, Н. Чамати, М. Жулинського, Т. Гундорової, Г. Грабовича, Г. Штоня, В. Пахаренка, А. Мойсієнка та ін. Водночас, попри достатньо широковекторний та розмаїтий спектр літературно-критичних рефлексій поетичної шевченкіани, чимало питань, які, зокрема, стосуються генологічних аспектів його лірики, усе ще залишаються недослідженими. До числа подібних проблем належать і питання зародження та розвитку в українській поезії жанрів адресованої лірики, а також ролі, яку відіграли у їх становленні творці нової вітчизняної словесності. Теоретичні питання типології та поетики подібних генологічних структур лише починають досліджуватись вітчизняним літературознавством, тому поле для наукових пошуків залишається усе ще відкритим.

Поряд з поняттям «жанр» у сучасному літературознавстві існує й уявлення про певні метажанрові утворення. Діапазон теоретичної уживаності даного поняття є надзвичайно широким. Загалом метажанр можна визначити як таке синтетичне художнє утворення, що вбирає у себе ряд окремих жанрів, споріднених за певними структурно-семантичними ознаками. До подібної синтетичної сполуки й відноситься адресована лірика як загальне означення такого метажанрового утворення, що вбирає у себе поетичні жанри з підкресленою адресною настановою, інакше кажучи – жанри, в яких предметом зображення виступає комунікація із внутрішньотекстовим адресатом.

Зазвичай, літературознавці виокремлюють три провідні жанри адресованої лірики – послання, присвяту і віршованій лист.

Хоча усі три жанрові форми відомі з часів античності, провідною з них (принаймні, в кількісному відношенні, а також у теоретичних рефлексіях дослідників) виступає

послання (в класицистичному варіанті – епістола), яке фактично й сприймається як інваріантна модель адресованої лірики. Відтак, саме послання, на думку дослідників, у найбільш відчутній формі концентрує у собі «родові» генологічні ознаки адресованої лірики: підкресленість адресної настанови, наявність внутрішньотекстового адресата, імітація діалогу між автором і адресатом, маркованість адресної настанови заголовком вірша та численними формами введеного до тексту «зверненого слова». В двох інших жанрових формах адресованої лірики – присвяті і віршованому листі ці ознаки або не виявляють себе так чітко, або ж виступають у дещо ослабленій (з точки зору підкресленості адресної настанови) формі.

Віршованій лист семантично і структурно нагадує звичайний побутовий лист. На відміну від послання, лист зазвичай передбачає більш інтимізовану, відкритую і безпосередню інтонацію без присмаку маніфестованості, більш особистісну і так би мовити, менш «олітературену», наближену до реального побуту та контексту його спілкування. Лист може представляти собою не лише власне лист як інформаційне повідомлення, а й містити у собі певні рефлексії автора (відправника) з приводу обставин його написання, відправлення або отримання, його значення для автора або ж адресата твору. Адресна настанова листа дещо ослаблюється в тому розумінні, що лист зазвичай не передбачає імітації діалогічного спілкування і не містить уявних реплік у відповідь адресата, якому спрямовується повідомлення.

Присвята – поняття, яке вживається у подвійному значенні: як словесна вказівка з наміром вшанувати людську особу, якій адресовано твір, або як специфічний поетичний жанр, комунікативно спрямований до певного, зазначеного внутрішньотекстово, адресата.

Характер авторської адресної настанови у присвяті ще більш ослаблений, ніж у посланні та віршованому листі, у тому сенсі, що присвята, як і лист, зазвичай не створює (як у посланні) комунікативної ситуації умовно-діалогічного спілкування. Внутрішньотекстовий адресат у присвяті присутній, але, на відміну від листа, він може бути неназваним (виявленим у вигляді анонімної особи, до якої звертається автор) або винесеним за безпосередні текстові межі – у заголовок чи епіграф до твору. Особливості адресної настанови в присвяті найчастіше призводять до того, що власне адресацію (спонування до спілкування, уявного діалогу) заміщує номінативна функція (пов'язана із більш чи менш деталізованим описом певних обставин життя та

діяльності адресата, оцінки їх загального – суспільного або особистісного – співвіднесеного із індивідуальним естетичним, морально-етичним, світоглядним досвідом автора значення), чи, принаймні, автокомунікативна функція, коли згадка про адресата служить спонтанним поштовхом до асоціацій, прямо не пов'язаних із його особою, і виливається в авторський монолог, спрямований на таке ліричне самоозначення, у якому зв'язок між адресантом і адресатом майже не відчувається.

Фактичним засновником адресованої лірики у вітчизняній поезії ми цілком заслужено можемо вважати П. Гулака-Артемівського. Більш того, якщо, звісно, не брати до уваги знамениту поему І. Котляревського «Енеїда», нова українська поезія (в особі П. Гулака-Артемівського) свої перші кроки фактично робить саме у жанрі адресованої лірики. Як відомо, на час літературного поетичного дебюту П. Гулака-Артемівського нова українська поезія, точніше її літературний доробок українською мовою, крім перших пісень «Енеїди», складався лише з кількох віршів В. Масловича. Сам П. Гулак-Артемівський був високоосвіченою людиною, досконально обізнаною як з літературним спадком поетів античності, так і з творчістю своїх безпосередніх (українських, російських, західноєвропейських) попередників та сучасників. Його перші поетичні спроби – це вільні переклади або наслідування поетичних попередників, переважно з числа західноєвропейських поетів. Симптоматично, що після появи цих поезій редактори «Украинского вестника» звернули увагу П. Гулака-Артемівського й на інші побутові сюжети та стильові засоби, з тим, щоб випробувати мову і з потенційних можливостей її «виражений нежных». Приблизно у цей період, а саме після переїзду поета до Харкова в 1817 р., він створює поезію «Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)», яка фактично й започатковує українську адресовану лірику.

За оцінкою однієї з небагатьох дослідниць вітчизняної адресованої лірики Н. Чамати «Твори Гулака-Артемівського – перехідний етап від класицистичного дидактичного послання до дружнього послання – жанрової форми, виробленої у російській преромантичній та романтичній поезії кінця XVIII – початку XIX ст., що широко ввійшла до неї, набула розвитку і в українській поезії. Його перше послання «Справжня Добрість (Супліка до Грицька Пронози)», 1817 р., – своєрідний синтез ознак цих двох модифікацій жанру послання. Від класицистичного послання твір успадкував «високий» (філософський) зміст, єдність теми, що утримується протягом усього (в даному разі великого за обсягом) вірша, дидактично-моралізаторський пафос (він постає на тлі жартівливої, бурлескної манери викладу). З традицією дружнього послання пов'язано введення до вірша на місце адресата – особи лише названої або збірною образа адресата дидактичного послання адресата-співрозмовника, конкретної людини з індивідуальною

характеристикою, особи, яку з автором поєднують стосунки взаєморозуміння та приязні (хоча й повного відчуття адресата поки що не досягнуто), а також розкутість та свобода викладу» [1, с. 137–138].

За розробленою нами генологічною типологією можемо стверджувати, що П. Гулак-Артемівський виступив як фундатор відразу усіх трьох жанрових форм адресованої лірики та кількох типів їхніх тематичних різновидів.

Насамперед, він вводить до української поезії громадянське послання з дидактичною настановою («Справжня Добрість (Писулька до Грицька Пронози)», «Супліка до Грицька Квітки», «До Пархома»). П. Гулак-Артемівський започатковує в українській адресованій ліриці й інші жанрові форми адресованої лірики: віршований лист, зокрема, такий його тематичний різновид, як лист інформаційного типу («В Полтаву, моей милой Полинашке»), а також ситуативну присвяту («До О. Курдюмова», «На смерть Н. А. Купчинова», «Мой жінці (На вечір з танцями у нас 12 січня 1856 року). «Сыну моему (при посылке ему в С. Петербург делового портфеля)»).

Не менш значним був і внесок, який зробив для розвитку жанрових форм адресованої лірики Т. Шевченко. Тематичний різновид громадянського послання із одичною настановою в українську поезію, очевидно, першим вводить Т. Шевченко у вірші «На вічну пам'ять Котляревському». Твір було написано під безпосереднім враженням від звістки про смерть українського поета і драматурга І. Котляревського. У ньому відбилася висока оцінка молодим Шевченком творчості І. Котляревського, якого він підносив як національного й народного поета, співця України:

Недавно, недавно у нас в Україні
Старий Котляревський отак щебетав;
Замовк, неборака, сиротами кинув
І гори, і море, де перше вивав,
Де ватагу пройдисвіта
Водив за собою, –
Все осталося, все сумує,
Як руїни Трої.
Все сумує – тільки слава
Сонцем засіяла,
Не вмре кобзар, бо навіки
Його привітала.
Будеш, батьку, панувати,
Поки живуть люди;
Поки сонце з неба сяє,
Тебе не забудуть! [2, с. 91–92].

Т. Шевченку, очевидно, належать й перші зразки громадянського послання із інвективною настановою. Це дві його поезії – «П. С.» і «Якби-то ти, Богдане п'яний...».

І досі нудно, як згадаю
Готический с часами дом;
Село обідране кругом;
І шапочку мужик знімає,
Як флаг побачить. Значить, пан
У себе з причетом гуляють.
Оцей годований кабан!
Оце ледащо. Щирий пан,

Потомок гетьмана дурного,
І презавзятий патріот;
Та й християнин ще до того.
У Київ їздить всякий год,
У світі ходить меж панами,
І п'є горілку з мужиками,
І вольнодумствує в шинку [3, с. 97].

П. С. – це ініціали Петра Петровича Скоропадського, чернігівського поміщика, власника села Григорівка Конотопського повіту Чернігівської губернії. Скоропадський був відомий як кріпосник-фарисей, що видавав себе за ліберала й українофіла. Т. Шевченко зустрічався з ним, очевидно, у 1843 р. у знайомих на Чернігівщині й Полтавщині, ймовірно, разом із М. Маркевичем приїжджав до нього у Григорівку. Неоднозначним було й ставлення Т. Шевченка до постаті відомого державного діяча, полководця, гетьмана України Б. Хмельницького. Поет високо оцінював його як одного з «праведних гетьманів», «славного Богдана» («Гайдамаки») слідом за народними думами називав «козачим батьком». Водночас Т. Шевченко дорікав Хмельницькому за те, що після його смерті укладену ним угоду російський царизм використав для посилення гніту в Україні та знищення її автономії. В оцінці Хмельницького у вірші «Якби-то ти, Богдане, п'яний...» відбилися гнітючі враження від перебування у Переяславі в серпні 1859 р., під час вимушеного повернення заарештованого поета з Києва до Петербурга.

Якби-то ти, Богдане п'яний,
Тепер на Переяслав глянув!
Та на замчище подив[ив]сь!
Упився б! здорово упивсь!
І препрославлений козачий
Розумний батьку!.. і в смердячій
Жидівській хаті б похмеливсь
Або б в калюжі утопивсь,
В багні свинячим.
Аміль тобі, великий муже!
Великий, славний! та не дуже...
Якби ти на світ не родивсь
Або в колисці ще упивсь...
То не кував би я в калюжі
Тебе преславного. Аміль [3, с. 308].

Разом із П. Гулаком-Артемівським та Є. Гребінкою Т. Шевченко вводить до української поезії перші зразки дружнього послання: «Н. Маркевичу», «Гоголю». «Згадайте, братія моя...», «А. О. Козачковському», «Н. Н. («Така, як ти, колись лілея...»)), «Н. Т.». Оцінюючи внесок Т. Шевченка у розвиток дружнього послання Н. Чамата зазначає: «Для послань Шевченка, як і для українського послання взагалі, не був характерним такий великий тематичний й особливо емоційно-стилістичний комплекс, який зустрічається у багатьох дружніх посланнях російських поетів. Структура Шевченкових послань співвідноситься з різними етапами еволюції цього жанру. Перше послання «До Основ'яненка», 1839 р., як і написаний на засланні вірш «А. О. Козачковському», 1847 р., своїми формальними ознаками наближається до послань ранньої стадії романтизму з притаманними

їм орієнтацією на великі обсяги твору, розгорнуту композицію, варіативний розвиток теми. Разом з тим, уже послання «Н. Маркевичу», 1840 р., як і абсолютна більшість Шевченкових послань, має лаконічну й сконцентровану навколо одного ліричного переживання форму, характерну для редукованої сюжетності зрілого романтизму.

Принципово новим для української літератури у розробці жанру послання є організація образів автора й адресата у творах Шевченка, а також «образ спілкування». Характеристика образа адресата гранично стискується, зміст ліричного переживання мотивується, передусім, світосприйманням самого автора, процес спілкування з адресатом посідає досить скромне місце у вірші, натомість на перший план висувається авторський самоаналіз, саморозкриття. Жанр послання Шевченко розвивав у напрямку злиття з елегійною традицією, дуже близькою його художній індивідуальності. Тому властиве романтизму ускладнення концепції особистості проявилось у поглибленні психологічного змісту, образа самого суб'єкта твору. Межі жанру послання у поезії Шевченка розширилися, на зміну повноцінному жанровому змісту прийшла жанрова настанова» [1, с. 138].

Під пером Т. Шевченка в українській адресованій ліриці стверджуються й два інші тематичні різновиди послання – родинне й любовне.

Зразком родинного послання є вірш «Сестрі», адресований рідній сестрі поета Ярині Григорівні Бойко, яка на той час, як і всі родичі поета, ще залишалася кріпачкою поміщика В. Фліорковського.

Минаючи убогі села,
Понаддніпрянські невеселі,
Я думав, де ж я прихилиюсь?
І де подінуся на світі?
І сниться сон мені: дивлюсь,
В садочку, квітами повита,
На пригорі собі стоїть,
Неначе дівчина, хатина.
Дніпро геть-геть собі розкинувсь!
Сіяє батько та горить!
Дивлюсь, у темному садочку,
Під вишнею у холодочку,
Моя єдина сестра!
Многострадалиця святая!.. [3, с. 306].

Першою спробою любовного послання є вірш П. Гулака-Артемівського «До Любки», але цей твір не є цілком оригінальним, оскільки представляє собою переклад Горацієвої оди «До Хлої», відтак його адресна настанова є доволі умовною, позбавленою потенційно притаманного для любовної лірики контексту біографічності. Фактично першими повноцінними зразками любовного послання в українській адресованій ліриці виступають вірші Т. Шевченка, присвячені його нареченій Ликері Полусмаковій – «Ликері» і «Л.»

Моя ти любо! мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа.
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі! Мій ти друже,

Моя ти любо! Не хрестись,
 І не кленись, і не молись
 Нікому в світі! Збрешуть люде,
 І візантійський Саваоф
 Одуриць! Не одуриць Бог,
 Карать і миловать не буде:
 Ми не раби Його – ми люде! [3, с. 351].

Дещо пізніше в українській адресованій ліриці з'являються й інші тематичні різновиди жанрових форм адресованої лірики.

Основні жанрові тенденції, які характеризують подальші етапи художньої еволюції жанрових форм адресованої лірики, пов'язані насамперед із розвитком, кількісним та якісним збагаченням тематичних різновидів адресованої лірики, форм їхнього індивідуально-стильового та сюжетно-композиційного вияву, розширенням спектру суб'єктних форм вираження свідомості адресанта (ліричне «я», ліричний герой, персонажі рольової лірики), а також потенційного кола його адресатів (конкретно-індивідуальний, узагальнений, умовний адресат). Інтерес з боку українських поетів до жанрових форм адресованої лірики з другої половини XIX ст. обумовив й численні спроби їх циклізації. До перших таких спроб відносяться цикли адресованих творів, написаних Л. Глібовим («Присвяти») та К. Білиловським («Ольга»).

Художні тенденції генетичного розвитку жанрових форм адресованої лірики, крім всього іншого, свідчать також і про те, що ці ліричні форми не лише знайшли сприятливий ґрунт і стали надзвичайно поширеними в українській поезії XX ст., але й (що, очевидно, обумовило їхню популярність) виявились надзвичайно

гнучкими й продуктивними в сенсі їхньої здатності до стилізації, можливості вступати у генетичні сполуки з іншими ліричними жанрами. Художні «експерименти», в яких генетичні ознаки адресованої лірики синтезуються з іншими ліричними жанрами, в українській поезії простежуються, починаючи вже з XIX ст., їхнє коло значно розширюється у XX ст. і охоплює (практично) усі тематичні різновиди жанрових форм адресованої лірики.

Таким чином, у контексті новітніх літературознавчих розвідок генетичної природи лірики актуальним стає вивчення тих жанрових форм української поезії, які на сьогоднішній день залишаються усе ще недостатньо дослідженими. Нагальною залишається потреба всебічного аналізу жанрів адресованої лірики, літературно-історичних етапів її становлення та розвитку. Встановлено, що фундаторами жанрового феномену адресованої лірики у новій українській поезії виступають П. Гулак-Артемівський та Т. Шевченко. Перспективами подальшого дослідження даної теми стане більш поглиблене вивчення жанрової специфіки тематичних різновидів адресованої лірики в творчості українських поетів XIX–XX ст.

1. Чамата Н. Жанр послання в українській поезії першої половини XIX ст. / Н. П. Чамата // Другий міжнародний конгрес україністів. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 1993. – С. 137–138. 2. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – Т. 1. Поезія 1837–1847 / Т. Г. Шевченко; Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 784 с. 3. Шевченко Т. Г. Зібрання творів: У 6 т. – Т. 2. Поезія 1847–1861 / Т. Г. Шевченко; Редкол.: М. Г. Жулинський (голова) та ін. – К.: Наукова думка, 2003. – 784 с.

Галина Усатенко

Мистецтвознавча лектура у творчості Тараса Шевченка

На основі щоденникових записів та біографічних матеріалів Тараса Шевченка окреслюється мистецтвознавча лектура поета. Підкреслюється, що вивчення читачьких інтересів митця дозволить краще зрозуміти його світоглядні настанови, їх реалізацію в художніх творах, а також ясніше уявити інтелектуальне життя доби.

Art critical reading of Taras Shevchenko is analyzed in the article, based on poet's diaries and biographic materials. It is underlined that the study of reader interests will allow better to understand him world-view, its realization in artistic works, and also will allow clear up the intellectual life of epoch.

Питання лектури митця – один з вагомих компонентів у контексті актуального з 70–80-х років XX століття в англо-американській, російській й українській соціогуманітарній думці *біографічного повороту* [3]. Як зазначає український філософ В. Менжулін, «переживаючи в наші дні справжній ренесанс, біографістика стає не просто однією з домінуючих тем в усіх мас-медіа, від телебачення до інтернету, а й справжнім символом розвитку демократії, ледь не головним пріоритетом якої є життя окремої людини, її унікальне і неповторне буття» [4, с. 18].

Однак історія українського літературознавства має й власний рух у царині біографістики, про що неодноразово йшлося впродовж останніх років у навколелітературній періодиці, зокрема, щодо

видання 2010 р., присвяченого М. Коцюбинському («І ката, і героя він любив... Михайло Коцюбинський. Літературний портрет» Ярослава Поліщука).

В історії української біографістики можна, навіть побіжно, простежити кілька етапів динаміки і трансформації.

Уже 80–90-х рр. XIX ст. визначні постаті – як то Григорій Сковорода чи Тарас Шевченко – стають предметом уваги літературознавців-біографів. 1886 р. виходить в «Киевской старине» Т. XVI «Житіє Сковороди, описанное другом его, М. И. Ковалинським [з передмовою М. Ф. Сумцова]»; а 1898 р. Олександр Кониський видає у Львові перший том «Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя». Другий том виходить по смерті автора 1901 р. Очевидно, що

увага до життя українських мислителів була у контексті активних народницьких соціальних і національних рухів кінця XIX століття. Як слушно зауважує В. Смілянська у перевиданні біографії Шевченка 1991 р.: «О. Кониському вдалося здійснити велике й сумлінне дослідження, що стало свого роду підсумком зробленого дожовтневим шевченкознавством у царині *зовнішньої біографії* [курсив мій. – Г. У.] Шевченка» [2]. Саме зовнішньої. Можна сказати словами Франка – у «соціальному оточенні».

Радянське літературознавство саме цей аспект біографії митців звужувало, створюючи канон у ідеологемах класового соціалістичного реалізму. Відтак жанр популярної літературознавчої біографії – літературний портрет – став одним із чільних упродовж 50–60 років. І як зазначає Я. Поліщук, цей жанр став схоластичним у радянському літературознавстві, «в якому найважливішим чинником було розставлення правильних ідеологічних акцентів щодо того або іншого класика» [5].

Час зміни ідеологій і систем позначився і новою хвилею літературної біографії. Зокрема, важливою стала поява відомої серії видавництва «Дніпро» у 80-х XX століття. Популярності цим виданням додавало те, що у них писалося про раніше замовчуваних чи цензурованих митців – Миколу Щоголева, Івана Манжуру, Миколу Зерова, Григорія Косинку та інших. Тривав процес нового перечитання. А вже й автори цих портретів були новими: Миколи Ільницького, В'ячеслава Брюховецького, Михайла Слабошпицького.

Тепер з віддалі часу, доводиться розуміти, що й вони не були позбавлені ідеологем, але уже нового типу. Однак, у контексті нашої розмови важливо зауважити на тому, що це були «зовнішні біографії», з активним залученням соціального компоненту.

1990-ті – 2000-ні рр. позначені пошуками нового типу в царині біографії митців, письменників. Хоч варто зазначити, інтерес до такого типу літературознавчих роздумів і пошуків зберігається. Варто для прикладу навести два цікаві «літпортретні» проекти: видавництва «Грані-Т» та «Академія». «Грані-Т» запропонували Серію «Життя видатних дітей», у якій письменники молодшого покоління писали про канонічних і не зовсім канонічних письменників. Наприклад, поет Іван Андрусак писав про Тараса Шевченка. Акценти і контексти мали виразно зорієнтований на сучасну молодь характер [1].

Видавництво «Академія» запропонувала інший досвід – белетризовані біографії письменників. Й ось щойно започаткована серія «Життя і слово», яка задекларувала, за словами одного з перших авторів, «вироблення нової монографічної стратегії, що поєднала б (у принципі не поєднані на початку!) дискурси біографії та творчості класиків нашої літератури».

Обидва ці проекти формують дискурс «внутрішньої» біографії. Хоч такий дискурс й має свої ризики. Як то зведення оповіді про письменника до вульгарного

психоаналізу, або й цілковитого спрощення особи митця.

Взаємозв'язок між осмисленням біографії митця, зокрема його творчого середовища, спілкування, читання книг та інших проявів інтелектуального життя, та прочитання й розумінням літературних творів, нині посилюється. Одним із чинників того є напрацювання нового історизму, для якого немає чіткої межі між центром і периферією. Відтак, дослідження здійснюється «як у доцентровому (від життя до текстів), так і у відцентровому (від текстів до життя) напрямках. Новий історизм демонструє готовність читати всі текстуальні сліди минулого (зокрема й такі, які прийнято вважати маргінальними), проте робить це лише в інтересах цілісного бачення» [4, с. 23].

І для такого цілісного бачення важливими є і компоненти «життя», і «тексти». Середовище спілкування та лектура митця – і є тим неоціненним матеріалом, який поєднує життя і текст, який дає можливість розуміти інтелектуальне життя митця та його реалізацію в мистецьких творах.

Про життя Тараса Шевченка можна прочитати багато, але цінними для нас є спогади, листування, думки друзів митця, які знали подробиці щоденного життя. Так, І. Сошенко докоряв Шевченкові не тільки за писання віршів, а й за те, що разом з К. Брюлловим він почав часто їздити на літературно-музичні вечори, відвідувати письменників, діячів мистецтва, став краще вдягатися. «В то время он совершенно изменился, – розповідав І. Сошенко М. Чалому. – Познакомившись с лучшими петербургскими домами посредством Брюллова, он часто разъезжал по вечерам, хорошо одевался и даже с претензией на *сomme il faut*-ность. Словом, в него на некоторое время вселился светский бес. Досадно мне было и больно смотреть на его безалаберную жизнь, не свойственную нашему брату-художнику, живущему лишь для одного искусства. Так-то, думал я себе, понял он свободу, стоившую ему такой борьбы, таких страшных усилий! Не раз я принимался уговаривать его, чтобы он бросил рассеянную жизнь пустых людей и серьезно принялся бы за живопись. «Ей, Тарас, схаменись! Чом ти діла не робиш? Чого тебе нечистая носить по тим гостям? Маєш таку протекцію, такого учителя!» Куди тобі! Шуба єнотова, ципочки не ципочки, шалі да часи, да извошки-лихачи... Закурив же мій Тарас, не буде з його нічого доброго!...» [7, с. 56].

Зауважимо, що нові знайомства з художниками та письменниками, з літературно-мистецьким світом загалом, відвідання гуртків та літературних і музичних вечорів, читання й обговорення книг – все є складовою творчого процесу митця.

Отож, запитання: що читав Тарас Шевченко? Не претендуючи на вичерпну повноту відповіді, варто наголосити на тому, що навіть оглядаючи список особистої бібліотеки поета періоду після заслання, зроблений М. Лазаревським по смерті Т. Шевченка, можна помітити широкі зацікавлення поета: від

«Шиллера в переводе русских писателей» (8 т., СПб., 1857–60) до «Естетики» Кароля Лібельта (*Estetyka czyli umnictwo piękne, przez K. Liebelta, 3 t., St.-Petersburg, 1854*). Водночас огляд цитування, посилань, згадок у щоденнику, листуванні та літературних творах вказує на те, що український митець увібрав у себе ідеї свого часу, і Просвітництва, і Романтизму, і шукав шлях для себе самого і свого народу.

Передовсім про Романтизм. Лектура Романтизму активно присутня у творчості Тараса Шевченка. «Шиллер в переводе русских писателей», як уже згадувалося присутній в особистій бібліотеці; а також Й. Гете і його «Фауст», Дж. Байрон та інші. Романтизм, як відомо, постав як естетичний та інтелектуальний бунт аристократії супроти соціальних умовностей та наслідків Великої французької революції, наслідків Просвітництва.

«За ужином Нина Александровна наивно рассказывала содержание «Дон Жуана» Байрона, который она прочитала на днях в французском переводе» [8, с. 100].

«А говорят и даже пишут, будто бы знаменитый лорд Байрон изобразил где-то в Греции на скале свою прославленную фамилию. Неужели и этот крупный человек не чужд был сего мелкого, ничтожного тщеславия?» («Прогулка...»).

Перша цитатія може вказати на широке зацікавлення творчістю Байрона в Шевченковому колі: «За ужином... в французском переводе». І це коло, як можна зрозуміти, було аристократичним. За спогадами Олександра Кониського, сам Шевченко також: «добре знав твори Байрона і Шекспіра, студював їх пильно і часто говорив цитатами з них».

Увага та інтерес до Дж. Байрона була почасти даниною салонної моді. Однак, за слушним спостереженням історика філософії Бертрана Рассела, якщо поглянути на людей не як на митців чи винахідників, а як на сили, як на причини структурних змін у суспільстві, то можлива переоцінка колись знаменитих або забутих. До таких, на його думку, належить і Байрон [6, с. 623]. Шевченкові міркування щодо міри «ничтожного тщеславия» в «крупном человеке», в Байроні, вказують на те, що він думав над ним і його ідеями. Дж. Байрон став утіленням героя свого часу та носієм ідей Романтизму: бунтар-аристократ «дуже відрізняється від ватажка селянського або пролетарського бунту», стверджує Рассел. Цілком ймовірно, що Шевченко міг знати про походження Байрона, його бідняцьке минуле і здобуті титули й розкіш. Відтак незвичайні обставини життя аристократа, зумовили його бунтарський дух і втішення Свободою. Але, й це варто зауважити, Свободою, яку відчуває аристократ.

У цьому ж контексті може прочитуватися інтерес нашого Поета до «Фауста» Й. Гете. ««Жизнь коротка, а наука вечна», – говорит великий Гете» («Близнецы»). «Вместо чтения Шиллера и Гете пою под фортепиано хохлацкие песни да еще и ногою притопываю. Вот что сделали из меня ваши хохлачки!», – говорит один

з героїв «Прогулки...». Хоч особа і творчість Й. Гете навряд чи може розглядатися в контексті Романтизму, вони знову ж таки кореспондуються з аристократичним началом і масштабністю мислення митця.

Європейські, зокрема польські романтики, були актуальними для Тараса Шевченка ще й в контексті естетики: «По думці д. Пипіна, \...\ ліпші сили літературні в Росії рр. 1840-х були перейняті питанням *штуки*. По тих питаннях гуртувалися у них і питання філософські, і питання практичного життя громадського. Тоді усю увагу покладали на філософію Гегеля і Шілінга: або на Шекспіра, Гете, Байрона і т. ін. і тут вбачали поетичні вищовання духу загальнолюдського» [2, с. 113–156].

У цьому контексті привертає увагу детальне прочитання і розлогі роздуми Тараса Шевченка про «Естетику» польського романтика Кароля Лібельта, громадського діяча, філософа, який навчався в Берліні і Парижі, викладав у Познані і був часником Польського повстання 1830–1831 рр. «С Либельтом я немного знаком по его «Деве Орлеанской» и по его критике и философии» [8, с. 42].

Цікавою для аналізу є динаміка сприйняття Лібельта крізь призму німецького ідеалізму, з яким, Шевченкові видалося від початку знайомства, був близький Лібельт. І це справляло на українського поета неприємне враження: «жестко, кисло, приторно. Настоящий немецкий суп-вассер» [8, с. 47]. Однак, за кілька сторінок Щоденника ми можемо простежити динаміку – діалогу з автором у сприйнятті німецького ідеалізму, і сприйняття окремих міркувань філософії-естета:

«Он сегодня мне решительно нравится. Или он в самом деле хорош, или он мне только кажется таким потому, что мне вот уже другой день даже вовсе непривлекательные предметы кажутся привлекательными. Блаженное состояние. Либельт, например, весьма справедливо замечает и высказывает эту, правда, не совсем молодежавую истину, коротко, изящно и ясно, что религия и древних и новых народов всегда была источником и двигателем изящных искусств. Это верно. А вот это так не совсем. Он, например, человека-творца в деле изящных искусств вообще, в том числе и в живописи, ставит выше природы. Потому, дескать, что природа действует в указанных ей неизменных пределах, а человек-творец ничем не ограничен в своем создании. Так ли это? Мне кажется, что свободный художник настолько же ограничен окружающею его природою, насколько природа ограничена своими вечными, неизменными законами. А попробуй этот свободный творец на волос отступить от вечной красавицы природы, он делается богоотступником, нравственным уродом, подобным Корнелиусу и Бруни. Я не говорю о дагеротипном подражании природе. Тогда бы не было искусства, не было бы творчества, не было бы истинных художников, а были бы только портретисты вроде Зарянка» [8, с. 52].

Вивчення та дослідження літературного твору як цілості, у єдності життя і тексту, крізь призму середовища спілкування митця, книг, які він читає, над якими міркує, – є, на нашу думку важливим напрямком сучасних гуманітарних досліджень. Тим більше, коли мова йде про такі масштабні особистості, як Тарас Григорович Шевченко.

1. Іван Андрусак про Дмитра Туптала (святого Димитрія Ростовського), Григорія Квітку – Основ'яненка, Тараса Шевченка, Ніла Хасевича, Олексу Довбуша / І. Андрусак. – Київ: Грані-Т, 2008. –

96 с. – Серія »Життя видатних дітей». 2. *Кониський О. Я.* Тарас Шевченко-Грушівський: Хроніка його життя. – К., 1991. – С. 3–23. 3. *Крічлі С.* Вступ до континентальної філософії / Саймон Крічлі. – К.: Стило, 2008. – 152 с. 4. *Менжулін В.* Історико-філософська біографістика: провідні тенденції та віхи становлення // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/naukma/Filos/2011_115/04_menzhulin.pdf. 5. *Поліщук Я.* Літературний портрет: між привидами минулого та викликами сучасності // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://litakcent.com/2010/12/22/literaturnyi-portret-mizh-pryvvdjamy-mynuloho-ta-vyklykamy-suchasnosti/>. 6. *Рассел Б.* Історія західної філософії. – К., 1995. 7. *Шевченко Т. Г.* Біографія. – К., 1984. – 560 с. 8. *Шевченко Т. Г.* Зібрання творів: У 6 т. – К., 2003. – Т. 5. – 496 с.

Валентина Школа

Міфологізація образу Шевченка у п'єсах українських драматургів

У статті розглядається процес міфологізації історичних осіб українськими драматургами. Аналізується функціонування міфологічного образу Кобзаря у художній площині драматичних творів 20–30-х років ХХ ст.

The process of mythologization of historical figures by Ukrainian playwrights is considered in the article. We analyse the mythological image of Kobzar in the plane of dramatic art works in 20–30-ies of XX century.

Особу Шевченка, усвідомлюючи його значимість, міфологізували ще сучасники. Шевченка називали своїм поведирем [4, с. 132], зауважуючи, що він – «цілий народ, який говорить вустами свого поета», «народ ніби обрав його співати замість себе» [4, с. 206, 220], а його вірші «і москалі шанують, а земляки наче псалтир промовляють» [4, с. 320]. Адресати Шевченка вказували, що на Правобережній Україні він став міфологізованою постаттю, про яку склали легенди нарівні з переказами зі старих часів [8, с. 137]. У легендарному дусі трактували особу Шевченка колишні кріпаки, вважаючи, що саме він виборив для них волю. Процес перетворення історичної персони у міфологічного героя окреслив Мірче Еліаде: історична особистість, ставши складовою народної пам'яті, відходить на задній план, а її біографія створюється заново – за міфічними стандартами [13, с. 65].

Міфологізація образу Шевченка продовжилася й пізнішими поколіннями. Драматурги 20–30-х ХХ ст. років створили інсценізації творів Шевченка, п'єси-центони, п'єси-біографії. Крім цього, у значному масиві п'єс слово Шевченка представлене цитатами, алюзіями, ремінісценціями. Одночасно в цей період інша частина українського письменства, зокрема неокласицизм, головну увагу приділяють постаті Пантелеймона Куліша.

«Шевченківські інсценівки», поставлені у «Молодому театрі» (функціонував у 1917–1919 роках) Лесем Курбасом, поєднують декілька ліричних поезій та поему «Єретик». У цій виставі важливе місце надавалося пластиці, музиці, освітленню, у ній був задіяний хор.

Розробка Курбаса у «Молодому театрі» закріпилася у Театрі імені Шевченка – у постановці «Гайдамаків» 1920 року (інсценізація Спиридона Черкасенка, музика Кирила Стеценка). Як відзначає Наталя Кузякіна, режисер поєднав у цій п'єсі пластику хору і музичну вивіреність «Шевченківських інсценівок» та «Царя

Едипа», свободу володіння сценічним простором «Горе лжецу» Грільпарцера і «Етюдів» Олександра Олесея, а введені в тканину вистави пісні й танці слугували засобом вираження національного характеру [6, с. 19]. У спектаклі діяв античний хор: «Десять слів поета» – 10 дівчат, які, виконуючи роль хору, – виразника дум та прагнень як народу, так і автора, – спрямовували драматичну дію спектаклю.

Спробу відшукати нові форми в мистецтві через «перехід від літературщини до театрального дійства» [12, с. 3] здійснила Олена Сліпкова, яка у 1924 році запропонувала постановку «Тернами» (авторська дефініція), приурочену до Шевченківських роковин. У ній подана особа автора, котру репрезентують 6 оповідачок, які «одягнені в цілі сірі сукні». Постать Шевченка також подано відповідно до вікових змін (подібно до Гната Хоткевича, який маркував частини тетралогії «3 сім'ї геніїв» лексемами «Тарасик», «Тарас», «Тарас Григорович», «Шевченко», О. Сліпцова виводить на сцену Т. Шевченка – хлопчика десяти років, шістнадцятилітнього юнака, тридцятип'ятирічного солдата). У художню тканину п'єси введені також Україна – «висока струнка дівчина», «5 дум (дівчата)», «група стомлених косарів», «група змучених в'язальниць». Твір вирізняється синкретизмом: авторкою до всіх 4-х картин були написані музичні ескізи, у п'єсі звучать поезії «Сон» (текст якої поділений між 3 оповідачками, які у фіналі твору декламують уривок із поеми «Єретик»), у виконанні Тараса лунають «Думи мої, думи мої», Шевченко-солдат медитує: «Зоре моя вечірняя, зійди над горою». Завершується постановка співом «Заповіту», який виконується біля погруддя Кобзаря.

Такою ж як п'єсу-центон можемо трактувати «Кобзаревих дітей» (1920) Олени Пчілки, матеріалом для якої слугували поетичні твори Т. Шевченка. У них розкривається доля дитини: «У неділю на

соломі», «Мені тринадцятий минало», «Перебендя», «Катерина», «Наймичка». Композиційно твір складається із двох частин: у першій зображується щасливе дитинство, зігрите любов'ю рідних, контрастна їй друга частина зображає лиху долю дітей-сиріт:

Тарас. Подививсь я на ягнята, – не мої-ж вони, подививсь на хати – і хати не мої. Все чуже! Нічого в мене нема і не буде ніколи!.. [9, с. 8]. Цей песимістичний настрої змогла зруйнувати турбота – Маланя, дівчинка з сусіднього козачого хутора (так драматург конкретизує загальне: дівчина), перейнялася болями хлопця. Мотив співпричетності до долі іншої людини буде визначальним у творчості іншого мужицького сина – прозаїка, драматурга Степана Васильченка, зокрема у новелах «Дош», «Приблуда».

Отже, сюжети, мотиви, образи Шевченкового «Кобзаря» художньо опрацьовувалися драматургами першої половини ХХ ст.

Проблему Шевченкових спадкоємців порушує Олена Пчілка у дійстві (авторське визначення) «Щасливий день Тараса Кравченка» (1920). П'ятнадцятилітнього хлопця-сажотруса, який має поетичний талант, заохочують його колеги: «Ти Тарас – отже й повинен писати вірші» [10, с. 16].

О. Кобець підкреслює свою спадкоємність із Шевченком назвою п'єси «Тарасова ніч» (1918) (твір має підзаголовок «Драматичні картини визволення України»). П. Куліш серед інших творів «Кобзаря» виділяв однойменний твір Т. Шевченка, називаючи його народним за складом і простотою [4, с. 315].

Євген Іванців осмислює сакральність Шевченкового слова для українців у п'єсі «Гонведи йдуть» (1939): «А він українець був такий, як я... В кишені на грудях... на серці в нього був Кобзар...» [3, с. 36].

Сава Голованівський у драматичній поемі «Поетова доля» (1939) міфологізовано зображує постать Тараса Шевченка. Композиційно твір складається із чотирьох частин – відносно самостійних фрагментів, об'єднаних темою прихованого змагання за Кобзаря, яке веде Пантелеймон Куліш з Ольгою Кучеренко – нареченою Тараса Шевченка. Міфологізація історичної особи, як вважає Мірче Еліаде, відбувається шляхом зарахування її до певної категорії, до архетипу, який міг не відповідати її реальним подвигам [13, с. 63].

О. Кучеренко і П. Куліш репрезентують свої соціальні середовища: кріпаків та інтелігенцію. Характерною ознакою твору є те, що дієвою виступає лише одна із сторін: наступальною поведінкою відзначається П. Куліш, Ольга залишається пасивною, опосередковано передаючи свою місію Шевченку. Перед Т. Шевченком – вчорашнім кріпаком, стоїть онтологічно непосильне (але згідно з ідеологічними постулатами 20–30-х років ХХ ст. єдино можливе) завдання: здійснити життєвий вибір, приставши до одного із таборів: народу чи інтелігенції, яка не будучи включеною до народу набувала статусу упослідженої.

Куліш, подібно до Іуди з драми Спиридона Черкасенка «Ціною крові», прагне нав'язати Шевченкові потрібну, з його точки зору, модель поведінки:

Куліш

І...! Та я

тяжку відповідальність почуваю

за річище, яким він потече... [2, с. 281].

Куліш вважав своїм обов'язком втручатися у «вибір Кобзарєвої душі» [2, с. 283] (кореспонденція прототипів цих персонажів свідчить про те, що П. Куліш давав другові поради творчого і приватного характеру). Протагоніст С. Голованівського, свідомо і вільно обравши власний шлях, діє згідно своїх поглядів і переконань. На розходженні прагнень цих двох персонажів – міфологізованих історичних осіб – засновано конфлікт твору (у міфологічній біографії, як зазначає М. Еліаде, неможливо було обійтись без «поєдинку з рептилією» [13, 63]).

Події перших трьох частин драми в основному зосереджені навколо бажаного для Шевченка одруження з кріпачкою Ольгою Кучеренко (автор переосмислює фольклорний сюжет сватання до небуденної нареченої).

Не схвалюючи Шевченків вибір, Куліш окреслює ідеал дівчини, якому, на його думку, мала б відповідати обраниця Кобзаря: «людина доброго достатку / і знатного сімейства» [2, с. 279]. Так, через одруження Шевченка прагнуть залучити до свого табору. Крім того, Куліш сприймає майбутню наречену Шевченка своєю помічницею, трактуючи її як своєрідний засіб, який сприятиме тому, що «із серця в нього вирветься не крик, / а мелодійна, солов'їна мова» [2, с. 283]. Під впливом дружини Шевченко мав скоригувати і змінити ідеал та характер своєї творчості.

Щоб зруйнувати наміри Шевченка одружитися з Ольгою, його прагнуть спокусити подорожжю до Європи. Думку літературознавців про те, що ціною такої поїздки мало бути «його символічне відторгнення від селянського середовища і зречення революційних ідей» [11, с. 180] можна доповнити, зауваживши, що саме у цьому полягала суть дій Куліша.

Постаті Куліша і Ольги окреслено досить умовно. Те, що Куліш уособлює собою цілу групу, пояснює факт відведення незначного місця Костомарову (хоча у текст твору вводяться й інші братчики й особи їхнього кола, зокрема, мати й наречена Костомарова).

Взявши за основу біографію прототипу, автор змальовує героя, чия спроба одружитися виявилася невдалою. Четверта дія має риси епілогу, з якого дізнаємося про смерть скривдженої паном Ольги, про помсту за неї над паном (розроблюється мотив, опрацьований у «Гайдамаках» – образи Яреми Галайди та Оксани). Проте месником виступає чомусь не Шевченко, а епізодична особа – кучер Іван. Звабник дівчини – пан Твардовський – служить мимовільним знаряддям (чи помічником) Куліша та його групи.

Четверта дія не тільки продовжує попередні: у ній у стислій формі подається модель, пропонує у

трьох попередніх частинах тексту. Повторюються однотипні ситуації: Куліш ще раз намагається спокусити Шевченка – залучити до свого кола, до пропагованої ним ідеї всеслов'янської єдності. Проте Кобзар ідентифікує себе з іншою соціальною групою: «Ні, ні... я з чумаками. По дорозі / якраз нам з ними /.../» [2, с. 364]. У цій сцені Шевченко виступає також у ролі будителя народу.

Отже, у драмі «Поетова доля» Сава Голованівський, міфологізуючи історичні особи, створює образ Шевченка як героя, який, переборюючи спокуси, відстоює свій життєвий вибір. Літературознавці пропонують й інші варіанти інтерпретації цього твору: у «життєвому» руслі розглядає драми Л. Скорина, вбачаючи в її сюжеті «відому новозавітну матрицю – події з життя Ісуса Христа перед його арештом і стратою» [11, с. 177]. Елементи казкового сюжету, введені драматургом у структуру драми, увиразнюють її основну ідею – незламність героя, який проходив випробування спокусами.

Слово Шевченка входить у художню тканину п'єс цього періоду: «Ганьба (перехід)» (1929) В. Пашка. Алюзіями і ремінісценціями з «Кобзаря» сповнені п'єси М. Куліша. Так, дружину Малахія Стаканчика із п'єси «Народний Малахій» (1927) кличуть Тарасівною, Шевченкове слово звучить у репліках Мокія («Мина Мазайло», 1928), як сакральну книгу сприймає «Кобзар» Іван Степанович Ступай-Ступаненко («Патетична соната», 1929).

Як зазначила С. Андрусів, онтологічно історична пам'ять пов'язана не стільки з достеменними подіями

минулого, скільки з легендою, переказом про них або, точніше, міфом [1, с. 141]. Принцип міфологізації використовувала українська драматургія 20–30-х рр. ХХ століття. Міфологізації зазнала й знакова для українського народу особа Тараса Шевченка.

1. Андрусів С. М. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст.: Монографія / Стефанія Андрусів. – Л.: Вид-во Львівського національного університету ім. І. Франка, Т.: Джура, 2000. – 340 с. 2. Голованівський С. Поетова доля / Сава Євсійович Голованівський // Голованівський С. Тридцять п'ять літ. Вибрані поетичні твори. – К.: Держлітвидав худ. л-ри, 1963. – С. 269–371. 3. Іванців Є. Гонведи йдуть / Євген Іванців. – Л.: Межа, 1939. – 55 с. 4. Історія української літературної критики та літературознавства: Хрестоматія. У 3-х кн. / Упор. П. М. Федченко, М. М. Павлюк. Т. В. Бовсунівська; за ред. П. М. Федченка. – Кн. 1. – К.: Либідь, 1996. – 416 с. 5. Кобець О. В Тарасову ніч. – К.: Час, 1918. – 16 с. 6. Кузякина Н. Лесь Курбас / Н. Б. Кузякина // Лесь Курбас: Статті й воспоминання о Лесе Курбасе. Литературное наследие / Сост. М. Г. Лабинский, Л. С. Танюк; Вступ. ст. Н. Б. Кузякиной. – М.: Искусство, 1987. – С. 5–46. 7. Куліш М. Твори: В двох томах / Микола Куліш. – К.: Дніпро, 1990. – Т. 2: П'єси, статті, виступи, документи, листи, спогади про письменника / Упор., підгот. текстів, комент. Л. С. Танюка. – 877 с. 8. Листи до Тараса Шевченка. – К.: Наукова думка, 1993. – 384 с. 9. Пчілка О. Кобзареві діти / Олена Пчілка // Інститут літератури ім. Т. Шевченка, відділ рукописів та текстології. – Ф. 28. – Од. зб. 110. – 35 арк. 10. Пчілка О. Щасливий день Тараса Кравченка / Олена Пчілка // Інститут літератури ім. Т. Шевченка, відділ рукописів та текстології. – Фонд 28. – Од. зб. 100. – 27 арк. 11. Скорина Л. «Життєвий» «інтертекст» як засіб творення соцреалістичного «міфу про Шевченка-борця» / Людмила Скорина // Зб. пр. Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції. – Черкаси: Видавець Чабаненко Ю. А., 2011. – С. 174–187. 12. Сліпкова О. Тернами / Олена Сліпкова. – Х.: ДВУ, 1924. – 24 с. 13. Еліаде М. Миф о вечном возвращении. Архетипы и повторяемость / Пер. с фр. / Мирче Элиаде. – СПб: Алетейя, 1998. – 250 с.

Галина Школа

Тарас Шевченко в рецепції Трохима Зіньківського

У статті досліджено особливості шевченкознавчого доробку Трохима Зіньківського. З'ясовано вплив творчості Тараса Шевченка на мовно-реформаторську діяльність митця.

The features of Trohym Zin'kivsky's Shevchenko studies are examined in the article. The influence of Taras Shevchenko's works on linguistically-reformative activity of Zin'kivsky is cleared up.

У біографії Т. Зіньківського і Т. Шевченка наявний хронологічний збіг: рік смерті Т. Шевченка був роком народження Т. Зіньківського. Українці їх обох визначали за родинними ідентифікаторами: Т. Шевченка називали «батьком Тарасом», двадцятирічного Т. Зіньківського – «дядьком Трохимом».

Трохим Зіньківський (псевдоніми та криптоніми – Т. Звїздочот, П. Певний, Т. З., Т. S, Z.; 1861–1891 рр.) – військовий юрист, активний громадський діяч, письменник, перекладач, публіцист, етнограф, мовознавець, лексикограф. Діяльність Т. Зіньківського була в полі зору його сучасників: Б. Грінченка, М. Комарова, О. Кониського, В. Лукича (В. Левицького), О. Огоновського, В. Самійленка, М. Сумцова, І. Франка та ін. Так, у некролозі «Пам'яті Т. Зіньківського-Певного» О. Кониський зазначив внесок Т. Зіньківського в розвиток української національної справи: «Певний

справді був певним українським Русиним, певним демократом, певним тим національним радикалом, яких помножи нам Господи сторицею! Не кохався він у фразі, не гнався за модними словами, не поспішав, щоб скрізь бути першим, він був чоловік праці, діла на тій колючій стежці, якою неминуче треба йти нам до свого народно-національного ідеалу» [6, с. 274].

За радянських часів відомості про національно свідому особистість не популяризувалися. Лише в останнє десятиліття ХХ ст. інформація про Т. Зіньківського стає більш доступною. До творчого спадку митця зверталися О. Масенко, А. Погрібний, В. Скрипка, А. Поповський, П. Соколов, Л. Костецька, С. Кіраль, Ю. Шевельов та ін. Зокрема, Ю. Шевельов, вивчаючи нормотворчий процес кінця ХІХ ст., назвав Трохима Зіньківського «одним із перших будівничих української літературної мови» [7, с. 35].

Мову Т. Зіньківський розглядав не тільки як засіб комунікації, мова, у його розумінні – «вираз народнього світогляду; органічний витвор усього життя народу; у їй відбивається, як у дзеркалі, його душа, його думки і погляди» [3, с. 94].

Письменник був упевнений у тому, що «живе письменство можна збудувати тільки на ґрунті живої і до того ж своєї мови» [3, с. 88] і що народна мова «могла бути виразом письменства та культури» [3, с. 89]. Тому, відстоюючи певне положення, митець апелює до народного досвіду: «у нас кажуть», «у нас вживають», «у нас значить», «у нас зветься» [3, с. 317], «по нашому» [3, с. 320], «у народа» [2, од. зб. 38205], «уживана в народну поезію» [2, од. зб. 38205].

Неперевершеним авторитетом для митця була мова Т. Шевченка, котрий, за словами Т. Зіньківського, «один варт цілої літератури» [3, с. 204]. У ній вперше спостерігається певна унормованість, яка була відсутня у попередників Кобзаря, що мали нахил чи то до бурлеску, чи «...до етнографічного копіювання місцевих діалектів» [3, с. 206].

Т. Зіньківський зауважив, що Т. Шевченко ввів у літературний вжиток той тип живої народної мови, на якому сам був вихований і який стоїть близько до загальнонародного. Мова Т. Шевченка – синтез елементів народної мовної стихії з книжними мовними засобами. Це, на думку дослідника, свідчить про високу культуру поета, який володів загальнолюдським інтелектуальним багатством. Внесок Т. Шевченка у розвиток української культури Т. Зіньківський окреслив так: «Нема чого розводитись про те, що таке для України-Русі Шевченко. Всі ми знаємо, що се поет наш всенародний, наша невмируща слава, програма наша політична, суспільна й міжнародна. По ньому знає світ Україну, по ньому дізнається про її душу, її будучину» [3, с. 181].

Лексикон Т. Шевченка – норматив для Т. Зіньківського, який у суперечливих мовних питаннях апелював до авторитету Кобзаря: «Чи українське се слово «топорище», – писав він Б. Грінченку. – У Шевченка можна здогадуватись воно зветься обухом: «... треба миром, громадою обух спалить та добре вигострить сокиру» [2, од. зб. 38203]. В іншому листі: «Знову «нескінченні» степи – не до вподоби мені се «нескінченні» крашче хоч-би Шевченкові «безкраї» [2, од. зб. 38194].

Т. Зіньківський зауважував, що всі українські письменники «слідують за Шевченком» [2, од. зб. 38231] і, відстоюючи те чи інше положення, керувався авторитетом Кобзаря: «порівняй у Шевченка» [2, 38194], «у Шевченка» [2, од. зб. 38203, 38205], «Шевченкові» [2, од. зб. 38205].

Т. Шевченка вирізняла «мовна орієнтація на засвоєння старослов'янізмів». Т. Зіньківський також відстоював наявність старослов'янізмів в українській мові. У листі до Б. Грінченка він писав: «Возглашу та немощен – церковної мови вплив. Отже, чи до речи позичатись нам в церковній мові, не важко буде

відповісти, що коли позичати, то позичати именно з церковної, яко корня, ніж з кацапщини. Наконєць, и Шевченко уживав часом церковнослов'янизми, хоча би:

Радуйся, ниво неполитая!
Радуйся, земле, не повитая!
Квітчастим злагом» [2, од. зб. 38224].

В іншому листі Т. Зіньківський слушно зазначав: «Мені здається «*прийняти*», а не «*принять*», бо-ж и *приймати* як и *прийти, вийти, вийшов, здіймати*. Се від ст. слов. (старослов'янського слова – *Г. Ш.*) *приити, приимати, соимати»* [2, од. зб. 38205].

Слово Т. Шевченка постійно цитоване письменником не лише в епістолярію, а й у науково-популярних статтях («Молода Україна, її становище і шлях», «Національне питання в Росії», «Тарас Шевченко в світлі європейської критики»).

Так, у статті «Молода Україна, її становище і шлях», апелюючи до слів Кобзаря «Сини мої на чужині, На чужій роботі!», Т. Зіньківський закликав українську інтелігенцію працювати на збагачення своєї власної культури. Дослідник зауважував, що вже у XVI–XVII ст. існували твори, написані українською мовою: «Але се ще не була література – народна мова допускалась (включаючи Котляревського з його «Наталкою-Полтавкою») тільки, здебільшого, для «жарту», в речах низького «штилю» /.../. Історію української літератури він розпочинав від Т. Шевченка і Г. Квітки-Основ'яненка: «Тільки як батько наш Тарас вирік нашу правду й наші думи рідним нашим словом, оплакав наше безталання й муки; як Квітка змалював життя нашого люду словом, що й тепер витискає сльози з очей в українця /.../» [4, с. 10–11].

У статті «Національне питання в Росії» (1889 р.), виступаючи проти національних утисків, Т. Зіньківський цитував Т. Шевченка:

Од молдована аж до Фіна, на всіх язиках все мовчить,
Бо благоденствує [5, с. 202];

Лицеміри, людодіи – Господом прокляті! [5, с. 212];

Обідрана сиротою
Понад Дніпром плаче:
Тяжко-важко сиротині,
А ніхто не бачить,
Тільки ворог, що сміється... [5, с. 216].

Шевченкознавчий доробок Т. Зіньківського складається з науково-популярних розвідок. У 1889 р. на роковинах Т. Шевченка Т. Зіньківський виступив із рефератом «Тарас Шевченко в світлі європейської критики», який пізніше ліг в основу однойменної статті, опублікованої в журналі «Правда». Опрацювавши великий масив європейської періодики (німецької, французької, польської, російської), де було вміщено відгуки про творчість українського генія, дослідник дійшов висновку, що найвище поцінували Кобзаря німці, залучивши його до складу малої кагорти світових геніїв.

У листі до Б. Грінченка він писав: «На роковини Ш[евченка] я взявся скомпонувати рефератик Ш[евч[енко] в світлі європейської критики». Знаєш, що Ш[евченка] німецька критика трактує як *світового*

генія, котрих по пальцях перелічити, буквально! Хоч у мене й була колись брошурка, здається, така: "Ш[евченко] в европ[ейской] критике", але така хирна і наче з чужих слів скомпонована, а не по джерелам, що певного і хоч *скільки-небудь* вірного розуміння, як Європа трактує нашого Батька, не можна мати. Я обмежуюсь в своїй роботі тільки німцями Обрістом і Franzos'ом, і Каверау, французом Дюраном, поляками Равитою і Баттагліо, і кількома слівцями (на що тільки ми здобулись у їх) рос[іян] Добролюбова, Пипіна і Белінс[ького]; між тим, коли в євр[опейській] критичній літературі Шевченкові присвячено цілі монографії (Обріст, Franzos, Battaglia, Дюран)» [1, с. 143].

Стаття Т. Зіньківського «Тарас Шевченко в світлі європейської критики» і на сьогодні залишається важливим джерелом для шевченкознавців.

Отже, Т. Зіньківський найчастіше апелював до Шевченкового слова в контексті роздумів над

проблемами української мови. Розвиваючи нормативні традиції, закладені Кобзарем, Т. Зіньківський своєю творчістю сприяв зміцненню основ української літературно-національної мови.

1. «...Віддати зумієм себе Україні»: Листування Трохима Зіньківського з Борисом Грінченком / Вступ. ст., археограф. передм., упоряд., комент., приміт., підгот. текстів, покажчики, додатки, добір ілюстр. матеріалу С. С. Кіраля. – Київ; Нью-Йорк. – 2004. – 520 с. 2. *Зіньківський Т.* Листи До Б. Грінченка / Т. Зіньківський // Інститут рукописів Національної бібліотеки ім. В.Вернадського НАН України. – Ф. III. – Од. зб. № 38176–38234 а. 3. *Зіньківський Т.* Писання Трохима Зіньківського: У 2 кн. / Зредагував та життєпис написав Василь Чайченко / Т. Зіньківський. – Л., 1896. – Кн. 2. – 324 с. 4. *Зіньківський Т.* Тарас Шевченко в світлі європейської критики / Т. Зіньківський // Неопалима купина. – 1995. – № 7–8. – С. 14–34. 5. *Зв'язочот Т.* Національне питання в Росії / Т. Зв'язочот // Правда. – 1889. – Вип. 9. – С. 199–227. 6. *Кониський О.* Трохим Зіньківський (посмертні споминки) / О. Кониський // Зоря. – 1891. – Ч. 15. – С. 296–298. 7. *Шевельов Ю.* Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус / Ю. Шевельов. – Чернівці: Рута, 1998. – 208 с.

Ірина Юрченко

Націєтворчі заповіді Т. Г. Шевченка в інтерпретації поетів Канівської літературної студії «Зорянка»

У статті розглянуто вплив ідей Т. Г. Шевченка на творчість наших сучасників, поетів Канівської літературної студії «Зорянка».

The article deals with the problems of influence of T. Shevchenko's ideas on the formation of nation on creative works of our contemporaries, poets of Kaniv's literary studio "Zoryanka".

Творчість Т. Г. Шевченка посідає особливе місце в українській культурі. «Він є немов великий факел з українського воску, що світиться найяснішим і найчистішим вогнем європейського поступу, факел, що освітлює весь новітній розвиток української літератури», – писав І. Я. Франко [12, с. 285].

В умовах української бездержавності Шевченків «Кобзар» (1840) відкрив світові Україну, український народ, поклав початок новому етапу в історії українського письменства.

У творах Т. Г. Шевченка віддзеркалилися уявлення поета про вільну, сильну, незалежну державу – Україну: «В своїй хаті своя й правда, / І сила, і воля» [13, с. 251].

Поезія для Т. Г. Шевченка була формою національного служіння, історичним покликанням, словом народної правди й народної волі до боротьби за свободу.

Тарас Григорович прагнув передати науку любові до України наступним поколінням:

Свою Україну любить,
Любить її... Во время люте,
В остатню тяжкую минуту
За неї Господа молить [13, с. 298].

Ідеї, думки Кобзаря стали надбанням української нації і розвиваються в свідомості українського суспільства.

Підтвердженням цьому є творчість поетів Канівської літературної студії «Зорянка», створеної 1967 р. Відтоді склад літстудії неодноразово змінювався. У ній перебувало багато початківців. На сьогодні до неї

входить понад 20 осіб. Літстудійці щомісячно проводять засідання: читають і обговорюють вірші, готують їх до друку, регулярно виступають перед трудовими та учнівськими колективами міста і району, друкуються в місцевих, обласних та всеукраїнських періодичних виданнях. Видано п'ять колективних збірок літстудії: «Біль і радість» (1996), «"Зорянка" Кобзареві» (1999), «Зоряні світанки» (2008), «Канівщина – наш зоряномедовий край» (2011), «Зоресад» (2012) та низку власних збірок окремих літстудійців. Члени студії



Учасники відкритого засідання Канівської літстудії «Зорянка», присвяченого 199-й річниці від дня народження Т. Г. Шевченка. 27.02.2013. Фото І. Ф. Сиянщогого

неодноразово ставали дипломантами літературних конкурсів, деякі з них є лауреатами літературних премій [2, с. 4].

До шевченківської тематики звертається більшість літстудійців. Але найсильніше й найвиразніше вона звучить у творчості Т. І. Яковенко, К. І. Піки, Ф. М. Руденка, Г. М. Кулика, І. Г. Боня, В. В. Носенко.

Т. І. Яковенко (1927 р. н.) – член літстудії з 1967 р. З 1974 р. – голова літстудії. Авторка 28 власних збірок. Уклала й випустила 5 спільних збірок літстудійців. Лауреат Канівської літературної премії ім. О. Кобця.

К. І. Піка (1925–1999 рр.) – член літстудії з 1967 р., авторка поетичних збірок: «Щедрість», «Канівчаночка», «Любов вічна». Лауреат Канівської літературної премії ім. О. Кобця. 2007 р. Канівська райдержадміністрація заснувала літературну премію ім. Катерини Піки для учнівської творчої молоді району.

Ф. М. Руденко (1935 р. н.) – член літстудії з 1969 р. З 1969 по 1974 рр. – голова літстудії. Автор поетичних збірок: «Ритми серця», «Чаєчка», «Дніпроема». Лауреат Канівської літературної премії ім. О. Кобця та обласної премії ім. Миколи Шутя (Дніпропетровськ).

Г. М. Кулик (1925 р. н.) – член літстудії з 1967 р., автор поетичних збірок: «З доріг Кобзарєвого краю», «Гори слави і любові». Лауреат Канівської літературної премії ім. О. Кобця.

І. Г. Боня (1942–2001 рр.) – член літстудії з 1969 р. Автор понад 10 власних збірок. Заслужений працівник культури України. Лауреат Канівської літературної премії ім. О. Кобця.

В. В. Носенко (1957 р. н.) – член літстудії з 2006 р. Спільно з художницею Г. Морозовою видали збірку «Чи можна прожити без любові?». Друкувалася в збірках «Зоряні світанки», «Канівщина – наш зоряно-медовий край», «Зоресад». Лауреат Всеукраїнського поетичного конкурсу імені Максима Рильського.

Літстудія «Зорянка» працює в місті, яке називають духовним центром України. Тут на Чернечій горі знайшов вічний спочинок прах Т. Г. Шевченка. «На вершині Чернечої гори найбільший духовний храм нашого народу до якого сьогодні простує очищатися не лише український народ, а і ціле людство», – пише науковець З. П. Тарахан-Береза [11, с. 537].

Чернечу (Тарасову) гору в творчості канівських поетів представлено як об'єднаний чинник української нації, місце прощення, очищення й духовної наснаги.

Тут подих Генія – дух нації, вершина,
Який наповнить душу вщерть – в момент...
Тарасова Гора – це серце України,
Найвищий в світі Волі монумент!

В. Носенко. «Іду до святої могили» [2, с. 68].

Про унікальність Канєва, його особливе місце в житті України поетичні рядки літстудійців.

Про місто Канів знає світ,
Бо тут рікою мудрість ллється,
Бентежний, гордий «Заповіт»
Вливається у кожне серце.
Громи історії гудуть,
Ясніють кетяги калини,

Щодень усі стежки ведуть
В священне місце України.

К. Піка. «Священне місце» [4, с. 12].

Над краєм сяє сонце променисте,
Горить братерства вічного зоря,
Ми гордимось, що живемо у місті,
Де б'ється мужнє серце Кобзаря
К. Піка. «Над краєм сяє сонце променисте» [4, с. 6].

І сходяться сюди в потік єдиний
Людські серця, дороги і літа.
Шевченкова любов до України
Незмінна, волелюбна і свята
Г. Кулик. «До Кобзаря дороги серцю милі» [6, с. 17].

Тарасова гора дарує натхнення, «любов і вірність до святого краю» (Яковенко Т. «Тарасова гора» [4, с. 33], а Тарас Шевченко – «мудра, прекрасна людина» друг і порадник у житті.

Відповідь знайдеш в його ти віршах,
Знайдеш пораду у слові,
Відповідь знайдеш в його ти ділах.
Вірші – життю то основа.

Т. Яковенко. «Нашої нації слава» [4, с. 54–55].

Творчому спадку великого Кобзаря жити у віках, бо в ньому – духовна сила українського народу.

Шевченків «Кобзар» нас наснажує, друзі,
Як пісня в житті і в далекій дорозі.
Тарасові думи у кожному домі,
У кожному серці, край світу відомі.
Г. Кулик. «На Гору Чернечу» [6, с. 18].

Палає в висотах зеніту
Апостола правди Зоря,
Великого генія світу,
Народу мого Кобзаря.
Як сонячним сяють загравам,
Так думам Тарасовим жить,
Нащадкам нести його славу
У лоно прийдешніх століть
Г. Кулик. «З доріг Кобзарєвого краю» [6, с. 5].

В тяжку хвилину, коли немає вже сили терпіти неправду і біль, підлість і жорстокість, коли життя, здається, заганяє людину в глухий кут, наснагу дає Шевченко.

Як дар Всевишнього, і як життя оаза,
Та, на яку не зніметься рука,
Лежить свіча апостола Тараса
В моїй оселі і свого чека.
Коли ось-ось – і вже дійду до краю,
Коли ще крок – і в прірву полечу.
Тоді я нишком свічку шукаю,
І мовчки перед генієм свічу.

Ф. Руденко. «Тарасова свіча» [10, с. 41].

Про роль поета в житті суспільства роздуми Ф. Руденка. Він стверджує, що: «...Лиш той достойний зватися поетом, / У кого за других болить душа».

Співать про сни, про бреньки й викрутаси,
Це може всякий корчити співця.
А мати серце гнівного Тараса –
Не кожному під силу ноша ця.
Ф. Руденко. «Поет» [8, с. 31].

Важкий страдницький хрест несе Україна справдана.
Гріх її спокутує на Чернечій горі дух великого Кобзаря.
Т. Г. Шевченко – український месія, що пожертвував

собою в ім'я свободи і процвітання України, а Чернеча гора – це українська Голгофа.

Височіє аж ген над усі Єверести
Українська Голгота – Чернеча гора.
Ф. Руденко. «*Мій Канів*» [5, с. 9].

Т. Г. Шевченко безмірно любив Україну, всі його думки, сподівання і надії завжди були поруч з нею.

Я так її, я так люблю
Мою Україну убогу,
Що проклену святого бога,
За неї душу погублю!
Т. Шевченко. «*Сон*» [13, с. 314].

Ця любов живе в душах його нащадків і творить нову, соборну, незалежну державу.

Шевченківські мотиви любові до України, гордість за свій козацький рід, який «не з рабів, а з козаків», з одвічним покликом до свободи звучать у поезії Ф. Руденка:

Слава їм не застигла вічі,
Не вбивала трутою хула.
За Україну кожен вмер би двічі,
Лиш би та не бранкою була.
Ф. Руденко. «*Родовід*» [8, с. 49].

Відгомін козацької слави України лине з глибини століть, окрилює і надихає.

Спрадавна лине у віки
Козацька слава України,
Як плин могутньої ріки
З моєї славної країни...
Не подолає її час,
Не змиє з літ морська стихія.
Вона окрилює всіх нас,
Живе в легендах, думках, мріях.
Г. Кулик. «*Козацька слава України*» [6, с. 27].

Т. Г. Шевченко хотів бачити український народ вільним, незалежним, гордим і дружнім. Закликав ні від кого не чекати порятунку, надіятися на свій розум і силу.

Розкуйтеся, братайтеся!
У чужому краю
Не шукайте, не питайте
Того, що немає
І на небі, ...
Т. Шевченко. «*І мертвим і живим,
і ненарожденним землякам моїм в Україні
і не в Україні моє дружнє посланіє*»
[13, с. 251].

Він дорікав українцям за їхню упослідженість, рабську психологію:

Сини сердешної України!
Що добре ходите в ярмі, ...
Т. Шевченко. «*І мертвим і живим,
і ненарожденним землякам моїм в Україні
і не в Україні моє дружнє посланіє*»
[13, с. 255].

Викорінити в собі раба закликає поет Ф. Руденко. Він наголошує:

А раб є раб. Імперії окраса,
Йому хай що, аби тугий живіт.
Ніщо йому пророчий гнів Тараса,
Ніщо йому Христовий Заповіт.
Ф. Руденко. «*Не рухівці, не старики й не влада*»
[8, с. 34].

Поетеса К. Піка мріє про щасливе майбутнє України, таке, як заповідав Тарас, про братерство і єдність її народу.

Я мріяла, надіялась і снила,
Коли не буде згарища, руїн,
Що Україна набереться сили
І врешті решт підніметься з колін...
І зараз я надіюся і мрію,
Що все недобре в далеч промайне,
Бо я у щастя України вірю
І віра ця окрилює мене.
Обіймуться усі тії народи
І будуть жить, як сестри і брати,
Вона вестиме впевнено і гордо
В майбутній день до світлої мети.
К. Піка. «*Я мрію*» [4, с. 27–28].

Вона живе життям Вітчизни, ділить з нею радощі й печалі.

Тобі було важко – я поруч ставала,
Як падала я – ти мене підіймала.
Як я спотикалась – була ти зі мною.
І горе спливало тоді за водою.
К. Піка. «*Україна*» [7, с. 6].

Поетесі не байдужа доля України. Їй болить, що українська мова занедбана, не лунає українська пісня в місті та селі, що ми занаптали природу, їдемо на чужину по гіркі заробітки. Вона закликає:

– Відкопуйте замулену криницю,
Щоб мудрістю народи напоїть!
К. Піка. «*Розв'язуйте вузли*» [7, с. 9].

Про рідну Україну, до якої ще треба дорости, щоб вона стала «раїною», а не «руїною» пише поет Ф. Руденко.

Красуйсь, цвіти, як по весні калина,
Тікай олжі чужих поводитирів,
Розпростуйся і розгинай коліна
Під майвом жовто-синіх прапорів.
Ф. Руденко. «*Україна*» [8, с. 48].

Патріотичні мотиви любові до України звучать у поезії Т. Яковенко.

Щаслива, що живу на Україні,
Де мій народ вже розправляє крила,
А не у іншій будь-якій країні.
Хоч і багатшій, а мені не милій.
Т. Яковенко. «*Біжу, біжу, а наздогнать не могу...*»
[14, с. 33].

Їй болить, що:

Україну різні люди
По-різному люблять
Одні наче ті іуди.
Зраджують і гублять.
І нші деруть з неї шкуру,
Все везуть на продаж.

Поетеса закликає:

Любіть люди Україну,
Бо вона єдина,
І не дайте їй загинуть,
І зігнути спину.
Т. Яковенко. «*Україну різні люди по-різному люблять*»
[4, с. 49].

І застерігає:

Тож не плійте у колодязь,
З нього ж вам і пити.

Україна в нас єдина,
А ви – її діти.

Т. Яковенко. «*Ой не плюйте у колодязь*» [4, с. 52].

У поезії Г. Кулика читаємо:

Україна, моя тополина –
І ранкова, й вечірня зоря.
Україна – єдина родина
Піднімається з дум Кобзаря.

Г. Кулик. «*Україна моя солов'їна*» [6, с. 4].

Поет вірить, що Україна врешті об'єднає спів-вітчизників, зігріє теплом любові, віри і надії, розвіє смуток, болі і душевні рани (Г. Кулик «Україно рідна») [6, с. 15].

Україна не житиме без своєї співучої, солов'їної мови. Мова – це генетичний код нації. Доцільно згадати потужний роздум Т. Г. Шевченка про призначення рідного слова:

Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!...Знає од бога.
І голос той і ті слова
Ідуть меж люди!

Т. Шевченко. «*Ну що б, здавалося, слова...*» [13, с. 359].

Любов до рідної мови звучить у поезії Ф. Руденка.

Живи й красуйся серед рівних рівна,
Проста як правда,
наша королівна,
В ряснім вінку смуглявка чорноброва.
Здоров'ям повна,
мила і струнка.
Вкраїнська мова,
материнська мова,
Шевченка мова,
Лесі,
і Франка.

Ф. Руденко. «*Рідна мова*» [9, с. 43].

Мова «...найцінніша людині, як воля, ...мов знамено, могутнє в віках» (В. Носенко «Мова моя українська») [5, с. 40].

Мова рідна в кожному українському серці,
Лише з мовою йменується «народ».

В. Носенко. «*Притулюся я серцем до слова*» [2, с. 69].

К. Піка добре розуміє вагу кожного слова і вдячна українській мові, яка навчила її поважати всі мови і любити свою: «Поважаючи їх, тебе палко люблю» (К. Піка. «Рідна мова») [7, с. 5].

Поетесу Т. Яковенко хвилює сучасний стан української мови, яку «Скільки раз вбивали / І чужинці й браття», а сьогодні «...свої манкурти, / Різні яничари, / Щоб тебе позбутись / Розгортають чвари» (Т. Яковенко. «Мова, моя мова») [14, с. 21].

А ось як описує поетеса українця-українофоба:

Визнає себе завжди культурним.
Мовою чужою розмовляє,
Та себе він не вважає дурнем,
Тільки рідну мову зневажає.

Т. Яковенко. «*Українцю-українофобу*» [4, с. 52].

Нівечать рідну мову різні «сердючки», «кролики» та «довгоносики», «жалять не тіло а слово», «миршаву

славу здобувають вже п'ятаками». Поетеса звертається до читача:

Будем сьогодні
Зберігати чистоту мови.

Т. Яковенко. «*За чистоту рідної мови*» [15, с. 90].

Не цуратися мови, виборювати чесним трудом «духовні обнови» та любити «Неньку-Україну» закликає І. Бонь (І. Бонь. «Калинові острови») [1, с. 28], звертатися до життєдайного джерела Шевченкового слова, що підтримує, оберігає і направляє українську націю.

Шевченка невідцвіте слово
Апокаліпсису на зло живе
І буде жити пісенне України жито...
Допоки цебенить Шевченка джерело!

І. Бонь. «*Кобзар Мамай-Чуприна*» [2, с. 107].

І самі поети, долучившись до глибин Шевченкового слова, відчули могутню духовну підтримку.

Отже, у творчому доробку поетів Канівської літературної студії «Зорянка» знайшли творче продовження і розвиток основні націєтворчі заповіді Т. Г. Шевченка:

– любов до матері-України;

– пошанування рідного слова, рідної мови як основи буття нації;

– єднання народу заради майбутнього української держави;

– викорінення з свідомості українців рабської психології, меншовартісності.

Місце вічного спочинку великого Кобзаря – Чернечу (Тарасову) гору представлено як потужний об'єднавчий чинник української нації.

В кожному поетичному рядку літстудійців любов і віра в світле майбутнє України.

Розлетяться по вітру негоди,
Час розставить над ними крапки,
Світить, світить вже сонце свободи,
І світитиме нам навіки.

Т. Яковенко. «*Розлетяться по вітру негоди*» [15, с. 72].

1. Бонь І. Сонце поета / Бонь І. – Австралія: Громада, 1999. – 54 с.
2. Зоресад: Збірка віршів поетів Канівської літстудії «Зорянка» приурочена до її 45-річчя. – Черкаси: Інтроліга TOP, 2012. – 160 с.
3. Зоряні світанки: Збірка віршів поетів Канівської літстудії «Зорянка», приурочена до її 40-річчя. – Черкаси: Око-Плюс, 2008. – 80 с.
4. «Зорянка» Кобзареві: Збірка віршів поетів Канівської літстудії «Зорянка». – Черкаси: Сіач, 1999. – 74 с.
5. Канівщина – наш зоряно-медовий край: Збірка поетів Канівської літературної студії «Зорянка». – К., 2011. – 104 с.
6. Кулик Г. З доріг Кобзарєвого краю / Кулик Г. – Черкаси: Сіач, 2001. – 140 с.
7. Піка К. Криниця слова: Вірші / Піка К., Бонь І., Руденко Ф. – Черкаси: Сіач, 1993. – 96 с.
8. Руденко Ф. Ритми серця / Руденко Ф. – Канів: Родень, 1977. – 72 с.
9. Руденко Ф. М. Чаєчка: Читанка для батьків і дітей / Руденко Ф. М. – Черкаси, 2004. – 68 с.
10. Тарасова зоря: Вірші. – Черкаси: Сіач, 1994. – 86 с.
11. Тарахан-Берега З. П. Святина: Науково-документальний літопис Тарасової гори / Тарахан-Берега З. П. – К.: Родовід, 1998. – 544 с.
12. Франко І. Шевченкознавчі студії / Франко І. – Львів: Світ, 2005. – 471 с.
13. Шевченко Т. Кобзар / Шевченко Т. – К.: Дніпро, 1976. – 574 с.
14. Яковенко Т. Зоряний Канів: Поезії / Яковенко Т. – Черкаси: Сіач, 1998. – 60 с.
15. Яковенко Т. Немеркнучі зорі: Поезії / Яковенко Т. – Черкаси, 2000. – 98 с.

Ольга Яблонська

Український світ першого видання «Кобзаря» Т. Шевченка

У статті простежується, що комплекс проблематики першої поетичної збірки Т. Шевченка обумовлений архетипними образами та категоріями, що творять національну ідентичність. Етнопсихологічний підхід забезпечує вирізнення вагомості кордоцентризму.

In the article is investigated that the complex issues of the first T. Shevchenko's poetry collection is stipulated by archetypal images and categories that create national identity. Ethno-psychological approach allows the discrimination of weight cordocentrism.

На чужині, в північній столиці імперської Росії, всі помисли молодого митця – про Україну та українців. Студіюючи світовий живопис, народжувалися поетичні думки-спогади про рідний край. Комплекс проблематики першої збірки включає все, що дороге серцю автора, – роздуми про творчість («Думи мої, думи мої...»), доля митця («Перебендя»), доля покритки («Катерина»), неможливість бути з коханим («Тополя»), доля сироти («Думка (“Нащо мені чорні брови...”»)), завдання українського письменника в нових обставинах («До Основ'яненка»), реконструкція історичної пам'яті («Іван Підкова», «Тарасова ніч»). Отже, творчість, кохання і доля України – це три основні концепти, які переплітаючись створюють національну картину світу. У Т. Шевченка вона має й особистісний вимір: самотність, сирітство, чужина, що роз'їдають його єство, часто є сутнісними і для його героїв.

Етнос як цілісна система має свою внутрішню усталеність, визначальними тут є архетипні структури й образи. У Шевченковому «Кобзарі» (1840) – це архетипи матері, хати, рідної землі, що набувають соціальних видозмін (варіантів); в етноментальній характеристиці домінує кордоцентризм. Герої його творів часто позбавлені рідного коріння або ж змушені робити вибір не на користь останнього. Тому їхнє життя сповнене драматичних колізій. Так, у поемі «Катерина» матір виступає оберегом патріархальних цінностей, тому проганяє свою дочку, що стала покриткою. Катерина ж змушена йти в Московщину шукати нову матір – свекруху, хоча, ясна річ, насамперед їй треба знайти коханого й показати плід їхньої любові. Тепер українка вже сама матір, то ж вболіває за долю сина, хоче, щоб офіцер Іван визнав свою дитину. Коли ж «сина батько відцурався» [8, т. 1, с. 42], сама робить неправильний вибір, покінчивши життя самогубством. Отже, Катерина, ставши жертвою і своїх щирих почуттів до загарбника, і патріархальних устоїв українського села, сама породжує нову жертву – сина Івася. Стихійній силі води віддала своє життя Катерина, отже, можна припустити, що її вчинок не вповні обдуманий. Її син тепер не тільки байстрюк, що приречений на людський осуд, а й сирота без маминої опіки.

У баладі «Тополя» мати не бачить душевних та емоційних мук своєї дитини («Минув і рік, минув другий – / козака немає; / Сохне вона, як квіточка; / Мати не питає: / “Чого в'янеш, моя доню?”» [8, т. 1, с. 48–49]), не співпереживає доньці, яка чекає на свого коханого, а має намір поєднати її з багатим нелюбом. Бо ж щастя

в її розумінні, як і в баченні старої Терпелихи («Наталка Полтавка» І. Котляревського), – це заможність, а не вірність почуттям. Як і в «Катерині», хибне рішення матері призводить до трагічних наслідків. Отже, матір вже втратила своє первісне (істинне!) призначення бути оберегом, джерелом мудрості й добра.

До архетипу матері близьким є архетип хати, який також покликаний виконувати захисну функцію. Однак, Шевченкові героїні («Катерина», «Тополя») позбавляються такої опіки, бо караються за свої почуття. Отже, причиною нещастя українок є домінанта емоційного, а не раціонального. Настанови автора, висловлені в ліричних відступах і поеми, і балади, є зразком нібито відстороненої оцінки розумом, крізь яку проступають поради серця.

Хата має спадково оберігати, але сирота в Т. Шевченка позбавлений не тільки сімейного тепла, але й затишку рідної домівки. Це Івась, який став поводителем сліпого кобзаря («Катерина»); це дівчина, яка виглядає свого зрадливого чорнявого, у її роздумах тільки байдужі люди («Думка (“Нащо мені чорні брови...”»)). Загалом як соціальний тип обивателя, рідного за кров'ю, але чужого за духовно-етичним складом, не пустить у свою хату покритку («Катерина»), не думає запитати сироту про її душевні тривоги («Думка»).

Україна мислиться молодому Т. Шевченкові як ідеальне місце, тому спрямовує своє найдорожче – думи-квіти-діти – до рідної землі, де є «щире серце / І слово ласкаве», щира правда і, ймовірно, слава [8, т. 1, с. 59]. На думку Б. Рубчака, у цьому «першому вірші виробленого канону» письменник «започатковує іронічний взаємозв'язок основного профілю і профілю-відбитка свого вираженого «я»... Основний профіль у «Думах моїх» – це бідний сирота-ізгой, що живе на чужині... Профіль-відбиток – це романтичний поет у розквіті своїх надприродних сил: виражене «я» стає шаманом-магом, що здатний воскресити воїнів минулих століть, розсунути тісні стіни хатини до широчіні просторів, де знову дзвенять давно змовклі битви, одним помахом руки обернути вічні сніги Росії на родючі поля України» [4, с. 24].

Сам поет ніби відчуває особисту провину за те, що живе на чужині, відповідна й покара – «Серце мліло, не хотіло / Співать на чужині... / не хотілось в снігу, в лісі, / Козацьку громаду / З булавами, з бунчугами / Збирать на пораду...» [8, т. 1, с. 57–58]. Митець оплакуватиме долю України (бо «слова – немає...» [8, т. 1, с. 58]), поки не настане його смерть на чужині («Поки, поки...

не засиплють / Чужим піском очі...» [8, т. 1, с. 59]). Розлука з рідною землею прирівнюється близькому очікуванню смерті, нагадаємо, що Т. Шевченкові тоді тільки виповнилося двадцять шість. Доречно зіставити: В. Мовчанюк в аналізі поезій «Ой гляну я, подивлюся...» та «Та не дай, господи, нікому...», створених на засланні 1848 р., відзначав: «Йдеться про болісне психологічне переживання марності літ, прожитих у неволі, про безповоротність цієї втрати, а звідси і психологічна ілюзія швидкого наближення старості» [3, с. 89]. За спостереженням Б. Рубчака, це своєрідне ототожнення поета «з напівмаскою старого чоловіка» [4, с. 21].

Для творчої людини обставини важать багато, як і натхнення, джерело, тож самотність і чужина – арготі фактори деструктивні та депресивні – водночас можуть сприяти народженню образів і мотивів, виконуючи компенсаторну функцію, у зв'язку з цим можна пригадати Шевченкові одкровення «Мені легшає в неволі, як я їх складаю...» (поезія «Не для людей, тієї слави...» [8, т. 2, с. 113]). Молодий митець пов'язує свою творчість із Україною, з тим ідеальним місцем, де пройшло дитинство (тобто місце, яке демонструє індивідуальне минуле), і де «родилась, гарцювала / Козацькая воля» [8, т. 1, с. 58] (тобто місце, з яким пов'язане колективне минуле), а значить сприймається як спогад про золоті часи і в особистісному, і в народному. Тепер поет як вигнанець із раю, але його пам'ять ще містить ці високі орієнтири. Отже, творчість породжена і суб'єктивними, і об'єктивними чинниками.

У роздумах молодого автора рідна земля – особливе місце, де будуть сприйняті і належно поціновані його твори. Отже, Т. Шевченко демонструє високий ступінь довіри. За спостереженням І. Грабовської, «довіра до доброї неньки-землі за довгі віки історії українського етносу перетворилася на архетип колективного українського несвідомого, сформувавши психологічний оптимізм і гармонійне світовідчуття українців» [1, с. 65]. Для Т. Шевченка – це надія і опора в непевному світі чужини, де панують цінності загарбника і поневолювача. Поет свідомо акцентує на образах історичної України, що доносять крізь віки козацькою волю, – це Дніпро, степ, козацькі могили, кобзарі. Автор зумисне гіперболізує ці етнообрази, наділяє їх особливими якостями не тільки з огляду на романтичну й фольклорну традиції, а й для того, щоб підкреслити силу, важливість та унікальність.

Текст першого «Кобзаря» – це виразна картина, яка демонструє національну ідентичність, що зберігається попри корозійні процеси з боку імперії. Адже національний характер сформований віковичними волелюбними традиціями, а етнічна пам'ять містить цілий героїчний комплекс імен і звитяг, донесених у фольклорних текстах та літописних джерелах. Отже, історична складова є важливим чинником в етногенезі українців.

Проблема виняткової особистої відповідальності та громадянського обов'язку українського письменника

осмислена Т. Шевченком і в посланні «До Основ'яненка». Ті ж концепти – складові історичної картини України (Січ, Дніпро, степ, вітер, козацькі могили) – формують систему роздумів поета. Митець переконаний, що слава – вічна категорія, яка покликана донести правду про українців. Молодий автор розуміє, що досвід та авторитет «батька отамана» Г. Квітки-Основ'яненка – добрий ґрунт для воскресіння історичної пам'яті, «щоб нехотя / На весь світ почувли, / Що діялось в Україні, / За що погибала, / За що слава козацькая / На всім світі стала!» [8, т. 1, с. 53]. Для поета на чужині слово правди про Україну – можливість наблизитися до рідної землі, відчуваючи швидке наближення смерті.

По суті, перша поезія збірки розвиває те, що 1839 р. Т. Шевченко сказав у посланні Г. Квітки-Основ'яненку, тепер уже його розмисли звернені до своєї національної та творчої самосвідомості. «Перебендя», «Іван Підкова» й «Тарасова ніч» також демонструють такий шлях розвитку: волелюбний дух – пафосна думка – національна та творча самосвідомість. У творі «Перебендя» Т. Шевченко, відкриваючи таїну народження слова, звертається до сакрального («...то боже слово, / То серце по волі з богом розмовля, / То серце щечече господню славу...» [8, т. 1, с. 46]) і до профанного («Перебендя, / Старий та химерний!», «сіромаха» [8, т. 1, с. 45]). В. Янів спостеріг, що у творчості Т. Шевченка мотиви могили й кобзаря сплітаються: «коли кобзарі, з одного боку, саме з могил черпають свою містичну силу, а з другого боку, їх оспівують у своїй творчості. Кобзарі – свідомі своєї ролі, – вони завжди відповідно достосовуються до настрою оточення, щоб потрапити у тон, бажаючи тим успішніше звернути увагу на істотне – на історичне минуле» [9, с. 21]. Дослідник підкреслює, що безпосередніми спадкоємцями кобзарів є письменники, «і тому ставлення Шевченка до ролі письменника незвичайно тепле, а вимоги до нього винятково великі: поет має бути пророком, а його слово має щось із споконвічного Логосу» [9, с. 21].

У тексті «Тарасової ночі», де вперше Т. Шевченко подає образ кобзаря, розгортається традиційна для романтизму опозиція «ідеальне минуле – втрачена воля в сучасності». Рівень усвідомленості кобзарем цих процесів сягає висоти розуміння відомими історичними постатями: «Козачество гине, / Гине слава, батьківщина, / Немає де дітись. / Виростають нехрещені / Козацькі діти, / Кохаються невінчані, / Без попа ховають, / Запродана жидам віра, / В церкву не пускають! / Як та галич поле криє, / Ляхи, уніяти / Налітають – нема кому / Порадоньки дати» [8, т. 1, с. 20]. Викривальним пафосом позначена і промова благочинного («Гайдамаки»): «...люде мруть, / Конають в тюрмах, голі, босі... / Діти нехрещені ростуть, / Козацькі діти; а дівчата!.. / Землі козацької краса / У ляха в'яне, як перш мати, / І непокрита коса / Стидом січеться; карі очі / В неволі гаснуть; розковать / Козак сестру свою не хоче, / Сам не соромиться конать / В ярмі у ляха... Горе,

горе! / Моліться, діти! Страшний суд / Ляхи в Україну несуть – / І заридують чорні гори» [8, т. 1, с. 84].

Композиція «Тарасової ночі» розгортається як текст у тексті – кобзар співає пісню про перемогу Тараса Федоровича (Тараса Трясила) 25 травня 1630 р. під Переяславом над польсько-шляхетськими військами коронного гетьмана С. Конєцпольського. Текст «Івана Підкови» також може бути сприйнятий як одна із пісень кобзаря, та й бінарна опозиція «Було колись – в Україні / Ревіли гармати» – «Минулося – осталися / Могили на полі» [8, т. 1, с. 55] тут витримана, а перший розділ завершується спонукою згадати славне минуле.

Отже, історична та сучасна України поєднані в Т. Шевченка за допомогою постаті кобзаря. Поет свідомий своєї мети: творити національну ідентичність, адже, як вважає М. Гібернау, «творення національної ідентичності – це реакція на складний процес, завдяки якому індивіди ідентифікують себе з сукупністю символів і традицій, культурою і мовою, що мають силу об'єднувати і наголошують на чутті спільноти. Цей процес ідентифікації зумовлює постійну взаємодію між індивідами і символами в тому розумінні, що індивіди не просто повинні визнати вже наявні символи, а мають усякчас відтворювати їх і приписувати їм нове значення відповідно до зміни обставин, серед яких відбувається життя спільноти. Традицію треба знову винаходити і постійно актуалізувати. Всі групи потребують символів і ритуалів, щоб вижити, підтримати згуртованість і знов утвердити колективні ідеї, які вони породжують» [2, с. 47].

Уже першою збіркою Т. Шевченко продемонстрував усі ймовірні виміри національної ідентичності – психологічний, культурний, територіальний, історичний і політичний [2, с. 18–47].

Сила емоцій автора зреалізована в кордоцентричності, яка охоплює чуттєвий світ і вимір вчинків його героїв: «Серце – центральний символ усього «Кобзаря»...», – пише Б. Рубчак. – Дар поета дивитися очима душі дає йому змогу не лише воскресити минуле, а й інтуїтивно збагнути саму суть теперішнього й, отже, передбачити майбутнє – як особисте, та і національне: з цього постане згодом напівмаска пророка, яка домінуватиме в пізніших періодах творчості Шевченка» [4, с. 24]. Перевага емоційного над раціональним має вираження й у мотиві сліз, що розвинувся майже в усіх творах першого «Кобзаря» (окрім «Івана Підкови»).

Україномовне видання, яке побачило світ у центрі Російської імперії, доводить не тільки культурний, а

й політичний аспект національної ідентичності. Тому такими гострими були закиди російської критики про «небывальний язук» «Кобзаря» [6, с. 14]. Звернення до важливих постатей історії України, які боролися за рідну землю, забезпечує й історичну, і політичну складову, адже спогад поневоленої нації про перемоги над ворогом може сприяти об'єктивному усвідомленню сучасного становища й породити небажані для панівної нації наміри. Віддаленість від рідної землі загострює територіальний чинник, український краєвид у Т. Шевченка має не тільки естетичний критерій, а й політичний фактор (згадаємо експозицію послання «До Основ'яненка»). Отже, першим «Кобзарем» Т. Шевченко публічно заявив про свою національну свідомість. І хоча збірка «понівечена цензурою, але сповнена саява, яке передається усім і розширює навколо простір свободи» [5, с. 121]. Поет довів, що в імперському середовищі, де панують насильство та страх, особистість автора не зазнала деформації. «Кобзарем» Т. Шевченко продемонстрував інший, самодостатній світ, довів духовний та інтелектуальний потенціал українців. Доречно зацентувати на новій ролі автора в нових історико-культурних парадигмах, накинутих імперією: його слово тепер адекватне дії, вчинкові. Письменник має ще одну іпостась – кобзаря, який спочатку на образному рівні збірки та її назви, а потім на рівні життєсмислового стає «парадигмальною метафорою всієї творчості поета, символічною характеристикою його самого» [7, с. 281].

1. Грабовська І. Проблема засад дослідження українського менталітету та національного характеру / І. Грабовська // Сучасність. – 1998. – № 5. – С. 58–70. 2. Гібернау М. Ідентичність націй / Переклад: Петро Тарашук. Редакція: Леся Марченко. – К.: Темпора, 2012. – 304 с. 3. Мовчанюк В. Медитативна лірика Т. Г. Шевченка / В. Мовчанюк. – К.: Наук. думка, 1993. – 147 с. 4. Рубчак Б. Шевченкові профілі й маски: іронічні ролі «я» у поезії «Кобзаря» / Б. Рубчак // ЗНТШ. – Т. ССXXXIV. Праці Філологічної секції. – Львів, 1997. – С. 15–37. 5. Сверстюк Є. Шевченко і час / Є. Сверстюк. – К.: Воскресіння, 1996. – 159 с. 6. [Сенковський О.] Кобзарь. Т. Шевченка. СПб-бург, в тип. Фишера, 1840, в – 12°, с. 115 // Библиотека для чтения. – 1840. – Т. 39. – Отд. 6. – С. 14–16. 7. Теми і мотиви поезії Тараса Шевченка / Ю. Барабаш, О. Боронь, І. Дзюба [та ін.]; НАН України, Ін-т ім. Т. Г. Шевченка. – К.: Наук. думка, 2008. – 376 с. 8. Шевченко Т. Г. Повне зібрання творів: У 12-ти т. / Т. Г. Шевченко. – Т. 1, 2. – К.: Наукова думка, 1989, 1990. 9. Янів В. Українська духовність у поетичній візії Шевченка / Відбитка із збірника, присвяченого З. Кузелі. Записки НТШ, Т. CLXIX. – Париж, 1962. – 34 с.

Післямова

Пророче Шевченкове слово в усі часи мало вирішальний вплив на формування української нації. У наш же час духовна енергія його творів стає ще потужнішою і актуальнішою. Відтак, музей Тараса Шевченка у Каневі, могила видатного поета і художника, стали для нашого народу національною святиною, одним із центрів єднання українців навколо ідеї створення Соборної Держави.

Відчуття, осмислення поетового слова, феномену Т. Шевченка набуває особливого звучання на Тарасовій горі, до якої пролягли шляхи з усього світу. Адже саме тут, у «*цїм раї*», він мріяв побудувати свою «*хаточку*», з далекого заслання просив у Бога і долі своє «*серце замучене, поточене горем принести і положити на Дніпрових горах*». Тут, на Чернечій горі, він знайшов свій вічний спочинок.

Для кожного з нас в імені, людському образі та поетичній спадщині Шевченка, в його вічно живому слові втілена вся Україна. Тарас Шевченко – один з небагатьох, чиє ім'я сприймається як символ країни, народу. Як вічність – він такий же невичерпний і нескінченний, росте і розвивається в часі, історії, і нам ще йти і йти до його осягнення. Але завжди як заповіт звучатимуть для нас його безсмертні слова: «*Свою Україну любіть...*».

Дозвольте побажати усім авторам збірника нових творчих здобутків та духовного збагачення на шляху до пізнання історії, долі українського народу, освяченої іменем Тараса Шевченка.

Генеральний директор Шевченківського національного заповідника *Василь Коломієць*

Відомості про авторів

- Авер'янова Ніна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Александрова Галина** – доктор філологічних наук, старший науковий співробітник Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Антонюк Тетяна** – кандидат історичних наук, докторант історичного факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Брижицька Світлана** – кандидат історичних наук, заступник генерального директора Шевченківського національного заповідника, м. Канів
- Блокінь Ольга** – учений секретар Шевченківського національного заповідника, м. Канів
- Воропасва Тетяна** – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Гайович Галина** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови та культури Гуманітарного інституту Національного авіаційного університету, м. Київ
- Головай Ірина** – завідувач лабораторії українознавства, учитель української літератури Українського гуманітарного ліцею Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Грабовська Ірина** – кандидат філософських наук, старший науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Губерський Леонід** – доктор філософських наук, професор, ректор Київського національного університету імені Тараса Шевченка, академік НАН України, м. Київ
- Даниленко Ірина** – доктор філологічних наук, доцент, професор, завідувач кафедри української філології, теорії та історії літератури Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв
- Дахно Світлана** – вчитель української мови та літератури Пастирської загальноосвітньої школи I–III ступенів, с. Пастирське, Черкаська обл.
- Двуличанська Олена** – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української літератури та методики її викладання ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Луганськ
- Ємець Тетяна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Єржиківська Наталія** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник відділу слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, м. Київ
- Ільків Анна** – кандидат філологічних наук, докторант кафедри української літератури Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ
- Коломієць Василь** – генеральний директор Шевченківського національного заповідника, м. Канів
- Коротя-Ковальська Валентина** – старший науковий співробітник відділу культурологічних досліджень Національного науково-дослідного інституту українознавства і всесвітньої історії, м. Київ
- Коруняк Юлія** – аспірант кафедри журналістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, викладач української мови та літератури Кам'янець-Подільського коледжу будівництва, архітектури та дизайну, м. Кам'янець-Подільський
- Косьмій Олена** – кандидат політичних наук, старший викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ
- Краснощок Вікторія** – аспірантка кафедри української літератури Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград
- Ліщук-Торчинська Тетяна** – кандидат філософських наук, доцент, докторант Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова, м. Київ
- Литвин Ярослав** – молодший науковий співробітник Музею «Кобзаря» Т. Г. Шевченка, м. Черкаси
- Литвиненко Олена** – аспірантка Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Мазурак Анна** – аспірантка Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка, м. Кіровоград
- Назарець Віталій** – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука», м. Рівне
- Обушний Микола** – доктор політичних наук, професор, директор Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Петруньок Борис** – аспірант Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Пилипишин Світлана** – кандидат філологічних наук, доцент Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», м. Бережани
- Роман Богдан** – старший викладач Відокремленого підрозділу Національного університету біоресурсів і природокористування України «Бережанський агротехнічний інститут», м. Бережани
- Сорочук Людмила** – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Талько Тетяна** – кандидат філософських наук, доцент Дніпропетровського національного університету ім. Олеся Гончара, м. Дніпропетровськ
- Усатенко Галина** – кандидат філологічних наук, доцент Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ
- Усачова Катерина** – кандидат філологічних наук, викладач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Інституту кримінально-виконавчої служби, м. Київ
- Чабанов Василь** – аспірант Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Чебанюк Олена – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського НАН України, м. Київ

Червінський Андрій – викладач Івано-Франківського державного коледжу технологій та бізнесу, аспірант кафедри туризму і країнознавства Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, м. Івано-Франківськ

Шептицька Тетяна – кандидат філологічних наук, науковий співробітник Центру українознавства філософського факультету Київського національного університету імені Тараса Шевченка, м. Київ

Школа Валентина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури та компаративістики Бердянського державного педагогічного університету, м. Бердянськ

Школа Галина – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Київського національного лінгвістичного університету, м. Київ

Щербакова Олена – кандидат філологічних наук, доцент, старший науковий співробітник Інституту вищої освіти НАПН України, м. Київ

Юрченко Едуард – асистент кафедри філософії та педагогіки Національного транспортного університету, м. Київ

Юрченко Ірина – завідувач науково-дослідного відділу «Літературна Канівщина» Шевченківського національного заповідника, м. Канів

Яблонська Ольга – кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри теорії літератури та зарубіжної літератури Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, м. Луцьк

Янковська Жанна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри культурології та філософії Національного університету «Острозька академія», м. Острог

Наукове видання

УКРАЇНОЗНАВЧИЙ АЛЬМАНАХ

Випуск 12

Друкується за авторською редакцією

Оригінал-макет підготував

Олександр Мостяєв

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Редколегія залишає за собою право скорочувати та редагувати подані матеріали. Рукописи та дискети не повертаються.

Підписано до друку 28.08.2013 р. Формат 60×84½. Папір офсетний.

Гарнітура Arial. Ум. друк. арк. 18,14. Обл.-вид. арк. 20,13.

Наклад 300. Зам. №

Віддруковано з оригінал-макету замовника

ФОП Товмаш С.І.

04215, Україна, Київ, просп.Георгія Гонгадзе б.20Д, кв.210.

Тел. тел. +380675022242

E-mail: tovmash_d@ukr.net

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовників і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 4456 від 24.12.2012 р.